

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Спілки будівельників України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бондаренко Ольга Олександрівна, професор кафедри фінансів, директор Інституту післядипломної освіти Київського національного університету технологій та дизайну, к.т.н., доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, в. о. ректора, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету водного господарства та природокористування, д-р наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Міщенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момір Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радіш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Розпугенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

№ 5

травень 2014

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2),

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 15.05.14 р.

Підписано до друку 15.05.14 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 33,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1505/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 5/2014

Економічна
наука

<u>Макаренко М. В.</u> Визначення головних чинників конкурентоспроможного розвитку регіону	6
<u>Вініченко І. І.</u> Генезис історичних форм розвитку конкуренції	10
<u>Гайдуцький І. П.</u> Транснаціональна парадигма сталого низьковуглецевого розвитку	14
<u>Макогін З. Я.</u> Вплив ПІІ на економічне зростання регіонів України	20
<u>Абакуменко О. В.</u> Реалізація концепції інвестиційного омбудсмена у фінансовому секторі України	25
<u>Вишневская М. К.</u> Адаптація кластерной концепции к проектной методологии	30
<u>Григор'єва М. І.</u> Особливості адаптації корпоративної культури на представництвах іноземних підприємств в Україні	35
<u>Чорногіг І. С.</u> Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки	40
<u>Шпак Л. О.</u> Передумови економічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону	45
<u>Могилевская О. Ю.</u> Формирование системы управления промышленной интегрированной бизнес-структурой	48
<u>Бойчук І. В., Антонів О. М.</u> Використання потенціалу виставково-ярмаркової індустрії у стимулюванні розвитку підприємництва	52
<u>Олійник Г. Ю.</u> Формування та управління реєстром майна залізничної галузі України	57
<u>Єльнікова Ю. В.</u> Науково-методичні засади побудови макропруденційного нагляду ринку похідних фінансових інструментів України	61
<u>Сакір-Молочко Н. В.</u> Державне регулювання регіонального економічного співробітництва: нормативно-правовий аспект	67
<u>Мельник А. Т.</u> Аналіз залучення фінансових ресурсів банківською системою України	72
<u>Роговський С. О.</u> Аналіз впливу макросередовища на банківський сектор України	75
<u>Макеєнко А. Г.</u> Теоретичні аспекти розвитку управлінських інновацій	81
<u>Нараєвський С. В.</u> Порівняльна характеристика ефективності роботи вітрової енергетики у провідних країнах світу та Україні	85
<u>Пантелєєв П. О.</u> Типізація, класифікація та техніко-економічні характеристики багатоквартирних будинків	88
<u>Шимків С. А.</u> Сутність соціальних ризиків та управління ними у контексті страхування від нещасних випадків на виробництві	93
<u>Сотнікова О. В.</u> Сучасний стан ринку праці в Україні та постіндустріальні мегатренди його якісної трансформації	97
<u>Крупська В. О.</u> Впровадження Укрпоштою нових послуг як умова гідної конкуренції на ринку послуг поштового зв'язку	103
<u>Майданевич Ю. П.</u> Оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури менеджменту підприємств агросфери	108

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 5/2014

Державне
управління

<u>Жаган О. В.</u> Соціально-трудові відносини як об'єкт державного регулювання	112
<u>Клименко Н. Г.</u> Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні	116
<u>Федчишина В. В.</u> Управління судово-експертною діяльністю України за доби правління Гетьмана Павла Скоропадського (1918)	120
<u>Ігнатюк І. З., Маланчук А. О.</u> Принципи державного управління та контролю у галузі вивчення та використання надр на регіональному рівні	124
<u>Шаманська О. І.</u> Державне регулювання ринку агропродовольчої продукції	129
<u>Якимчук А. Ю.</u> Адаптація законодавства щодо збереження біорізноманіття у контексті інтеграції України до Європейського Союзу	133
<u>Феган Я. І.</u> Гуманізація навчання в контексті освітніх потреб неповносправних в Україні: державно-управлінський аспект	138
<u>Панченко В. В.</u> Досвід державної політики фінансування сфери культури та практики залучення позабюджетних коштів на її розвиток у державах Європи	141
<u>Баранова Д. А.</u> Функції та види механізмів державного фінансового контролю	146
<u>Бричук К. Г.</u> Теоретичні підходи до організації надання та інформаційно-правового забезпечення якості державних послуг	150
<u>Черба В. М.</u> Основні напрями реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення	154
<u>Журавель П. А.</u> Сучасні засоби комунікації в системі державного управління	158

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложении») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 5/2014

Economy

<u>Makarenko M.</u>	
DEFINITION OF MAJOR FACTORS OF REGION COMPETITIVE DEVELOPMENT	6
<u>Vinichenko I.</u>	
THE GENESIS OF THE HISTORICAL FORMS OF COMPETITION	10
<u>Gaidutskiy I.</u>	
TRANSNATIONAL PARADIGM OF SUSTAINABLE LOW CARBON DEVELOPMENT	14
<u>Makogin Z.</u>	
THE IMPACT OF FDI ON ECONOMIC GROWTH OF UKRAINIAN REGIONS	20
<u>Abakumenko O.</u>	
IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE INVESTMENT OMBUDSMAN IN FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE	25
<u>Vishnevskaya M.</u>	
ADAPTATION OF THE CLUSTER CONCEPT TO PROJECT METHODOLOGY	30
<u>Grigorieva M.</u>	
FEATURES ADAPTING CORPORATE CULTURE TO REPRESENT FOREIGN COMPANIES IN UKRAINE	35
<u>Chornodid I.</u>	
THE MECHANISM OF ENSURING THE SOCIAL COMPETITIVENESS IN CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY FORMATION	40
<u>Shpak L.</u>	
PREREQUISITE FOR ECONOMIC REGULATION OF THE TOURISM SECTOR IN THE REGION	45
<u>Mohylevska O.</u>	
FORMING THE SYSTEM MANAGEMENT BY INDUSTRIAL INTEGRATED BUSINESS	48
<u>Boyчук I., Antoniv O.</u>	
USE OF POTENTIAL OF EXHIBITION-FAIR INDUSTRY IN STIMULATION OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISE	52
<u>Oliinyk G.</u>	
FORMING AND MANAGEMENT OF PROPERTY OF RAILWAY INDUSTRY OF UKRAINE A REGISTER	57
<u>Yelnikova Yu.</u>	
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MACROPRUDENTIAL SUPERVISION OF MARKET DERIVATIVES UKRAINE	61
<u>Sakir-Molochko N.</u>	
STATE REGULATION OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION: LEGAL ASPECTS	67
<u>Melnyk A.</u>	
ANALYSIS OF ATTRACTING FINANCIAL RESOURCES OF BANKING SYSTEM OF UKRAINE	72
<u>Rogovskiy S.</u>	
ANALYSIS OF MACROENVIRONMENT IMPACT ON BANKING SECTOR OF UKRAINE	75
<u>Makeienko A.</u>	
THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT INNOVATION	81
<u>Naraievs'kyj S.</u>	
COMPARATIVE CHARACTERIZATION OF THE EFFICIENCY OF WIND ENERGY IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD AND UKRAINE	85
<u>Pantelev P.</u>	
TYPING, CLASSIFICATION AND TECHNICAL AND ECONOMIC INDICATORS TENEMENT HOUSE	88
<u>Shymkiv S.</u>	
THE ESSENCE OF SOCIAL RISKS AND THEIR MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF INSURANCE AGAINST ACCIDENTS AT WORK	93
<u>Sotnikova L.</u>	
CURRENT STATE OF THE LABOUR MARKET IN UKRAINE AND POSTINDUSTRIAL MEGATRENDS OF ITS QUALITATIVE TRANSFORMATION	97
<u>Krupska V.</u>	
INTRODUCTION OF UKRPOSHTA NEW SERVICES AS A CONDITION FOR DECENT COMPETITION IN THE POSTAL SERVICES MARKET	103
<u>Maidanevych Y.</u>	
ASSESSMENT OF THE LEVEL OF EFFECTIVENESS OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF MANAGEMENT OF ENTERPRISES OF THE AGRARIAN SECTOR	108

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 5/2014

*Public
administration*

<u>Zhadan O.</u>	SOCIAL AND LABOR RELATIONS AS AN OBJECT OF STATE REGULATION	112
<u>Klimenko N.</u>	ROLE AND PLACE OF FEMALE-SOLDIERS IN UKRAINE	116
<u>Fedchyshyna V.</u>	MANAGEMENT OF FORENSIC-EXPERT ACTIVITY IN UKRAINE ON THE DAY OF THE BOARD OF HETMAN PAVLO SKOROPADSKY (1918)	120
<u>Ignatyk I., Malanchyk L.</u>	PRINCIPLES OF GOVERNANCE AND CONTROL IN THE STUDY AND USE OF SUBSOIL REGIONAL LEVEL	124
<u>Shamanska O.</u>	GOVERNMENT CONTROL OF THE AGRARIAN PRODUCTS MARKET	129
<u>Yakymchuk A.</u>	ADAPTATION OF BIODIVERSITY CONSERVATION LEGISLATION IN THE CONTEXT OF THE INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN UNION	133
<u>Fedan Y.</u>	HUMANIZATION OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL NEEDS OF DISABLED PEOPLE IN UKRAINE: STATE MANAGEMENT ASPECT	138
<u>Panchenko V.</u>	EXPERIENCE OF STATE FINANCING POLICY CULTURE AND PRACTICE OF ATTRACTING EXTRA-BUDGETARY FUNDS FOR ITS DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF EUROPE	141
<u>Baranova D.</u>	FUNCTIONS AND TYPES OF MECHANISMS OF STATE FINANCIAL CONTROL	146
<u>Brychuk C.</u>	THEORETICAL APPROACHES TO THE PROVISION OF LEGAL AND INFORMATION PROVIDING QUALITY SERVICE	150
<u>Cherba V.</u>	BASIC DIRECTIONS OF REALIZATION OF MECHANISMS OF STATE ADMINISTRATION BY SPHERE OF CULTURE ON PRINCIPLES OF SOCIAL ORDER	154
<u>Zhuravel P.</u>	MODERN MEANS OF COMMUNICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION	158

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

М. В. Макаренко,

д. е. н., доцент,

Азовський морський інститут Одеської національної морської академії, м. Маріуполь

ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

M. Makarenko,

Doctor of Economics, Associate Professor, Azov Maritime Institute Odessa National Maritime Academy

DEFINITION OF MAJOR FACTORS OF REGION COMPETITIVE DEVELOPMENT

Стаття присвячена розгляду питань визначення основних чинників конкурентоспроможного розвитку регіону. Обґрунтовано значимість визначення джерел конкурентних переваг для конкурентоспроможного розвитку країни і її регіонів. Чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути трансформовані в конкурентні переваги. Перетворення чинників конкурентоспроможності в конкурентні переваги відбувається відповідно до поставлених стратегічних цілей, завдань і пріоритетів. Розглянуто різні підходи як вітчизняних, так і закордонних авторів до класифікації чинників конкурентоспроможності, а також безпосередньо до визначення самого поняття "чинник конкурентоспроможності". Існуючі в даний момент підходи діляться на статичні й динамічні. Серед критеріїв класифікації чинників конкурентоспроможності регіонів особливе місце займає предмет конкуренції, відповідно до якого виділяється п'ять груп чинників. Предмети конкуренції є одночасно й об'єктами, на які спрямовані зусилля суб'єкта регіонального управління. Також широке поширення в практиці територіального маркетингу одержали підходи, засновані на поділі чинників на зовнішні й внутрішні, "тверді" і "м'які". Класифікація чинників конкурентоспроможного розвитку регіонів може бути використана при формуванні диференційованої регіональної економічної політики.

The article is devoted to consideration of questions of definition of major factors of region competitive development. The importance of competitive development of the country and its regions of defining the sources of competitive advantages is proved. Factors of competitiveness of region can be transformed to competitive advantages. Transformation of factors of competitiveness into competitive advantages occurs according to the put strategic targets, problems and priorities. Various approaches as domestic and foreign authors to classification of factors of competitiveness are considered, and also, definition of the concept "the competitiveness factor" is defined. Approaches existing at the moment are static and dynamic. Among criteria of classification of factors of regions competitiveness the special place occupies a competition subject according to which five groups of factors are highlighted. Competition subjects are simultaneously the objects on which the efforts of the subject of a regional government are directed. The approaches are used in practice of territorial marketing based on division of factors on external and internal, "rigid" and "soft". Classification of factors of competitive development of regions can be used in formation of the differentiated regional economic policy.

Ключові слова: чинники конкурентоспроможного розвитку, регіональна політика, конкурентні переваги, класифікація чинників, територіальний маркетинг.

Key words: factors of competitive development, the regional policy, competitive advantages, classification of factors, territorial marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні з її різноманітністю територій, різновекторною спеціалізацією регіонів особливу увагу слід приділяти проблемам визначення чинників конкурентоспроможного розвитку регіонів. Такі чинники можуть ефективно використовуватися в формуванні державної регіональної політики та оптимальній регіональній політики. Кожен регіон має свій особливий економічний та ресурсний потенціал, свої головні чинники, котрі впливають на його конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність регіону варто розглядати не тільки з погляду суперництва між регіонами, але й з погляду їхнього співробітництва. Наявність у регіону нової технології, нової продукції, нової ідеї, в одержанні яких можуть бути зацікавлені інші регіони, служить свідченням його конкурентоспроможності. При цьому велике значення має здатність регіону налагоджувати сто-

сунки з іншими регіонами усередині країни й на міжнародному рівні, що є його унікальною компетенцією.

В умовах загострення міжнародної конкуренції, особливого значення набувають питання підвищення конкурентоспроможності регіонів, передусім на основі активізації їх внутрішнього потенціалу, що є джерелом чинників конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ Й ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню чинників підвищення конкурентоспроможності регіонів країни присвятили свої праці такі вчені, як Амоша О., Долішній М., Ісаченкова О., Павлиш Е., Семів Л., Семиноженко В. та Данилишин Б., Беленький П. та ін. Різні автори закладають різні чинники в основу конкурентоспроможності регіону й використовують при цьому принципово різні підходи до їхньої класифікації.

Однак потреба у таких дослідженнях є значною, оскільки не викликає сумнівів той факт, що саме чинники конкурентоспроможності визначають відповідний рівень регіональної конкурентоспроможності.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити головні чинники конкурентоспроможного розвитку регіону, розглянути основні підходи щодо їх класифікації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічний прогрес у нашій країні, що охоплює величезну територію, неможливий без прискорення економічного й соціального розвитку регіонів. Конкурентоспроможність регіону слід розглядати не тільки з погляду суперництва між регіонами, але й з погляду їх співробітництва. Наявність у регіоні нової технології, нової продукції, нової ідеї, в одержанні яких можуть бути зацікавлені інші регіони, служить свідомством його конкурентоспроможності. При цьому велике значення має здатність регіону налагоджувати стосунки з іншими регіонами усередині країни й на міжнародному рівні, яка є його унікальною компетенцією.

Чинники, що забезпечують зростання конкурентоспроможності регіону, розглядаються сучасними вченими й фахівцями з трьох точок зору: кластерного підходу, створення інноваційної системи й поступального розвитку підприємництва.

Відповідно до кластерної концепції конкурентоспроможність певного регіону залежить від наявності кластера взаємозалежних галузей. Кластери — сконцентровані за географічним принципом групи взаємозалежних підприємств, спеціалізованих постачальників послуг, а також пов'язані з їхньою діяльністю некомерційні організації й установи в певних галузях, що конкурують, але разом з тим, й доповнюють одна одну. Саме кластери створюють критичну масу, необхідну для конкурентного успіху в певних галузях. Тому одне із завдань у системі підвищення конкурентоспроможності регіону виявити потенціал кластеризації.

Другу групу поглядів поєднує зв'язування конкурентоспроможності регіону з наявністю інноваційної системи. Розробка й реалізація інновацій містить у собі відносини науково-дослідних організацій з підприємствами-виробниками, формування інноваційних структур таких, як бізнес-інкубатори, технопарки, тренінг-центри. Нагромадження знань і створення інститутів, що сприяють нововведенням, підвищує життєздатність регіонів.

Третя група чинників, пов'язана з умовами й темпами розвитку підприємництва, містить у собі наступні економіко-географічні положення: імідж регіону, риси й елементи, об'єднані з ментальними характеристиками людей, їх поведінкою, ефективністю взаємодії й іншими інститутами конкурентоспроможності.

Уперше чинники конкурентоспроможності країни ґрунтовно були вивчені у відомій праці А. Сміта "Дослідження про природу й причини багатства народів", що вийшла у 1768 році. А. Сміт уперше виділив чотири чинники, що визначають виробничо-економічні можливості, і конкурентоспроможність країн (земля, праця й капітал). Ці чинники він назвав факторами, що визначають абсолютні переваги країн у міжнародній торгівлі, довівши не тільки на абстрактній моделі, але й на аналізі зовнішньої торгівлі ряду країн, переваги відкритості національної економіки.

Для того, щоб розібратися в безлічі існуючих підходів до виділення чинників конкурентоспроможності й зробити вибір тих з них, які найбільше відповідають вирішенню поставлених завдань, слід визначитися з тим, що взагалі розуміється під "фактором конкурентоспроможності".

З існуючих підходів до визначення поняття "фактор", стосовно дослідження міжрегіональної конкуренції, найбільш повно його сутність відображають два визначення:

фактор, як "джерело впливу на систему, що відображається на значенні змінних моделі цієї системи" [4];

фактор — "причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер або окремі його риси" [1].

Перший підхід визначає вплив фактору на стан тієї системи, стосовно якої він діє. Другий підхід розглядає фактор у контексті причинно-наслідкового зв'язку ланцюжка змін у системі, викликаного його впливом. Виходячи із цих двох підходів, можна зробити висновок, що в тому випадку, коли поставлене завдання виявити й обґрунтувати чинники конкурентоспроможності регіону, до них повинні пред'являтися дві основні вимоги — вирішальний вплив фактору на зміну стану регіональної системи і його здатність служити стимулом і, одночасно, мотивом міжрегіональної конкуренції, що визначають її характер.

У більшості наукових праць, присвячених дослідженню міжрегіональної конкуренції, не дається чіткого визначення поняттю "фактор конкурентоспроможності". Однак присутнє їх перерахування або аналіз підходів до їхнього виділення.

Підхід до визначення поняття фактору конкурентоспроможності розпочатий Б.М. Гринчелем і Н.Е. Костилевою [6], де авторами розглядається вплив на предмет (об'єкт) конкуренції певних чинників, "... що дозволяють одним містам і регіонам залежно від ступеня їх активності й потенціалу бути більш-менш здатними протистояти суперництву інших територій за ресурси" [6, с. 334]. Виходячи із цього, автори фактично ставлять знак рівності між факторами конкурентоспроможності й поняттям "конкурентна сила територіального устрою".

Тим часом, останнє поняття слід співвідносити не з факторами конкурентоспроможності, а з поняттям "конкурентних переваг регіону". Ці поняття хоч і тісно взаємозалежні, але принципово різні. Зокрема Ю.В. Савельєвим пропонується наступне формулювання поняття "фактору конкурентоспроможності регіону". Під фактором конкурентоспроможності регіону слід розуміти певну характеристику регіону, причину й мотив, що визначають ступінь, характер і особливості участі регіону в конкурентних відносинах з іншими територіальними утворами, що й сприяють виявленню й використанню внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей його розвитку.

Чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути трансформовані в конкурентні переваги. У цьому випадку, під конкурентними перевагами регіону слід розуміти використовувані чинники конкурентоспроможності регіону, що забезпечують його привабливість і конкурентоспроможність у порівнянні з іншими територіальними утворами. Дане визначення поняття "конкурентної переваги", що випливає з поняття "фактору конкурентоспроможності", близько за змістом із трактуванням, яке пропонується Т.В. Сачук [8].

Так, зазначений автор пропонує під конкурентною перевагою розуміти "такі характеристики території, які створюють для території певну перевагу в порівнянні з територіями, що розташовують багато в чому подібними (якщо не сказати аналогічними) ресурсами" [8, с. 153—154].

Подібний поділ понять фактору конкурентоспроможності й конкурентної переваги регіону також не суперечить позиції зазначених вище авторів, а уточнює й деталізує її.

Наприклад, твердження про те, що чинники конкурентоспроможності сприяють виявленню й використанню внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей розвитку регіону засноване, головним чином, на висновках Б.М. Гринчеля й Н.Е. Костилевої, що вказують на те, що міжрегіональна конкуренція є важливим чинником і рушійним мотивом активізації й мобілізації додаткових внутрішніх сил, ресурсів, волі, інтелекту для досягнення певних цілей [3, с. 80; 6, с. 331].

Однак треба розуміти, що далеко не всі чинники конкурентоспроможності регіону здатні стати його реальними конкурентними перевагами. Оскільки регіональна економічна політика, спрямована на підвищення конкурентоспроможності, носить цільовий характер і пов'язана з реалізацією обмеженого числа пріоритетних напрямків розвитку, то й перетворення чинників конкурентоспроможності в конкурентні переваги буде відбуватися відповідно до поставлених стратегічних цілей, завдань і пріоритетів.

Розглянемо існуючі підходи до виділення й класифікації основних чинників конкурентоспроможності ре-

гіону. Усі вони можуть бути розділені на дві загальні групи — "статичні" і "динамічні" підходи.

1. "Статичні" підходи засновані на диференціації чинників конкурентоспроможності регіону на підставі їх кількісних і якісних характеристик, орієнтації на предмет конкуренції. Дана група включає наступні найбільш значимі з науково-практичної точки зору підходи:

— Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону за предметом конкуренції (цільовій групі споживачів) (Б.М. Гринчель і Н.Е. Костилова).

— Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності на основі їх належності до зовнішнього й внутрішнього середовища регіону (А.І. Гаврилов) і підхід, заснований на їхньому поділі на "тверді" і "м'які" чинники або диференціатори (закордонні автори — Ф. Котлер, К. Асплунд і ін.; вітчизняні автори — Т.В. Сачук, Є. Бернштейн і ін.).

Вченими Інституту проблем регіональної економіки Б.М. Гринчелем і Н.Е. Костиловою запропоновано найбільш повну на сьогоднішній день серед вітчизняних авторів класифікацію чинників конкурентоспроможності за предметом конкуренції. Вона містить у собі п'ять груп чинників [3, с. 80—84; 6, с. 336—339].

Автори логічно розділяють чинники конкурентоспроможності за предметом конкуренції, оскільки спектр використовуваних інструментів регіональної економічної політики і їх ефективність відносно різних груп споживачів будуть різнитися. Разом з тим, подібний підхід дозволить виявити й ті чинники конкурентоспроможності, які будуть загальними (прямо або опосередковано) для виділених груп споживачів — це рівень заробітної плати, якість життя, платоспроможність населення, наявність інвестиційних майданчиків, транспортна доступність, рівень розвитку інфраструктури й ін. Крім того, оскільки класифікація чинників конкурентоспроможності за предметом конкуренції може бути представлена відповідними цільовими групами споживачів, то вчені прийшли до висновку, що ці предмети конкуренції є одночасно й об'єктами, на які спрямовані зусилля суб'єкта регіонального управління (керівництва регіону) [6, с. 333].

Найбільш важливим прикладним значенням даного підходу до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону слід розглядати запропоновану авторами методичну схему циклу підвищення конкурентоспроможності територіального устрою, яка дозволяє, по суті, сформулювати на основі "статичного" підходу "динамічну" модель розвитку регіону. Також на підтвердження цього, авторами вказується на те, що сам характер і набір чинників конкурентоспроможності регіону, так і їх вагомість можуть змінюватися в часі залежно від характеру й особливостей споживача [9, с. 130].

Деталізуючи й розкриваючи послідовність етапів реалізації даного циклу, розроблений також комплекс методичного забезпечення процесу підвищення конкурентоспроможності територіального устрою, структура й методичні рекомендації з розробки регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності.

Також широке застосування в практиці територіального маркетингу одержали два близьких за змістом і методологічній підставі підходи до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону — підходи на основі їх поділу на чинники зовнішнього й внутрішнього середовища, а також на "тверді" і "м'які" чинники. Подібна класифікація чинників конкурентоспроможності дозволяє визначити підходи до управління ними, умовно розділяючи їх на внутрішні керовані чинники й зовнішні відносно керовані й некеровані чинники. Розподіл чинників на "тверді" і "м'які" також припускає вибір приватного підходу до їхньої оцінки й управління.

А.І. Гаврилов у рамках даного підходу, пропонує класифікувати чинники конкурентоспроможності регіону на зовнішні й внутрішні за критерієм їх приналежності до зовнішнього або внутрішнього середовища регіону [2; 3, с. 84]:

— внутрішні чинники: виробничо-ресурсний і кадровий потенціал регіону; регіональний бюджет; стратегія розвитку регіону;

— зовнішні чинники: зовнішні постачальники товарів і послуг; загальноекономічні, загальнополітичні й науково-технічні чинники.

У закордонній економічній літературі (Ф. Котлер, К. Асплунд і ін.), а також у ряду вітчизняних фахівців в області територіального маркетингу (Т.В. Сачук) чинники конкурентоспроможності розділяються на "тверді" і "м'які" з погляду їх вимірюваності (можливості застосування або кількісних методів оцінки — "тверді" чинники, або якісних методів оцінки — "м'які" чинники). Ф. Котлер, К. Асплунд і ін. в [7, с. 65-66] виділяють наступні "тверді" і "м'які" чинники привабливості території:

— "тверді" чинники: економічна стабільність; продуктивність; витрати; відношення до власності; місцеві допоміжні служби й мережі; інфраструктура зв'язку; стратегічне географічне положення; заохочувальні схеми й програми;

— "м'які" чинники: розробка ринкової ніші; якість життя; кваліфікація трудових ресурсів; культура; персонал; менеджмент; гнучкість і динамізм управління; підприємницька ініціатива; чинники, що відносять до поняття "символічного капіталу" (спільні інтереси, особисті знайомства й ін.).

"Динамічні" підходи відображають процес залучення чинників конкурентоспроможності в регіональні відтворювальні процеси і їх перетворення в конкурентні переваги регіону. Дана група включає наступні найбільш значимі з науково-практичної точки зору підходи:

— підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону на основі виділення детермінант і процесу формування конкурентних переваг регіону (модель "конкурентного ромба" М. Портера) і підходи, що є похідними від названого (уточнення моделі "конкурентного ромбу", зроблені Дж. Даннингом);

— підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності, заснований на виділенні конкурентних переваг "низького" і "високого" порядків.

Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності території, запропонований М. Портером, сьогодні є найбільш популярним. Різні приватні чинники конкурентоспроможності території (стосовно до країни або регіону) він зводить до чотирьох детермінант, що формують модель "конкурентного ромбу". Як уже було розглянуто вище, такими детермінантами конкурентоспроможності є: факторні умови (наявність, достатність і ефективність використання наявних чинників виробництва); кон'юнктурні чинники (чинники зовнішнього ринкового середовища, що пред'являють вимоги, можливості й обмеження для розвитку місцевого виробництва й реалізації продукції — ринкові ціни, стан попиту й ін.); погодженість стратегій і внутрішня конкуренція (ступінь погодженості стратегій і дій органів влади й господарюючих суб'єктів, рівень розвитку внутрішньої конкуренції); рівень розвитку підтримуючих і супутніх галузей.

Найбільш важливою особливістю даного підходу, що дозволяє віднести його до типу "динамічних" підходів є те, що М. Портер у рамках своєї теорії конкурентоспроможності нації розділяє групи чинників, що групують їх у детермінанти конкурентоспроможності, за пріоритетністю їх використання на різних стадіях розвитку нації (країни) у системі міжнародних економічних відносин.

Ця обставина дозволяє оцінювати вплив економічного зростання на якісні зміни пріоритетів у використанні тих або інших чинників конкурентоспроможності, що, в остаточному підсумку, визначає рівень конкуренції, на якому у цей момент часу перебуває країна (регіон). У свою чергу, рівень конкуренції дозволяє досить точно ідентифікувати групу країн (регіонів) — прямих конкурентів, провести порівняльну оцінку й виявити потенціал підвищення конкурентоспроможності. Саме ця обставина надає підходові М. Портеру високу науково-практичну значимість, дозволяючи використовувати його, як для оцінки чинників конкурентоспроможності країни (регіону) на теперішній момент часу, так і для розробки на його основі середньо- і довгострокової конкурентної стратегії країни (регіону) і структурної економічної політики.

З моменту розробки даного підходу (початок 90-х рр. XX століття) він неодноразово удосконалювався різними авторами.

Слід зазначити, що найбільш істотні корективи, що дозволили значно розширити можливості його практич-

ного застосування, вніс британський економіст Дж. Даннинг. На його думку, М. Портер не врахував у своїй моделі такі чинники, що виявляють вплив на конкурентоспроможність країни (регіону), як схильність до підприємництва й вплив підприємств із іноземними інвестиціями [5, с. 100]. Також Дж. Даннинг запропонував включити до складу моделі М. Портера ще один структурний елемент — транснаціональний бізнес, який здатний виявляти суттєвий вплив на конкурентоспроможність.

Із цього погляду досить близьким до даного підходу є підхід, запропонований Е.В. Доржиєвою, що пропонує розділити чинники конкурентоспроможності регіону на дві групи:

— природні чинники (дані регіону споконвічно й базовані на особливостях економіко-географічного положення, природно-ресурсному потенціалі й історії господарського освоєння);

— привнесені чинники (що з'явилися, як результат економічного розвитку й реалізації регіональної стратегії).

Так, зазначений автор до природних чинників конкурентоспроможності регіону відносить сировинні ресурси, трудові ресурси і їх кваліфікацію, науковий потенціал, управлінський потенціал і виробничу базу. До привнесених чинників вона відносить підприємницький клімат, якість управлінського потенціалу, інноваційно-інвестиційний клімат і інфраструктуру регіонального ринку.

Подібний підхід до класифікації дозволяє найбільш повно відбити структуру чинників конкурентоспроможності регіону в їхній динаміці, розкриваючи можливості переходу від використання природних чинників до формування нових (привнесених) чинників і формуючи, по суті, основні завдання регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що необхідно класифікацію чинників здійснювати на основі чіткого й зрозумілого критерію (або критеріїв), який дозволяв би однозначно віднести фактор до тієї або іншої групи. У якості такого "розділового" (або класифікаційного) критерію можна використовувати здатність фактору генерувати нові ланцюжки додавання вартості, що дозволяють концентрувати в регіоні найцінніші види економічної діяльності (як правило, що формують "верхні" поверхні ланцюжка), або значну частину всього ланцюжка. У цьому випадку стає можливим не тільки оцінити внесок кожного фактору в конкурентоспроможність регіону, але й виробити систему приватних галузевих і функціональних стратегій, а також загальну регіональну стратегію підвищення конкурентоспроможності, в основу якої закладаються механізми пошуку й використання внутрішніх джерел зростання й зовнішніх можливостей розвитку.

Із цієї позиції чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути розділені на природні й штучні. З погляду їх перспективності для підвищення конкурентоспроможності регіону, природні чинники формують його первинні конкурентні переваги, а штучні чинники формують вторинні конкурентні переваги, відповідно.

Використання природних чинників для створення первинних конкурентних переваг буде сприяти, як правило, розвитку вузької спеціалізації регіону й розміщенню на його території лише окремих "ланок" зовнішніх ланцюжків додавання вартості. Найчастіше будуть розміщатися ланки, пов'язані з видобутком і первинною переробкою природних ресурсів. Використання ж штучних чинників (у т.ч. їхнє цілеспрямоване формування на основі природних чинників і різних їхніх комбінацій) для створення конкурентних переваг (вторинних) буде сприяти диверсифікованості економіки регіону за рахунок створення сприятливих умов для концентрації взаємозалежних "ланок" зовнішніх ланцюжків додавання вартості, а також за рахунок генерації нових ланцюжків додавання вартості на основі резидентних для регіону структур.

Важливим прикладним значенням такої класифікації чинників конкурентоспроможності регіону й формування на їхній основі конкурентних переваг є можливість її використання для обґрунтування й розробки диферен-

ційованої регіональної економічної політики, повною мірою враховуючій регіональні особливості. Чинники конкурентоспроможності регіонів можуть служити основою для розробки й реалізації конкретних заходів з управління процесом підвищення конкурентоспроможності регіонів, а саме: виробництва ефективної промислової політики на регіональному рівні, розвитку інноваційно-інвестиційного підприємництва, нарощування випуску конкурентоспроможної продукції, підтримки національного товаровиробника на регіональному рівні тощо.

Література:

1. Большой энциклопедический словарь / Отв. ред. И. Лапина. — М.: АСТ, 2003. — 1248 с.
2. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление: учеб. пособие для вузов / А.И. Гаврилов. — М.: Юнити-Дана, 2002. — 239 с.
3. Данилов И.П. Конкурентоспособность регионов России (теоретические основы и методология) / И.П. Данилов — М.: Канон + РООИ, 2007. — 368 с.
4. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь / 5-е изд., перераб. и доп. / Л.И. Лопатников. — М.: Дело, 2003. — 520 с.
5. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И.В. Пилипенко. — М.: Ойкумена, 2005. — 496 с.
6. Развитие российских регионов: новые теоретические и методологические подходы / Институт проблем региональной экономики РАН; отв. ред. Е.Б. Костяновская. — СПб.: Наука, 2006. — 618 с.
7. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике / Ю.В. Савельев; Институт экономики КарНЦ РАН. — Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010. — 516 с.
8. Сачук Т.В. Территориальный маркетинг / Т.В. Сачук. — СПб.: Питер, 2009. — 368 с.
9. Стратегические приоритеты регионального развития: от теории к принципам формирования единого социально-экономического пространства / Под ред. В.В. Окрепилова; Институт проблем региональной экономики РАН. — СПб.: Наука, 2009. — 448 с.

References:

1. Lapyna, I. (2003), Bol'shioy entsiklopedicheskiy slovar' [The big encyclopaedic dictionary], AST, Moscow, Russia.
2. Gavylov, A.Y. (2002), Rehionalnaya ekonomika i upravlenie [Regional economy and management], Unyty-Dana, Moscow, Russia.
3. Danylov, I.P. (2007), Konkurentosposobnost' rehionov Rossii (teoreticheskie osnovy i metodologiya) [Competitiveness of regions of Russia (theoretical bases and methodology)], Kanon+POOI, Moscow, Russia.
4. Lopatnikov, L.I. (2003), Ekonomiko-matematicheskii slovar' [The Economic-mathematical dictionary], Delo, Moscow, Russia.
5. Pilipenko, I.V. (2005), Konkurenosposobnost' stran i rehionov v mirovom hozyaystve: teoriya i opyt malyx stran Zapadnoy I Severnoy Evropy [Competitiveness of the countries and regions in the world economy: the theory, experience of the small countries of the Western and Northern Europe], Oykumena, Moscow, Russia.
6. Kostyanovskaya, E.B. (2006), Razvitie rossiyskikh rehionov: novie teoreticheskie i metodologicheskie podkhody [Development of the Russian regions: new theoretical and methodological approaches], Nauka, St.-Petersburg, Russia.
7. Savel'ev, U.V. (2010), "Upravlenie konkurentosposobnost'u rehiona: ot teorii k praktike" [Management of competitiveness of region: from the theory to practice], Karelian nauchniy centr PAN, Petrozavodsk, Russia.
8. Sachuk, T.V. (2009), Territorial'nyy marketinh [Territorial marketing], Piter, St.-Petersburg, Russia.
9. Okrepilova, V.V. (2009), Stratehicheskie priority regional'noho razvitiya: ot teorii k printsipam formirovaniya edinoho sotsial'no-ekonomicheskogo prostranstva [Strategic priorities of regional development: from the theory to principles of formation of uniform social and economic space], Nauka, St.-Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2014 р.

І. І. Віниченко,

д. е. н., професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ГЕНЕЗИС ІСТОРИЧНИХ ФОРМ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ

I. Vinichenko,

Doctor of Economics, Professor, Dnepropetrovsk state agrarian and economics University

THE GENESIS OF THE HISTORICAL FORMS OF COMPETITION

Досліджено поняття "конкуренції" як однією з найважливіших категорій економічної теорії з урахуванням сучасного розвитку економічних відносин. Визначено внесок наукових шкіл у розвиток теорії конкуренції та виділено історичні форми і основні етапи її розвитку. Встановлено, що основною лінією змін поглядів науковців на конкуренцію є гуманізація споживчої свідомості людини, її орієнтація на суспільний добробут.

Researches concept of "competition" as one of the most important categories of economic theory, given the current development of economic relations. Defined contribution the scientific schools to the theory of competition and selected historical forms and the main stages of its development. Installed that the baseline changes views of the scientists on the competition is the humanization of consumer human consciousness, its focus on social welfare.

Ключові слова: економічна система, конкуренція, попит, пропозиція, розвиток, ринок, ресурси, споживач.

Key words: economic system, competition, demand, offer, development, market, resource, consumer.

ВСТУП

Конкуренція є однією з найважливіших категорій економічної теорії. Без цього поняття не існує жодна модель механізму функціонування ринку. Початковим хронологічним періодом дослідження конкуренції вважають фізіократів і меркантилістів. Фізіократи виступали як прихильники невтручання держави в економічне життя країни, проти будь-яких монополій та захищали свободи підприємницької діяльності в умовах капіталістичної конкуренції. На відміну від політики фізіократів, меркантилізм був спрямований на обмеження ввезення іноземних товарів і забезпечення торговельних пілг, тобто спрямований на обмеження конкуренції. Незважаючи на те, що конкуренція супроводжує розвиток ринку з моменту його появи, вперше найбільш цілісні теоретичні положення про механізм конкурентної боротьби з'явилися в працях представників класичної та неокласичної економічних шкіл. Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробили С.А. Брю, Дж.М. Кейнс, А.О. Курно, А. Ларнер, К.Р. Макконел, К. Маркс, А. Маршалл, Дж.С. Міль, М. Портер, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Е. Чемберлен, Й.А. Шумпетер, Ф.І. Еджуорт.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основоположником класичної концепції конкуренції вважається А. Сміт. Він запевняв, що вільний ринок — це шлях до добробуту нації. Конкуренція розглядається ним як невід'ємний елемент ринкового механізму. А. Сміт трактував конкуренцію як поведінкову категорію, коли "індивідуальні продавці та покупці суперничають на ринку за більш вигідні умови продажу й покупки". Конкуренція — це та сама "невидима рука" ринку, яка координує діяльність його учасників. Конкуренція виступає у якості сили, яка повертає ринок через механізм взаємодії попиту і пропозиції до точки рівноваги. Сама ж точка рівноваги визначається як "скупність вигод і невиконаного застосування праці та капіталу" [9]. Важливим моментом даного визначення, є те, що А. Сміт розглядав конкуренцію не лише між виробниками, але й між споживачами, які прагнуть зробити більш вигідні покупки. Основний внесок А. Сміта в теорію конкуренції можна вважати в наступному:

— розробив теорію конкурентної ціни, яка полягає в зворотній залежності між ціною та пропозицією, на підставі якої сформулював поняття конкуренції, як суперництва;

— показав, яким чином конкуренція, урівноважуючи норми прибутку між галузями економіки, призводить до оптимального розподілу трудових ресурсів та капіталу;

— створив модель досконалої конкуренції та довів, що саме в середовищі досконалої конкуренції можливо максимально ефективне задоволення економічних потреб.

Дослідження теорії конкуренції Д. Рікардо слугувало розвитку ідеї цінового регулювання ринку за допомогою конкуренції. Він вважав, що ціни формуються тільки під впливом попиту та пропозиції в результаті конкурентної боротьби. Результатом досліджень Д. Рікардо є "закон ринків", згідно з яким рівноважний стан ринку залежить від повної зайнятості ресурсів. Таким чином, Д. Рікардо значно доповнив і поглибив існуючу модель досконалої конкуренції. Дж. С. Міль у своєму вченні "Принципи політичної економії" стверджував, що конкуренція є єдиним регулятором цін, заробітної плати і ренти, "вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання" [5], тобто він підкреслює значення конкуренції, закладеної в самій природі економічних відносин.

По іншому досліджує модель досконалої конкуренції К. Маркс. На його думку, конкуренція, регулюючи розподіл капіталу між галузями, сприяє зниженню норми прибутку, тим самим утворюючи середню норму прибутку [3]. Рівність прибутку в усіх галузях промисловості та народного господарства, за К. Марксом, передбачає повну свободу конкуренції. Дані положення теорії К. Маркса, на наш погляд, в сучасних умовах розвитку ринку можна охарактеризувати як передумови до соціальної ролі конкуренції в економічному середовищі. Про соціальну функцію конкуренції зазначав і А. Сміт, пояснюючи це тим, що прагнучи власної вигоди, капіталіст одночасно дбає про інтереси суспільства.

Надалі вчення К. Маркса знайшло своє продовження в працях неокласиків. Особливо значний внесок зробив А. Маршалл. Розвиваючи основні положення класиків, він конкретизував різні складові конкурентних відносин, а саме більш послідовно і повно обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції та дії законів граничної корисності та граничної продуктивності. А. Маршаллом вперше була піддана критиці модель чистої конкуренції. Він заклав основи теорії нової моделі конкуренції — монополістичної. А. Маршалл вважав монополію повною протилежністю конкуренції [4]. Якщо вільна конкуренція — це оптимальний стан економіки, то монополія як антипод — така організація, яка зменшує суспільний добробут, причому завжди й скрізь. Такі погляди А. Маршалла свідчать про соціальну спрямованість конкуренції.

Протилежної думки дотримувалися критики моделі досконалої конкуренції. Хронічний дефіцит платоспроможного балансу багатьох європейських країн, різке уповільнення темпів зростання експорту, збільшення могутності монополій та інші наслідки першого етапу загальної кризи на початку ХХ століття виявили неспроможність політики невтручання в процес встановлення ринкового балансу. Роботи Дж. Робінсона "Економічна теорія недосконалої конкуренції", Е. Чемберлена "Теорія монополістичної конкуренції", Й. Шумпетера "Капіталізм, соціалізм і демократія" присвячені вивченню характеру ціноутворення в умовах монополії та виникненню нових форм конкуренції. Е. Чемберлен ввів поняття "монополістична конкуренція". Він стверджував, що "суть монополії полягає в контролі над пропозицією" [10], а відповідно і над ціною.

Й.А. Шумпетер продовжив критику досконалої конкуренції та виділив дві її сторони: конкуренція

організуюча (творча) і конкуренція дезорганізуюча (руйнівна). Конкуренція як динамічний процес, зазначав Й.А. Шумпетер, веде до відкриття нового товару, нової технології, нового джерела сировини. Подібну конкуренцію він називав "ефективною конкуренцією". Ця конкуренція, з одного боку, забезпечує істотне скорочення витрат і підвищення якості продукції, але з іншого боку, "вона загрожує існуючим фірмам скороченням прибутків і випуску, або й повним банкрутством". Причому ця конкуренція впливає не тільки тоді, коли вона присутня, але й існує як потенційна загроза. "Можна сказати, — пише Й.А. Шумпетер, — що вона дисциплінує ще до свого настання. Бізнесмен відчуває себе в конкурентній ситуації навіть тоді, коли він є повним монополістом своєї галузі ..." [11]. Таким чином, поділяючи конкуренцію на організуючу і дезорганізуючу, прояв останньої Й.А. Шумпетер бачить у втраті доходів, прибутку організації з її подальшим банкрутством, і вважає цю конкуренцію неефективною. При цьому він зазначає, що вона "дисциплінує" бізнес.

З точки зору економічного зростання, на думку Й.А. Шумпетера, конкуренція являє собою суперництво нового зі старим (нові товари, нові технології, нові джерела забезпечення потреб, нові типи організацій тощо). Й.А. Шумпетер вперше визначив інновації як основний фактор конкурентної переваги фірм на ринку. "Нововведення скептично приймаються ринком, але якщо новатору вдається їх здійснити то саме механізм конкуренції витісняє з ринку підприємства, що використовують застарілі технології" [12]. У працях Й.А. Шумпетера вперше прозвучала думка про те, що монополія є всього лише однією з форм конкуренції. А загроза повного банкрутства існуючих фірм означає процес природного відбору, де виживає найсильніший.

На відміну від Е. Чемберлена та Й.А. Шумпетера, Дж. Робінсон вбачає в недосконалій конкуренції порушення й втрату нормального рівноважного стану конкурентної господарської системи. У своїй роботі "Економічна теорія недосконалої конкуренції" вона зазначає, що "перевага умов недосконалої конкуренції сприяє виникненню тенденції до експлуатації факторів виробництва і посилюється завдяки утворенню великих об'єднань, які поглинають конкуруючі між собою фірми, що призводить до ще більшої несправедливості у розподілі багатства" [8]. Заслугою Дж. Робінсон є також розробка параметрів конкуренції. Якщо раніше вважалося, що конкуренція — це переважно або тільки цінова конкуренція, то Дж. Робінсон виявила й інші характеристики конкурентної поведінки фірм — величину транспортних витрат, рівень якості продукції, особливості обслуговування клієнтів, терміни кредиту, репутація фірми, роль реклами.

Важлива роль у розвитку економічної науки належить Дж.М. Кейнсу. За оцінками багатьох економістів, його "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" є поворотним пунктом в економічній науці ХХ століття і багато в чому визначає економічну політику розвинених країн в даний час. Його головна ідея полягає в тому, що система ринкових економічних відносин не є досконалою та саморегулюючою, а отже максимально можливою зайнятість і економічне зростання може забезпечити лише активне втручання держави в економіку. Він пише: "...держави повинна здійснювати вплив на схильність до споживання шляхом відповідної системи податків, фіксуванням норми відсотка та іншими можливими способами" [2].

Для більш повного і всебічного вивчення конкуренції необхідно також простежити історичні форми її розвитку. Історія ринкової економіки починається зі спекулятивної торгівлі, яка реалізує топічні ("topos" —

місце, місцевість) переваги. Першою формою конкуренції є речовинний клондайк. Джерелом конкурентної переваги на перших етапах суперництва ринкової економіки була топіка, яка сприяла появі потоку колонізаторів, які досягли найвіддаленіших куточків Землі. Віддаленість території окупувалася лише за умови виявлення дуже рідкісного та дорогого ресурсу, яким спочатку було золото, срібло та дорогоцінні камені. З точки зору виробництва, прямий доступ до близького ресурсу (ліс, руда, вугілля, нафта тощо) давав фірмі тимчасове положення монополіста, забезпечуючи високу конкурентну перевагу. У міру формування вільного ринку ресурсів, переваги вигідного топічного положення зникали.

Друга форма конкуренції — технічна монополія. Топічно-речові конкурентні переваги ліквідували самі виробники, коли стали конкурувати на ринку сировини. Нові конкурентні переваги базувалися, насамперед, на технічній та функціональній винахідливості, з'являлися перші патенти. На даному етапі вартість матеріалів, з яких створювалися вироби, залишалася незмінною, а нові конкурентні переваги з'являлися, насамперед, за рахунок підвищення корисності споживчих якостей товару. В основі корисності найчастіше лежали винаходи, і не тільки технічні. Одним з таких винаходів стала організаційна система управління попитом.

Поява нового ринку — ринку інновацій, нівелювала тимчасову конкурентну перевагу техніко-технологічної монополії. Нарощувалося масове виробництво товарів, а ринки наповнювалися товарами-замінниками. Зниження вартості логістичних витрат та доступу до інформаційних ресурсів призвели до зменшення можливостей отримання прибутку за рахунок великомасштабного виробництва стандартної продукції. А масове поширення телекомунікації остаточно вичерпало економічний ресурс технічних інновацій. Нові технології стали досить дорогими, а отже доступними тільки великим компаніям або державам.

Гонка озброєнь, підкорення космосу, ядерна енергетика, лазери, системи штучного інтелекту — хоч і сприяли розвитку споживчого ринку, але вже не надто впливали на нього. На цей час переважна більшість галузевих компаній впроваджували приблизно однакові технології виробництва, наступала нова ера, коли ресурсом стали самі організації. З цього часу організаційні інновації змінили структуру управління. Бюрократичні об'єднання йшли в минуле. Мляві великі структури "поліпризначення" дробилися на частини за принципом "монопризначення" (робота з одним продуктом) під девізом: "Менше, рухливіше, самостійніше". У результаті постійно поліпшувалися існуючі технологічні розробки і великі фірми значно збільшили темпи розробок їх нових модифікацій.

Другу половину XX сторіччя можна знаменувати такими досягненнями у сфері організації бізнесу, як реінжиніринг, управління якістю, порівняльний аналіз, матричне управління, аутсорсинг. Всі вони були спрямовані на формування конкурентних переваг окремих організацій. Паралельно з організаційними досягненнями в бізнесі відбувався розвиток інформаційних технологій, що також було конкурентною перевагою на певному етапі розвитку конкуренції.

Наведені досягнення були певним каталізатором зростання продуктивності праці та збільшення обсягів виробництва до 60-х років XX сторіччя. Збільшення обсягів виробництва змусило фірми шукати по всьому світу більш великі та нові ринки, що викликало бурхливий розвиток міжнародної торгівлі на основі міжнародних угод та створення міжнародних економічних об'єднань. На даному етапі однією з конкурентних переваг фірми стає вміння державна і регіональна політика, конкуренція набуває форми міжнародної.

Зростання обсягів міжнародної торгівлі призвело до інтенсивної цінової конкуренції. Це, в свою чергу, сприяло переміщенню цілих галузей в країни з низькою заробітною платою. Ціна знову стала важливим критерієм ринкового успіху. Споживачі вперше могли вибирати товари за вартістю, порівнюючи продукцію вироблену в різних країнах. Все це, на думку В. Парето, докорінно змінило підхід до ефективності [6]. Щоб конкурувати за ціною компанії та фірми змушені підвищувати якість. З 70-х років XX сторіччя істотну увагу стали приділяти асортименту товарів. До різноманітності номенклатури товарів прагнули як дрібні та середні компанії, так і гіганти. Вони мали на меті якомога більше й повніше врахувати індивідуальні вимоги кожного покупця. А вони полягали в тому, щоб вироби відрізнялися від товарів конкурентів, тобто були б оригінальними і задовольняли смак покупця. Важливу роль у цьому належить дизайну.

Наступна історична форма розвитку конкуренції — галузева кооперація та міжгалузева інтеграція фірм. Дані процеси були обумовлені поділом економічної діяльності за масштабами: галузі, регіону, країни. Така координація через співпрацю народжує мережу виробників взаємодоповнюючої продукції. Із збільшенням обсягів і темпів міжнародної торгівлі в останній третині XX сторіччя особливу увагу фахівці починають приділяти впливу процесів глобалізації на конкуренцію окремих організацій. У цей період сформувалася міждержавна форма конкуренції, яка виражалася в суперництві окремих країн по забезпеченню сприятливих умов розвитку національного бізнесу та економіки.

При розгляді конкурентних процесів на рівні окремих держав економісти починають користуватися поняттям "конкурентоспроможності", вважаючи його атрибутом таких економічних об'єднань як країни та регіони. Портер М. так визначив конкурентоспроможність на національному рівні: "Національна конкурентоспроможність — це можливість країни у вільних і чесних ринкових умовах виробляти товари та послуги, що відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно збільшувати реальний дохід своїх громадян" [7]. Конкурентоспроможність на національному рівні, на думку М. Кастель, повинна ґрунтуватися на високому показнику національної продуктивності, і характеризуватися високопродуктивними видами діяльності, які забезпечують високий рівень заробітної плати [1].

Зростаюча залежність економіки, особливо ринку капіталу й валютних ринків, від міжнародної конкуренції робить все більш складним існування національної політики окремої країни. Практично всі країни змушені стежити за тим, як розвиваються їх співпраця і конкуренція з партнерами по міжнародному бізнесу, в той час як темпи розвитку їхнього суспільства і політики не завжди збігаються з економічними змінами. Конкурувати, як зазначав М. Кастель, значить зміцнювати своє становище з метою придбання більшої значущості в процесі переговорів, де всі політичні сили об'єднують стратегію в єдину взаємопов'язану силу [1].

У процесі об'єднання країн в глобальну економічну систему проявляються особливі політичні інтереси кожної держави, які безпосередньо впливають на долю економічної конкуренції національних фірм, що знаходяться на території окремої держави. Нова форма державного втручання в економіку об'єднує в єдину стратегію конкурентоспроможність, продуктивність і технологію. Держава підтримує технологічний розвиток власних галузей і виробничу інфраструктуру, щоб збільшити продуктивність та допомогти своїм фірмам конкурувати на світовому ринку. Одночасно деякі уряди максимально обмежують проникнення зарубіжних компаній на власні ринки, створюючи тим самим конкурентні пе-

реваги окремим галузям в період їх становлення. Результатом такої економічної політики є виникнення й розвиток єдиного світового ринку на основі технологічної, інформаційної, інвестиційної та інших взаємозалежностей країн. Виникає макрорівень, на якому конкурують не тільки фірми, але й держави між собою та фірмами. Масштаб і якість змін призвели до виникнення нової теоретичної парадигми — парадигми загальної конкурентоспроможності, де змагаються між собою господарюючі суб'єкти всіх рівнів — від фірм до держав і союзів держав.

На сьогоднішній день концепція міждержавної конкурентоспроможності, на наш погляд, позбавлена міцного теоретичного фундаменту, що дозволяє однозначно її інтерпретувати. Чи повинна країна, що претендує на провідні позиції за рівнем конкурентоспроможності, мати лідерство у всіх галузях економіки? Або досить лідерства в ключових високотехнологічних галузях? Якщо позитивну відповідь дати на друге питання, то за яким критерієм виділяти ці "ключові" галузі; чи реально очікувати, що яка-небудь країна здатна одночасно підтримувати лідерство у всіх галузях, враховуючи обмеженість ресурсів і технологічний взаємозв'язок країн у сучасному світі?

ВИСНОВОК

Підсумовуючи розвиток історичних форм конкуренції, можна констатувати, що успішна соціально-економічна й господарська діяльність базується на необхідності врахування та дотримання значної кількості певних умов і обмежень, що гомогенізує вплив техніко-економічного паритету. А він виражається в тому, що весь світовий ринок починає споживати приблизно одні й ті ж економічні блага. Відмінностей між розвиненими і країнами, що розвиваються в товарах і послугах стає все менше й менше, тим самим конкуренція гомогенізується по горизонталі. Одночасно відбувається гомогенізація конкуренції і по вертикалі. Всі конкурують з усіма — в число учасників глобальної вертикальної конкуренції включаються окремі люди, фірми, галузі, країни, блоки країн і навіть цілі континенти.

Якщо раніше економічне благополуччя країни базувалося на її природних ресурсах, потім — на трудових, фінансових, підприємницьких та організаційних, то вже в найближчому майбутньому роль цих факторів явно знизиться. Успіх бізнесу тепер безпосередньо пов'язаний з продуктивністю людського розуму. Згідно М. Портера, "тільки інвестиції в людський капітал дають все зростаючу віддачу" [7]. У першій половині ХХ сторіччя людина сприймалася виробником як фактор виробництва, а для продавця він був анонімним споживачем. В останній час люди вимагають до себе все більшої уваги: вони не просто бажають, щоб на них звертали увагу, — вони вимагають, щоб з ними поводитися як з унікальними істотами.

Виробництво й торгівля починають розглядати інтереси споживачів в мікроскоп, а "доступ до таємних скарбів людини" вони все частіше бачать стосовно почуттів і фантазій, емоцій і уяви. Виникає нова форма конкуренції, в якій виробник починає боротися за душу покупця. Оскільки конкурентоспроможність у принципі більше не може будуватися на топічних, інноваційно-технологічних або організаційних перевагах, вона переміщується в галузь "тимчасових емоцій і уяви людини".

Таким чином, до середини ХХ століття сформувався загальне уявлення про сутність конкуренції та її основних рушійних силах, що виразилися у чотирьох класичних моделях: досконалої конкуренції, монополістичної та олігополістичної конкуренції і чистої монополії. Конкуренція була предметом детального вивчення економістів, філософів, соціологів протягом значного періоду часу та залишається та-

ким і сьогодні. Простежуючи розвиток поглядів економістів на конкуренцію можна констатувати, що він відбувався одночасно з розвитком продуктивних сил, виробничих відносин і досягнень науково-технічного прогресу. Основною лінією змін поглядів на конкуренцію, на нашу думку, є гуманізація споживчої свідомості людини, його орієнтація на суспільний добробут.

Література:

1. Кастель М. Информационная эпоха экономики, общество и культура. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 257 с.
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Гелиос, 2002. — 352 с.
3. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч. 2 изд., Т. 26, Ч. 2. — 702 с.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии. — М.: Прогресс, 1989. — 340 с.
5. Миль Дж.С. Принципы политической экономии. — М.: Западная литература, 1988. — 260 с.
6. Парето В. Дарвинизм и менеджмент. — М.: Западная литература, 1990. — 324 с.
7. Портер М. Международная конкуренция. — М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
8. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. — М.: Прогресс, 1986. — 471 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов. — М.: Экономика, 1999. — 320 с.
10. Чемберлен Э. Теория монополистической конкуренции. — М.: Экономика, 1996. — 351 с.
11. Шумпетер И.А. Капитализм, социализм и демократия. — М.: Наука, 1995. — 357 с.
12. Шумпетер И.А. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала-кредита, процента и цикла конъюнктуры. — М.: Прогресс, 1982, — 455 с.

References:

1. Kastel', M. (2000), Informacionnaja jepoha jekonomiki, obshhestvo i kul'tura [The information age economy, society and culture], GU VShJe, Moscow, Russia.
2. Kejns, Dzh.M. (2002), Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg [General theory of employment, interest and money], Geliios, Moscow, Russia.
3. Marks, K. Jengel's, F. Kapital [Capital], 2nd ed.
4. Marshall, A. (1989), Principy politicheskoy jekonomii [Principles of political economy], Progress, Moscow, Russia.
5. Mil', Dzh.S. (1988), Principy politicheskoy jekonomii [Principles of political economy], Zapadnaja literatura, Moscow, Russia.
6. Pareto, P. (1990), Darvinizm i menedzhment [Darwinism and management], Zapadnaja literatura, Moscow, Russia.
7. Porter, M. (1993), Mezhdunarodnaja konkurencija [International competition], Mezhdunarodnye otnoshenija, Moscow, Russia.
8. Robinson, Dzh. (1986), Jekonomicheskaja teorija nesovershennoj konkurencii [Economic theory of imperfect competition], Progress, Moscow, Russia.
9. Smit, A. (1999), Issledovanie o prirode i prichine bogatstva narodov [The study of the nature and cause of the wealth of nations], Jekonomika, Moscow, Russia.
10. Chemberlen, Je. (1996), Teorija monopolisticheskoy konkurencii [Theory of monopolistic competition], Jekonomika, Moscow, Russia.
11. Shumpeter, I.A. (1995), Kapitalizm, socializm i demokratija [Capitalism, socialism and democracy], Nauka, Moscow, Russia.
12. Shumpeter, I.A. (1982), Teorija jekonomicheskogo razvitija: issledovanie predprinimatel'skoj pribyli, kapitala-kredita, procenta i cikla konjunktury [Theory of economic development: a study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions], Progress, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2014 р.

І. П. Гайдучський,
к. е. н.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ

I. Gaidutskiy,
Ph.D. in Economics

TRANSNATIONAL PARADIGM OF SUSTAINABLE LOW CARBON DEVELOPMENT

У статті розкрито і обґрунтовано транснаціональну парадигму сталого низьковуглецевого розвитку, під якою розуміється випереджаюче скорочення вуглецевих викидів над зростанням економіки в національних та глобальних масштабах з користю для нинішніх і майбутніх поколінь людства. Шляхом розв'язання економетричних моделей доведено відсутність позитивного кореляційного зв'язку вуглецевих викидів в атмосферу з показниками енергетичної та екологічної стійкості. Класифіковано країни світу за співвідношенням показників економіки та інтенсивності зростання викидів вуглецю. Наукова новизна статті — розроблено матрицю класифікаційних характеристик моделей розвитку економіки країн з позицій глобальної антивуглецевої політики. Практичне значення статті — сегментація країн за вуглецеємністю та ефективністю їх економік виходячи із порівняння темпів зростання економіки та інтенсивності викидів вуглецю.

The article highlights and justifies transnational paradigm of sustainable low carbon development, which implies the anticipatory reduction of carbon emissions over the growth of the economy both on national and global scale for the benefit of present and future generations of mankind. The absence of a positive correlation of carbon emissions from energy performance and environmental sustainability was proven by solving econometric models. Countries were classified by the ratio of the growth intensity of the economy to the growth of carbon emissions. Scientific novelty of the article includes the matrix classification of performance characteristics of models of economic development from the standpoint of global anti-carbon policy. The practical value of the article includes segmentation of countries by carbon intensity and efficiency of their economies based on the comparison of economic growth and carbon emission volumes.

Ключові слова: транснаціональна парадигма, сталий низьковуглецевий розвиток, скорочення викидів вуглецю, інтенсивність вуглецевих викидів.

Key words: transnational paradigm, sustainable low carbon development, reducing carbon emissions, intensity of carbon emissions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Криза 2008—2009 рр. показала, що можливості споживчої моделі індустріальної економіки практично вичерпані. Ущербність цієї моделі проявилась в тому, що її успіхи у великій мірі досягались за рахунок зростаючого використання природних ресурсів та посиленого забруднення навколишнього середовища. Наростаюча загроза такої моделі економіки для майбутнього людства у вигляді змін клімату з катастрофічними наслідками ставить перед ним головний виклик — необхідність заміни цієї моделі. Виходом з цієї ситуації є перехід до моделі сталого низьковуглецевого розвитку економіки, суть якого полягає насамперед у забезпеченні переважачою пріоритетності скорочення викидів вуглецю над зростанням економіки.

Однак окремі країни чи їх групи не взмозі самотійно розв'язати цю проблему, оскільки забруднення атмосфери не знає державних кордонів. Розв'язання цієї проблеми можливе лише на основі його глобального

підходу — забезпечення сталого низьковуглецевого розвитку в інтересах не тільки окремої країни, а всього людства. Така постановка проблеми витікає з рішень міжнародних організацій з проблеми охорони навколишнього середовища та національних стратегій екологізації економіки багатьох країн. Отже, на порядку денному постало питання формування та втілення в життя транснаціональної парадигми сталого низьковуглецевого розвитку, обґрунтуванню якої присвячена дана стаття, що й визначає її актуальність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Перші ідеї щодо сталого розвитку та його екологічної складової знайшли свій виклад у наукових працях ще в другій половині ХХ століття. Серед низки зарубіжних дослідників слід насамперед відмітити Г. Дейлі, який дав перші системні викладки екологічної складової економіки [20].

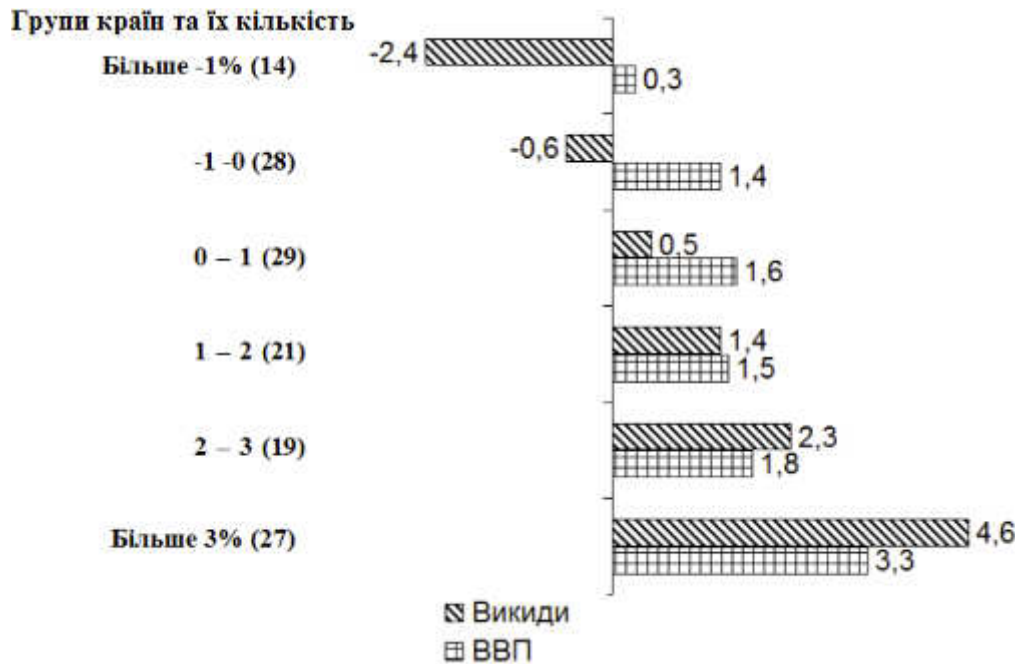

Рис. 1. Групування країн за середньорічним приростом вуглецевих викидів та середньорічний приріст ВВП за 1970–2012 рр., %

Розроблено автором за даними [9].

Серед вітчизняних вчених вагомих внесок у розробку теорії екологічної складової сталого розвитку внесли: Туниця Ю. [1], Хвесик М. [2], Шевчук В. [16], Гринів Л. [5], Трегобчук В. [3], Барановський В. [4], Голубець М. [17], Пашенцев О. [18]. Значну увагу дослідженню проблемних аспектів екологізації економіки приділяють: Грицевич І. [14], Аверченков А., Галєнович А., Федоров Ю. [6], Катцов Н., Кобишева Н., Мелешко В. [13], Полонська Ю. [19] та інші. Однак питання формування транснаціональної парадигми як базової установки сталого низьковуглецевого розвитку в глобальному масштабі свого обґрунтування та висвітлення поки що не знайшло.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є формулювання транснаціональної парадигми сталого низько вуглецевого розвитку, характерними рисами якої є: глобальність (транснаціональність), загальноцивілізаційна спрямованість, об'єктивна еколого-економічна зумовленість та ефективність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ідеологія сталого розвитку бере свій початок у кінці ХХ століття і вважається однією з найперспективніших для ХХІ століття. На цю тему вже опубліковано багато праць, хоча за визначенням самих авторів, формування фундаментальної теорії та переходу від ідей до вчення лише розпочалось.

Важливою складовою концепції сталого розвитку є екологічна. На думку академіка Ю. Туниці, "серед найважливіших аспектів стратегії сталого розвитку є наповнення світової (в тому числі національної) економіки — екологічним змістом" [1, с. 5]. Академік М. Хвесик теж вважає, що в стратегії сталого розвитку необхідно забезпечити органічне поєднання механізмів регулювання економічного та екологічного розвитку [2, с. 4]. Вихідним постулатом необхідності екологізації економіки більшість дослідників [1; 2; 3; 4; 5] вбачають те, що економічна та екологічна системи органічно взаємопов'язані та взаємозалежні і їх необхідно розглядати як єдину еколого-економічну систему.

З аналізу останніх досліджень і публікацій автором зроблено важливий висновок, що сталий низьковуглецевий розвиток ґрунтується на двох важливих принципах.

Перший. Розмежування в теоретичному і практичному аспектах економічного зростання та зростання викидів парникових газів, оскільки споживання енергії для сталого низьковуглецевого розвитку — ці дві тенденції — несумісні.

Другий. Досягнення ключових економічних цілей сталого розвитку за умови і за рахунок скорочення споживання природних ресурсів та викидів парникових газів.

Обидва принципи можуть бути реалізовані шляхом широкомасштабної модернізації та впровадження технологічних інновацій і в обох випадках їх індикатором є зниження вуглецеємності економіки.

Отже, концепція сталого низьковуглецевого розвитку передбачає впровадження комплексу заходів, які, з одного боку, повинні забезпечити скорочення викидів парникових газів, а з другого — підвищення конкурентоспроможності економіки за рахунок обмеження її залежності від вуглецевої сировини.

Дослідження свідчать, що не існує універсального шляху переходу до сталого низьковуглецевого розвитку. Такий перехід має визначатись специфічними характеристиками кожної країни. Однак спільним для різних шляхів досягнення сталого низьковуглецевого розвитку є забезпечення зростання економіки при скороченні викидів парникових газів. На думку експертів, "універсальним є намагання країн, з одного боку, домогтись надійного зростання ВВП, а з другого, зниження його вуглецемісткості, скорочення загальних обсягів викидів" [6; с. 10].

У процесі дослідження з'ясовано, що найбільш адекватно суть сталого низьковуглецевого розвитку відображає індикатор інтенсивності скорочення (по відношенню до ВВП) викидів парникових газів. Зростання обсягів цих викидів спричиняє загрози зміні клімату і створює загальнопланетарні ризики для життя, здоров'я і діяльності людей. Тому завдання досягнення сталого низьковуглецевого розвитку доцільно розглядати в широкому контексті як магістральний шлях забезпечення по всій планеті життя, здоров'я і добробуту лю-

Таблиця 1. Результати розв'язання економетричних моделей залежності енергетичних та екологічних показників країн від інтенсивності вуглецевих викидів до ВВП (по 138 країнах)

Показники	Модель (Рівняння)	Коефіцієнт кореляції	Характеристика виду і тісноти зв'язку
1. Енергетичної безпеки	$y = 7,961x + 58,979$ $R^2 = 0,2371$	-0,486	Зв'язок обернений, середній. Чим вищий рівень викидів до ВВП, тим нижча оцінка енергетичної безпеки
2. Енергетичної до доступності	$y = 18,079x + 53,685$ $R^2 = 0,3886$	-0,623	Зв'язок обернений, високий. Чим вищий рівень викидів до ВВП, тим нижча оцінка енергетичної доступності
3. Енергетичної стійкості	$y = 37,041x + 44,034$ $R^2 = 0,6298$	-0,743	Зв'язок обернений, високий. Чим вищий рівень викидів до ВВП, тим нижча оцінка енергетичної стійкості
4. Екологічної стійкості	$y = 59,981x + 33,625$ $R^2 = 0,703$	-0,838	Зв'язок обернений, досить високий. Чим вищий рівень викидів до ВВП тим істотно нижча оцінка екологічної стійкості

Розроблено автором за даними [7; 8; 9; 10; 11; 12].

дей нинішніх і прийдешніх поколінь. У цьому суть, транснаціональної парадигми сталого низьковуглецевого розвитку суспільства.

За Кіотським протоколом основну долю контролюваних викидів парникових газів займає вуглець (CO_2) і на нього припадає 84—90% шкідливих викидів. Тому в більшості досліджень і джерел, які стосуються Кіотського протоколу йдеться саме про вуглецеві викиди, як найбільш масові і найбільш шкідливі, які визначені до обмеження і скорочення. Саме до цього виду парникових газів прив'язані термін низьковуглецева: економіка, енергетика, технологія тощо.

Аналіз динаміки глобальних викидів вуглецю дійсно свідчить про те, що світова економіка дійшла критичного рубежу свого вуглецевого насичення. За 130 років функціонування індустріальної моделі економіки, викиди вуглецю зросли у 34 рази. Ці темпи значно випереджали темпи росту населення, кількість якого за цей період зросла лише у 5 разів. В останні десятиліття темпи зростання викидів вуглецю випереджали навіть темпи зростання обсягів споживання енергоносіїв та економіки [7].

Таким чином період прискореного індустріального розвитку економіки був водночас періодом прискореного забруднення навколишнього середовища. В цьому полягає основний недолік старої індустріальної моделі розвитку економіки. Підтвердженням цьому є те, що найбільші викиди вуглецю спричиняють саме великі економіки розвинених країн і країн, що швидко розвиваються, за старою індустріальною моделлю. Уже тривалий час країни, що розвиваються, за темпами вуглецевих викидів випереджають розвинуті країни. Повторюючи індустріальну модель розвитку, вони повторюють і шкідливу практику вуглецевих викидів. За останні 22 роки (1999—2012 рр.) обсяги викидів у Китаї зросли у 4 рази, в Індії — у 3 рази. Тоді як США, ЄС і Японія за цей період збільшили викиди лише на 10—15%. Доречі, економіка Китаю на половину менша від економіки США, але темпи її розвитку за останні 30 років втричі вищі, здійснює вуглецевих викидів майже вдвічі більше, ніж США [8].

Найбільш інтенсивно викиди вуглецю в світі зростають у 2000—2012 роках. У значній мірі це було зумовлено зростанням викидів у великих економіках країн, що розвиваються — Китай, Індія, Бразилія, Мексика. Темпи приросту викидів вуглецю в цих країнах за 1990—2012 роки загалом і особливо за 2000—2012 роки істотно перевищували темпи приросту у ЄС та світі загалом. У 2006—2012 роках приріст викидів вуглецю у світі, знову після 2000 року, став випереджати приріст ВВП. Насамперед за рахунок Китаю, Індії, Бразилії, Мексики, Ірану, ПАР. У цій групі країн приріст викидів вуглецю протягом 10 останніх років випереджає приріст ВВП.

Водночас досвід країн ЄС-15 свідчить про реальні можливості скорочення викидів вуглецю навіть при зростанні ВВП. Адаже за 20 років (1990—2012 рр.) країни ЄС-15 змогли скоротити питомі викиди вуглецю у співвідношенні до ВВП майже на третину [8].

В процесі дослідження залежності приросту ВВП від приросту викидів вуглецю по великій сукупності країн світу (138) і за досить тривалий період (42 роки) виявлено досить тісний взаємозв'язок цих факторів: чим більший приріст ВВП, тим більший приріст викидів вуглецю. Однак уже є чимало країн, які тривалий час добиваються приросту ВВП при скороченні викидів вуглецю (таких більше 40 країн). У 50 країнах приріст ВВП випереджає приріст викидів вуглецю. Водночас є багато країн (біля 50), де приріст викидів вуглецю тривалий час випереджає приріст ВВП (рис. 1).

У зв'язку з цим постає питання виміру і оцінки ефективності економіки з точки зору викидів вуглецю. Дослідження показують, що між країнами світу є велика різниця в обсягах викидів вуглецю у співвідношенні до ВВП. Так, різниця між групою країн з найнижчими викидами до ВВП (0,13 кг/дол.) та групою країн з найвищими викидами (1,5 кг/дол.) більш ніж десятикратна. У значній мірі вона зумовлена значно вищою інтенсивністю викидів вуглецю в розрахунку на спожиту енергію та значно вищим рівнем споживання енергії у співвідношенні до ВВП. Зокрема різниця у викидах до спожитої енергії у зазначених групах країн становить 2,7 раза, а споживання енергії до ВВП — 2,5 раза.

Більше того, проведені нами дослідження по 138 країнах світу шляхом побудови та розв'язання економетричних моделей підтвердили, що інтенсивність використання вуглецевих енергоносіїв та вуглецевих викидів не забезпечує країнам ні екологічної ні енергетичної стійкості. Так, коефіцієнти кореляції зв'язку рівня вуглецевих викидів у співвідношенні до ВВП з показником енергетичної безпеки — обернений і середній (-0,486), а з показниками енергетичної доступності та стійкості — обернені і високі (-0,623 і -0,743), а з показника екологічної стійкості — обернений і досить високий (-0,838) (табл. 1).

Така тісна залежність інтенсивності викидів вуглецю від інтенсивності споживання енергоносіїв свідчить, що розв'язання проблеми потрібно шукати у надрах економіки, взявши за критерій початку сталого низьковуглецевого розвитку гранично критичну межу викидів вуглецю. Такою критичною межею, за підрахунками дослідників ЮНЕП [11] є підвищення температури на 2 градуси та викиди в атмосферу в 2020 р. не вище 44 млрд тонн вуглецевого еквіваленту. Щоб витримати ці показники, розвинені країни мають до 2020 р. скоротити обсяги викидів на 30%. Водночас в скороченні вуглецевих викидів мають активно включитись країни БРІКС, які

Таблиця 2. Матриця класифікаційних характеристик моделей розвитку економіки країн з позицій глобальної антивуглецевої політики

Оцінка динаміки		Характеристики економіки					
		За вуглецеємністю			За ефективністю		
ВВП	Вуглецевих викидів	Високо вуглецева	Середньо вуглецева	Низько вуглецева	Деградаційна (руйнівна)	Стагнаційна	Сталого розвитку
+	++	+			+		
+	+	+			+		
++	+		+			+	
-	--			+			+
-	-		+			+	
--	-		+			+	
+	--			+			+
+	-			+			+
++	-			+			+
-	++	+			+		
-	+	+			+		
--	+	+			+		

Примітка:

(+; -;) — зростання або скорочення темпів;

(+ +; - -) — перевищення темпів зростання або скорочення по ВВП над викидами або навпаки.

стали великими "забруднювачами" атмосфери і водночас мають більш зростаючу економіку, ніж розвинені країни. Так, за останні 15 років Китай зробив викидів майже вдвічі більше, ніж США. Однак кількість державних заходів зі скорочення викидів в Китаї у 4 рази менше, ніж в США.

Виходячи з транснаціональної парадигми сталого низько вуглецевого розвитку на основі показників динаміки ВВП та вуглецевих викидів нами розроблено класифікацію характеристик моделі розвитку економіки з позиції глобальної антивуглецевої політики (табл. 2) Виходячи з характеру порівняння показників динаміки ВВП і вуглецевих викидів, тут можливі 4 ситуації: 1) зростання ВВП і викидів; 2) скорочення ВВП і викидів; 3) зростання ВВП і скорочення викидів; 4) скорочення ВВП і зростання викидів. У кожній з цих ситуацій можливі по три варіанти: 1) коли темпи ВВП відповідають темпам викидів; 2) коли темпи ВВП вищі ніж темпи викидів; 3) коли темпи ВВП відстають від темпів викидів. З урахуванням цього, до категорії сталого низько вуглецевого розвитку можуть бути віднесені лише ті країни, в яких ВВП зростає, а вуглецеві викиди скорочуються та ще країни, в яких викиди скорочуються швидше ніж ВВП. Країни, в яких викиди зростають, а ВВП скорочується, та в яких викиди зростають швидше ніж ВВП це країни з деградуючою високовуглецевою економікою. Країни з адекватними темпами скорочення чи зростання ВВП і викидів — по суті мають вуглецеву стагнуючу економіку.

На основі сформульованих нами критеріїв та відповідних статистичних даних зроблено відбір і групування країн світу за зазначеними характеристиками економік. Зокрема з'ясовано що із 134 країн, до категорії зі сталим низьковуглецевим розвитком можна віднести лише перші 3 групи (разом 35 країн), які мають вищі темпи скорочення, або нижчі темпи зростання викидів ніж відповідно темпи спаду чи зростання ВВП. До другої категорії країн — зі стагнуючою вуглецевою економікою (таких найбільше — 81 країна) належать дві групи, в яких темпи скорочення або зростання викидів нижчі ніж відповідно темпи спаду або зростання ВВП. Решта 18 країн (3 групи) належать до категорії країн з деградаційною (руйнівною) економікою, в яких динаміка викидів гірша ніж ВВП (рис. 2).

Подальший аналіз показав, що перша категорія країн (іх 35) економіки який уже має ознаки сталого низьковуглецевого розвитку, дає поки що 43,2% світового ВВП і на них припадає 35,5% світових викидів вуг-

лецю. Друга категорія країн (іх 81) зі стагнуючою вуглецевою економікою дає 52,5% світового ВВП і 56,9% світових викидів вуглецю. Третя категорія країн з деграційною (руйнівною) економікою дає всього 3,1% ВВП і 30% світових викидів вуглецю (рис. 2).

Однак пооб'єктні підрахунки масштабів "зеленої" економіки у світі значно скромніші. Зокрема вартість робіт і послуг "зеленої" економіки за цими підрахунками оцінюється на рівні 2 трлн дол. або 2,7% світового ВВП, а зайнятість населення у цій сфері близько 5 млн чол., або 0,5% працездатного населення світу [13; с. 57].

Найбільш конструктивно низьковуглецева економіка на сьогодні розвивається в ЄС. Одразу після вступу в силу Кіотського протоколу ЄС став проводити активну політику щодо зниження викидів вуглецю. Останнім часом ЄС перейшов до формування та здійснення енергетичної і кліматичної політики як єдиного комплексу. В кінці 2008 р. Європейський парламент прийняв середньострокову робочу програму до 2020 р. названу "кліматично-енергетичним пакетом 20/20/20". Цей пакет передбачає: 1) скорочення викидів парникових газів порівняно з 1990 р. на 20%; 2) підвищення енергетичної ефективності в порівнянні з 2005 р. на 20%; 3) доведення частки відновлювальної енергетики в енергетичному балансі ЄС до 20% [15].

У 2011 р. Європейська комісія оприлюднила офіційну "дорожню карту" ЄС на шляху до конкурентної низьковуглецевої економіки. У ній позначені етапи цього шляху, оцінені потреби в інвестиціях і можливості окремих секторів. У прогноз внесена поправка щодо зниження викидів вуглецю на 2020 р. до 25% з урахуванням наслідків економічної кризи [14]. Найбільш успішно по шляху сталого низьковуглецевого розвитку йде Німеччина, де в низьковуглецевій економіці вже зайнято близько 2 мільйонів чоловік, або 4,5% економічно активного населення. Німеччина посідає перше місце в світі за обсягами торгівлі екологічно безпечною продукцією — близько 16% обсягів реалізації. В Італії майже чверть компаній мають сектори низьковуглецевої економіки і третина з них працює на експорт, що у 2 рази більше загальної частки компаній-експортерів. Це свідчить, що продукція компаній з низьковуглецевим потенціалом на світовому ринку є більш конкурентоспроможною [15].

ВИСНОВКИ

1. Стара модель економіки, в основі якої було зростання ВВП любою ціною витрат ресурсів і викидів в ат-

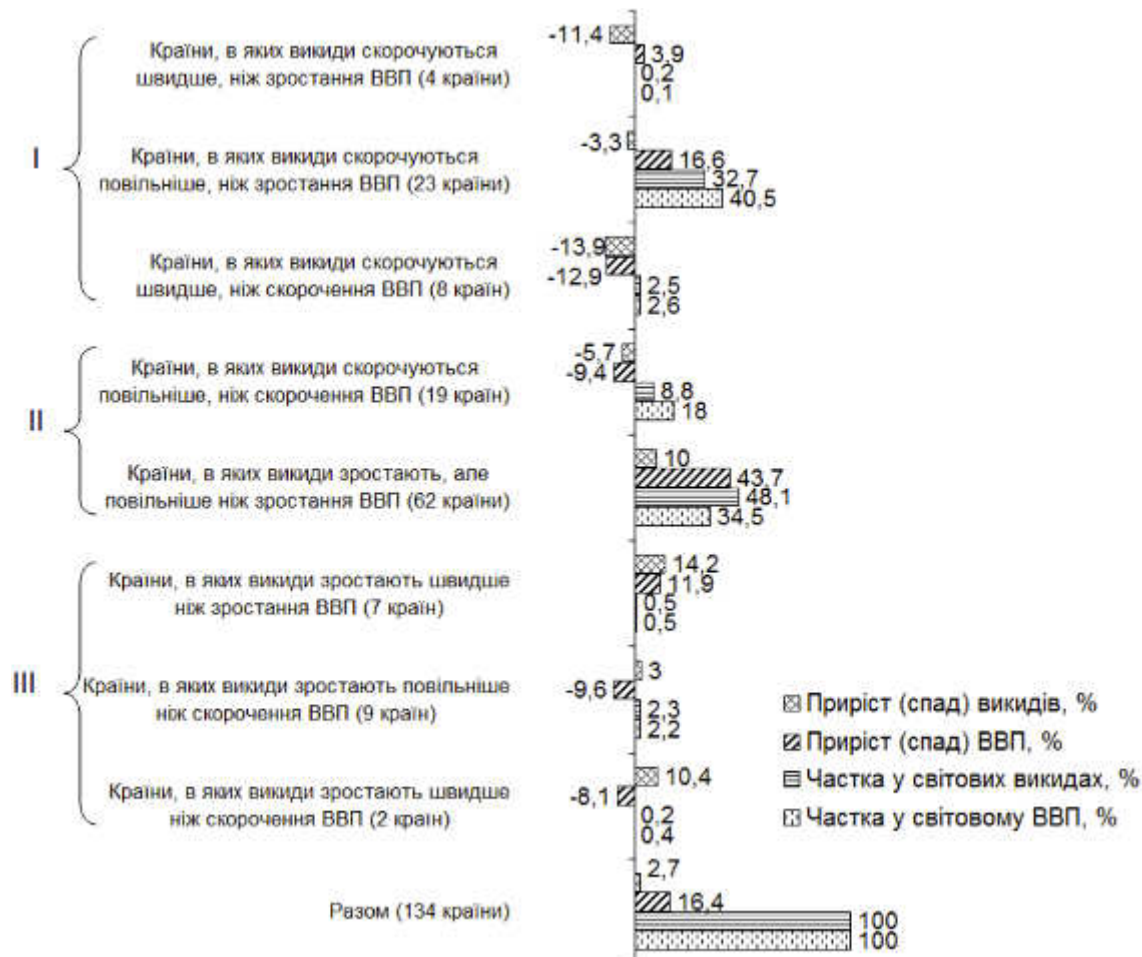

Рис. 2. Групування країн за зміною інтенсивності вуглецевих викидів та залежність від них ВВП за 2008–2012 рр.

Розроблено автором за даними [5; 6; 7].

мосферу парникових газів, вимагає невідкладного заміщення. На зміну їй має прийти модель, в основі якої протилежні принципи: зростання ВВП за умов скорочення споживання ресурсів і шкідливих викидів. Суть цієї моделі — сталий низьковуглецевий розвиток.

2. Проблема сталого низьковуглецевого розвитку, головним завданням якої є захист атмосфери, не може бути розв'язана в окремо взятій країні. Адаже атмосфера одна і спільна для всіх країн і народів світу. Тому всі країни мають включитись в реалізацію стратегії сталого низьковуглецевого розвитку. Сталий низьковуглецевий розвиток — це не розвиток окремих країн, а синергетичний розвиток (синергія розвитку) всіх країн світу. Сталий низьковуглецевий розвиток — це не простий розвиток економіки — це розвиток на пріоритетних засадах безпечності екології і стабільності клімату, на основі випереджаючого скорочення шкідливих викидів в атмосферу. В цьому суть транснаціональної парадигми сталого низьковуглецевого розвитку, яка має бути покладена в основу концепції і стратегії майбутньої економіки.

3. Сталий низьковуглецевий розвиток має здійснюватись контролювано під егідою міжнародних і загальносвітових організацій. Суть і відмінність пропонованої транснаціональної парадигми — саме в обов'язковій присутності таких характерних рис, як глобальність, обов'язковість та ефективність (радикальність). Глобальність означає насамперед всеохоплювальність всіх країн зобов'язаннями і заходами щодо скорочення шкідливих викидів в атмосферу. Обов'язковість означає невідворотність від зобов'язань зі скорочення викидів та відповідальність (насамперед економічна) за невиконання зобов'язань. Ефективність (радикальність) — це обов'язковість скорочення викидів та його пріоритетність

(випередження) над приростом економіки з використанням відповідних механізмів відповідальності та зацікавленості.

Література:

1. Туниця Ю.Ю., Семенюк Е.П., Туниця Т.Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю.Ю. Туниця, Е.П. Семенюк, Т.Ю. Туниця // Економічна теорія. — № 2. — 2011. — С. 5—15.
2. Хвесик М. Сталий розвиток України: проблеми та перспективи / М. Хвесик // Економіст. — № 4. — 2011. — С. 8—9.
3. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. — 2002. — № 2.
4. Барановський В.А. Екологічний фактор сталого розвитку / В.А. Барановський // Екологічний вісник. — 2003 — травень-червень. — С. 27—30.
5. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія / Л.С. Гринів. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 240 с.
6. Регулирование выбросов парниковых газов как фактор повышения конкурентоспособности России / [Аверченков А.А., Галенович А.Ю., Сафонов Г.В., Федоров Ю.Н.]. — Москва: НОПППУ 2013. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wwf.ru/data/climate/2013/vybrosov-parnikovyh-gazov.pdf>
7. World Energy Outlook 2012 [Electronic Resource] / International Energy Agency. — Mode of access: <http://www.worldenergyoutlook.org/>
8. Implications of the international reduction pledges on long-term energy system changes and costs in China and India [Electronic Resource] / [Paul L. Lucasa, P.R. Shuklab, Wenying Chenc, Bas J. van Ruijvena, Subash Dhare, Michel

G.J. den Elzena, Detlef P. van Vuurena] / PBL Netherlands Environmental Assessment Agency — Mode of access: <http://www.pbl.nl/en/publications/implications-of-the-international-reduction-pledges-on-long-term-energy-system-changes-and-costs-china-india>

9. Human Development Report 2013 [Electronic Resource] United Nations Development Programme. — Mode of access: <http://hdr.undp.org/en/2013-report>

10. World Energy Perspective Energy Efficiency Policies 2013 Full Report [Electronic Resource] World energy council. — Mode of access: http://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2013/09/World_Energy_Perspective_Energy-Efficiency-Policies-2013_Full_Report.pdf

11. The emissions gap report 2013: a UNEP synthesis report [Electronic Resource] United Nations Environment Programme. — Mode of access: <http://www.unep.org/publications/>

12. Рамкова Конвенція про Зміни Клімату ООН. "Доповідь Конференції Сторін про роботу її шістнадцятій сесії, що відбулася в Канкуні з 29 листопада по 10 грудня 2010 року" / FCCC/CP/2010/7Add.1. — С. 2 — 37: [міжнародний документ] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/rus/07a01r.pdf>

13. Оценка макроэкономических последствий изменений климата на территории Российской Федерации не период до 2030 г. и дальнейшую перспективу / В.М. Катцов, Н.В. Кобышева, В.П. Мелешко и др.; под ред. д. ф. м. н. В.М. Катцова, д. э. н., проф. Б.Н. Порфирьева; Федер. служба по гидрометеорологии и мониторингу окружающей среды (Росгидромет). — М.: Д'АРТ // Главная геофизическая обсерватория, 2011. — 252 с.

14. Грицевич И.Г. Климат и энергетика. Перспективы и сценарии низкоуглеродного развития: ЕС, Китай, США в глобальном контексте / И.Г. Грицевич. — Москва: Скорость цвета, 2011. — 36 с.

15. Информация об опыте зарубежных стран в сфере разработки и реализации стратегии создания зеленой экономики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://referatdb.ru/ekonomika/1417/index.html?page=8>

16. Шевчук В.Я. Гармонійний розвиток — вибір ХХІ століття / В.Я. Шевчук // Екологічний вісник. — 2002. — січень — лютий. — С. 24—25.

17. Голубець М.А. Розвиток "сталий чи збалансований"? / М.А. Голубець // Український географічний журнал. — 2006. — №2. — С. 66—69.

18. Пашенцев О.І. Методологічні засади випереджального захисту довкілля від антропогенного впливу: монографія / О.І. Пашенцев. — Сімф.: ДІАІПІ, 2009. — 613 с.

19. Полонская Ю. Российский финансовый сектор в низкоуглеродном мире: на пороге перемен // Проектное финансирование — International and Russian project finance. — № 1—2 (001-002). — 2010. — 60 с.

20. Дейлі Г. По за зростання. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ.; Ін-т сталого розвитку. — К.: Інтелсфера. 2002. — 312 с.

References:

1. Tunytsia, Yu. Yu. Semeniuk, E. P. and Tunytsia, T. Yu. (2011), "Greening the economy: theoretical and methodological aspects", *Ekonomichna teoriia*, vol. 2, pp. 5—15.
2. Khvesyuk, M. (2011), "Sustainable development of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomist*, vol. 4, pp. 8—9.
3. Trehobchuk, V. (2002), "The concept of sustainable development to Ukraine", *Visnyk NAN Ukrainy*, vol. 2.
4. Baranovs'kyj, V. A. (2003), "Environmental factor of sustainable development", *Ekolohichnyj visnyk*, vol. 5—6, pp. 27—30.
5. Hryniv, L. S. (2001), *Ekolohichno zbalansovana ekonomika: problemy teorii* [Environmentally sustainable

economy: problems of theory], LNU im. I. Franka, Lviv, Ukraine.

6. Averchenkov, A. A. Galenovich, A. Ju. Safonov, G. V. and Fedorov, Ju. N. (2013), "Regulation of greenhouse gas emissions as a factor in increasing the competitiveness of Russian", WWF Russia, [Online], available at: <http://www.wwf.ru/data/climate/2013/vybrosov-parnikovyh-gazov.pdf> (Accessed 4 September 2013).

7. International Energy Agency (IEA) (2012), "World Energy Outlook 2012", available at: <http://www.worldenergyoutlook.org/> (Accessed 9 August 2013).

8. Paul, L. Lucasa, P. R. Shuklab, Wenying Chenc, Bas J. van Ruijvena, Subash Dhare, Michel G. J. den Elzena and Detlef P. van Vuurena (2013), "Implications of the international reduction pledges on long-term energy system changes and costs in China and India", PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, [Online], available at: <http://www.pbl.nl/en/publications/implications-of-the-international-reduction-pledges-on-long-term-energy-system-changes-and-costs-china-india> (Accessed 14 December 2013).

9. United Nations Development Programme (2013), "Human Development Report 2013", available at: <http://hdr.undp.org/en/2013-report> (Accessed 24 October 2013).

10. World energy council. (2013), "World Energy Perspective Energy Efficiency Policies 2013 Full Report", available at: http://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2013/09/World_Energy_Perspective_Energy-Efficiency-Policies-2013_Full_Report.pdf (Accessed 29 October 2013).

11. United Nations Environment Programme (2013), "The emissions gap report 2013: a UNEP synthesis report", available at: <http://www.unep.org/publications/> (Accessed 12 December 2013).

12. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) (2010), "Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010", available at: <http://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/rus/07a01r.pdf#page=2>. (Accessed 22 September 2013).

13. Katcov, V. M. Kobysheva, N. V. and Meleshko, V. P. (2011), Evaluation of the macroeconomic impacts of climate change on the territory of the Russian Federation for the period up to 2030 and further, D'ART, Glavnaja geofizicheskaja observatorija, Moscow, Russia.

14. Gricevich, I. G. (2011), *Klimat i jenergetika. Perspektivy i scenarii nizkouglernogo razvitija: ES, Kitaj, SShA v global'nom kontekste* [Climate and Energy. Prospects and low-carbon development scenarios: EU, China, the United States in a global context], *Skorost' Sveta*, Moscow, Russia.

15. Materials for those who study (2013), "Information about the experience of foreign countries in the development and implementation of strategies to create a green economy", available at: <http://referatdb.ru/ekonomika/1417/index.html?page=8> (Accessed 22 December 2013).

16. Shevchuk, V. Ya. (2002), "Harmonious development — the choice of the XXI century", *Ekolohichnyj visnyk*, vol. 1—2, pp. 24—25.

17. Holubets', M. A. (2006), "The development "sustainable or balanced"?", *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal*, vol. 2, pp. 66—69.

18. Pashentsev, O. I. (2009), *Metodolohichni zasady vyperedzhalnogo zakhystu dovkillia vid antropohennoho vplyvu* [Methodological principles of advanced environmental protection from human impacts], DIAJPI, Simferopol, Ukraine.

19. Polonskaja, Ju. (2010), "Russian financial sector in low-carbon world: on the threshold of change.", *International and Russian project finance*, vol. 1—2, pp. 60.

20. Dejli, H. (2002), *Po za zrostannia. Ekonomichna teoriia staloho rozvytku* [Beyond the growth. Economics of sustainable development], *Intelsfera*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

*З. Я. Макогін,
к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівська комерційна академія*

ВПЛИВ ПІІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

*Z. Makogin,
Ph.D., Associate Professor in the International Economic Relations department, Lviv academy of commerce*

THE IMPACT OF FDI ON ECONOMIC GROWTH OF UKRAINIAN REGIONS

У статті досліджено вплив ПІІ на економічне зростання трьох українських областей, а саме: Київської, Львівської та Запорізької. Згідно з результатами дослідження найбільший вплив ПІІ на зростання ВРП спостерігається у Львівській обл., де кожен долар прямих іноземних інвестицій перетворюється у 0,22 долари прибутку. У статті доведено прямий зв'язок між збільшенням інвестицій та економічним зростанням регіонів. Інвестиції можуть сприяти регіональному розвитку, забезпечувати трансфер технологій, поглиблювати міжнародну торговельну інтеграцію і стимулювати конкурентне бізнес середовище.

This paper investigates empirically the FDI effects on the output growth of three Ukrainian regions, namely Kyiv, Lviv and Zaporizha ones. According to our estimates, positive impact of FDI on the regional output is strongest for the Lviv region, where any dollar of foreign investment is transformed into 0.22 dollars of output. Our study confirms a strong relationship between foreign investments and economic growth. FDI can contribute to sustainable regional development, lead to technology transfers, promote deeper international trade integration and stimulate a more competitive business environment.

*Ключові слова: ПІІ, регіон, економічне зростання, ВРП, фільтр Кальмана, іноземні інвестори.
Key words: FDI, region, economic growth, regional output, Kalman filter, foreign investors.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) для потреб розвитку національної економіки є важливим індикатором привабливості держави та забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародному ринку капіталу. Від притоку капіталу залежить не лише соціально-економічне становище держави, але й розвиток інфраструктурного забезпечення регіонів та модернізація економічної системи зокрема. В умовах кризових явищ актуальним залишається дослідження питання регулювання інвестиційної діяльності у контексті подолання післякризових явищ та диспропорцій в економіці України, ефективність якого значною мірою визначає успішність просування економіки країни на шляху до інноваційного розвитку й інтеграції у світове співтовариство.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зважаючи на значний вплив іноземного інвестування на розвиток країни в цілому, її регіонів і конкретних галузей зокрема, це питання стало основою праць багатьох вітчизняних науковців. Зокрема Н. Навроцька [1, с. 20] наголошує, що надходження прямих іноземних інвестицій будуть лише тоді ефективними, коли вкладатимуться у високоефективні проекти та сфери, що забезпечують високу конкурентоспроможність виробництва.

Згідно з дослідженнями Л. Анісімової, С. Качули та О. Каліберди [2, с. 34] основними причинами погіршення інвестиційного клімату в Україні є митні процедури

та технічні бар'єри, які перешкоджають активізації іноземного інвестування в області України.

У свою чергу, І. Вахович, О. Савлук [3, с. 56] у своїх дослідженнях зробили акцент на аналізі факторів, які впливають на інвестиційну привабливість регіону, серед яких виділяють: економічні фактори; соціальні фактори; фактори зовнішньоекономічної відкритості; інноваційно-інвестиційну активність; екологічні фактори; геополітичні фактори; рівень розвитку інфраструктури; політичні фактори; природно-ресурсний потенціал.

І. Андрушків [3] наголошує, що державна інвестиційна політика є дуже важливою в регіональному аспекті, оскільки для ефективного впливу місцевих органів влади на вирішення інвестиційних проблем потрібне їх повноцінне функціонування і передусім достатнє економічне та фінансове забезпечення. Тому, на думку автора, важливо розробляти стратегічний план розвитку регіонів, який би враховував інтереси всіх активних учасників життєдіяльності регіону й перспективи їх розвитку, регіональну інвестиційну програму, яка б ґрунтувалася на інтересах не тільки органів управління, але і приватного сектора економіки з метою створення сприятливих умов для розширення їх інвестиційної діяльності.

Інші автори такі, як В. Худавердієва [5], М. Бутко, С. Зеленський, О. Акіменко [6], Т. Уманець [7], І. Туболець [8], О. Николайчук [9] у своїх працях сконцентрували увагу на інвестиційній привабливості регіонів України та факторам, що визначають залучення іноземних інвестицій в економіку України.

НЕВИРИШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі багатьма науковцями обговорюється питання інвестиційної привабливості окремих регіонів України та шляхи залучення іноземних інвестицій в економіку України, проте попри беззаперечні досягнення вітчизняних науковців не вирішеним залишається питання впливу ПІІ на економічний розвиток окремих областей України (Львівської, Київської та Запорізької).

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є проведення емпіричної оцінки впливу ПІІ на валовий регіональний продукт окремих областей України (Львівської, Київської та Запорізької) та подання рекомендацій щодо ефективного використання зовнішніх інвестицій областями України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вважається, що для стабільного економічного зростання країни річний приріст інвестицій повинен становити 19—25 % від ВВП, а в період реформування економіки — 25—30 % [10, с. 16]. Інвестиційна забезпеченість України протягом останніх років далеко не відповідає загальноприйнятим нормам, лише за 2009 р. спостерігаються деякі зрушення у цьому напрямку (рис. 1).

За роки незалежності України в її економіку залучено понад 54,5 млрд дол. США прямих іноземних інвестицій, хоча за підрахунками Міністерства економіки України загальна потреба в інвестиціях для структурної перебудови економіки становить від 140 до 200 млрд дол. США [12, с. 65].

У 2012 р. основними країнами-інвесторами були Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Віргінські Острови (Брит.), Франція, Швеція та Швейцарія (понад 82 % загального обсягу прямих інвестицій в економіці України). Станом на 31 грудня 2012 р. значні обсяги іноземних інвестицій зосереджено на підприємствах промисловості — 31,5 % загального обсягу прямих інвестицій в Україні, у т.ч. переробної — 25,9 % [13, с. 4].

Лідером за обсягами залучених інвестицій у 2012 р. була Дніпропетровська обл. (залучено 8,4 млрд дол. США) (рис. 2).

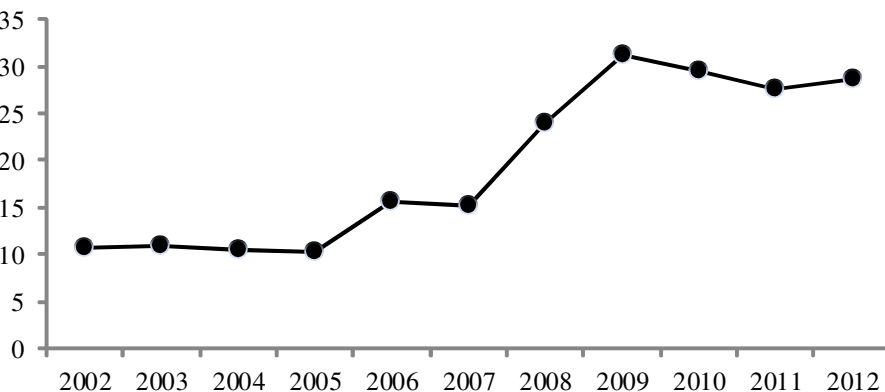

Рис. 1. Інвестиційне забезпечення України (відношення обсягу ПІІ до ВВП), у період 2002—2012 рр., у %

Джерело: [11].

З метою визначення впливу ПІІ на економічний розвиток регіонів України (Київської, Львівської та Запорізької областей) проведено емпіричне дослідження, річні дані для якого підібрано із Державного комітету статистики України (попередньо прологарифмовані) у період з 1996 по 2012 рр.

Результати тесту Гренджера свідчать про вплив інвестицій на валовий регіональний продукт Київської обл. з лагом в 2 та 3 роки з ймовірністю впливу 90 % (табл. 1).

Крім того, зростання інвестицій здійснює суттєвий вплив на збільшення експорту товарів та послуг з лагами у 2 та 3 роки. З метою виявлення детальнішого впливу ПІІ на зазначені показники, проведено емпіричне дослідження (усі показники прологарифмовано). Оцінки 2SLS виявилися такими (рівн. 1):

$$vpr_k = 2.8 + 0.152 * inv_k_{t-3} + 0.908 * expg_k_{t-1} + 0.413 * exps_k + 1.025 * vpr_k_{t-1} \quad (1)$$

(2.933**) (1.961***) (3.077**) (2.638**) (5.738*)

$R^2 = 0.98 \quad DW = 2.16,$

де vpr_k — ВРП Київської обл., млн дол. США; inv_k — ПІІ у область, млн дол. США; $expg_k$ — експорт товарів з області, млн дол. США; $exps_k$ — експорт послуг з області, млн дол. США; (тут і далі * означає, що гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1 % (**-5 %, ***-10 %).

Таким чином, зростання інвестицій на 1 % супроводжується збільшенням ВРП Київської обл. на 0,15 % з лагом в 3 роки та ймовірністю впливу 90 %. Також значне підвищення ВРП області спричиняють збільшення обсягів експорту як товарів так і послуг.

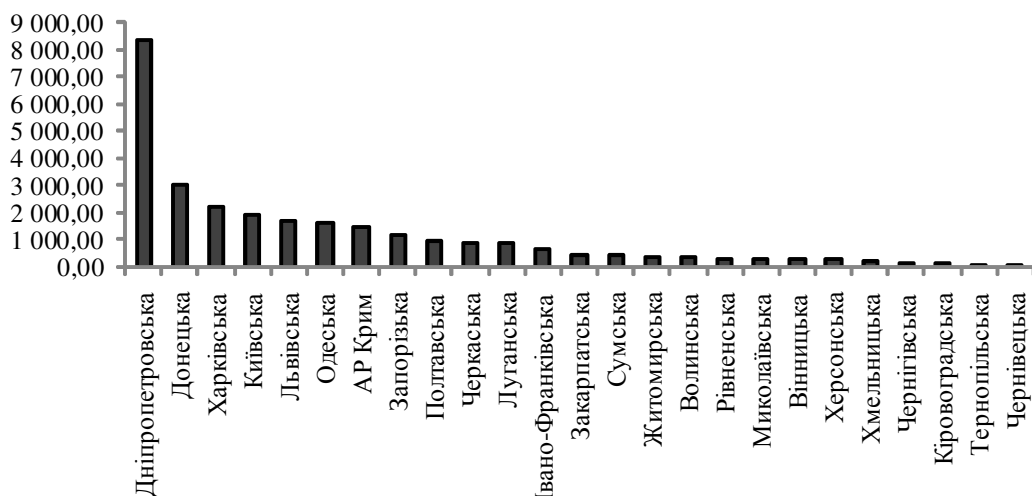

Рис. 2. Надходження ПІІ в області України станом на 31.12.2012 р., млн дол. США

Джерело: [13].

Таблиця 1. Тест Гренджера впливу ПІІ на макроекономічні показники Київської обл.

Гіпотеза	лаги		
	1	2	3
інвестиції не впливають на ВРП _t	1.64881 (0.2234)	5.97871 (0.0223***)	2.72740 (0.1366***)
ВРП _t не впливає на інвестиції	65.1141 (3.E-06*)	5.87969 (0.0233***)	2.98464 (0.1180***)
експорт послуг _t не впливає на інвестиції	23.3021 (0.0004*)	0.85606 (0.4567)	1.12092 (0.4121)
інвестиції не впливають на експорт послуг _t	0.13475 (0.7200)	5.58319 (0.0265***)	5.16510 (0.0423***)
експорт товарів _t не впливає на інвестиції	79.9566 (1.E-06*)	4.89357 (0.0365**)	2.66574 (0.1417***)
інвестиції не впливають на експорт товарів _t	1.94597 (0.1883)	4.34001 (0.0479**)	23.9399 (0.0010*)

Складено автором.

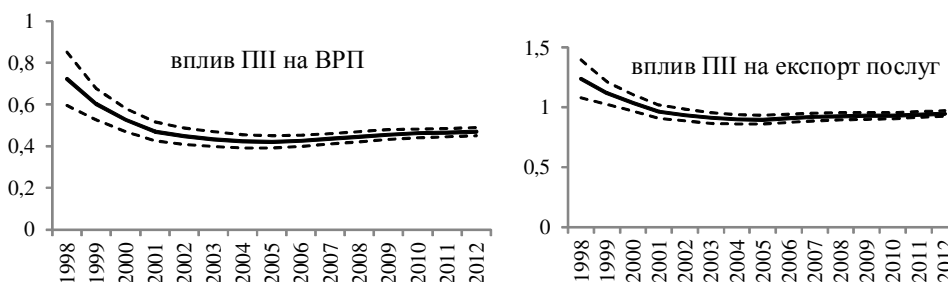

Рис. 3. Фільтр Кальмана: вплив ПІІ на економічні показники Київської обл., 1998–2012 рр.

Інтерпретовано автором.

З метою дослідження впливу ПІІ на основні показники Київської обл. у динаміці здійснено фільтр Кальмана¹ (рис. 3) (у період з 1998 по 2012 рр.). Результати фільтру Кальмана підтверджують позитивний вплив ПІІ як на зростання ВРП так і на збільшення обсягів експорту послуг Київської обл., що дає змогу стверджувати про доцільність запровадження стимулювальних заходів для іноземних інвесторів, з метою залучення додаткового капіталу.

У Київській обл. успішно реалізовані наступні інвестиційні проекти: ЗАТ "Росава" (Україна, 5 млн дол. США); ТОВ "Комплекс "Агромарс" (Данія, 173,5 млн дол. США); ТОВ "Нива Переяславщини" (Великобританія, 16 млн дол. США); ДСП "ЧАЕС" (Україна, 8 млн дол. США); ТОВ "Компанія "Вітава" (Росія, Україна); "Маревен Фуд Україна" (В'єтнам, 30 млн дол. США); ТОВ СП "Нібулон" (Україна) [14].

Тест Гренджера для Львівської обл. (табл. 2) свідчить про вплив інвестицій як на зростання ВРП (з лагами в 1 та 2 роки та ймовірністю впливу 90 та 95 % відповідно) так і на експорт товарів та послуг області.

Емпірична оцінка (рівн. 2), здійснена за допомогою 2SLS² показала, що кожен додатковий долар, залучений у економіку області сприяє зростанню ВРП Львівської обл. на 0,2 долари, крім того, є стимулюючим фактором для збільшення експорту товарів.

$$vpr_1 = 2.212 + 0.221*inv_1_{t-2} + 0.769*exp_1_{t-1} - 0.069*exp_1_{t-2} \quad (2)$$

(3.685**) (2.128***) (3.854**) (-0.522)

$R^2 = 0.96$ $DW = 1.56$

де vpr_1 — ВРП Львівської обл., млн дол. США; inv_1 — ПІІ у область, млн дол. США; exp_1 — експорт товарів з області, млн дол. США; exp_1 — експорт послуг з області, млн дол. США.

¹ оцінка гнучких коефіцієнтів, що дозволяє відстежити можливу зміну функціональної залежності показників у часі.

² 2SLS — метод двокрокових найменших квадратів (англ. two-stage least squares).

Таблиця 2. Тест Гренджера впливу ПІІ на макроекономічні показники Львівської обл.

Гіпотеза	лаги		
	1	2	3
інвестиції не впливають на ВРП _t	4.92007 (0.0466***)	6.77118 (0.0161**)	0.87703 (0.5037)
ВРП _t не впливає на інвестиції	0.62677 (0.4439)	0.46490 (0.6425)	0.31057 (0.8175)
експорт послуг _t не впливає на інвестиції	0.07632 (0.7870)	0.46843 (0.6404)	0.35844 (0.7855)
інвестиції не впливають на експорт послуг _t	8.69274 (0.0122**)	11.0876 (0.0037*)	8.71127 (0.0132**)
експорт товарів _t не впливає на інвестиції	2.03754 (0.1790)	2.60154 (0.1283***)	1.00608 (0.4525)
інвестиції не впливають на експорт товарів _t	4.44925 (0.0566***)	10.1762 (0.0049**)	3.85568 (0.0751***)

Складено автором.

Для перевірки стійкості отриманих результатів використано оцінки гнучких коефіцієнтів за допомогою фільтру Кальмана, який підтверджує позитивний вплив ПІІ на ВРП та експорт товарів Львівської обл. протягом періоду з 1998 по 2012 рр. і, як помітно з рисунка 4, вплив з кожним роком посилюється, що свідчить про необхідність залучення додаткових ресурсів як дієвого чинника зростання економіки.

У структурі іноземних капіталовкладень, здійснених в регіоні України, Львівська обл. впродовж багатьох років входить до чільної десятки, а у 2012 р. посіла 5 місце серед регіонів України (3,0 % ПІІ від загального обсягу інвестицій, залучених в Україну).

Іноземних інвесторів у Львівській обл. приваблюють такі швидкокоопні види економічної діяльності, як фінансова діяльність, операції з нерухомим майном,

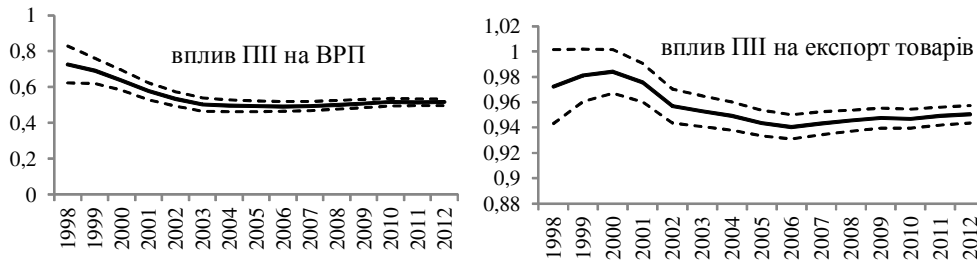

Рис. 4. Фільтр Кальмана: вплив ПІІ на економічні показники Львівської обл., 1998–2012 рр.

Інтерпретовано автором.

оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям та торгівля. Також іноземні інвестори активно вкладають кошти у промисловість, а саме в наступні галузі: машинобудування; харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів; виробництво деревини та виробів з неї; легка промисловість.

Привабливість Львівщини для інвесторів зумовлюється наступними факторами: кваліфікована робоча сила; низькозатратна виробнича база, багатий ресурсний потенціал; розвинутий ринок фінансових послуг; динамічний розвиток телекомунікаційної, інженерної інфраструктури; наявність на території області міжнародних транспортних коридорів; розвинута мережа науково-дослідних та вищих навчальних закладів; впровадження на території регіону ряду міжнародних програм розвитку.

На даний час Львівська обласна державна адміністрація спільно з Львівським регіональним центром з інвестицій та розвитку запроваджує пілотний проект електронної реєстрації іноземних інвестицій, який буде реалізовано на платформі інвестиційного порталу Львівської обл. [14].

Результати тесту Гренджера для Запорізької обл. дають підстави стверджувати, що ПІІ впливають як на ВРП, так і на експорт товарів та послуг здебільшого у короткостроковому періоді з лагом в 1–2 роки (табл. 3).

Як свідчить регресійний аналіз (рівн. 3), суттєве зростання ВРП Запорізької обл. спричиняє зростання експорту як товарів так і послуг. Проте не вдалося дослідити вплив інвестицій, оскільки коефіцієнт ймовірності (probability) є незначущим.

$$\begin{aligned}
 VRP_Z = & 0.242 - 0.025 * INV_Z_{t-2} + 0.792 * EXPG_Z + 0.394 * EXPS_Z_{t-1} \\
 & (0.269) \quad (-0.417) \quad (4.301**) \quad (2.185***) \quad (3), \\
 & R^2 = 0.94 \quad DW = 1.88.
 \end{aligned}$$

де vrp_z — ВРП Запорізької обл., млн дол. США; inv_z — ПІІ у область, млн дол. США; $expg_z$ — експорт товарів з області, млн дол. США; $exps_z$ — експорт послуг з області, млн дол. США.

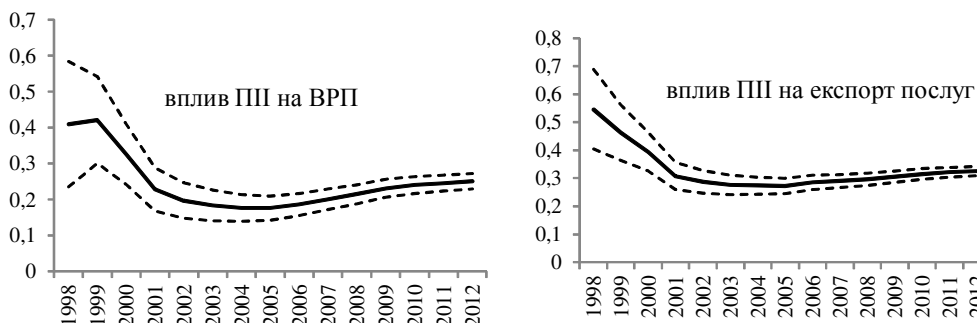

Рис. 5. Фільтр Кальмана: вплив ПІІ на економічні показники Запорізької обл., 1998–2012 рр.

Інтерпретовано автором.

Таблиця 3. Тест Гренджера впливу ПІІ на макроекономічні показники Запорізької обл.

Гіпотеза	лаги		
	1	2	3
інвестиції _t не впливають на ВРП _t	4.15501 (0.0642***)	5.34652 (0.0295***)	1.12031 (0.4123)
ВРП _t не впливає на інвестиції _t	0.23342 (0.6377)	2.16271 (0.1710)	10.1810 (0.0091**)
експорт послуг _t не впливає на інвестиції _t	0.00099 (0.9755)	4.91221 (0.0361)	18.0098 (0.0021**)
інвестиції _t не впливають на експорт послуг _t	4.76770 (0.0496**)	1.07674 (0.3808)	1.23578 (0.3761)
експорт товарів _t не впливає на інвестиції _t	0.26740 (0.6145)	2.10442 (0.1779)	8.60393 (0.0136**)
інвестиції _t не впливають на експорт товарів _t	2.39264 (0.1479***)	1.47663 (0.2789)	0.66670 (0.6025)

Складено автором.

Фільтр Кальмана також підтверджує позитивний вплив інвестицій на економічне зростання Запорізької обл. (як на зростання ВРП, так і на експорт послуг) протягом 1998–2012 рр., як помітно з рисунка 5, у посткризовий період вплив інвестицій посилюється.

У Запорізькій області найбільш ефективними інвестиційними проектами є:

1) ВАТ "Пивобезалкогольний комбінат "Славутич", в який шведська компанія "Baltic Beverages Holding AB" вклала понад 170 млн дол. США;

2) ірландська компанія "Юроп Рефрешментс" інвестувала з 2009 р. близько 15,5 млн дол. США у виробництво мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв;

3) інвестиції корейської компанії "DAEWOO Motors" у ЗАТ "Запорізький автомобілебудівний завод" склали понад 150,0 млн дол. США;

4) на ЗАТ "Запоріжжкран" фінська компанія "Конекрейнс" з 2005 р. розпочала інвестування з метою створення найбільшого в Європі підприємства по

виробництву та сервісу вантажопідйомного обладнання;

5) підприємство "Ремондіс Запоріжжя" за рахунок німецьких інвестицій в сумі 3,5 млн євро введено в експлуатацію сміттесортувальний комплекс потужністю 110 тис. тонн на рік [15].

ВИСНОВКИ

Згідно з результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що найбільш відчутно ПІІ здійснюють вплив на зростання ВРП Львівської обл. (коєфіцієнт — 0,22), (Київська обл. — 0,15), (Запорізька — не виявлено впливу). Згідно з результатами фільтру Кальмана, значний вплив ПІІ на зростання ВРП областей України (Київської, Львівської, Запорізької) спостерігається у кризовий та посткризовий періоди.

Серед основних рекомендацій для залучення інвестицій у регіони варто запропонувати наступні:

— проведення щорічних інвестиційних ярмарок з метою ознайомлення потенційних інвесторів про наявні інвестиційні проекти у областях;

— поліпшення бізнес-середовища для ПІІ;

— боротьба з корупцією;

— забезпечення прозорості та публічності у прийнятті рішень, які стосуються інвестиційної діяльності;

— забезпечення державного гарантування капіталовкладень та ін.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Регіони України потребують надходження інвестицій задля модернізації економіки та забезпечення економічного зростання. Проте області по-різному використовують ресурси та мають різну інвестиційну привабливість. Тому перспективою подальших розвідок стане виявлення області, яка найефективніше використовує інвестиції для розвитку виробничого потенціалу.

Література:

1. Навроцька Н. Пріоритети іноземного інвестування в економіку України / Н. Навроцька // Економічний простір. — 2012. — № 58. — С. 19—27.

2. Анісімова Л.Б. Напрями підвищення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів / Л.Б. Анісімова, С.В. Качула, О.О. Каліберда // Економічний простір. — 2011. — № 50. — С. 30—41.

3. Вахович І.М. Дослідження факторів впливу на інвестиційну привабливість регіону / І.М. Вахович, О.В. Савлук // Економічний простір. — 2011. — № 52/2. — С. 52—58.

4. Андрушків І. Інвестування регіональної економіки та її ефективність в Україні [Електронний ресурс]: Автореф. дис. к.е.н. за спец. 08.00.05 09 / Андрушків І. П. — Ужгородський національний університет: Ужгород, 2008. — Режим доступу: <http://avtoreferat.net/content/view/12517/46>

5. Худавердієва В.А. Стратегія залучення іноземних інвестицій в економіку України / В.А. Худавердієва // Фінанси України. — 2010. — № 6. — С. 64—67.

6. Бутко М. Сучасна проблема оцінки інвестиційної привабливості регіону / М. Бутко, С. Зеленський, О. Акіменко // Економіка України. — 2005. — № 11. — С. 30—37.

7. Уманець Т.В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів / Т.В. Уманець // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 4. — С. 133—145.

8. Туболец І.І. Чинники формування інвестиційної привабливості регіону / І.І. Туболец // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 20. — С. 9—11.

9. Николайчук О. М. Взаємозв'язок конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіонів / О.М. Николайчук // Економічний простір. — 2010. — № 37. — С. 61—67.

10. Кашеева В.Ю. Анализ инвестиционной привлекательности Украины на этапе вступления в ВТО /

В.Ю. Кашеева, Н.З. Карацева, Е.А. Шатравка // Экономика, финансы, право. — 2007. — № 4. — С. 16—19.

11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Кириченко А.А. Антикризова інвестиційна політика України / А.А. Кириченко, О.І. Харченко // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 1 (103). — С. 64—74.

13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності / [за ред. Овденко Л.М. та ін.]. — К., 2013. — 62 с.

14. Веб-сторінка Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України (Держінвестпроект України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua>

15. Веб-сторінка InvestUkraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://investukraine.com>

References:

1. Navrotska, N. (2012), "Priorities of the foreign investing in the Ukraine's economy", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 58, pp. 19—27.

2. Anisimova, L.B., Kachula, S.V. and Kaliberda, O.O. (2011), "The directions of investment attractiveness increasing of Ukraine for foreign investors", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 50, pp. 30—41.

3. Vakhovych, I.M. and Savluk, O.V. (2011), "The research of factors that influence on the region investment attractiveness", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 52, pp. 52—58.

4. Andrushkiv, I. P. (2008), "Investment into regional economy and its effectiveness in Ukraine", Ph.D. Thesis, Development of productive forces and regional economy, Uzhgorod National University, Uzhgorod, Ukraine, available at: <http://avtoreferat.net/content/view/12517/46> (Accessed 10 September 2013).

5. Khudaverdieva, V.A. (2010), "The strategy of foreign investments attracting in the economy of Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 64—67.

6. Butko, M., Zelenskiy, S. and Akimenko, O. (2005), "A modern problem of regional investment attractiveness estimation", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 30—37.

7. Umanec, T.V. (2006), "An estimation of investment attractiveness of the region by integral indexes", *Ekonomika i prognovannya*, vol. 4, pp. 133—145.

8. Tubolec, I.I. (2008), "The factors of investment attractiveness of the region forming", *Investyciyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 9—11.

9. Nikolaychuk, O.M. (2010), "The intercommunication of competitiveness and investment attractiveness of the regions", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 37, pp. 61—67.

10. Kasheeva, V.Yu., Karaceva, N.Z. and Shatravka, E.A. (2007), "Analysis of Ukraine's investment attractiveness on the stage of entry in WTO", *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4, pp. 16—19.

11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2013), *Derzhkomstat*, Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 October 2013).

12. Kyrychenko, A.A., Kharchenko, O.I. (2010), "Anti-crisis investment policy of Ukraine", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 1 (103), pp. 64—74.

13. Investments of foreign economic activity (2013): Coll. / Edited by L.M. Ovdenko, State Statistics Committee of Ukraine. — K.: JP "Information and Analytical Agency". — 67 p.

14. The official site of State Agency for Investment and National projects of Ukraine (2013), Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.ukrproject.gov.ua> (Accessed 10 November 2013).

15. The official site of State Agency for Investment and National Projects of Ukraine (2013), InvestUkraine, Kyiv, Ukraine, available at: <http://investukraine.com> (Accessed 10 November 2013).

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014 р.

УДК 336.7

О. В. Абакуменко,
к. е. н., доцент, професор кафедри фінансів,
Чернігівський державний інститут економіки і управління

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ОМБУДСМЕНА У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

О. Abakumenko,
PhD, associate professor, professor of cathedra of finance, Chernihiv State Institute of Economics and Management

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE INVESTMENT OMBUDSMAN IN FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE

З метою усунення строкових та функціональних диспропорцій, пов'язаних з переважанням короткострокового попиту спекулятивного характеру та захисту прав інвесторів на всіх сегментах фінансового ринку, обґрунтовано необхідність створення Служби інвестиційного омбудсмена під контролем саморегулювальних організацій та фінансуванням за рахунок їх щорічних внесків. Розроблено організаційний механізм, основні завдання та пріоритетні напрями роботи Служби інвестиційного омбудсмена, пропозиції щодо внесення змін до існуючої нормативно-правової бази з метою забезпечення законодавчого підґрунтя її діяльності.

For the purpose of elimination of the time and functional disproportions connected with prevalence of short-term demand of speculative character and protection of the rights of investors on all segments of the financial market, need of creation of Service of the investment ombudsman under control of the self-regulating organizations and financing at the expense of their annual contributions is proved. The organizational mechanism, the main objectives and the priority areas of work of Service of the investment ombudsman, the offer concerning modification in existing standard and legal base for the purpose of providing a legislative basis of its activity is developed.

*Ключові слова: захист прав, омбудсмен, інвестиції, фінансовий ринок, інвестори.
Key words: protection of the rights, ombudsman, investments, financial market, investors.*

ВСТУП

Фінансовий ринок України характеризується наявністю строкових та функціональних диспропорцій, пов'язаних з переважанням короткострокового попиту спекулятивного типу, тому актуалізується необхідність реалізації заходів, спрямованих на зміну характеру попиту на фінансові активи в напрямку його відповідності інвестиційним потребам реального сектору економіки. Купівля фінансових інструментів відбувається не лише під впливом цінових та інфраструктурних факторів, а й довіри до фінансових посередників, рівень якої забезпечується наявністю гарантій повернення вкладених коштів. На сьогоднішній день в Україні функціонує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, діяльність якого реалізується у депозитному сегменті фінансового ринку і пов'язана з виплатою відшкодувань клієнтам за недоступними банківськими вкладами. Проте компетенція зазначеної організації поширюється виключно на клієнтів неплатоспроможних банків, тобто виплата клієнтам вкладених коштів відбувається лише у випадку ліквідації банківської установи, до того ж, існують обмеження щодо компенсації депозитів. Таким чином, діяльність Фонду не має спрямування на підвищення обсягів довгострокового попиту на відповідні фінансові інструменти.

Окрім зазначеної установи, на різних сегментах фінансового ринку України функціонують саморегулювальні організації, призначенням яких є впровадження стан-

дартів професійної діяльності та захист прав споживачів фінансових послуг. Але діяльність зазначених організацій носить превентивний характер і не передбачає участі у забезпеченні виконання зобов'язань фінансової установою перед клієнтом в контексті укладених договорів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є обґрунтування необхідності заснування Служби інвестиційного омбудсмена на фінансовому ринку України з метою захисту прав інвесторів на всіх його сегментах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумови функціонування служб позасудового вирішення громадянських спорів було закладено в результаті заснування Парламентського омбудсмена у Швеції (1809 р.) [1], тоді як у сфері фінансових послуг першою подібною організацією являється Страховий омбудсмен, створений у Великій Британії у 1981 р. [2]. У 2001 році Європейською комісією було створено Мережу розв'язання фінансових спорів (Financial Dispute Resolution Network), яка включає 56 організацій з 24 країн Європейської економічної зони, що функціонують на основі дотримання принципів, визначених Рекомендаціями Комісії: незалежності, прозорості, протистояння, ефективності, законності, свободи і представництва [3]. У Росії створення Фінансового омбудсмена

Таблиця 1. Основні положення діяльності органів розгляду спорів у сфері фінансових послуг у зарубіжних країнах

Країна	Назва	Підстави для звернення	Плата клієнтів	Термін розгляду скарг	Характер рішень	Фінансові установи, що входять до компетенції служби
Чехія	Чеський фінансовий арбітр	Визначені законом	Відсутня	63 дні	Обов'язкові для обох сторін	Банки, кредитні спілки, іпотечні, інвестиційні посередники, постачальники платіжних послуг
Данія	Датська Рада скарг з цінних паперів та брокерської діяльності	Приватна ініціатива	66 євро	9-10 місяців	Обов'язкові для фінансової установи	Інвестиційні посередники
	Датська Рада скарг з діяльності інвестиційних фондів	Приватна ініціатива	20 євро	9-10 місяців	Обов'язкові для фінансової установи	Інвестиційні фонди
Німеччина	Омбудсмен з державних банків	Визначені законом у окремих випадках, приватна ініціатива	Відсутня	2-3 місяці	Рекомендації	Банки
	Омбудсмен з інвестиційних фондів	Визначені законом, приватна ініціатива	Відсутня	2-3 місяці	Рекомендації	Інвестиційні фонди
	Арбітражна рада Бундесбанку Німеччини	Визначені законом, публічна ініціатива	Відсутня	3 місяці	Рекомендації	Банки, кредитні спілки іпотечні та інвестиційні посередники, посередники ринку цінних паперів
Ірландія	Бюро Омбудсмена з фінансових послуг	Визначені законом	Відсутня	Не визначено	Обов'язкові для обох сторін ¹	Усі суб'єкти фінансового ринку
Греція	Омбудсмен з банківсько-інвестиційних послуг Греції	Приватна ініціатива	Відсутня	2 місяці	Рекомендації	Банки, постачальники інвестиційних та пенсійних послуг, посередники ринку цінних паперів
Іспанія	Управління з надання допомоги інвесторам	Визначені законом, публічна ініціатива	Відсутня	4 місяці	Рекомендації	Банки, інвестиційні посередники, посередники ринку цінних паперів
Франція	Посередник з управління фінансовими ринками	Визначені законом, публічна ініціатива	Відсутня	Не визначено	Рекомендації	Інвестиційні посередники, пенсійні фонди, посередники ринку цінних паперів
	Посередник Фран-цузької Асоціації фінансових компаній	Добровільна приватна ініціатива	Відсутня	2 місяці	Рекомендації	Банки, кредитні спілки
Італія	Фінансово-кредитний арбітр	Визначені законом, публічна ініціатива ²	20 євро ³	105 днів ⁴	Рекомендації ⁵	Банки, кредитні спілки, іпотечні посередники, платіжні установи
	Банківський омбудсмен	Добровільна приватна ініціатива ⁶	Відсутня	3-4 місяці	Обов'язкові для фінансових установ	Банки, інвестиційні посередники
Велика Британія	Служба фінансового омбудсмена	Визначені законом, публічна ініціатива ⁷	Відсутня	6 місяців	Обов'язкові для фінансових установ	Усі суб'єкти фінансового ринку
Швеція	Національна рада з скарг споживачів	Публічна ініціатива	Відсутня	6 місяців	Рекомендації	Усі суб'єкти фінансового ринку
Польща	Арбітражний суд при Польській Фінансовій інспекції	Визначені законом, публічна ініціатива ⁸	60 євро ⁹	1-3 місяці ¹⁰	Обов'язкові для обох сторін	Усі суб'єкти фінансового ринку
Угорщина	Фінансова арбітражна рада	Визначені законом, публічна ініціатива	Відсутня	90 днів	Рекомендації ¹¹	Компанії, що надають кредити та пенсійні послуги
Бельгія	Омбудсфін	Приватна ініціатива	Відсутня	3 місяці	Рекомендації ¹²	Банки, кредитні спілки інвестиційні посередники, посередники ринку цінних паперів
Росія	Фінансовий омбудсмен ¹³	Приватна ініціатива ¹⁴	Відсутня	Не визначено	Обов'язкові для фінансових установ ¹⁵	Фінансові організації

Примітки: 1 — рішення можуть бути оскаржені у Вищому суді Ірландії; 2 — якщо скарга стосується грошової суми, ліміт компетенції Арбітра становить 10 тис. євро; 3 — якщо скаргу задоволено (навіть частково) фінансова установа має компенсувати клієнту сплачений внесок; 4 — у випадках здійснення запитів для отримання додаткової інформації від сторін, процедура може призупинятися на термін до 60 днів; 5 — у випадку невиконання фінансовою установою рекомендацій даний факт публікується на сайті Арбітра, окрім того, сам посередник має опублікувати інформацію про невиконання ним рішення у двох щоденних національних газетах, 6 — ліміт компетенції Омбудсмена складає 10 тис. євро, термін позивної давності — 2 роки; 7 — термін позивної давності — 6 років з моменту події (3 роки з моменту виявлення причини скарги) або 6 місяців з моменту отримання останньої відповіді від фінансової установи; ліміт компетенції Служби складає 100 тис. фунтів стерлінгів; 8 — мінімальна сума скарги 120 євро; 9 — при наданні арбітражних послуг додатково оплачуються судові витрати у випадку ухваленого рішення суду не на користь клієнта; 10 — 3 місяці — арбітраж; 1 місяць — посередництво; 11 — якщо у попередньо заповненій декларації фінансова установа зобов'язується виконати рішення, воно носить обов'язковий, а не рекомендаційний характер; 12 — у випадку розгляду скарг, що стосуються основного банківського рахунку, рішення Омбудсмена є обов'язковим для фінансової установи 13 — роль фінансового омбудсмена виконує фізична особа, яка призначається Асоціацією російських банків терміном на 5 років; 14 — ліміт компетенції служби становить 300 тис. російських рублів; 15 — рішення є обов'язковими виключно для фінансових установ, які офіційно приєдналися до інституту, для інших установ можуть надаватися рекомендації та пропозиції щодо врегулювання суперечок.

Джерело: побудовано на основі [2, 4, 5].

було ініційовано Асоціацією російських банків у 2010 р. з метою вирішення громадсько-правових спорів, пов'язаних з договорами, укладеними клієнтом-фізичною особою з фінансовими організаціями [4].

Організації з вирішення спорів у сфері фінансових послуг у країнах Європи можуть створюватись як універсальні установи, що діють на фінансовому ринку в цілому чи функціонувати паралельно на окремих його сегментах. Зокрема компетенція Служби фінансового омбудсмена Великої Британії поширюється на взаємовідносини споживачів фінансових послуг з банками, в тому числі іпотечними, іншими іпотечними посередниками, інвестиційними посередниками, пенсійними фондами, страховими компаніями, кредитними спілками, посередниками сегменту цінних паперів. Як приклад універсальної організації можна також зазначити Національну раду зі скарг споживачів у Швеції, Комітет з розгляду скарг по операціях з фінансовими фірмами в Ісландії, Спільну раду з примирення у Австрійській банківській сфері, службу Чеського фінансового арбітра тощо.

На відміну від зазначених країн, у Бельгії поруч з організацією Омбудсфін, до компетенції якої належить вирішення спорів, пов'язаних з наданням більшості фінансових послуг, функціонує також Страховий омбудсмен, призначений для захисту прав споживачів у сфері страхового та пенсійного забезпечення. У Данії діяльність подібних організацій є більш диференційованою і передбачає наявність п'яти органів — Датської ради скарг з цінних паперів та брокерської діяльності компанії, Ради скарг зі страхування, Датської ради скарг на діяльність інвестиційних фондів, Датської ради скарг з банківських послуг, а також Датської ради скарг з іпотечних кредитів, компетенція яких перетинається в окремих випадках. У зазначених та більшість інших країн диференціація подібних установ здійснюється за типом фінансових послуг, що надаються, однак, варто звернути також увагу на досвід Німеччини, де, окрім розмежування компетенції організацій, які забезпечують права клієнтів у сфері фінансових послуг за напрямками надання банківських послуг, страхування та інвестиційного забезпечення, передбачено також паралельне функціонування окремих організацій у рамках банківського сектору, призначених для регулювання кооперативних, приватних, державних банків та Бундесбанку Німеччини.

Варто відзначити також різноманітність механізмів розгляду скарг клієнтів, які набули поширення у державах світу. Узагальнення основних положень діяльності організацій з врегулювання спорів, які функціонують у зарубіжних країнах, наведено у таблиці 1.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо вирішення спорів, що стосуються надання фінансових послуг, свідчить про наявність значних відмінностей у діяльності відповідних організацій. Зокрема існують обмеження щодо осіб, які можуть звертатися з скаргами на діяльність фінансових установ.

Так, клієнтами Датської Ради скарг з цінних паперів та брокерської діяльності, Омбудсмена з банківсько-інвестиційних послуг Греції, служби Омбудсфіна Бельгії, російської служби Фінансового омбудсмена, Посередника Французької Асоціації фінансових компаній тощо можуть бути виключно фізичні особи, діяльність Національної ради з скарг споживачів у Швеції поширюється лише на сектор юридичних осіб. Також існують нормативно-правові обмеження щодо звернення до служб вирішення суперечок у сфері фінансових послуг

Клієнтами Бюро Омбудсмена фінансових послуг Ірландії можуть виступати як індивідуальні споживачі фінансових послуг, так і компанії з обмеженою відповідальністю, річний оборот яких не перевищує 3 млн євро, а також благодійні та довірчі товариства. Скарги, що стосуються застосування закону про кредитні трансферти або неправильного використання платіжної картки, можуть надходити до Омбудсмена з приватних банків Німеччини не лише від фізичних осіб, а й від виробничих та фінансових компаній.

Умовами функціонування служби Омбудсфіна Бельгії передбачено, що звернення до даної організації передбачається лише у випадку попереднього пред'явлення претензії до фінансової установи, у результаті розгляду якої не було отримано позитивного результату. Аналогічна процедура передбачена механізмом розгляду скарг Фінансово-кредитного арбітра Італії, звернення до якого, до того ж, не може стосуватися угод, укладених до 1 січня 2009 року. Подання скарги до Управління з надання допомоги інвес-

торам Іспанії має супроводжуватись доказами, що дана претензія була попередньо пред'явлена до Департаменту по роботі з клієнтами чи Омбудсмена у справах клієнтів фінансової установи (фінансові посередники зобов'язані інформувати громадськість про існування та функціонуванні зазначених відділень).

Окрім цього, визначено специфіку послуг, які надають досліджувані установи, та ліміти їх компетенції стосовно вирішення суперечок, які стосуються виплати грошових сум. Наприклад, схема функціонування Арбітражної ради Бундесбанку Німеччини передбачає розгляд скарг, пов'язаних виключно з оплатою послуг чи дистанційними договорами надання фінансових послуг. Національна рада з скарг споживачів Швеції не розглядає справи, які стосуються сум покриття страхового ризику.

У Франції область діяльності Посередника з управління фінансовими ринками включає як надання консультацій Омбудсменом клієнтам щодо здійснення фінансових операцій, так і допомогу щодо позасудового вирішення суперечок, яка надається конфіденційно та за згодою як клієнта, так і фінансової установи. Арбітражний суд при Польській Фінансовій інспекції може надавати як послуги посередника у вирішенні скарг, так і судовий арбітраж.

Стосовно обмежень щодо суми позову, то умовами діяльності окремих установ може бути визначена як мінімальний (Арбітражний суд при Польській Фінансовій інспекції, Національна рада з скарг споживачів Швеції) так і максимальний ліміт грошової суми (Служба фінансового омбудсмена Великобританії, Бюро Омбудсмена фінансових послуг Ірландії, Банківський омбудсмен Італії тощо), з приводу виплати якої надходить скарга до організації.

При цьому діяльність з вирішення спорів може супроводжуватись певними обмеженнями щодо судового розгляду справи. Наприклад, у відповідності з польським законодавством подання скарги до Арбітражного суду при Польській Фінансовій інспекції автоматично відкладає дату подання скарги до суду. Компетенція Омбудсмена з приватних банків Німеччини не поширюється на скарги, які були попередньо розглянуті судом чи іншим органом позасудового вирішення спорів. Рекомендації, надані Національною радою з скарг споживачів Швеції, не обмежують клієнта щодо можливості подальшого звернення до суду, але не передбачають участь Ради у судовому процесі.

Варто зазначити, що послуги з вирішення спорів у сфері фінансових послуг можуть надаватися як на платній (Датська Рада скарг з цінних паперів та брокерської діяльності, Датська Рада скарг з діяльності інвестиційних фондів, Фінансово-кредитний арбітр Італії), так і на безкоштовній основі для клієнта (служба Омбудсфіна Бельгії, Фінансовий омбудсмен Росії, Посередник Французької Асоціації фінансових компаній тощо). При цьому фінансування установ з розгляду суперечок у сфері фінансових послуг може здійснюватись як за рахунок внесків клієнтів (у випадку платного надання послуг), так і за участю зовнішніх надходжень. Наприклад, фінансування Служби фінансового омбудсмена Росії здійснюється за рахунок коштів Асоціації російських банків.

Термін розгляду скарг з надання фінансових послуг коливається у межах 2—10 місяців залежно від типу діяльності установи. Протягом 2010 року середній час для вирішення спорів Фінансово-кредитним арбітром Італії склав 88 днів.

Результатом діяльності установ з вирішення суперечок у сфері надання фінансових послуг є прийняття рішення стосовно заявленої скарги. Зарубіжний досвід свідчить, що існує три основних варіанти щодо обов'язковості виконання ухваленого організацією рішення. По-перше, установи можуть надавати рекомендації, яких можуть дотримуватись як клієнт, так і фінансова організація, на діяльність якої надійшла скарга, однак, їх впровадження не є обов'язковим для жодної з сторін. По-друге, ухвалені рішення визнаються обов'язковим для реалізації фінансовою установою, при цьому для клієнта надаються лише рекомендації. По-третє, рішення органу з розгляду скарг визнається обов'язковим до виконання як фінансовою установою, так і споживачем фінансових послуг. Однак умовами функціонування окремих організацій визначено існування специфічних особливостей стосовно обов'язковості дотримання ухваленого установою рішення. Так, діяльність Омбудсмена з приватних банків Німеччини пе-

редбає прийняття рішення, обов'язкового для виконання банком, якщо сума суперечки не перевищує 5000 євро; після оголошення рішення клієнт має право оскаржувати його в судовому порядку у будь-якому випадку, тоді як банк може оскаржувати рішення лише у випадку, коли сума суперечки перевищує 5000 євро.

Рішення, ухвалені Датьскою Радою скарг з цінних паперів та брокерської діяльності є обов'язковим для виконання фінансовою установою, якщо воно не було оскаржене даною установою протягом 30 днів. Рішення, винесені Омбудсменом з інвестиційних фондів Німеччини, носять рекомендаційний характер, однак їх невиконання може бути підставою для порушення судової справи. Аналогічний механізм функціонування служби Омбудсмена з державних банків Німеччини.

З точки зору участі служби фінансового омбудсмена у регулюванні діяльності фінансових установ варто звернути увагу на досвід Італії, де результати діяльності Фінансово-кредитного арбітра публікуються у вигляді річного звіту центральним банком Італії та можуть бути враховані при здійсненні банківського та фінансового державного нагляду.

Розглянувши світовий досвід функціонування організації з позасудового вирішення спорів у сфері фінансових послуг, можна прийти до висновку про їх ефективність як органів з захисту прав споживачів та регуляторів якості надання послуг фінансовими установами. Варто зазначити, що в Україні розпочато впровадження інституту фінансового омбудсмена, ініційоване Незалежною асоціацією банків України, за основу якого було взято німецьку модель [6]. Планується, що діяльність зазначеної установи буде поширюватись на банківську сферу, фінансування організації передбачено на основі внесків банків-членів Незалежної асоціації банків України, а також додатково за рахунок плати фізичних осіб за подання скарги, яку попередньо визначено на рівні 100 грн. (передбачається, що при ухваленні рішення на користь клієнта банк має компенсувати витрати на розгляд справи), термін розгляду скарг планується встановити на рівні 60 днів. При цьому визначено, що компетенція омбудсмена буде обмежена сумою скарг до 10 тис. грн., а подання заяви до служби передбачено лише після закінчення терміну розгляду скарги банком. Планується, що виконання рекомендацій омбудсмена банками буде здійснюватись на добровільній основі, однак, банківські установи, на діяльність яких надходитиме значна кількість скарг, сплачуватимуть підвищені внески на фінансування діяльності інституту.

Безумовно, зазначена ініціатива є позитивним кроком у напрямку підвищення довіри населення до діяльності фінансових установ та розвитку вітчизняного фінансового ринку, однак, враховуючи суттєві обмеження у діяльності пропонованої організації, ефект від її діяльності буде недостатнім для усунення існуючих диспропорцій попиту на вітчизняному фінансовому ринку, оскільки, по-перше, її компетенція обмежується послугами, що надають банківські установи, по-друге, встановлено ліміт максимальної суми звернення, по-третє, ухвалені рішення матимуть рекомендаційний характер для банків, що не гарантує позитивного результату для клієнта навіть за умови вирішення спору на його користь. Домінування короткострокового спекулятивного попиту на фінансові активи свідчить про недостатній рівень стимулювання довгострокового інвестування. Саме тому, на нашу думку, існує об'єктивна необхідність створення в Україні Служби інвестиційного омбудсмена, діяльність якого буде поширюватись на різні сегменти фінансового ринку. Функціонування Служби інвестиційного омбудсмена має бути побудовано на основі принципів, визначених Рекомендаціями Європейської комісії, які пропонується доповнити принципом оперативності (ухвалення рішень у рамках встановлених строків).

Враховуючи існуючі проблеми, які є причиною виникнення структурних та строків диспропорцій попиту на фінансовому ринку України, а також основні положення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012—2017 роки, передбачається, що діяльність Служби інвестиційного омбудсмена має бути спрямована на реалізацію наступних завдань:

— обмеження використання інсайдерської інформації на фінансовому ринку з метою уникнення спроб

маніпулювання ринком та поширення рейдерських захоплень;

— захисту прав та інтересів фізичних осіб, які зазнали збитків внаслідок неправомірних дій учасників фінансового ринку, шляхом створення спеціалізованих компенсаційних фондів;

— забезпечення інформаційної прозорості на всіх етапах надання фінансових послуг;

— гарантування дотримання фінансовими установами встановлених стандартів надання фінансових послуг;

— сприяння зростанню рівня фінансової грамотності населення;

— запобігання здійсненню шахрайських та незаконних дій фінансовими установами;

— підтримки прав та інтересів міноритарних акціонерів;

— забезпечення захисту персональних даних, що стосуються споживачів фінансових послуг;

— підтримка належного рівня конкуренції на ринках фінансових послуг.

У контексті реалізації зазначених завдань можна визначити пріоритетні напрямки роботи Служби інвестиційного омбудсмена:

— розгляд скарг фізичних осіб, які є споживачами фінансових послуг та ухвалення рішень щодо їх задоволення чи відхилення;

— моніторинг виконання фінансовими установами рішень, ухвалених з приводу звернень на користь споживача;

— подання до регуляторів фінансового ринку інформації щодо фінансових установ, на діяльність яких надходить значна кількість скарг;

— опублікування у вільному доступі річних звітів про результати діяльності;

— надання консультацій фізичним особам щодо функціонування інвестиційних механізмів;

— компенсація споживачам фінансових послуг збитків, понесених внаслідок неправомірних дій фінансових установ у випадку неплатоспроможності зазначених організацій.

Передбачено, що компетенція Служби фінансового омбудсмена поширюється на всі сегменти фінансового ринку, тому організаційну структуру Служби пропонується представити у вигляді чотирьох паралельно функціуючих департаментів — банківських послуг, кредитних послуг, послуг фінансових компаній та послуг на ринку цінних паперів. Механізм взаємодії Служби інвестиційного омбудсмена з іншими суб'єктами фінансового ринку та судовими органами проілюстровано за допомогою рисунка 1.

Враховуючи той факт, що одним з завдань Служби інвестиційного омбудсмена є захист прав споживачів у сфері надання фінансових послуг, подання заяви до даної організації передбачається на безоплатній основі, а фінансування її діяльності відбувається за рахунок внесків саморегулятивних організацій фінансового ринку, які, відповідно, здійснюють контроль за діяльністю Служби у розрізі відповідних сегментів ринку.

Реалізацію принципу прозорості діяльності омбудсмена пропонується забезпечувати за рахунок формування річних звітів Служби, які включатимуть інформацію щодо кількості звернень, позитивних рішень та результатів рішень за типовими скаргами, а також інформацію щодо установ, на діяльність яких надходить найбільша кількість скарг у розрізі департаментів. Подання звітів відбувається безпосередньо до саморегулятивних організацій в окремих сегментах, які мають забезпечити опублікування інформації, реалізацію контрольних заходів у межах власної компетенції до установ, діяльність яких характеризувалася значною кількістю скарг, та надходження даних стосовно порушень у сфері надання фінансових послуг до державних регуляторів відповідних сегментів фінансового ринку. Дані звітів забезпечуватимуть інформаційне підґрунтя проведення додаткових перевірок фінансових інститутів.

З метою зниження бюрократичного навантаження подання заяв щодо неправомірних дій фінансових організацій, до Служби інвестиційного омбудсмена, передбачається лише після відмови у їх задоволенні фінансовими установами, дії яких викликали скаргу споживачів.

Враховуючи світовий досвід функціонування подібних організацій, пропонуємо встановити граничний

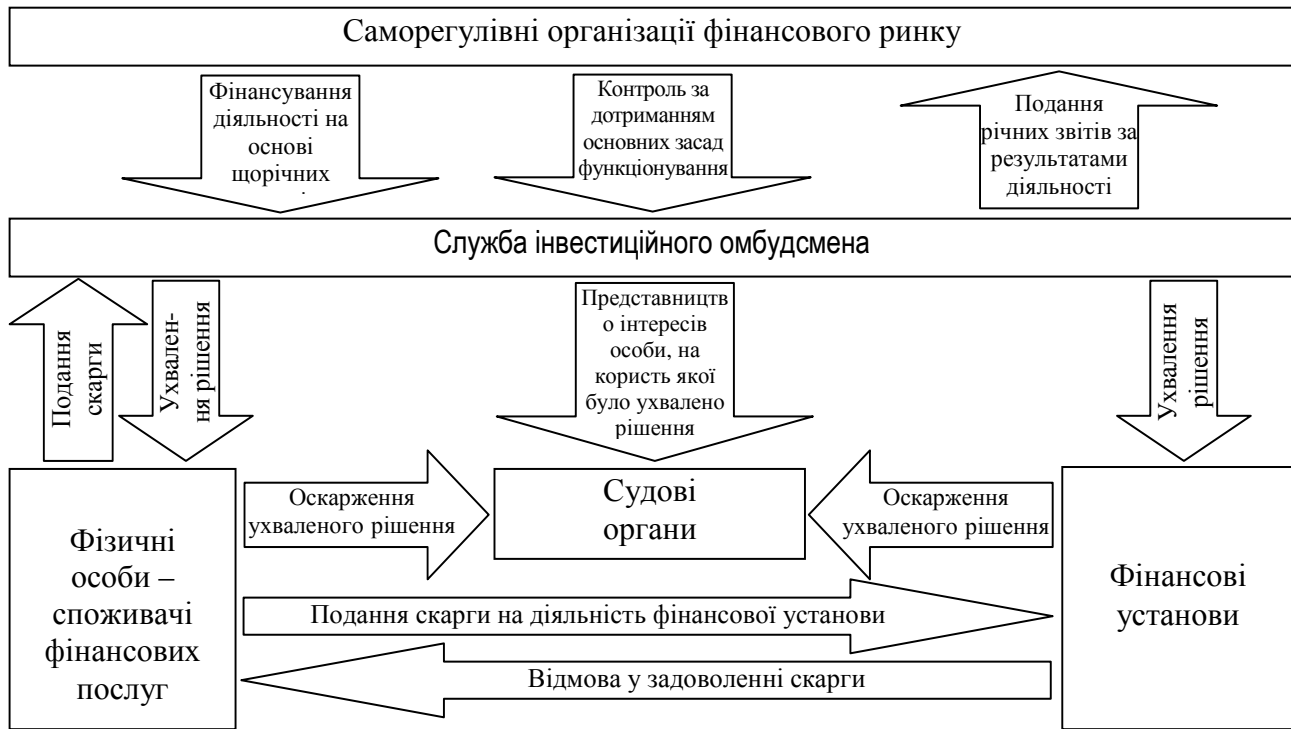

Рис. 1. Механізм функціонування Служби інвестиційного омбудсмена в Україні

Розроблено автором.

термін розгляду скарг на рівні 3 місяців, по закінченні яких Служба має увалити рішення на користь клієнта чи фінансової установи. З метою забезпечення ефективності діяльності Служби у напрямку поліпшення якості фінансових послуг пропонується встановити обов'язковість впровадження ухвалених рішень для фінансової установи, однак, залишається можливим оскарження рішення у судовому порядку будь-якою з сторін, при цьому у випадку попереднього прийняття рішення на користь клієнта чи фінансової установи Служба інвестиційного омбудсмена може представляти його інтереси у судовому позові.

Окрім цього, у структурі департаментів Служби передбачено створення спеціалізованих компенсаційних фондів, кошти яких призначені для відшкодування збитків, понесених споживачами фінансових послуг, внаслідок неправомірних дій фінансових установ у випадку неплатоспроможності зазначених організацій. З метою підвищення фінансової грамотності населення Службою передбачається консультування населення щодо питань, які стосуються здійснення інвестиційних операцій.

ВИСНОВКИ

З метою забезпечення дієвості Служби інвестиційного омбудсмена як органу з захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг необхідно створити законодавче підґрунтя її функціонування. Саме тому необхідно закріпити викладені вище положення внесенням змін до нормативно-правових актів, які регламентують діяльність установ на різних сегментах фінансового ринку. Зокрема пропонується внести зміни до Законів України "Про банки і банківську діяльність", "Про цінні папери та фондовий ринок", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", "Про кредитні спілки", "Про недержавне пенсійне забезпечення" у частині пропозицій, що стосуються відповідних сегментів фінансового ринку, а також до Закону України "Про захист прав споживачів" у частині пропозицій, що стосуються забезпечення прав споживачів фінансових послуг.

Література:

1. Єрмошенко А. Світовий досвід функціонування органів розгляду спорів у сфері фінансових послуг / А. Єрмошенко, А. Єрмошенко // Вісник КНТЕУ. — 2011. — №2. — С. 38—46.

2. Merricks W. Alternative dispute resolution of financial complaints in the UK [Electronic source] / W. Merricks, D. Thomas. — available at: www.nira.or.jp/past/news/seisakuf/07/siry0/04.ppt (Accessed 28 December 2013).

3. Commission Recommendation of 30 March 1998 on the principles applicable to the bodies responsible for out-of-court settlement of consumer disputes // Official Journal of the European Communities. — 1998. — 17.4. — P. 31—34.

4. Положение об общественном примирителе на финансовом рынке (финансовом омбудсмене) [Электронный ресурс]: протокол Ассоциации российских банков № 2 от 20 сентября 2010 г. — Режим доступа: arb.ru/site/finomb/files/Polozhen_Dec11.doc

5. Members of FIN-NET [Electronic source] / Financial Dispute Resolution Network. — Access mode: http://ec.europa.eu/internal_market/fin-net/members_en.htm

6. В Україні створюється інститут фінансового омбудсмена [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство ЛІГАБізнесІнформ. — Режим доступа: <http://finance.liga.net/banks/2013/10/4/news/35787.htm>

References:

1. Yermoshenko, A. Yermoshenko, L. (2011), "Svitovyy dosvid funktsionuvannya orhaniv rozghliadu sporiv u sferi finansovykh posluh", Visnyk KNTEU, vol. 2, pp. 38—46.

2. Merricks, W. Alternative dispute resolution of financial complaints in the UK [Electronic source] / W. Merricks, D. Thomas. — available at: www.nira.or.jp/past/news/seisakuf/07/siry0/04.ppt (Accessed 28 December 2013).

3. Commission Recommendation of 30 March 1998 on the principles applicable to the bodies responsible for out-of-court settlement of consumer disputes // Official Journal of the European Communities. — 1998. — 17.4. — P. 31—34.

4. Polozhenye ob obschestvennom prymirytele na finansovom rynke (finansovom ombudsmene): protokol Assotsyatsyy rossyjskykh bankov № 2 ot 20 sentiabria 2010 h. — available at: arb.ru/site/finomb/files/Polozhen_Dec11.doc (Accessed 28 December 2013)

5. Members of FIN-NET [Electronic source] / Financial Dispute Resolution Network. — available at: http://ec.europa.eu/internal_market/fin-net/members_en.htm (Accessed 28 December 2013).

6. V Ukraine stozdaetsia ynstitut fynansovoho ombudsmena / Ynformatsyonnoe ahentstvo LIHABiznesInform. — available at: <http://finance.liga.net/banks/2013/10/4/news/35787.htm> (Accessed 28 December 2013).

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

М. К. Вишневецкая,

к. т. н., ассистент кафедры менеджмента, Национальная металлургическая академия Украины

АДАПТАЦИЯ КЛАСТЕРНОЙ КОНЦЕПЦИИ К ПРОЕКТНОЙ МЕТОДОЛОГИИ

M. Vishnevskaya,

candidate of technical sciences, assistant, department of management, National metallurgical academy of Ukraine

ADAPTATION OF THE CLUSTER CONCEPT TO PROJECT METHODOLOGY

В работе исследована этимология понятия "кластер". Рассмотрены преимущества использования кластерной концепции на микро- и макроуровне. Получен вывод о системообразующей роли кластеров как эффективных проводников взаимосвязей между стратегией правительства, производством, образованием, научно-техническими исследованиями и финансированием инноваций. Предложена типовая схема регионально-экономического инновационного кластера, а также действенный аппарат, позволяющий из множества проектов-претендентов отбирать в портфель проектов созданного кластера такие, которые наибольшим образом соответствуют заданным требованиям и способствуют достижению синергетического эффекта. Представлена модель формирования портфеля проектов кластера на основе проведения многошагового процесса оптимизации. Результаты получены на основе системного подхода с применением методов математического анализа и методов оптимизации. Теоретико-методологической основой статьи выступили концептуальные положения и научные разработки ученых по вопросам формирования, становления, развития и функционирования кластерных систем.

In work the concept "cluster" etymology is researched. Advantages of use of the cluster concept in micro and a macrolevel are considered. The conclusion is made about a backbone role of clusters, as effective conductors of correlations between government strategy, production, education, scientific and technical researches and financing of innovations. The standard diagram of a regional and economic innovative cluster is offered, and also effective instrument, allowing from a set of applicant projects to select in a project portfolio of the created cluster, that mostly conform to the given requirements and promote achievement of synergy effect. The model forming of the cluster portfolio projects, on the basis of carrying out multistep process of optimization is provided. Results are received on the basis of the systems concept using methods of the mathematical analysis and optimization methods. Conceptual ideas as well as research and development of scientists concerning formation, establishing, development and operation of cluster systems occurred as theoretical-methodology basis of article.

Ключевые слова: кластер, кластерная концепция, предприятие, проект, портфель проектов, оптимизация.
Key words: cluster, cluster concept, enterprise, project, project portfolio optimization.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ

Современный этап развития экономики характеризуется парадоксальной ситуацией — обострением конкуренции на фоне усиления монополизации рынка, переходом к сетевым отношениям фирм от чисто рыночных, сдвигом к сетевым методам конкуренции, а также изменением в структуре спроса — сокращением объемов потребления массовой, унифицированной продукции на фоне возрастания индивидуализированного спроса. В то время как системообразующую роль выполняют взаимосвязи между стратегией правительства, образованием, научно-техническими исследованиями, производством и финансированием инноваций. В такой ситуации эффективным проводником вышеуказанного взаимодействия и основой повышения конкурентоспособности национальной и региональной экономики могут стать кластерные системы, способствующие созданию цепочки добавленных стоимостей, интенсификации информационного обмена и диффузии нововведений.

АНАЛИЗ ПРЕДЫДУЩИХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Поскольку кластеры выступают в качестве основополагающего понятия данного исследования, остановимся, в первую очередь, на этимологии этой категории. Понятие "кластер" объемно и противоречиво, отличается трудностью определения в связи с исключительной сложностью своего внутреннего строения, множеством взаимозависимостей и

взаимосвязей. Термин "cluster" (от английского — пучок, блок, гроздь, скопление) возник в 30-е годы прошлого столетия и первоначально использовался в области математики. Предпосылки для понимания кластера как особого явления в экономике начали формироваться в 1920—1930 гг. вместе с теорией промышленной дислокации М. Вебера, а также связаны с идеями А. Маршалла о локализованной промышленности — "industrial districts" — концентрации специализированных отраслей в отдельных местностях. Последний отмечал, что предприятия малого бизнеса могут обладать теми же преимуществами, что и большие предприятия, если они расположены в "промышленном регионе", характеризующемся большим резервом рабочей силы, значительным числом поставщиков и посредников, специализирующихся в данной отрасли, а также обладают преимуществами в области специальных знаний и технологий. В его исследованиях находим идеи об извлечении выгоды из инновационного процесса и от расширения информационного потока между фирмами различных отраслей: "...если кто-то предлагает новую идею, то другие ее подхватывают, обогащают своими собственными и, таким образом, мы получаем источник еще многих новых идей" [1, с. 332]. В середине XX века значительный вклад в развитие сетевых систем в виде "индустриальных округов" и "промышленных комплексов" — прототипов кластеров, внесли итальянские региональные аналитики Майлат и Вассерот, а также Чамански и Де Аблас [2], в работах которых появилось понятие "про-

мышленный кластер" как "подмножество производств экономики, связанных потоками товаров и услуг сильнее, чем с другими секторами национальной экономики". Французский экономист Ф. Перу (1950 г.) отмечал, что для понимания причин экономического роста необходимо фокусировать внимание на быстрорастущих и развивающихся отраслях экономики, которые являются носителями конкурентных преимуществ и доминируют над другими секторами благодаря значительным размерам, рыночному потенциалу или передовой роли в инновационной сфере. Позднее экономист Д. Дарвент назвал такие быстрорастущие отрасли (или отдельные предприятия), способные кооперироваться с другими участниками рынка, "полюсами роста". Ф. Перу, основоположник теории "полюсов развития", давал следующее определение данному понятию — это территориальная концентрация предприятий в отдельных местах, где экономический рост, предпринимательская активность, инновационный процесс отличаются наибольшей интенсивностью. Они оказывают влияние на другие территории и выступают очагами "поляризованного" развития экономики [3]. Французские ученые — И. Толенадо и Д. Солье использовали термин "filieres industrielles" — фильеры (более узкая интерпретация понятия "кластеры") для описания групп технологических секторов. Кластерная теория также исследовалась шведскими теоретиками Л. Матссоном и Е. Дахменом. Последний рассматривал блоки развития — "development blocks", подчеркивая важность связи между способностью одного сектора развиваться и обеспечением при этом прогресса в другом.

Дальнейшие комплексные исследования в области кластерной теории связаны с именем американского экономиста М. Портера, выступившего инициатором введения понятия "кластер" в систему общественно-экономических наук. Несмотря на то, что на сегодняшний день данный термин все чаще используется в экономической литературе отечественных и зарубежных авторов, его однозначная дефиниция так и не выработана, что обусловило актуальность исследования и необходимость систематизации накопленного опыта по изучению кластерной концепции.

ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Адаптация кластерной концепции к методологии управления проектами.

ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрение теоретических и практических аспектов применения кластерной концепции на микро и макроуровне в контексте национальной и региональной стратегий экономического роста, а также разработка эффективной модели отбора проектов-претендентов в портфель проектов созданного кластера с его последующей оптимизацией.

ОСНОВНОЙ МАТЕРИАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ

На сегодняшний день, большинство индустриально развитых стран связывают долгосрочный социально-экономический рост с переходом на инновационную модель развития экономической системы. Это значит, что для выживания и успешного развития бизнеса на смену устаревшим подходам должны прийти новые модели управления региональным развитием. Осознание этих изменений создало предпосылки для формирования современных концепций инновационного регионального развития, как: концепции инновационных региональных кластеров, регионального развития с эндогенным технологическим прогрессом, инновационных сетей, региональных инновационных систем, динамической конвергенции. Между тем, для сферы управления, в целом, и для данного исследования в частности, особенный интерес и максимальные возможности для применения представляет кластерный подход, базирующийся на синергетическом эффекте региональной агломерации.

Успех применения кластерной концепции во многом зависит от определения и понимания сущности и содержания ее ключевых понятий. Опираясь на результаты проведенного аналитического обзора, выделим несколько широких подходов к определению сущности кластеров:

1. Понятие "кластер" трактуется как совокупность географически ограниченных концентраций схожих и взаимосвязанных предприятий в определенной отрасли. Ключевое понятие для более ранних концепций: неомаршалловские узлы, индустриальные районы, блоки развития [4—6].

2. Понятие "кластер" рассматривается как совокупность регионально ограниченных форм экономической активно-

сти внутри родственных секторов, обычно привязанных к тем или иным научным учреждениям и тесно взаимодействующих друг с другом для усиления коллективной конкурентоспособности [7; 8].

3. Понятие "кластер" определяется как совокупность вертикальных производственных сетей цепочки добавления стоимости, формирующихся вокруг головных фирм и связанных через взаимоотношения покупатель-поставщик, поставщик-покупатель, общие каналы закупок или распределения [9—11].

Автором проведено теоретическое обоснование определения кластера в отношении инновационного развития региона и проектной методологии, и предложена следующая дефиниция, на которую и будем опираться в дальнейших исследованиях. Регионально-экономический инновационный кластер [12, с. 5] — это географически локализованная (в рамках региона) совокупность инновационно активных субъектов экономической деятельности с проектно-ориентированными кооперационными отношениями, имеющая в своем составе центры генерации научных знаний и идей и центры их внедрения, образующая синергетическую систему по выпуску и распределению высококачественной конкурентоспособной продукции, и действующая на перспективных (растущих) рынках, в том числе международных (рис. 1).

Определившись с сутью и моделью ключевого понятия концепции, рассмотрим преимущества ее использования на макроуровне. К ним относятся следующие:

- обеспечение роста занятости населения, улучшение кадровой инфраструктуры региона, что в свою очередь приводит к сокращению выплат пособий по безработице и к уменьшению расходной части государственного бюджета страны;

- увеличение объемов экспорта и базы налогообложения (за счет роста количества налогоплательщиков); сокращение импортной интервенции;

- широкие возможности для тесного взаимодействия власти и бизнеса;

- концентрация ресурсов (производственных, природных, интеллектуальных, материальных, информационных и иных) на приоритетных направлениях;

- возможность сохранения малого бизнеса в условиях глобализации и возрастающей конкуренции;

- улучшение инвестиционного микроклимата региона (страны) в целом и повышение инвестиционной привлекательности предприятий — членов кластера в частности.

Разрабатывая стратегию развития, необходимо учитывать, какие потенциальные "точки роста" существуют, и какие конкретные шаги можно предпринять для их развития в дальнейшем. Формировать кластер в отрыве от региона совершенно не эффективно, т.е. при выявлении и создании перспективных кластеров обязательно должна учитываться локальная стратегия развития той или иной территории. Таким образом, внедрение кластерного подхода будет иметь положительный результат только тогда, когда будет вписано в рамки более широкой программы регионального и государственного масштабов.

Что же выступает побудительным мотивом к интеграции инновационно активных коммерческих и некоммерческих организаций в кластер на микроуровне? Рассмотрим некоторые из них:

- прямая экономия на транзакционных издержках, связанных с подготовкой и заключением контракта. Это связано с тем, что в интегрированной структуре, каковой является кластер, снижаются затраты на ведение переговоров и подготовку контрактов. В противном случае неизбежны торги относительно цены и объемов продаж сырья и полуфабрикатов. При этом каждая из компаний осознает, что от результатов торгов (тендеров) зависят частные доходы каждой из них. Интеграция способствует преодолению такого рода проблем, что на практике сводит к минимуму затраты этой части транзакционных издержек;

- улучшение информационного обмена между участниками альянса. Получения выигрыша от объединения за счет совместного поиска необходимой информации о ценах, качестве и иных параметрах;

- возможность более быстрого и эффективного распределения и использования новых знаний, научных исследований и открытий (инновационная структура кластера способствует снижению издержек на приобретение и распространение знаний и технологий, исследование и разработку новшеств, что позволяет участникам объединения

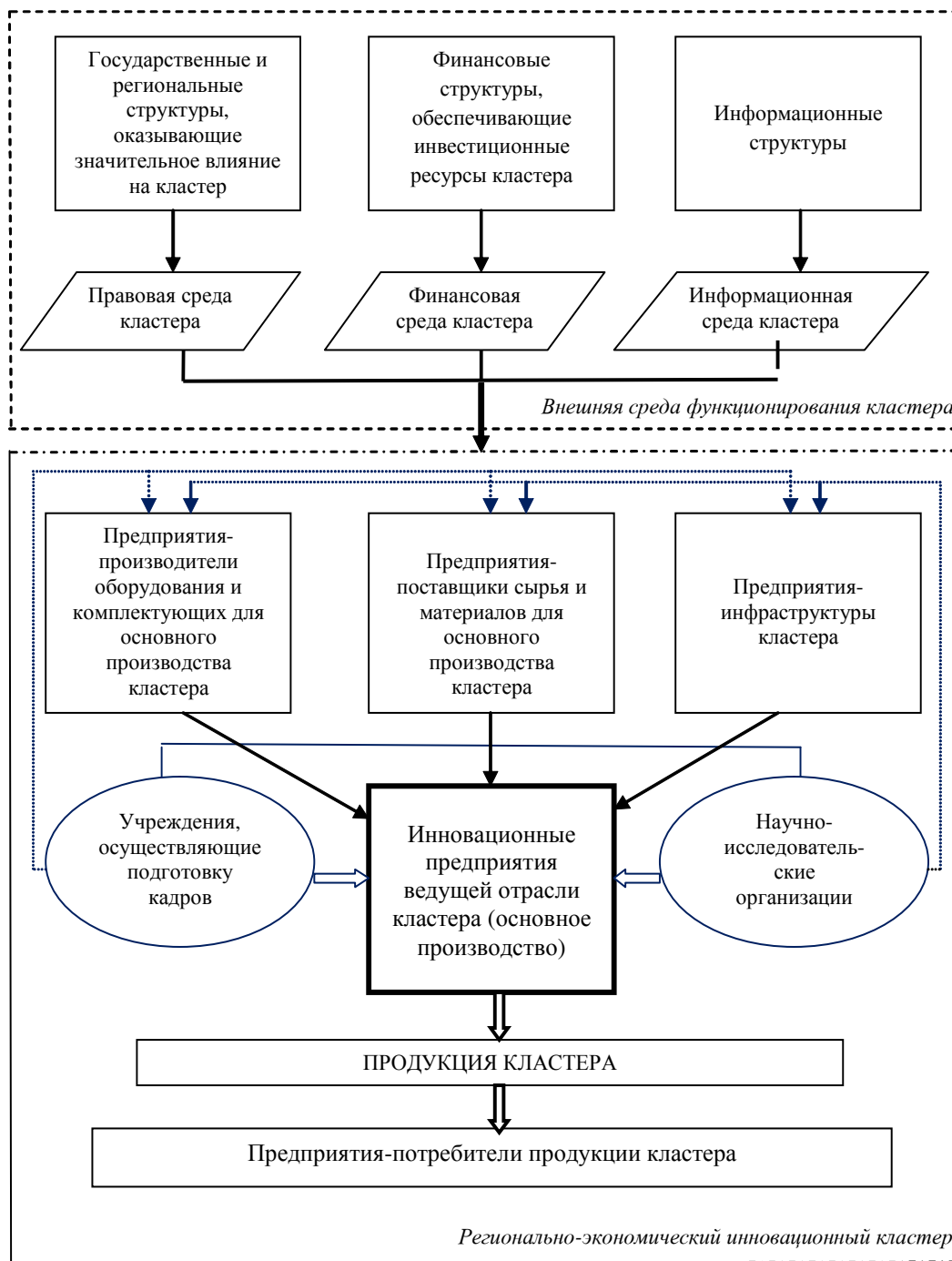

Рис. 1. Типовая структура регионально-экономического инновационного кластера

стабильно и на протяжении длительного времени осуществлять инновационную деятельность);

- функционирующие кластеры имеют надежные внутренние источники финансовой и технической поддержки: временно свободные средства членов кластерной системы, мобилизованные средства амортизационного фонда и др.;

- возможность дистанцирования от жесткого государственного регулирования промышленной политики и участия в крупных инвестиционных программах.

Говоря о преимуществах кластеризации, стоит также отметить угрозы и риски, присущие этому явлению. К их числу можно отнести следующие:

- узкая специализация может вызвать уязвимость региона;

- чрезмерная уверенность относительно локальных контактов в комбинации с пренебрежением "внешними связями" — спровоцировать эффект замкнутости;

- кооперация способна повлечь сокращение конкурентных давлений и, как следствие, движущих сил инноваций;

- угроза синдрома самодостаточности, вызванная привычным отношением к прошлым успехам и невозможностью своевременного распознавания меняющихся тенденций;

- угроза внутреннего спада.

В процессе своего становления кластер проходит, как правило, несколько последовательных этапов: мотивация (агитация) потенциальных участников, разработка общей стратегии, пилотного проекта, стратегического проекта, формирование портфеля проектов и в дальнейшем — стадия саморегулирования. Но в любом случае при создании кластера неизбежен процесс инициализации новых проектов и формирования портфеля проектов созданного кластера (рис. 2).

Таким образом, на этапе формирования портфеля проектов возникает вопрос, какие именно проекты развития следует включить в его состав с целью достижения желаемого результата, получения эффекта, при котором польза от реализации портфеля превышала бы пользу от реализации каждого отдельного проекта, входящего в его состав.

Рис. 2. Алгоритм формирования портфеля проектов созданного кластера

Для решения данной проблемы предлагается использовать разработанной автором математической модели (*):

1) для каждого из проектов определяем бюджет проекта (р), рассчитываем рентабельность (индекс доходности), а также показатель инновационности проекта (w) согласно [12, с. 9].

2) проводим нормирование (этот шаг необходим, поскольку величины, используемые в модели для расчетов, имеют разные размерности и единицы измерения). Нормирование проводим по формуле:

$$z = x/x' \quad (1),$$

где x — начальное значение величины заданного типа x' — эталонное значение величины того же типа, которое задается экспертно. Такое нормирование осуществляем, чтобы избежать накопления погрешности, стремительно возрастающей при других способах нормирования.

3) используем степенное расстояние по Минковскому

$$d_{pw} = \left[\sum_{j=1}^n (|x_j^i - x_j^j|)^p \right]^{\frac{1}{p}} \quad (2),$$

где p — количество проектов, получаем скопления точек (в нашем случае — проектов) по трем осям (w, p, R). Анализируем, какие кластеры из проектов образовались.

Предложенный подход позволяет уменьшить число рассматриваемых объектов (в данном исследовании — это число проектов-претендентов на попадание в портфель проек-

тов), а также кластеризировать проекты по различным параметрам — доходности, объемам финансирования и уровням показателя инновационности каждого проекта отдельно.

Следует также отметить, что при использовании экспертных оценок (для расчета показателя инновационности и выбора эталонных значений на этапе нормировки) существенного внимания требует вопрос о подборе высококомпетентных экспертов по вопросам инновационной деятельности. Кроме того, в процессе обработки результатов мнений экспертов необходимо проведение анализа их согласованности с помощью коэффициента конкордации и оценки достоверности результатов экспертного опроса с помощью критерия Пирсона либо метода Делфи, что позволит получить суждение о достоверности полученной информации.

На следующем этапе проводим оптимизацию портфеля проектов сформированного кластера (**). Основным принципом на котором базируется оптимизация многошагового процесса, выступает принцип оптимизации Ричарда Белмана, согласно которого и проведем оптимизацию. Итак, имеем портфель проектов с общим бюджетом P , бюджет каждого отдельного проекта, его эффективность и значение инновационного показателя проекта, которые составляют, соответственно, p_j, c_j и $w_j, j \in \overline{1, n}$

$$f(x) = \sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \max \quad (3);$$

$$\text{при ограничениях } \sum_{i=1}^n p_i x_i \leq P, \sum_{i=1}^n w_i x_i \rightarrow \max \quad (4),$$

где x_i — количество проектов n -типа, которые позволяют получить $\max f(x)$.

Процесс решения задачи начинаем с "загрузки" портфеля проектами первого типа (например, с частным инвестированием) $n = 1$. Обозначив максимальную эффективность портфеля проектов созданного кластера, как $f_1(P)$, отмечаем $f_1(P) = \max \{c_1 x_1\}$ при условии $p_1 x_1 \leq P, x_1 = 0, 1, 2, \dots, \lfloor P/p_1 \rfloor$, где $\lfloor P/p_1 \rfloor$ — наибольшее целое число, которое превышает P/p_1 . Тогда максимальная эффективность портфеля

$$f_1(P) = \lfloor P/p_1 \rfloor \cdot c_1 \quad (5).$$

Далее определяем максимальную эффективность портфеля проектов при его "загрузке" проектами первого и второго типов для $n = 2$ (проекты второго типа это, например, проекты со смешанным типом инвестирования). Т.е. при заполнении портфеля проектами второго типа в количестве x_2 , согласно бюджету проектов первого типа можно взять не больше чем $P - p_2 x_2$, а их эффективность составит $f_1(P - p_2 x_2)$. Тогда эффективность проектов первого и второго типов определяем, как корень n -степени из произведения эффективности проектов второго типа для всех возможных значений и эффективности проектов первого типа $f_1(P - p_2 x_2)$:

$$f_2(P) = \max_{0 \leq x_2 \leq \lfloor P/p_2 \rfloor} \left\{ \sqrt[p_2]{c_2 x_2 \cdot f_1(P - p_2 x_2)} \right\} \quad (6).$$

Стоит заметить, что использование произведения, а не суммы обусловлено тем, что некоторые проекты могут перекрывать, т.е. они не являются аддитивными.

При этом общее рекуррентное соотношение для любого конечного значения n составит:

$$f_n(P) = \max_{0 \leq x_n \leq \lfloor P/p_n \rfloor} \left\{ \sqrt[p_n]{c_n x_n \cdot f_{n-1}(P - p_n x_n)} \right\} \quad (7).$$

Таким образом, получена технология оптимизации портфеля проектов на основе пошаговой оптимизации каждого из элементов, входящих в его состав. На заключительном этапе распределяем ресурсы по проектам оптимизированного портфеля проекта созданного кластера.

ВЫВОДЫ

Анализ современной отечественной и зарубежной литературы по вопросам кластеризации показал, что в настоящее время интенсивно развивается и формируется терминологический аппарат рассматриваемой концепции, кроме того нет единой и четкой определенной дефиниции категории "кластер", рассматриваемой зачастую исследователями фрагментарно, ввиду ее емкости.

В модели кластерной концепции наиболее полно учтены меняющиеся формы конкуренции и основные формы конкурентных преимуществ. Также кластерный подход позволяет максимально реализовывать взаимосвязи в технологиях, информации, навыках, потребительском спросе, производстве, которые характерны для целого комплекса предприятий и отраслей; способствует концентрации ресурсов на приоритетных направлениях; улучшает информационный обмен и диффузию новшеств, что в свою очередь способствует активизации инновационной деятельности, сокращению времени внедрения нововведений, повышению инвестиционной привлекательности. Таким образом, применение данной концепции в разрезе национальной и региональной стратегий экономического развития, выступает в качестве действенного инструмента получения широкого спектра преимуществ, как на макро, так и на микроуровне.

В тоже время, при формировании кластеров возникает проблема отбора проектов-претендентов, реализация которых бы впоследствии максимально способствовала достижению поставленных задач. Одним из вариантов решения в такой ситуации может стать применение представленной в статье методики (алгоритма и математической модели), позволяющей сократить число рассматриваемых объектов и кластеризовать проекты по заданным параметрам, с последующей оптимизацией сформированного портфеля проектов, согласно математической модели оптимизации Р. Белмана.

Предложенные инструменты позволяют проводить аналогичные мероприятия не только с портфелями проектов, но и с программами, как на региональном уровне, так и на уровне отдельных предприятий.

Литература:

1. Marshall A. Principles of Economics / Marshall A. — London: Macmillan, 1890. — P. 332.
2. Czamanski S. Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings / S. Czamanski, L.A. Ablas // Urban Studies. — 1979. — V.16. — P. 61—80.
3. Perroux F. Note on the concept of growth poles. Regional economics: Theory and practice / F. Perroux // New York: The Free Press, 1970. — P. 93—103.
4. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda / M. Enright, U. Staber, N. Schaefer, B. Sharma, eds. // Business Networks: Prospects for Regional Development. — Berlin: Walter de Gruyter, 1996. — P. 190—213.
5. Simmie J. Innovative Clusters and Competitive Cities in the UK and Europe / J. Simmie, J. Sennett // Oxford Brookes School of Planning: Working Paper, 1999.
6. Swann G.M.P. A Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing Cities in the UK and Europe / G.M.P. Swann, M. Prevezer // Oxford Brookes School of Planning: Working Paper, 1999.
7. Войнаренко М.П. Кластерні технології в системі підтримки конкурентноздатності та розвитку підприємницьких структур / М.П. Войнаренко // Вісник Технологічного університету Поділля. — Хмельницький, 2003. — № 6, ч. 2 (57). — С. 8.
8. Мигналева Ж.А. Кластеры и формирование структуры региона / Ж.А. Мигналева, С.В. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 5. — С. 99.
9. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. — London: Macmillan Press Ltd, 1998. — 855 p.
10. Roelandt T. Boosting Innovation: The Cluster Approach / T. Roelandt, P. Hertog. — Paris: OECD, 1999. — P. 9—23.
11. Schmitz H. On the clustering of small firms / H. Schmitz // IDS Bulletin. — 1992. — V.23, № 3. — P. 64—69.
12. Вишнеvsька М.К. Моделі та методи формування методичного та організаційного забезпечення програм інноваційного розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.13.22 "Управління проектами та програмами" / М.К. Вишнеvsька. — Донецьк, 2012. — С.5—6.

References:

1. Marshall, A. (1890), Principles of Economics, Macmillan, London, UK.
2. Czamanski, S. and Ablas, L.A. (1979), "Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings", Urban Studies, vol. 16, pp. 61—80.
3. Perroux, F. (1970), Note on the concept of growth poles. Regional economics: Theory and practice, The Free Press, New York, USA.
4. Enright, M. Staber, U. Schaefer, N. and Sharma, B. (1996), Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda, Walter de Gruyter, Berlin, Germany.
5. Simmie, J. and Sennett, J. (1999) Innovative Clusters and Competitive Cities in the UK and Europe, Oxford Brookes School of Planning: Working Paper, UK.
6. Swann, G.M.P. and Prevezer, M. (1999), A Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing Cities in the UK and Europe, Oxford Brookes Scholl of Planning: Working Paper, UK.
7. Vojnarenko, M.P. (2003), "Klasterni tehnologii' v systemi pidtrymky konkurentnozdatnosti ta rozvytku pidpryjemny'kyh struktur", Visnyk Tehnologichnogo universytetu Podillja, vol. 6, p. 8.
8. Mignaleva, Zh.A. and Tkacheva, S.V. (2000), "Klastery i formirovanie struktury regiona", Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, vol. 5, p. 99.
9. Porter, M.E. (1998), The Competitive Advantage of Nations, Macmillan Press Ltd, London, UK.
10. Roelandt, T. and Hertog, P. (1999), Boosting Innovation: The Cluster Approach, OECD, Paris, France.
11. Schmitz, H. (1992), "On the clustering of small firms", IDS Bulletin, vol. 23, pp. 64—69.
12. Vyshnevs'ka, M.K. (2012), "Modeli ta metody formuvannja metodychnogo ta organizacijnogo zabezpechennja program innovacijnogo rozvytku region", kand. tehn. nauk, Upravlinnja proektamy ta programamy, Donec'kyj derzhavnyj universytet upravlinnja, Donec'k, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2014 р.

*М. І. Григор'єва,
докторант, Міжрегіональна академія управління персоналом*

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРЕДСТАВНИЦТВАХ ІНОЗЕМНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

*M. Grigorieva,
Doctoral student, the Interregional Academy of Personnel Management*

FEATURES ADAPTING CORPORATE CULTURE TO REPRESENT FOREIGN COMPANIES IN UKRAINE

У даній статті визначено сутність ролі особливостей та відмінностей корпоративної культури в стратегічному управлінні цілями організацій. На основі аналізу літературних даних сформульовано висновки щодо основних проблем особливостей корпоративної культури на представництвах іноземних підприємств України та намічено можливі шляхи вирішення її формування та адаптації.

This article explains the purpose of the role and characteristics of corporate culture differences in strategic management objectives of organizations. Based on literature analysis formulated conclusions on the main issues of corporate culture features on representative offices of foreign enterprises in Ukraine, and possible ways of solving its formation and adaptation.

Ключові слова: корпоративна культура, крос-культурний менеджмент, національна культура, підприємства за участю іноземного капіталу.

Key words: corporate culture, cross-cultural management, national culture, the enterprises with foreign capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна переживає період значних змін у різних сферах життя. Збільшилася кількість представництв іноземних компаній, що працюють на території України. З'явилася багато нових фірм, керівництво і частину фахівців яких складають іноземці. Переваги відкриття представництв іноземних підприємств в Україні незаперечні: вони виступають джерелом створення високооплачуваних, у порівнянні з національними фірмами, робочих місць а також завдяки виробничій та науково-технічній кооперації забезпечують інтеграцію вітчизняної економіки у світову. Але завдяки цьому змінюються також і критерії ділових відносин та відповідно і цінності, що лежать в основі корпоративної політики.

Зараз більшість представництв іноземних фірм живуть за тими ж корпоративними законами, що й безпосередньо в країнах свого базування — від форми звітності до форми одягу. Про використання традиційних українських методів ведення бізнесу стосовно до таких компаній мова йти не може. При цьому всі учасники процесу формування корпоративної культури розуміють, що українцям чужі поняття протестантської етики чи кодексу самураїв. Відмінності менталітетів і культур призводять до того, що скопійовані корпоративні правила нерідко виглядають щонайменше безглуздо.

Дослідження проблем та методів формування корпоративної культури здійснюють зарубіжні та вітчизняні науковці. Відомі праці Хофстеде Г., Шейна Е., Камерона К., Куїна Р., Співака В.А., Виханського О.С., Ре-

занова Н.С., Шеремета О., Палиги Є. М., Голікова В.І., Задахайла Д.В., Кібенка О.Р., Назарова Г.В. та ін. Аналіз зарубіжної практики свідчить, що організації, діяльність яких базується на постулатах корпоративної культури, функціонують особливо ефективно. Щодо України, то корпоративному менеджменту, що враховує національні особливості вітчизняного працівника, не приділяється належної уваги. Зазначене обумовлює актуальність та вибір цієї теми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз позицій особливостей та відмінностей корпоративної культури у представництвах іноземних фірм в Україні, дослідження та обґрунтування необхідності її вдосконалення, враховуючи національні особливості, та пропозиції щодо адаптації корпоративної культури задля підвищення економічної ефективності діяльності компанії.

РЕЗУЛЬТАТИ

Корпоративна культура, схвалена в центральному офісі, найчастіше без змін переноситься на філії. Втім, вітчизняні компанії часто самі запозичують чужу корпоративну культуру, ідучи шляхом найменшого опору: набагато простіше і у відносинах з головним офісом, і у власній роботі використовувати модель корпоративної культури, створену і опрацьовану колегами до дрібниць, ніж створювати свою власну. Розбіжність поглядів на вирішення організаційних питань через національні особливості може привести як до зниження економіч-

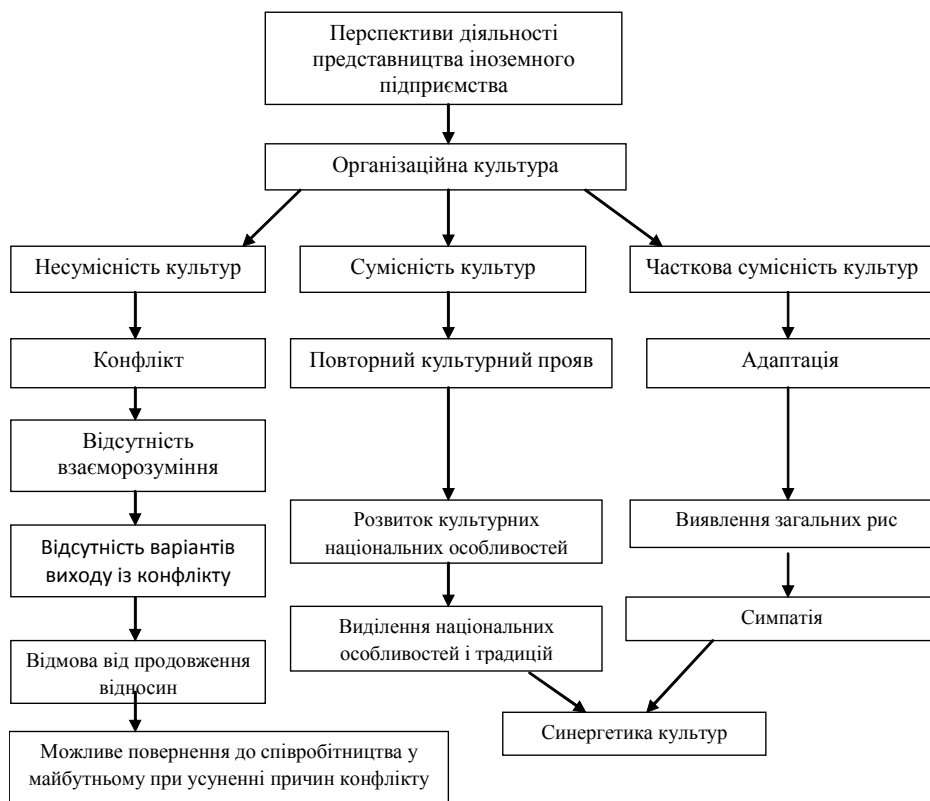

Рис. 1. Процес визначення культурних розходжень партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу

ної ефективності діяльності підприємства, так і до припинення діяльності представництва іноземної компанії (рис. 1).

Разом з тим, наряду із зближувачими нації характеристиками, має місце і цілий ряд специфічних для кожної окремої організаційної культури особливостей. Нижче наведено чинники, що відрізняють управління людськими ресурсами в міжнародних фірмах від управління цими ресурсами в конкретній країні.

1. Розбіжності ринків праці. В кожній країні існують свої особливості структури робочої сили і витрат на неї, і багатонаціональні компанії можуть отримати вигоду, маючи доступ до робочої сили різних країн.

2. Проблеми переміщення робочої сили. При переміщенні робочої сили в іншу країну перед людьми виникають правові, економічні, фізичні й культурні бар'єри. Але багатонаціональні компанії, навпаки, одержують вигоду від переміщення робочої сили, особливо коли розбіжності в ринках праці призводять до виникнення дефіциту необхідних спеціалістів. У таких випадках компанії часто змушені розробляти власну методику набору, підготовки, оплати і стимулювання роботи працівників, їхнього переведення з місця на місце.

3. Стиль і практика управління. До стилів управління в країнах ставляться по-різному; підтвердження цьому — практично різні соціальні норми взаємовідносин між працівниками й адміністрацією. Аналогічні розбіжності можуть зробити напруженими відносини між персоналом головної фірми та її філії або знизити ефективність роботи керуючого за кордоном порівняно з його продуктивністю у своїй країні. Водночас знайомство з національними особливостями управління персоналом дає змогу переносити позитивний досвід з однієї країни в іншу.

4. Національна орієнтація. Хоча в переліку цілей компанії може бути пункт про досягнення високої ефективності й конкурентоспроможності в глобальному масштабі, її персонал може робити більший акцент на національних, а не глобальних інтересах. Деякі методи роботи з персоналом сприятимуть подоланню вузької національної орієнтації, якщо ж націоналізм домінує, то знадобляться й інші способи коригування ведення операцій.

5. Контроль. Такі чинники, як територіальна віддаленість і специфічні риси закордонної діяльності, ускладнюють контроль над нею, тому для забезпечення управління виробництвом у закордонних відділеннях компанії необхідно іноді дотримуватися чітко встановлених принципів кадрової політики. Проте відстані і специфіка країни можуть ускладнювати застосування компанією тієї кадрової політики, якій вона віддає перевагу, і змусити її використовувати різноманітну політику.

Відкриваючи підприємство з іноземними інвестиціями на території України, необхідно вивчати й враховувати перемінні, що формують культурне середовище (як організаційне, так і національне) партнера по підприємству за участю іноземного капіталу. За своєю суттю організаційна культура є мініатюрою національної культури.

У міжнародній практиці існує багато методологій, які допомагають аналізувати культурні особливості іноземних партнерів. Найбільш часто використовуються параметри виміру культури, запропоновані Гертом Хофстеде та модель Е. Шейна. Голландський дослідник проблематики крос-культурного менеджменту Г. Хофстеде проанкетував 116 тис. робітників компанії IBM у 40 країнах. Його методологія [9] базується на аналізі чотирьох факторів організаційної культури: дистанція влади (PDI), відхилення від невизначеності (UAI), індивідуалізм (колективізм) (IDV), мужність (жіночість) (MAS). Дослідження Г. Хофстеде дозволяють визначити чисельні величини даних "вимірів". Технологія виміру організаційної культури припускає:

— вивчення кожного параметра за окремими "внутрішніми" показниками; оцінку кожного показника за прийнятою шкалою (наприклад, п'ятибальною);

— знаходження інтегрованої оцінки універсальних параметрів через середнє арифметичне їх "вагових" категорій; побудова профілю культури.

Метод Г. Хофстеде використовується для визначення культурних розходжень на рівні країни. При аналізі цієї бази даних частина індивідуальних розходжень усереднюється і вдається виділити ті розходження, що були пов'язані з організаційними культурами.

Таблиця 1. Інтегрована модель корпоративної культури Хофстеде – Шейна

Аспекти КК / Рівні КК	Дистанція влади	Неприйняття невизначеності	Мужність	Колективізм	Довгострокова орієнтація
Поведінковий рівень	Дотримання ритуалів поваги	Уміння і бажання планувати і дотримуватися планів	Участь у змаганнях на збиток довіри оточуючих	Прийняття колегіальних процедур обговорення і рішення	Використання стратегічних планів
Рівень цінностей і норм	Цінності і норми кар'єрного зростання і переваг	Ставлення до плану і регламенту як до цінності	Цінність індивідуального успіху на збиток стосунків з оточуючими	Приналежність до групи як цінність	Відношення до довгострокового планування
Рівень світогляду	Відношення до класової структури суспільства	Сприйняття регулярності світу	Відношення до індивідуального успіху	Колективізм і патріотизм	Образ регулярного світу і прогресу; відчуття свого місця в історії

Консультант з організаційного розвитку і визнаний експерт в області дослідження корпоративної культури Е. Шейн для дешифровки і оцінки корпоративної культури пропонує використання "клінічного методу". Методика "клінічного дослідження" передбачає, що працівники добровільно надають необхідні для дослідження дані, так як самі є ініціаторами досліджень, вважаючи, що це допоможе їм у роботі.

Культурна парадигма, на думку Шейна, це свого роду ДНК культури, що описує базові представлення персоналу і дозволяє зрозуміти багато зовнішніх проявів культури. Для оцінки корпоративної культури недостатньо простого опису її структури, комунікації, норм і цінностей. Справжня організаційна парадигма визначається тим, яку позицію займають члени організації за базовими припущеннями: відношення до природи, природа реальності і правди, природа людини, природа людської активності та природа людських взаємин [8].

Для аналізу культурних особливостей партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу доцільно розділити фактори організаційної культури на зовнішні (аспекти корпоративної культури) і внутрішні (рівні корпоративної культури), що залежать від індивідуальних якостей працівників.

Тут пропонується модель Г. Хофстеде, інтегрована з не менш популярною моделлю Е. Шейна, що передбачає рівневу будову корпоративної культури, що включає аспекти та рівні корпоративної культури, що за думкою автора, є найбільш важливими для представників нашої країни. Отримана модель, представлена в таблиці 1.

За допомогою цієї таблиці пропонується проведення анкетування робітників представництва іноземного підприємства з метою визначення основних значень факторів і виявлення розходжень в організаційній культурі на рівні підприємства за участю іноземного капіталу. Значення окремо взятого фактора корпоративної культури, оцінюється за 5-ти бальною шкалою і розраховуються величини аспектів та рівнів за формулою:

$$F = \sum 1/NP \cdot 100\%$$

де F — значення фактора організаційної культури партнера по підприємству за участю іноземного капіталу;

- p — кількість отриманих балів;
- N — кількість питань у блоці;
- P — кількість анкет.

При адаптації методів Г. Хофстеде та Е. Шейна щодо діяльності представництв іноземних фірм визначення величини аспектів корпоративної культури базується на аналізі результатів проведеного на підприємстві анкетування, у якому працівники оцінюють кожен окремо взятий фактор. Показники аспектів корпоративної культури дозволяють виявити специфіку організаційних культур, що характерна для країн з високим і низьким значенням відповідних факторів.

Розрахунок показника "дистанція влади" дозволяє визначити залежність представників даної культури від державної влади (централізація влади), "концентрацію влади" і ступінь нерівності в ієрархії організації. Відпо-

відно від того, наскільки низький чи високий рівень показника, можна визначити переваги партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу, що віддаються тій чи іншій організаційній структурі підприємства (пропорції управлінського персоналу, розходження в заробітній платі, кваліфікація співробітників). Культурі з високою дистанцією влади звичайно відносяться до авторитарного стилю управління. Для таких підприємств характерне підкреслене збереження нерівності у статусі як у формальних, так і в неформальних відносинах.

Показник "відхилення від невизначеності" відображає тенденції до негнучкості і догматизму, нетолерантності до думки інших, традиціоналізму, забобонів і етноцентризму. У країнах з високим ступенем відхилення від невизначеності просування на позицію менеджера, робота в невеликих організаціях, конкуренція між працівниками, індивідуальне прийняття рішень, робота з іноземним менеджером мають тенденцію розглядатися як ризиковані ситуації, з якими більшість не хотіла б зіштовхнутися.

Величина "колективізм" демонструє прагнення партнера по підприємству за участю іноземного капіталу надавати більшого значення колективістським трудовим цінностям (використання накопиченого досвіду, фізичні умови праці, навчання), ніж індивідуалістичним (особистий час, свобода, вибір).

Величина "мужність" показує, яким цінностям представник даної національної культури віддає перевагу: трудовим (удосконалення, дохід, навчання, суцільність, що звичайно асоціюються з чоловічим початком) чи духовним (дружелюбна атмосфера, стабільність положення, фізичні умови праці, особистість керівника, взаємодія, що більш характерні для жіночого початку).

Розрахувавши показник "довгострокова орієнтація", можна визначити, чи здатні будуть фахівці приймаючої країни орієнтуватися на досягнення результату, приймати власні ризиковані рішення, розробляти й реалізовувати стратегічні пропозиції.

Аналіз рівнів корпоративної культури, використовується для визначення унікальних атрибутів культури, що відображають мислення членів організації. Для порівняння організаційних культур представників різних країн, а також для визначення зв'язків між культурою та іншими аспектами діяльності організації.

Аналіз зовнішніх проявів, разом із пізнанням глибинніших рівнів культури в ході проведення індивідуального анкетування та їх постійне зіставлення дозволяє консультантам поступово вибудувати культурну парадигму компанії.

Анкетування українських працівників і обробка отриманих даних для дослідження культурних особливостей партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу, повинні бути проведені експертною комісією.

Крім того, слід виділити такі поняття, як "позитивна" і "негативна різниця". У випадку, коли зміна від низького до високого значення індексу є більш природною і не викликає істотних змін у культурних цінностях (зміна індивідуальної точки зору) визначається як позитивна

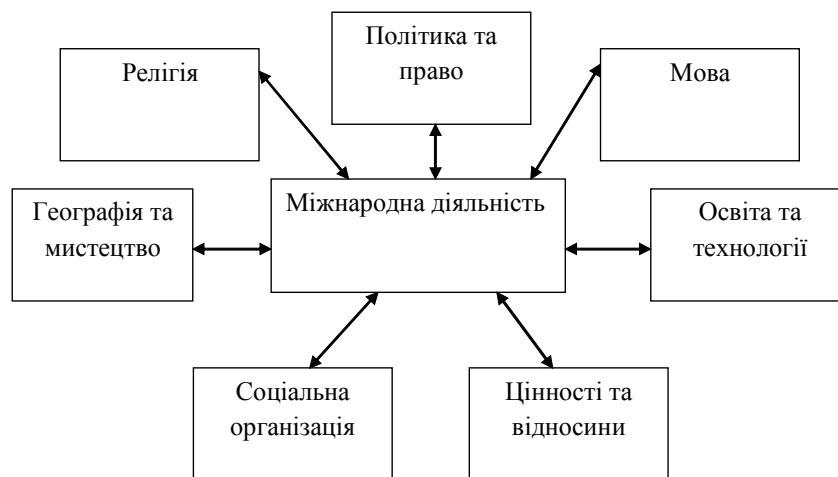

Рис. 2. Перемінні крос-культурних проблем міжнародного співробітництва

різниця. Негативна різниця свідчить про те, що компенсація розходження від низького до високого значення індексу вимагає радикального перегляду культурних цінностей персоналу підприємства за участю іноземного капіталу, що є більш складним процесом, ніж зміна індивідуальної точки зору [4].

Цей метод повністю розкриває культурні та особистісні відмінності іноземних партнерів по підприємству, але він є дуже складним і трудомістким методом для більшості представництв іноземних фірм в Україні. Тут необхідними є використання експертів чи проведення спеціального навчання робітників представництв іноземних компаній для повного, об'єктивного, правильного й всебічного аналізу результатів анкетування персоналу для виявлення культурних розходжень в організаційній культурі партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу.

Тому пропонується проведення аналізу та адаптації корпоративної культури у представництвах іноземних підприємств в Україні поетапно.

На першому етапі представництвам іноземних фірм в Україні потрібен більш простий і швидкий спосіб виявлення і визначення основних крос-культурних проблем, що впливають на успішну спільну діяльність підприємства за участю іноземного капіталу. Доцільним є застосування оцінки перемінних крос-культурних проблем міжнародного менеджменту з використанням якісних характеристик.

У літературі, присвяченій питанням крос-культурного менеджменту, для виявлення взаємодії організаційної культури й міжнародної діяльності виділяють основні перемінні крос-культурних проблем (рис. 2), що знаходяться між собою у взаємозв'язку і, перегинаючись, дозволяють структурувати великий матеріал, що описує культурні розходження кожного партнера по підприємству за участю іноземного капіталу [1, 3]. До числа таких перемінних відносяться: мова, релігія, соціальна організація суспільства, його цінності та взаємовідносини, освіта й технологія, право та політика, географія і мистецтво, які аналізуються і виділяються як основні крос-культурні проблеми в діяльності конкретного підприємства за участю іноземного капіталу.

Мова є основою формування людських груп, засобом комунікації, вираження думок і почуттів. У міжнародному бізнесі англійська мова є домінуючою; підраховано, що не менше 2/3 ділової переписки у світі здійснюється цією мовою. Однак у багатьох країнах є прагнення користуватися лише своєю мовою.

Наступна перемінна — релігія. Вона відображує пошуки людей ідеального життя і містить у собі погляд на світ, дійсні цінності, релігійні обряди. Всі існуючі світові релігії орієнтовані на природу: християнство, буддизм, іслам, юдаїзм. Релігія як елемент організаційної культури впливає на економічну діяльність людей і суспільства: фаталізм може зменшити прагнення до змін, матеріальні багатства можуть розглядатися як перешкода духовному збагаченню.

Цінності та відносини у суспільстві тісно пов'язані з релігійними почуттями. Часто вони є несвідомими, але визначають вибір у тій чи іншій ситуації. Формування системи цінностей і відносин відбувається індивідуально в кожній людині. Однак є три важливих елементи, що мають безпосереднє відношення до міжнародної діяльності: відношення до часу, до досягнень і багатства.

Соціальна організація суспільства, як перемінна крос-культурних проблем, розглядає роль родинних зв'язків у прийнятті повсякденних рішень, ступінь градації населення і розходження між вищими, середніми і нижчими класами, домінування індивідуалізму чи колективізму у суспільстві. При вході в нове культурно-соціальне середовище завжди необхідно враховувати взаємовідносини у малих соціальних групах і, в першу чергу, у родині.

Рівень освіти в країні впливає на формування технічного потенціалу держави. Вивчення технічного рівня іншої держави у широкому значенні може дати інформацію про рівень розвитку й потенціал ринку, ступінь розвитку його інфраструктури (транспорт, енергетики, водопостачання, телекомунікацій тощо), а також про те, який ступінь урбанізації й розвитку "промислових цінностей" у населення. Крім того, такі дослідження дозволяють оцінити стабільність ринку робочої сили, її здатність до навчання і ступінь її продуктивності, відношення до науки, нововведень і до співробітництва з діловим світом.

Географічні умови часто сприймаються як обов'язковий елемент організаційної культури. Однак, слід зазначити, що географічне положення країни багато в чому впливає на формування національного характеру, цінності, позиції та норми суспільства.

Основним питанням в області дослідження культурних міжнародних особливостей є визначення критеріїв зіставлення культур. У великій науковій літературі представлено різні думки і позиції дослідників з даного питання [2, 4, 6].

Метод аналізу культурних особливостей партнерів по підприємству за участю іноземного капіталу складається в якійсь оцінці і виявленні проблемних крос-культурних перемінних на підприємстві за участю іноземного капіталу з подальшим удосконаленням і мінімізацією виявлених культурних розходжень (таб. 2).

ВИСНОВКИ

1. Корпоративною культурою є система формальних і неформальних правил і норм діяльності, звичаїв і традицій, індивідуальних і групових інтересів, особливостей поведінки персоналу даної організаційної структури, стилю керівництва, показників задоволеності працівників умовами праці, рівня взаємного співробітництва та сумісності працівників між собою і з організацією, перспектив розвитку.

2. У міжнародній діяльності фактори культурного середовища створюють самі великі складності. Коректна оцінка культурних особливостей і правильне їх

Таблиця 2. Оцінка перемінних крос-культурних проблем міжнародного менеджменту з використанням якісних характеристик

Перемінні крос-культурного менеджменту	Оцінка культурних перемінних	Заходи з удосконалення і мінімізації культурних розходжень
Релігія	Визначення співіснування різних культур. Відношення до релігійних свят	Проведення спільних культурних заходів, що дозволяють познайомитися, вивчити і зрозуміти основні традиції партнерів
Політика і право	Вирішення конфліктних питань	
Мова	Кількість співробітників, які володіють іноземною мовою (включаючи іноземну мову, якою спілкується партнер по підприємству за участю іноземного капіталу)	Проведення мовних курсів. Прийом на роботу співробітників, які вільно спілкуються іноземними мовами
Освіта, технологія	Визначення відповідності рівня технічних, природничо-наукових, гуманітарних знань і кваліфікації співробітників. Визначення ставлення до нововведень	Проведення курсів підвищення кваліфікації співробітників
Цінності та відносини	Визначення ставлення до часу, до досягнень, удосконалення і багатства	Можливість проведення перерв, у підходящий час для більшості співробітників. Введення градації матеріального заохочення
Соціальна організація	Вивчення колективістських трудових і індивідуалістичних цінностей персоналу. Визначення пропорцій управлінського персоналу та розходження в заробітній платі	Можливість виділення колективних трудових цінностей (використання накопиченого досвіду, умови праці та навчання), та індивідуальних (вибір, особистий час, свобода) чи їх поєднання

урахування стають усе більш необхідним. Брати до уваги фактори культурного середовища необхідно через складну і багаторівневу структуру культури, що визначає розмаїтість її функцій у житті кожного суспільства.

3. Мінімізація культурних розходжень неможлива без всебічного аналізу культурної специфіки груп та індивідумів, з яких складається підприємство за участю іноземного капіталу. Доцільно як використання адаптованого методу Г. Хофстеда та Е. Шейна, так і для оцінки перемінних крос-культурних проблем з використанням якісних характеристик конкретного представництва іноземного підприємства.

4. Головна мета впровадження адаптації корпоративної культури у функціонуванні організації — це створення однаковості фахівців при прийнятті рішень. Корпоративна культура припускає передбачуваність і керування поведінки, тактичну або стратегічну спрямованість; об'єктом її впливу є люди. Оцінка корпоративної культури як "успішна" може бути надана тільки тоді, коли вона сприяє формуванню відчуття добробуту і сприяє досягненню поставлених цілей.

Література:

1. Гордеев Р.Е. Кросс-культурные проблемы международного менеджмента // Менеджмент в России и за рубежом. — №1. — 1998. — С. 105—111.
2. Григор'єва М.І. Проблеми адаптації іноземних корпоративних культур при спільному підприємстві в Україні / Доповідь на ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції [Становлення та розвиток української державності: актуальні проблеми державного та регіонального управління на сучасному етапі розвитку суспільства]. — Київ, МАУП, 2013.
3. Кармин А.С. Основы культурологии. Морфология культуры [Учебник для студентов вузов]. — 1997. — СПб: "Лань", Москва.
4. Мажура И.В. Особенности управления организационной культурой предприятия малого бизнеса [Прометей], 2 вид. // Региональный сборник наук праць з економіки, Луганськ, 2003.
5. Погребняк В.А. Современные методики оценки организационной культуры предприятия [Общэкономические концепции функционирования предприятия в условиях рынка: межвузовский сборник научных трудов], 16 изд. — Тольятти, Изд-во ТГАС, 2005.
6. Скібіцька А.І. та Дяченко Т.О. Організаційна культура та корпоративний імідж підприємства [Навчальний посібник]. — Київ, Освіта України, 2010.
7. Хаєт Г.А., Медведева О.А. Корпоративная культура и ценности человека [Управління корпоративною культурою організації]. — Краматорськ, ДГМА, 1997.
8. Халеєва И.И. Интеркультура — третье измерение межкультурного взаимодействия [Актуальные пробле-

мы межкультурной коммуникации], сб. навч. 444 изд. — М.: МГЛУ, 1999.

9. Шейн Э. Организационная культура и лидерство, Пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. — СПб.: Питер, 2002.
10. Hofstede G. Cultural Constraints in Management Theories [Academy of Management Executive], Eaglewood Cliffs, America.
11. Ivanov, V.V. Efektyvne upravlinnia [Effective management], 2nd ed, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
12. Офіційний сайт Інститута корпоративної культури, <http://corpculture.ru/>

References:

1. Gordeev, R.E. (1998), "Cross-cultural problems of international management " Management of Russia and abroad. 1st ed.
2. Grigorieva, M.I. (2013), " Problems of adaptation of foreign corporate cultures in joint ventures in Ukraine" Report on the IX All-Ukrainian scientific-practical conference [Formation and development of Ukrainian statehood: the urgent problems of national and regional governance in modern society], IAPM, Kyiv, Ukraine.
3. Karmin, A.S. (1997), Fundamentals of Cultural Studies. Morphology of culture. [Textbook for students], SPB: "Lan", Moscow, Russia.
4. Mazhura, I.V. (2003), Management features of organizational culture small businesses [Prometheus], Regional collection of sciences papers in economics. 2nd ed, Lugansk, Ukraine.
5. Pogrebnyak, V.A. (2005), Modern methods of assessing organizational culture of the enterprise [General economic concept of operation of the business in the market: Interuniversity collection of scientific papers] 16th ed, Trace Publishing, Togliatti, Russia.
6. Scribnitska, L.I. and Dyachenko, T.O. (2010), Organizational culture and corporate image of the company [Manual], Education of Ukraine, Kiev, Ukraine.
7. Hayt, G.L. and Medvedeva, O.A. (1997), Corporate culture and human values [Management of corporate culture], DSEA, Kramators'k, Ukraine.
8. Haleeva, I.I. (1999), Interculture — the third dimension of intercultural interaction [Actual problems of intercultural communication], 444th ed, collection of scientific theory, M. HAZE, Moscow, Russia.
9. Sheyn, E. (2002), Organizational culture and leadership, english translation edited by VA Spivak, SPB St. Peter, Sank-Petersburg, Russia.
10. Hofstede, G. (1993), Cultural Constraints in Management Theories [Academy of Management Executive], 7th ed, Eaglewood Cliffs, America.
11. The official website of the Institute of Corporate Culture, <http://corpculture.ru/>

Стаття надійшла до редакції 16.02.2014 р.

*І. С. Чорнодід,
к. е. н. доцент, докторант, Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економічного розвитку та торгівлі України*

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*I. Chornodid,
doctoral candidate, scientific and Research Institute of Ministry of Economic Development
and Trade of Ukraine, PhD, associate professor*

THE MECHANISM OF ENSURING THE SOCIAL COMPETITIVENESS IN CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY FORMATION

У статті розкрито механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни. Доведено, що механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки включає сукупність економічних умов, правових інструментів та напрямів соціальної політики держави, сучасних інноваційних технологій та виробництв, а також соціальних інститутів та інституцій громадянського суспільства, спрямованих на зростання потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки. Розкрито передумови забезпечення потенціалу соціальної конкурентоспроможності. Проведено аналіз нормативних актів спрямованих на реалізацію реформ у соціальній сфері. Охарактеризовано економічні показники розвитку громадянського суспільства в Україні. Розкрито сутність соціальної конкурентоспроможності економіки.

The paper reveals the mechanism of ensuring the social competitiveness of a country. It is proved that the mechanism of ensuring the social competitiveness of a country in the conditions of the national economy formation includes a set of economic conditions, legal instruments and areas of social policy, modern innovative technologies and production facilities, social and civil society institutions designed to increase the capacity of social economic competitiveness. It is revealed prerequisites for social competitiveness potential ensuring. The analysis of statutory acts aimed at implementing reforms in the social sphere. It is characterized the economic indicators of civil society development in Ukraine. It is revealed the essence of social competitiveness of the economy.

Ключові слова: конкурентоспроможність, соціальна конкурентоспроможність, соціальні інститути, громадянське суспільство, соціальна політика держави.

Key words: competitiveness, social competitiveness, social institutions, civil society, social policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні економічні реалії переконливо свідчать, що темпи та загальний вектор напрямку соціально-економічного прогресу національної економіки в значній мірі залежать від конкурентоспроможності країни. Категорія соціальної конкурентоспроможності — відносно нове поняття, яке сприймається як саме собою зрозуміле. Однак актуальність цього поняття стає все більш відчутною. Це вимагає не просто визначення його як економічної категорії, а й окреслення цілей та механізмів її досягнення.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМАТИКИ

На сьогодні створена значна теоретична база у сфері конкурентоспроможності національної економіки. Проте необхідні подальші дослідження питань забез-

печення конкурентоспроможності національної економіки, а саме соціальний аспект. Зокрема відсутній загально визнаний підхід до трактування соціальної конкурентоспроможності національної економіки не виділені ключові чинники її забезпечення та не розроблені на їх основі шляхи підвищення соціальної конкурентоспроможності, які відповідатимуть сучасним умовам, що зумовлює актуальність дослідження з точки зору теорії.

Питання забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки України розглядаються в працях вітчизняних вчених: Л.Л. Антонюк, Я.Б. Базилію, А.С. Гальчинський, З.І. Галушка, В.М. Геєць, Я.А. Жаліло, Е.М. Лібанова, Б.Є. Кваснюк, І.Г. Мансуров, Ю. Полушев, Г.Н. Філюк, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, Т. Гайдай, О. Грішнова, П. Єщенко, Ю. Зайцев, В. Ільїн, Б. Кваснюк, І. Мазур, І. Малий, В. Мандибуря, Б. Пасхавер та ін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Проаналізувати сутність категорії соціальної конкурентоспроможності національної економіки, обґрунтувати соціальну конкурентоспроможність національної економіки. Охарактеризувати механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки.

ОСНОВНИЙ ТЕКСТ

Соціальна конкурентоспроможність країни — це порівняльний стан розвитку соціальних процесів і явищ, який характеризує її місце у світовому співтоваристві, наявність порівняльних переваг за показниками рівня життя, соціальної безпеки, ступенем розв'язання глобальних проблем та потенційні можливості (економічні, технологічні, інституціональні, людські та інші) для забезпечення й підтримання високого конкурентного статусу у політичній, економічній та соціокультурній сферах.

Соціальну конкурентоспроможність економіки необхідно аналізувати всебічно: по-перше, з позицій конкурентоспроможності національної економіки в цілому, обсягів та темпів зростання ВВП, достатності та ефективності інвестицій у сфері і галузі, які забезпечують соціальну конкурентоспроможність країни; по-друге, з огляду на кількісні та якісні характеристики існуючого та максимально ефективного соціального потенціалу конкурентоспроможності; по-третє, виходячи з аналізу стратегічних соціальних цілей розвитку країни та міри їх реалізації у даний період часу.

Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки включає сукупність економічних умов, правових інструментів та напрямів соціальної політики держави, сучасних інноваційних технологій та виробництв, а також соціальних інститутів та інституцій громадянського суспільства, спрямованих на зростання потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки (рис. 1).

Головними передумовами забезпечення потенціалу соціальної конкурентоспроможності залишаються економічні. У "Програмі економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" визначено широкий набір стратегічних економічних перетворень за п'ятьма напрямками [10]:

1. Створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції, стабілізації державних фінансів і створення стійкої фінансової системи.

2. Формування режиму максимального сприяння бізнесу шляхом зменшення втручання держави в економіку, зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи й поглиблення міжнародної економічної інтеграції України.

3. Модернізація інфраструктури й базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвитку транспортної інфраструктури й ринку землі. Перехід від дотацій до самоокупності виробництва й соціальних послуг.

4. Збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й медичного обслуговування.

5. Підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади [10].

Протягом 2010—2013 років на виконання Програми економічних реформ та відповідно до національних планів дій щодо її впровадження були прийняті відповідні нормативно-правові акти та здійснені відповідні

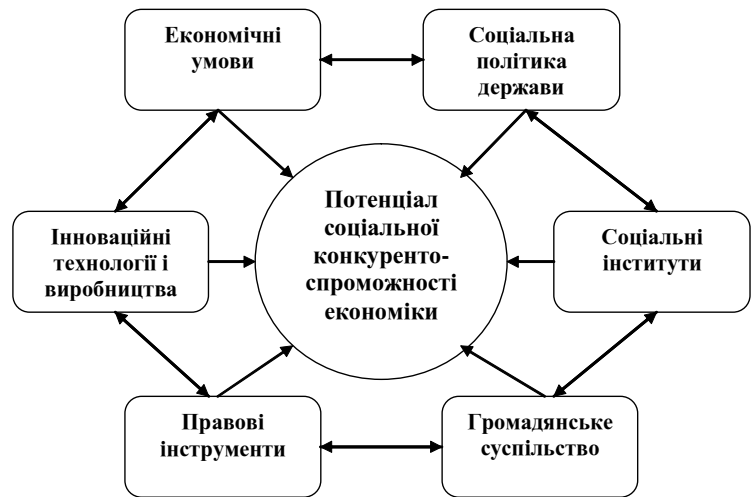

Рис. 1. Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки

Джерело: складено автором.

заходи, спрямовані на реалізацію цих реформ. Це Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Розпорядження Кабінету Міністрів України, Накази відповідних міністерств щодо Стабілізації Державного бюджету, реформування податкової системи, дерегуляції й розвитку підприємництва, приватизації й управління державною власністю, розвитку сільського господарства й земельної реформи, реформування системи медичного обслуговування, системи освіти, пенсійного страхування, пенсійного забезпечення, розвитку культури, міжнародної інтеграції та співпраці. Наведені нормативні документи та намічені ними заходи розробляються у відповідності до міжнародних стандартів, а їхня реалізація спрямована на забезпечення сучасного рівня конкурентоспроможного соціально-економічного розвитку.

Інноваційна діяльність, розвиток інноваційних технологій і виробництва на сучасному рівні розвитку НТП та удосконалення соціально-економічних відносин забезпечують об'єктивні передумови соціальної конкурентоспроможності, оскільки виводять економіку країни на сучасний рівень розвитку і дозволяють на цьому рівні розв'язувати соціальні завдання.

Сучасний стан інноваційної діяльності в Україні є кризовим, не відповідає показникам розвитку інноваційних процесів у тих країнах, де інноваційний розвиток є пріоритетом економічної стратегії. На сьогодні лише 16,2% підприємств вважаються інноваційно активними в Україні. Ця частка ще на 0,3% менша, ніж була у 2001 році [9].

Концепцією Загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року передбачається: зростання рівня інноваційності промислового виробництва. Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції підвищиться до 15—20% у 2012 році і до 30—35% у 2017 році (2005 рік — 6,5%), що дасть можливість значно покращити забезпечення зростаючих потреб економіки в сучасних видах промислової продукції, реалізувати стратегію інноваційного прориву; зниження енергоємності промислового виробництва до 2017 року — в 2,4 рази, що дасть можливість суттєво наблизитися за цим показником до рівня розвинутих європейських країн [6].

Умови розвитку бізнесу значною мірою визначаються існуючими правовими нормами господарювання, господарським законодавством, системою неформальних суспільних інститутів, які регулюють систему соціально-економічних відносин. Так, зокрема, основними причинами, що стримують розвиток малого і середньо-

го підприємництва в Україні є: обмеженість внутрішніх фінансових ресурсів та ускладнений доступ до зовнішніх джерел фінансування, складність залучення значних інвестицій; складність, тривалість та, як наслідок, значна вартість проходження дозвільних і погоджувальних процедур; недостатній рівень відповідальності посадових осіб дозвільних служб та низький рівень обізнаності підприємців про механізм притягнення їх до відповідальності; складність процедури започаткування бізнесу та виходу з бізнесу; обмеженість інформаційного, консультативного та методичного забезпечення підприємницької діяльності, в тому числі з питань сертифікації продукції та послуг, а також впровадження систем управління якістю; недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності; недостатньо налагоджений механізм партнерства у сфері корпоративно-соціальної відповідальності; недостатній рівень доцільності прозорості регуляторної діяльності, що не дозволяє суб'єктам господарювання планувати свою діяльність; відсутність дієвого механізму підтримки інноваційної діяльності; складний доступ вітчизняного МСП до сучасних технологій; недостатня активність представників МСП щодо захисту власних інтересів; недостатньо розвинена система інфраструктури підтримки підприємництва; недостатній рівень залучення молоді до підприємництва; низька активність сільського населення до започаткування власної справи; недосконала система державного нагляду за підприємницькою діяльністю; складність процедур сертифікації і стандартизації товарів та послуг [7].

З огляду забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки сучасна соціально-економічна політика має декілька напрямів:

1) забезпечення умов зростання добробуту, оплати праці, пенсійного забезпечення, соціального захисту різних верств населення;

2) спрямованість на модернізацію економіки та впровадження інновацій, що сприяють поліпшенню умов життя і праці населення;

3) спрямованість на визнання пріоритету людського фактора, формування соціального капіталу, більш повне врахування інтересів трудящих і суспільства в цілому;

4) орієнтація на зовнішній вимір соціальної та економічної політики;

5) участь у розробці й реалізації програм розв'язання глобальних проблем, що стоять перед світовим співтовариством сьогодні — сталий розвиток, соціальна екологія, перетворення зон соціально-економічної безпеки в загально-світовий простір.

Разом з тим, для забезпечення соціальної конкурентоспроможності існують економічні передумови, оскільки у сфері економіки не лише створюються споживчі блага, а й удосконалюються характеристики робочої сили, створюються умови для поліпшення якості людського капіталу, формування соціального капіталу, розвитку відносин соціального партнерства держави і бізнесу. З огляду на це, економічна складова механізму забезпечення соціальної конкурентоспроможності не може бути описана лише показниками конкурентоспроможності національної економіки та обсягів національного виробництва у розрахунку на душу населення, — вона втілює в собі характеристики технологій виробництва, умов праці і відпочинку, соціального захисту працюючих, соціальну відповідальність бізнесу, екологічну безпеку виробництва, соціально-психологічний клімат та інші чинники. Великого значення набуває необхідність розвитку дрібного і середнього бізнесу.

Як зазначено у "Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 роки", у країнах з розвинутою ринковою економікою чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва, як правило, перевищує 50 % населен-

ня працездатного віку (країни ЄС), а подекуди, може наблизитись і до 80 % (Японія). Натомість в Україні у сфері малого підприємництва чисельного зайнятих становить 24,9 % населення працездатного віку. У складі ВВП країн "старої" Європи (Німеччина, Франція) продукція малих підприємств складає понад 50 % та країн "нової" Європи (Чехія, Словаччина, Угорщина) — понад 30—40 % ВВП. Для порівняння — в Україні (за даними 2011 р.) цей показник дорівнював 7%. У 2012 році загальна кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тисяч осіб наявного населення України становила 360 одиниць, що на 22,4 % менше, ніж у 2011 році. Частка малих та середніх підприємств в Україні становила відповідно 93,7% та 5,7 %. Протягом 2010—2012 років ці показники суттєвих змін не зазнали. У суб'єктів МСП у 2012 році працювало 5147,9 тис. осіб (з них у суб'єктів малого підприємництва — 2271,5 тис. осіб, у суб'єктів середнього підприємництва — понад 3669 тис. осіб). Кількість найманих працівників у порівнянні з 2011 роком зменшилась на 3,2 % (1257 тис. осіб) [11].

Потенціал соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки закладається також механізмом функціонування соціальних інститутів. Соціальні інститути як певні форми організації і регулювання суспільного життя (політика, економіка, сім'я, релігія, освіта), що історично склалися, забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій, включають сукупність норм, ролей, взірців поведінки, приписів, спеціальних установ, систему соціального контролю. Інституційна діяльність є формою людської діяльності, яка ґрунтується на чітко розробленій системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за її виконанням. Вона здійснюється людьми, об'єднаними в групи, асоціації, де є поділ на статуси і ролі згідно з потребами групи чи суспільства. Інститути підтримують соціальну структуру та упорядкованість у суспільстві [13]. Це родинні зв'язки, заклади освіти, культури і мистецтва, трудові колективи, засоби масової інформації, місцеві громади, релігійні, громадські та політичні організації/ об'єднання, профспілки, інститути спеціального призначення для окремих соціально-демографічних груп, котрі потребують особливої суспільної уваги тощо.

Формування та функціонування сучасних соціальних інститутів у взаємодії з іншими елементами механізму забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки країни дозволяє оцінювати й сприймати країну як порівнювану за визначеними критеріями, які дозволяють оцінити її конкурентні переваги чи недоліки, які необхідно викоринювати. Вони виступають характеристикою рівня соціалізації економіки, сприяють зближенню з соціальними механізмами функціонування економік розвинених країн. Як зазначає В.М. Геєць, "...зближення України з ЄС насамперед має відбуватися не стільки в економічній і політичній сфері, скільки в соціальній — у царині соціалізації — способі життя, цінностях, що його зумовлюють, вихованні та освіті винішніх і майбутніх співгромадян на європейській кшталт. Хоча слід зважати, що теперішні соціально-економічні та суспільно-політичні досягнення ЄС є результатом тривалого історичного процесу (людських дій, міжособистісних, міжгрупових, міжкласових інтеракцій), в ході якого і сформувалася сучасна європейськість — сукупність людей (спочатку переважно жителів "старої" Європи), у яких протягом кількох поколінь поступово формувалася європейська ментальність. Її стрижень — спільна, попри національні відмінності й самобутність кожної країни ЄС, повага і безперечне визнання традицій, норм і правил (і, відповідно, готовність згідно з ними жити/діяти), які становлять змістовну основу сучасної європейської демократії" [1]. Отже, показником соціальної конкурентоспроможності є відповідність (наближення) соціальних інститутів

сучасним цивілізаційним нормам, яка забезпечує адекватність суспільного розвитку стратегічним пріоритетам і глобальним цілям світового співтовариства.

Ще однією характеристикою потенціалу соціальної конкурентоспроможності країни вважаємо рівень розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство характеризується як розгалужена мережа незалежних від держави суспільних інститутів, що реалізують індивідуальні та колективні потреби. Головні ознаки громадянського суспільства полягають у: розмежуванні компетенції держави і суспільства, незалежності інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції; демократії і плюралізму в політичній сфері; функціонуванні в умовах ринкової економіки, основу якої складають недержавні підприємства; визнанні середнього класу як соціальної основи громадянського суспільства; функціонуванні в умовах правової держави, пріоритетності прав і свобод індивіда над інтересами держави, ідеологічного і політичного плюралізму, свободи слова і засобів масової інформації.

Україна посідає 46 місце в індексі сприятливого середовища для громадянського суспільства (2012 р.). Ще у вересні 2011 року Україна приєдналася до міжнародної Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд", підтвердивши, що поділяє основні принципи Партнерства: забезпечення прозорості державного управління, залучення громадян до формування та реалізації державної політики, протидія корупції та впровадження нових інформаційних технологій [2]. З метою посилення взаємодії з представниками інститутів громадянського суспільства Кабінет Міністрів у 2012 році утворив новий консультативно-дорадчий орган — Раду голів громадських рад при органах виконавчої влади.

Громадянське суспільство України характеризують як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня, що асоціюється із сталою ліберальною демократією, та зберігає ризик "відкату" до менш розвинутого стану. За даними Індексу сталості НҀО, стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінюється у 3,5 бали (за шкалою від 1 до 7, де поріг консолідації складає 3 бали). За даними дослідження "Перехідні держави", стан розвитку громадянського суспільства України оцінено у 2,5 бали (за шкалою від 1 до 7, поріг консолідації — 2 бали). Отже, громадянське суспільство України наближене до консолідованого, проте з 2006 року практично не рухається у цьому напрямі.

Економічні показники розвитку громадянського суспільства в Україні та у інших країнах такі:

1. За відсотком економічно активного населення, працевлаштованого в НҀО, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі. За оцінкою експертів, близько 1% економічно активного населення України працює у НҀО. У Чехії та Угорщині цей показник є майже удвічі більшим (1,7% та 2% відповідно), у Німеччині — майже у 7 разів більшим — 6,8% [14].

2. Частка фінансової підтримки з державного чи місцевого бюджетів (у вигляді як грантів, так і відшкодувань за надані послуги) у бюджеті пересічної ІГС України становить 2—3%, пересічної ІГС країни ЄС—60%. За цим показником Україна знаходить на рівні Філіппін, Пакистану та Кенії. Частка фінансової підтримки у загальних доходах ІГС України становить близько 8%, натомість у Чехії це 39%, в Угорщині — 27%, а у Польщі — 24%. Частка доходів від продажу послуг у загальних доходах ІГС України становить 18,7%, натомість у Чехії цей показник становить 47%, в Угорщині — 55%, а у Польщі — 60%. Частка ІГС у ВВП України становить 0.73 %, у Чехії цей показник становить 1,3%, у Франції — 4,2%, у Бельгії — 5%, у Канаді — 7,9% [6]. У країнах, де ведеться таке спостереження, з 2002 по 2007 рік частка ІГС у ВВП зростала у середньому вдвічі швидше, ніж власно ВВП. В Україні частка ІГС у ВВП зменшилася порівняно із минулим роком (0,78%).

3. Україна відстає від інших посткомуністичних країн та загалом від країн ЄС за усіма економічними показниками розвитку громадянського суспільства. Таке відставання не є пропорційним відставанню за кількістю зареєстрованих організацій.

4. Стан довіри населення України до громадських організацій (ГО): кількість громадян, які не довіряють громадським організаціям, стабільно перевищує кількість тих, хто їм довіряє. Загалом 28,4% населення України довіряє ГО. При цьому лише 3,4% населення довіряють повністю, 25,2%, — скоріше довіряють. Не довіряє ГО 53,3% населення, при цьому 21,7% не довіряє повністю, а 31,58 — скоріше не довіряє (середній показник за останні два роки на основі даних соціологічних досліджень Центру Разумкова [3]);

5. Середній показник довіри до громадянського суспільства в Україні є нижчим, ніж середній показник у Албанії (39,6%) або у Грузії (45,6%) [4];

У країнах ЄС держава залучає інституції громадянського суспільства до процесу підготовки та прийняття рішень через систему тристоронніх органів соціального партнерства та численні консультативно-дорадчі ради або комісії, що функціонують при органах державної влади, делегує їм виконання частини своїх функцій у гуманітарній, екологічній, соціальній та інших сферах державної політики. Так, наприклад, у Німеччині громадські організації за рахунок федерального бюджету надають громадянам 60 % соціальних послуг. У Польщі у сфері соціальної допомоги працює близько третини всіх громадських організацій (що опікуються дітьми та молоддю, інвалідами, людьми похилого віку, безробітними, бездомними та ін.) В Угорщині соціальні послуги надають 25 %, у Румунії — 19 % неурядових організацій. Важливою формою взаємодії органів влади з громадськими організаціями у Франції є укладання договорів та делегування частини діяльності щодо забезпечення суспільно значущих послуг (наприклад комунальних) [5].

В Україні на сучасному етапі ринкових реформ сформовано біпартизм як одну з неокорпоративних моделей узгодження інтересів. Для такої моделі властивими є неопублічні процеси узгодження інтересів бізнесу та держави, що мають наслідком прийняття органами державної влади рішень, які часто встановлюють різні преференції для конкретного бізнесу. "Незавершеність ринкових перетворень ...спричинила розвиток специфічного "дикого капіталізму", де підприємництво співіснує з бюрократією, а державні ресурси тривалий час перерозподілялися так, як і в соціалістичні часи — на основі кумівства, блату та "політичного даху". Оскільки ведення великого бізнесу за таких умов спрямоване передусім на залучення та освоєння бюджетного фінансування, великий бізнес об'єктивно прагне мати доступ до розроблення та ухвалення необхідних рішень в уряді та парламенті [12].

У механізмі забезпечення соціальної конкурентоспроможності національної економіки велике значення мають чинники, тенденції та передумови формування конкурентоспроможності людського капіталу.

Як доводять науковці, процес формування конкурентоспроможності людського капіталу — тривалий процес, який вимагає проходження ряду етапів: перший — формування людського потенціалу, що включає демографічне відтворення — забезпечення екстенсивної бази конкурентоспроможності людського капіталу; другий — формування людського потенціалу в частині нарощення якісних характеристик в ході набуття знань, вмін та досвіду — забезпечення інтенсивної бази конкурентоспроможності людського капіталу; третій — конвертації людського потенціалу в людський капітал — капіталізації людського потенціалу; четвертий — підвищення ефективності експлуатації людського капіталу [8].

З точки зору характеристик людського капіталу, конкурентоспроможність економіки країни визначається масштабами економіки, за яких потенційні інвестори максимізують бізнесові ефекти. Природно, що країни з найбільшими ринками виступають пріоритетними цільовими сегментами інвестування, і перелік лідерів за обсягами залучених інвестицій фактично співпадає зі списком лідерів світової економіки [15].

Серед усіх чинників якості людського капіталу має визначальне значення. Як показують практика та досвід розвинених країн, до чинників формування конкурентоспроможності людського капіталу країни відносяться: демографічний потенціал — чисельність населення, споживачів, зростання яких формує резерви збільшення виробництва, і, як наслідок, національної економіки; доходи населення, збільшення яких поряд ефектами попереднього чинника, зміщує структуру споживання в сторону товарів тривалого використання, забезпечує формування високотехнологічних галузей орієнтованих на інноваційний розвиток, нагромадження ресурсів інвестування в освіту, охорону здоров'я, наукові дослідження тощо; структура економіки, в якій переважання галузей орієнтованих на товари кінцевого споживання та незначна частка мілітаризованих секторів забезпечує високий мультиплікативний ефект від приросту споживання; відсутність надмірної концентрації державного регулювання галузей та секторів економіки, дерегулювання системи управління макроекономічними процесами, усунення бар'єрів міжнародної торгівлі; низький рівень економічної та політичної корупції, що забезпечує уникнення вищості окремих осіб, національних, соціальних та політичних груп над іншим населенням.

Таким чином, дослідження складових механізму забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах становлення національної економіки України показує наявність тісного взаємозв'язку між ними, однакову важливість як економічних, так і соціальних чинників, що забезпечують високий потенціал соціальної конкурентоспроможності країни та її конкурентний соціальний статус у міжнародних відносинах.

Література:

1. Геєць В.М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності / В.М. Геєць [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Aktualni/ua/Heyets%20V.M..pdf>
2. Звіт про реалізацію Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" у липні 2012 — жовтні 2013 років [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/1751
3. За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова. Детальніше див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81
4. За даними Civicus Civil Society Index, 2008—2011.
5. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія / О.А. Корнієвський. — К.: Альтерпрес, 2010. — С. 128—129.
6. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року; [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт міністерства промислової політики України. — Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966.
7. "Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-r#n9>
8. Ніколайчук М.В. Чинники, тенденції та передумови формування конкурентоспроможності людського капіталу України / М.В. Ніколайчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — Хмельницький. — 2012. — № 2. — С. 218 — 223

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nikolaychuk.at.ua/news/2012-04-20-93>

9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" / Комітет з економічних реформ при Президенті України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

11. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 роки. Розпорядження від 28 серпня 2013 р. № 641-р. Кабінет Міністрів України. Київ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p>

12. Україна: політичні стратегії модернізації: зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), О.А. Корнієвського, В.М. Яблонського, С.О. Янішевського. — К.: НІСД, 2011. — 328 с.

13. Швець Д.Є. Соціальні інститути та інституціалізація в забезпеченні соціального впорядкування / Д.Є. Швець [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Staptp/2011_51/files/ST51_07.pdf

References:

1. Heiets', V.M. "Instytuty sotsializatsii v Ukraini ta krainakh YeS: tendentsii rozvytku ta kliuchovi vidminnosti": available at: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Aktualni/ua/Heyets%20V.M..pdf>
2. Zvit pro realizatsiiu Initsiatyvy "Partnerstvo "Vidkrytyj Uriad" u lypni 2012 — zhovtni 2013 rokiv/ available at: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/1751
3. Za danymi sotsiologichnoho doslidzhennia Tsentru Razumkova. Detal'nishe div.: available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81
4. Za danymi Civicus Civil Society Index, 2008-2011.
5. Korniiiev's'kyj, O. A. (2010), "Hromads'ki ob'iednannia u systemi natsional'noi bezpeky derzhavy", Kyiv, Ukraine.
6. "Konseptsiia zahal'noderzhavnoi tsil'ovoï prohramy rozvytku promyslovosti Ukrainy na period do 2017 roku", available at: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966
7. "Konseptsii Zahal'noderzhavnoi prohramy rozvytku maloho i seredn'oho pidpriemnytstva na 2014—2024 roky" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-r#n9>
8. Nikolajchuk M.V. (2012), "Chynnyky, tendentsii ta peredumovy formuvannia konkurentospromozhnosti liuds'koho kapitalu Ukrainy" / Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 2, pp. 218—223, available at: <http://nikolaychuk.at.ua/news/2012-04-20-93>
9. "Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. "Prohrama ekonomichnykh reform na 2010-2014 roky "Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava""", available at: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
11. Kabinet Ministriv Ukrainy (2013), "Pro skhvalennia Konseptsii Zahal'noderzhavnoi prohramy rozvytku maloho i seredn'oho pidpriemnytstva na 2014-2024 roky." available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-r>
12. Ukraina: politychni stratehii modernizatsii: zb. naukovo-analitychnykh dop. / za red. M.M. Rozumnoho, Kyiv, Ukraine, (2011).
13. Shvets', D.Y. "Sotsial'ni instytuty ta instytutsializatsiia v zabezpechenni sotsial'noho vporiadkuvannia" available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Staptp/2011_51/files/ST51_07.pdf

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

УДК 338.486

Л. О. Шпак,

к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку АМУ

ПЕРЕДУМОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

L. Shpak,

Ph.D., Associate Professor of Accounting Academy of Municipal Management

PREREQUISITE FOR ECONOMIC REGULATION OF THE TOURISM SECTOR IN THE REGION

У статті розкриваються особливості економічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону. Актуальність подальшого поліпшення регіонального туристично-рекреаційного комплексу вимагає уточнення, що основна мета його розвитку може бути визначена як формування конкурентоспроможного туристично-рекреаційного комплексу в якості однієї з провідних сфер територіальної спеціалізації регіону.

In this article the features of the economic regulation of the tourism sector in the region. The urgency of further improving regional tourist and recreational complex specification requires that the main objective of its development can be defined as the formation of a competitive tourist and recreational complex as one of the leading areas of territorial specialization area.

Ключові слова: регіональний туристично-рекреаційний комплекс, ринок туристично-рекреаційних послуг, туристична інфраструктура, туристичні ресурси.

Key words: regional tourism and recreation complex, the tourist and recreational services, tourism infrastructure, tourism resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Еволюційна динаміка економічного розвитку сформувала ряд передумов, які зумовлюють необхідність пошуку та впровадження нових методів, технологій, інструментів у системі регулювання розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу, що виявляється в багатогалузевому характері і тісній факторній взаємозалежності з іншими підсистемами народного господарства, ініціює необхідність теоретичного дослідження та практичної реалізації процесу регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу з урахуванням територіальних особливостей і функцій.

Ефективне регулювання туристично-рекреаційного комплексу як територіальною системою передбачає пошук, впровадження та адаптацію до конкретних економічних умов функціонування економічної системи регіону. Беручи до уваги підвищену ступінь складності структурного різноманіття елементів і підсистем туристично-рекреаційного комплексу як об'єкта регіонального управління в існуючих умовах невизначеності і нестійкості внутрішнього і зовнішнього середовища, виникає необхідність використання резервів, закладених у модернізації процесу регулювання туристично-рекреаційним комплексом.

МЕТА СТАТТІ

Метою цієї статті є побудова вдалого механізму економічного регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Туристично-рекреаційний комплекс забезпечує зростаючий попит споживачів на задоволення своїх потреб в туристично-рекреаційних послугах, що вносить значний внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини державних і муніципальних бюджетів, припливу інвестицій, збільшення

числа робочих місць, покращення здоров'я населення, збереження та раціонального використання культурно-історичного та природної спадщини. Важливу роль при цьому відіграє система регулювання процесами надання послуг туристично-рекреаційного комплексу, регулююча методи і функції даної системи, суб'єктно-об'єктні відносини комплексу, зв'язки між обслуговуючими та інформаційними технологіями. Дані технології, володіючи високою здатністю до трансформації, дозволяють ефективно координувати динамічні ситуації, властиві сфери рекреаційних послуг. Налагоджена система регулювання створює основи для найбільш ефективної інтеграції виконання окремих операцій по послугам [1].

Так, у рамках єдиного туристично-рекреаційного комплексу можливо використовувати принципи планового бюджетування, побудувати ефективну схему перерозподілу фінансових потоків від надрентабельних секторів (індустрія розваг та ін.) до менш рентабельним (наприклад засоби розміщення) в інтересах сталого економічного розвитку всього комплексу. Значення розробки подібної схеми визначається і тим, що туристично-рекреаційний комплекс забезпечує потреби у відповідних послугах не тільки приїжджаючих туристів, а й місцевого населення сприяючи тим самим значному поліпшенню якості життя в регіоні. Підприємства та організації туристично-рекреаційного комплексу, надаючи послуги, акумулюють функції обслуговування на рівні структурних підрозділів, що утворюють ієрархію управління. Тому система управління операційними процесами туристично-рекреаційного комплексу в цілому і його окремих об'єктів повинна розглядати можливості узгодження та інтегрування обслуговуючих процесів суміжних підприємств, необхідність і резерви розширення виробничої потужності туристично-рекреаційного виробництва, підвищення продуктивності праці і поліпшення його якості. Це забезпечується взаємозв'язком виробничого, інвестиційного та інноваційного потенціалів підприємств, що входять в комплекс при реалізації якої досягнення основної мети відбувається з най-

кращими показниками ефективності виробництва послуг [4]. Поставлені завдання можуть бути успішно реалізовані шляхом застосування таких методів:

1. Рейнжиніринг як метод підвищення ефективності діяльності підприємств туристично-рекреаційного комплексу.

В основі підвищення результативності організації виробництва туристично-рекреаційних послуг лежать оптимальні методи регулювання, що дозволяють найбільш точно визначити правильні шляхи до досягнення поставлених цілей, а також склад необхідних ресурсів. Розробка інформаційних систем, що забезпечує регулювання, вимагає створення методологічних основ їх функціонування для точного визначення можливості виконання тих чи інших видів послуг. Створюючи інформаційні системи передбачають безліч інформаційних каналів, до яких відносяться результати маркетингових досліджень, що формуються портфелі замовлень нормативно-правових баз даних.

Рейнжиніринг дозволяє здійснити значне стрибкоподібне поліпшення діяльності господарюючих суб'єктів, забезпечити їх потрібною і достатньою інформацією щодо методів регулювання. Тому він виявляється необхідним при орієнтації суб'єктів економіки на радикальні зміни основних економічних показників таких, як витрати, якість, швидкість обслуговування.

Рейнжиніринг реалізує властивості інформаційно-вирішальної системи виробництва туристично-рекреаційних послуг, головним змістом якої є інформаційні потоки. Роль останніх зводиться до забезпечення протікання бізнес-процесів у заданих оптимальних режимах на основі принципу зворотного зв'язку. Зворотній зв'язок у системі забезпечується шляхом аналізу якості, кількості та вартості послуг.

Вихідний контроль забезпечує даний зв'язок протягом усього періоду надання послуг, що дозволяє вносити корективи в управління процесом виробництва послуги таким чином підвищувати його ефективність. Вихідний контроль передбачає обробку та аналіз відомостей про виконання завдань, отриманих з різних робочих місць, виявлення недостатньої інформації і зіставлення її з планом. Рішення щодо рутинних (звичайних) дій приймаються системою управління на основі розроблених інструкцій (методик) з надання послуг по всьому спектру обслуговування.

Підприємствам туристично-рекреаційного комплексу доцільно застосовувати рейнжиніринг у випадках виявлення несприятливих для їхньої діяльності тенденцій в області фінансування, конкурентоспроможності, прибутковості та рівня попиту. Багато регіональних туристично-рекреаційних підприємств зараз втрачають традиційні сегменти споживачів, бо конкуруючі підприємства відповідаючи вимогам ринкового середовища, краще адаптуються до попиту і ринкової кон'юнктури в цілому. Однією з причин неефективності роботи регіональних підприємств туристично-рекреаційного комплексу є слабкість фінансового управління, відсутність гнучких управлінських структур, що негативно позначається на загальному рівні ділової активності та стійкості економічного зростання в регіоні [2].

У цих умовах управління витратами має бути орієнтоване на фіксацію змінних і постійних витрат, регламентацію постійних витрат і обов'язкове нормування змінних. Для реалізації цих завдань доцільно використовувати принципи рейнжинірингу.

Слід враховувати, що здійсненням рейнжинірингу займаються також благозлучні підприємства, завдання яких полягає у швидкому нарощуванні відриву від найближчих конкурентів і створенні унікальних конкурентних переваг.

2. Метод управління доходами підприємств туристично-рекреаційного комплексу.

На поліпшення фінансових результатів діяльності туристично-рекреаційних підприємств направлено застосування методу управління доходом. Загальновідомо, що туристично-рекреаційні послуги не підлягають збере-

женню, або накопичення, тому метод управління доходом спрямований на оптимізацію продажів продукту. Цей управлінський інструмент припускає використання в якості основного тимчасового критерію режим реального часу. У практиці управління доходами слід встановлювати гнучкі ціни для одного і того ж продукту, значення яких залежатиме від терміну продажу даного продукту і терміну, коли цей продукт стає непридатним до використання. Це веде до необхідності розробки відповідної тарифікації на пропонувані послуги і виділення певних обсягів цих послуг, тобто так званого квотування [3].

Метод управління доходами може бути використаний туристично-рекреаційними підприємствами різного профілю з урахуванням їх специфіки. Цей метод має такі переваги:

— поліпшення фінансово-економічних показників підприємства за рахунок адаптації до ринку в реальному режимі часу і обліку можливих змін за відсутності чіткої сегментації споживачів;

— якісне коректування маркетингової політики підприємства на основі модифікації маркетингової стратегії, якщо її напрям не відповідає перспективним змінам;

— ведення гнучкої цінової політики шляхом розробки різноманітних тарифів, що дозволяють найбільш повно врахувати споживчий попит;

— підвищення ступеня конкурентності ринку туристично-рекреаційних послуг за рахунок різноманітності цінової пропозиції, інформування клієнтів про гнучкі знижки і розповсюдження цієї практики на всіх учасників ринку, незалежно від їх розміру та спеціалізації;

— підвищення рентабельності кожної послуги підприємства.

Незважаючи на переконливі переваги, метод управління доходами не отримав поки належного поширення в практиці вітчизняних підприємств туристично-рекреаційної сфери. Це пояснюється відсутністю ринкових досліджень, банку статистичних даних про клієнтів, недостатнім кваліфікаційним рівнем обслуговуючого та управлінського персоналу. При цьому зарубіжні менеджери домагаються, шляхом використання даного методу, збільшення доходу однієї послуги на 3—5% у високий сезон і істотного скорочення втрат в низький сезон.

Відзначимо, що повна система управління доходами повинна включати ряд елементів таких, як база даних, модуль аналізу і прогнозів, модуль оптимізації, модуль діагностування, інтерфейс користувача, інтерфейс з іншими системами. Застосування моделі доходів має забезпечувати принцип цілісності, на основі якого система в разі виявлення відхилень, видає відповідне попередження менеджерам, а також автоматично вносить певні зміни, що дозволяють оптимізувати фінансовий результат діяльності підприємства.

3. Роль структури капіталу підприємств туристично-рекреаційного комплексу.

У сучасних економічних умовах управління формуванням джерел фінансування діяльності підприємств туристично-рекреаційного комплексу та обґрунтування оптимальних параметрів капіталу фірми актуалізує проблему встановлення його структурних пропорцій, зв'язок яких з кінцевими результатами діяльності підприємств істотна.

Структура капіталу відіграє важливу роль у формуванні ринкової вартості підприємства за допомогою регулювання середньозваженої вартості капіталу. При цьому в складі власного капіталу повинен розглядатися не тільки спочатку інвестований акціонерний, пайовий або індивідуальний капітал, що формує статутний фонд підприємства, а й накопичена його частина у формі різних резервів і фондів, а також передбачуваний до reinvestування нерозподілений прибуток. Відповідно і позиковий капітал повинен розглядатися у всіх формах його використання, включаючи фінансовий лізинг, комерційний кредит, внутрішню кредиторську заборгованість.

Аналіз джерел формування активів туристично-рекреаційних підприємств регіону свідчить про недостатнє використання позикового капіталу в частині довгострокового і короткострокового банківських кредитів. Недоліки функціонування регіонального ринку кредитних ресурсів відображаються на реальній практиці формування структури капіталу туристично-рекреаційних підприємств, що полягає в переважанні власного капіталу над позиковим. Це пояснюється високою вартістю кредитних ресурсів, що мають фінансово-забезпечений характер, відсутністю гнучкої фінансової політики туристично-рекреаційних підприємств, та регулювання середньозваженої ціни їх капіталу.

Рівень прибутковості використовуваного капіталу характеризується показником середньозваженої його вартості, що враховує операційні витрати по залученню на ринку капіталу окремих його елементів. Рівень ризику використовуваного капіталу формує показник питомої ваги позикового капіталу в загальній його сумі, що генерує при певних значеннях загрозу банкрутства підприємства [2].

Сучасні теорії структури капіталу мають методичні інструментарії оптимізації цього показника, при яких основними критеріями виступають:

- прийнятний рівень ризику в діяльності підприємства;
- максимізація ринкової вартості підприємства;
- мінімізація середньозваженої вартості капіталу підприємства.

Вибір конкретного критерію оптимізації визначається підприємством самостійно, проте ключовим є показник середньозваженої вартості капіталу. Значення цього показника незаперечно в силу його високої застосовності щодо підприємств відкритого типу, його тісному зв'язку з прибутком, бо він виступає мінімальною нормою формування операційного прибутку підприємства. Зазначений показник служить критерієм визначення методу регулювання у сфері фінансового інвестування, критеріальним показником оцінки ефективності фінансування оборотних активів, оренди (лізингу) виробничих основних засобів придатний для оцінки величини ризику господарської діяльності підприємства і може використовуватися в якості норми дисконтування вартості грошових потоків.

У цілому показники вартості капіталу підприємств є важливим інструментом обґрунтування методів регулювання спрямованих на підвищення раціональності формування їх капіталу і результативності фінансово-господарської діяльності підприємств.

Доцільність і ефективність методів регулювання пов'язаних з використанням і формуванням активів підприємств регіонального туристично-рекреаційного комплексу, а також їх джерел, знаходить відображення в системі оціночних показників фінансової стійкості та самофінансування даного туристично-рекреаційного комплексу.

Розширення рамок застосування принципу самофінансування, що означає забезпечення фінансовими ресурсами за рахунок таких власних джерел, як амортизаційні відрахування і прибуток, дозволяє удосконалити організацію туристично-рекреаційного виробництва, в тому числі проводити оновлення основних засобів та структурування активів при гнучкому реагуванні на потреби ринку туристично-рекреаційних послуг, що актуалізує необхідність розширення процесів відтворення основних засобів на основі активізації інвестиційної політики регіонального туристично-рекреаційного комплексу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підвищення результативності регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу має посилювати його бюджетоутворюючу роль на муніципальному та регіональному рівні, що може вплинути і на ре-

гіональну галузеву спеціалізацію. Організація туристично-рекреаційного виробництва регіону вимагає серйозного централізованого втручання з боку держави в господарський механізм розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Це знаходить підтвердження в необхідності забезпечення тих соціально-економічних процесів, які пов'язані:

— з підтриманням умов життєдіяльності рекреаційних підприємств на базі правової реалізації економічних рішень;

— з проведенням стабілізаційних заходів (регулювання темпів економічного розвитку підгалузей туристично-рекреаційного комплексу, заохочення прогресивних зрушень у регіональній структурі туристично-рекреаційного комплексу);

— із здійсненням соціально-орієнтованого перерозподілу ресурсів (забезпечення надання рекреаційних послуг населенню з невисоким рівнем доходів).

Для цього необхідно забезпечення туристично-рекреаційного виробництва аналітичними, індикативно-плановими, програмними та іншими обґрунтуваннями, насамперед по лінії поліпшення пропорцій, збалансованості структури виробництва туристично-рекреаційних послуг та його розміщення. Удосконалення системи регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону, координація організаційно-економічних функцій туристично-рекреаційної галузі, з урахуванням використання економічних методів управління, дозволяє вирішувати ряд взаємопов'язаних завдань. До них належить: надання населенню регіону якісних рекреаційних послуг у необхідній номенклатурі; отримання прибутку як основного внутрішнього джерела фінансування підприємств; забезпечення позитивного впливу туристично-рекреаційної галузі та її інфраструктури на підвищення потенціалу економіки регіону.

Література:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник [для студ. высших учеб. заведений по специальности "География"] / А. Ю. Александрова. — М., 2002. — 337 с.
2. Андреева Г.П. Использование геоинформационных технологий для стратегического управления развитием туристично-рекреаційної сфери / Г.П. Андреева // Новітні досягнення геодезії, геоінформатики та землевпорядкування — Європейський досвід. Збірник наукових праць. Випуск 3. — Чернівці: КП "Видавництво "Чернігівські обереги", 2007. — С. 205—207.
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. — 395 с.
4. Козловський Є.В. Іноземний досвід регулювання міжнародного туризму та його використання в Україні / Є.В. Козловський // Державне управління: теорія та практика. — 2005. — № 1.

References:

1. Aleksandrova, A. Yu. (2002), *Mezhdunarodnyj turizm* [International tourism], Moscow, Russia.
2. Andrieieva, H. P. (2007), "Using GIS for strategic management of the development of tourism and recreation", *Novitni dosiahnennia heodezii, heoinformatsyky ta zemlevporiadkuvannia — Yevropejs'kyj dosvid. Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 3, pp. 205—207.
3. Bejdyk, O. O. (2001), *Rekreatsijno-turysts'ki resursy Ukrainy: metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, rajonuvannia* [Recreation and tourism resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning], "Kyivs'kyj universytet", Kiev, Ukraine.
4. Kozlovsky, E. V. (2005), "Foreign experience in regulating international tourism and its use in Ukraine", *Public Administration: Theory and Practice*, vol. 1.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2014 р.

О. Ю. Мозилевская,

к. э. н., доцент кафедры экономики и менеджмента, Киевский Международный Университет

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ БИЗНЕС-СТРУКТУРОЙ

O. Mohylevska,

Ph.D in Economics, Associate Professor of the Department of economy and management, Kyiv International University

FORMING THE SYSTEM MANAGEMENT BY INDUSTRIAL INTEGRATED BUSINESS

В статье рассматриваются стратегические аспекты ведения современного бизнеса. Обоснована необходимость развития интеграционных процессов в промышленности. Выявлены особенности формирования системы управления интегрированной бизнес-структурой, направленной на создание цепочки ценностей и увеличение стоимости бизнеса.

The article deals with the strategic aspects of conduct of modern business. The necessity of development of integration processes for industry is grounded. The features of forming the system management by integrated business sent to creation chain of values and increase of business cost are educed.

Ключевые слова: стоимость бизнеса, социальная ответственность, конкурентоспособность, производственный потенциал, система управления, интеграционный процесс.

Key words: business cost, social responsibility, competitiveness, productive potential, system management, integration process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Особенностью структурной перестройки отечественной промышленности является формирование оптимальной структуры науки и производства, приспособленной к рыночной экономике. Современное состояние внешней среды все больше характеризует развитием корпоративного бизнеса. Процесс интеграции предприятий выступает необходимым условием предотвращения спада промышленного производства и устойчивого развития экономики. Корпоративные структуры содействуют формированию антикризисных задач и активизации инвестиционного процесса, способствуют росту научно-технического потенциала.

Результативность объединения хозяйствующих субъектов достигается не только суммированием потенциалов участников, их рыночных долей, но и эффектом синергизма. Объединение как форма организации бизнеса может в дополнение к внутренним источникам роста отдельной компании привлечь дополнительные материальные и интеллектуальные ресурсы, доступные только для интегрированных структур.

Процесс интеграции очень важен для развития промышленных предприятий, отличающихся высокой наукоемкостью и определяющих уровень развития народного хозяйства страны. Промышленная интеграция, на наш взгляд, должна обеспечиваться созданием благоприятного делового и инвестиционного климата со стороны государства. В свою очередь, интеграционные процессы в корпоративном бизнесе будут способствовать созданию рациональной структуры промышленных регионов, активизации научно-технического и интеллектуального потенциала отечественной промышленности.

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В настоящее время накоплен значительный опыт научных исследований по вопросам развития корпоративных структур и процессов интеграции. Различные аспекты корпоративного управления и деятельности интеграционных образований исследуются в работах ряда зарубежных и отечественных ученых: Д. Аакера, Р.Л. Акоффа, О.С. Виханского, Ф. Котлера, Е.В. Ленского, М.Х. Мескона, Пилипенко А.А., Поповой В.В., М.Е. Портера, А.Дж. Стриклен-

да, А.А. Томпсона, Р.А. Фатхутдинова, В.И. Черенкова, В.Г. Шемятенкова и др.

Вместе с тем, методология развития интеграционных образований и практика функционирования их различных форм все еще остаются недостаточно разработанными, многие аспекты деятельности рассматриваются изолированно друг от друга. Также немало нерешенных и дискуссионных вопросов как теоретического, так и прикладного характера остается в области управления интегрированной промышленной корпоративной структурой на основе процессно-стоимостного подхода.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является исследование теоретических подходов к процессу интеграции промышленных предприятий, выявление специфических особенностей форм интеграционных образований в отечественной промышленности.

Проблемы эффективного управления группой компаний на основе создания интегрированных структур недостаточно разработаны как в отечественной, так и в зарубежной управленческой науке, что предопределяет актуальность раскрытия сущности понятия "корпорация" как интегрированной хозяйствующей структуры; выявления особенностей современного бизнеса, представляющего собой создание эффективной цепочки ценностей.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Рыночные преобразования в Украине разрушили централизованную систему управления и распределения ресурсов, обеспечили условия для формирования и развития института частной собственности, привели в действие основные рыночные механизмы экономического регулирования. Возросшая роль конкуренции создает достаточно жесткие условия функционирования хозяйствующего субъекта в экономической системе, что предопределяет на современном этапе реформирования экономики в качестве основной задачи — восстановление крупного производственного потенциала страны.

Отличительным моментом современного развития промышленных корпораций является глобализация их деятельности. Создание крупных и сложных по организационной

структуре хозяйственных субъектов происходит путем интеграции капитала, различных видов деятельности и производственных фондов. Малые предприятия имеют ограниченные возможности своего развития, несмотря на достаточно высокую степень их адаптивности к факторам внешней среды. Преимущество крупных промышленных предприятий в конкурентном соперничестве в большой степени связано с эффектом усреднения колебаний конъюнктуры рынка.

Развитие организационных форм крупного бизнеса и системы управления ими можно расценивать как своеобразную апробацию различных компонентов менеджмента на разных этапах развития экономической системы. С конца прошлого столетия наблюдается тенденция расширения деятельности компаний. Господствовавшая традиционная стратегия роста хозяйствующих субъектов, нацеленная на сокращение издержек за счет уменьшения численности персонала, децентрализации управления, импульсивно сменяется стратегией экспансии. Практика крупных корпораций показала, что важнейшие достижения менеджмента того времени, такие как: гибкость, мобильность, экономичность, являясь основными факторами выживания компании в условиях сложившихся макроэкономических показателей, в целом не достаточны для увеличения темпов ее роста.

Следует отметить, что интеграционный процесс слияния и поглощения хозяйствующих субъектов имеет потенциал значительного сокращения непроизводственных затрат и повышения статической эффективности предпринимательской деятельности компании. При этом динамика конъюнктуры международного рынка свидетельствует о том, что последствия подобных слияний приводят к обострению конкуренции на мировых рынках.

Анализ экономической литературы [6, 7, 11, 12] свидетельствует, что под интеграцией понимается организационно-экономическое слияние двух или более частей в единое целое, арифметическое сложение которых приобретает более высокое качество. В настоящее время поиск оптимальных производственных и управленческих структур в системе корпоративного управления приводит к появлению организационных форм, основанных на разнообразных комбинациях малого и крупного бизнеса, которые должны проводить эффективную предпринимательскую политику, своевременно реагирующую на изменения внутренней и внешней среды промышленной корпорации.

По нашему мнению, под интеграцией следует понимать заключение на добровольной основе соглашений, предусматривающих определенное объединение экономических ресурсов путем развития кооперации и специализации производства, внедрения эффективной инновационно-инвестиционной политики. При этом важнейшей отличительной чертой промышленной интеграции является повышение эффективности использования производственного потенциала за счет взаимовыгодного объединения усилий и ресурсов для реализации политики стратегического развития предприятий.

Промышленная интеграция в современной рыночной экономике позволяет моделировать различные межфирменные отношения, предоставляя широкие возможности корпоративной организации хозяйственной деятельности, среди которых можно выделить:

- свобода выбора форм и методов сотрудничества предприятий;
- расширение инновационно-инвестиционных возможностей бизнеса;
- повышение конкурентного статуса предприятия за счет совместного использования ресурсов участников интеграционного процесса;
- обеспечение обмена маркетинговой информацией;
- возможность гибкого и эффективного использования торговой марки и т. п.

Процесс интеграции очень важен для развития промышленных предприятий, отличающихся высокой наукоемкостью. Продукция промышленных предприятий играет решающую роль в реализации достижений научно-тех-

нического прогресса во всех областях народного хозяйства, что объясняет невозможность эффективного существования современного промышленного комплекса без широко развитой системы интеграционных связей.

На сегодняшний день в мире накоплен большой опыт создания и развития интегрированных структур. Структура и характер интегрированных объединений определяются индивидуально с учетом состояния производства и рынка, спецификой законодательного регулирования роли финансовых организаций в вопросах корпоративной собственности и управления, налоговой политики государства. Управление интеграционными процессами промышленных предприятий направлено, в первую очередь, на исследование и усиление взаимосвязей участников данного процесса:

- между отдельными подсистемами и компонентами системы управления (количественное выражение этих взаимосвязей);
- между стадиями жизненного цикла объекта управления (маркетинг, финансы, НИОКР, производство и т.д.);
- между уровнями управления по вертикали (страна, регион, предприятие, филиалы предприятия);
- между субъектами управления по горизонтали.

Интеграционный процесс промышленных предприятий непосредственно связан с диверсификацией производства, которая в данном случае состоит в проникновении крупной компании в другие отрасли. Диверсификация обусловлена следующими обстоятельствами:

- ограничением в отдельной отрасли потенциальных возможностей концентрации производства;
- стремлением снизить степень риска хозяйственной деятельности посредством его перенесения на большее количество осуществляемых видов деятельности,
- возможностью сдвига жизненных циклов продукции в отношении друг к другу;
- препятствием антимонопольного законодательства развитию горизонтальной и вертикальной интеграции хозяйственных субъектов.

В настоящее время в отечественной экономике происходит перераспределение активов и ресурсов участников рынка требованиям глобализации экономики. Последнее требует координации действий по всем производственно-сбытовым цепочкам создания конечного продукта. На рынке останутся лишь те корпорации, которые смогут интегрировать свои компании в эффективные цепочки создания стоимости. Интенсивная конкуренция вынуждает промышленные компании также увеличивать активность в сфере интеграционных процессов, стремиться посредством слияний и поглощений повысить производительность и качество выпускаемой продукции, ускорить внедрение последних достижений науки и техники.

Проблемы построения систем управления корпорациями заключаются, как правило, в отсутствии системного подхода. Анализируются отдельные составляющие бизнеса (маркетинг, инвестиции, производственные и организационные структуры и т.п.), но не бизнес в целом. Вместе с тем, рассмотрение корпорации как группы компаний, участвующих в едином процессе создания ценности для потребителя, обособленного в рамках отдельных компаний, но объединенного общим управлением, позволяет получить новые возможности в системе управления.

Переход на технологию управления цепочками формирования добавленной стоимости — это принципиально новая философия компаний, результатом которой становится изменение видения менеджерами процесса управления бизнесом. В современном мире устойчивый успех в бизнесе приносят не только продукты, но и эффективные процессы их создания и развития.

Большинство современных исследований в области корпоративного управления направлены на проблемы собственности и защиту интересов акционеров. Необходимо отметить, что учеными ведется активный поиск модели управления корпорацией. Большое внимание уделяется максимизации стоимости компаний, но непосредственно про-

цессы создания ценности для потребителя не находят достаточного отражения в экономической литературе.

Создание и движение потребительной стоимости продукта составляет предпосылку рыночного обмена стоимостей и основу бизнеса в любой сфере рыночной экономики. Именно понимание потребительной стоимости проявляет экономическую ценность затрат и результатов, их количественную сопоставимость с целью получения максимально полезного эффекта. Продукт обладает ценностью для потребителя, за которую он готов платить определенную рыночную цену и в этом смысле бизнес представляет собой процесс создания ценности товара, определяемой его потребительной стоимостью.

Товар призван удовлетворять потребности не самого производителя, а других членов общества, к которым он поступает в процессе обмена. Значение потребительной стоимости заключается в том, что она составляет вещественное содержание богатства любого общества. С потребительной стоимостью связаны качество продукции, конкурентоспособность, значение которых возрастает в современных условиях. Окружающий нас мир представляет множество потребительных стоимостей, многообразие которых растет с развитием потребностей и производства, с прогрессом науки, техники и технологии.

Термин "цепочка ценности" был введен в оборот М. Портером [7], который представил цепочку ценности в виде последовательности ряда процессов: разработка, производство, выведение на рынок, поставка и сервисная поддержка продукта (услуги). В результате стало очевидно, что оценка продуктов (услуг) покупателями определяется тем, насколько качественно реализуются отдельные этапы данной цепочки ценности.

Цепочка ценности есть совокупность работ, которые увеличивают потребительную стоимость услуг или продуктов, создаваемых компанией и продаваемых ее клиентам. Цепочка ценности охватывает сферу производства. На стадии производства происходит процесс создания потребительной стоимости, т.е. факторы производства превращаются из одной потребительской формы в новую потребительскую форму продукта, удовлетворяющую потребности потребителей. Концепция цепочки добавленной стоимости тесно связана с понятием цепочки маркетинг-менеджмента, которую можно рассматривать как организацию процесса движения товара, обеспечивающую качество доступность требуемого объема товара или услуги в определенном месте и в соответствующее время.

Цепочка маркетинг-менеджмента включает организацию, физические процессы и информационное обеспечение механизма преобразования исходных материалов в товар или услугу, потребляемых пользователем. Добавление потребительной стоимости осуществляется во всех звеньях цепочки маркетинг-менеджмента: анализ потребностей пользователей и проектирование продукции, производство, продажа, логистика и сервис. Во всех звеньях цепочки осуществляется анализ бизнес-процессов для определения затрат и достигаемых целей, для каждого бизнес-процесса. Кроме того, должно быть проанализировано влияние на процесс создания стоимости ряда факторов: инфраструктура предприятия, финансы, административный менеджмент, управление персоналом.

Развивая свою концепцию за пределы отдельной компании, М. Портер вводит понятие цепочки ценностей отрасли и говорит о том, что точная оценка конкурентоспособности компаний на рынке конечных потребителей должна учитывать цепочки ценностей поставщиков и системы сбыта. Цепочка ценности отрасли включает в себя цепочки ценностей: поставщика, компании, дистрибьюторов, потребителя. А.А. Томпсон и А.Дж. Стрикленд [9], справедливо отмечают, что цепочки ценностей имеют свои отличия в разных отраслях. Поэтому цепочку ценности промышленных компаний следует корректировать в соответствии с условиями и особенностями своего бизнеса в конкретной отрасли.

На наш взгляд, при формировании эффективной цепочки ценности создания потребительной стоимости промышлен-

ной корпорацией необходимо учитывать не только жизненный цикл товара (научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки, дизайн, закупки, производство, продажи, сервис), но и построение системы управления бизнесом с учетом особенностей развития той или иной отрасли промышленности. Общая система управления бизнесом, в свою очередь, должна основываться на системном подходе и принимать управленческие решения по таким вопросам, как: организационная структура; корпоративная культура; организация производства; финансовая, маркетинговая, инновационная политики; менеджмент персонала; управление взаимодействием с потребителями.

В настоящее время сфера взаимодействия с потребителем играет одну из важнейших ролей в организации бизнеса, поскольку именно на этой стадии осуществляется оценка и использование полезности продукта. Внутри цепочек ценности создания потребительной стоимости принципы рыночного поведения существенно трансформируются и часто приобретают неценовой характер. При этом конкуренция на рынке в условиях глобализации ведется между цепочками ценности для целевых групп потребителей. Внутри же цепочки ослабляется роль потребительной стоимости продуктов отдельных технологических переделов, но возрастает ее значение для конечного потребителя. В этой связи, инновационная политика отечественных промышленных корпораций на внутреннем рынке должна быть направлена на создание замкнутых цепочек добавленной стоимости, на выходе которых — конкурентоспособный, наукоемкий продукт. Увеличения добавленной стоимости на зарубежных рынках можно достичь, встраивая отечественные корпорации в глобальные цепочки ценности с участием зарубежных корпораций, но не как сырьевого поставщика, а в качестве производителя, имеющего на выходе высокотехнологичный продукт, отвечающий европейским стандартам качества.

В настоящее время понятие цепочки ценности используется в науке управления не только в производстве, но и в таких сферах как: маркетинг, стратегический менеджмент, логистика, финансовый анализ, аудиторские и юридические услуги и др. Создание цепочки добавленной стоимости может быть связано с вертикальной цепочкой бизнеса, которую формируют различные специализированные компании. При этом, в определенных звеньях данной цепочки стоимости может наблюдаться несовпадение бизнес-целей, что в перспективе может ослабить рыночные позиции партнеров по бизнесу. По нашему мнению, наличие общей стратегии развития бизнеса и передача части стратегических полномочий отдельным бизнес-партнерам будет способствовать созданию эффективной цепочки добавленной стоимости промышленной корпорации.

Цепочка ценности начинается с разработки бизнес-процессов и заканчивается затратами, выручкой и оценкой стоимости компании. Мы полагаем, что холистический взгляд на бизнес промышленной корпорации позволяет рассматривать его как процесс создания цепочки добавленной стоимости в группе компаний, имеющих стратегические бизнес-единицы, которых объединяет общая цель — увеличение стоимости бизнеса при максимальном удовлетворении потребителя и общества в целом. При этом оценку бизнеса промышленной корпорации следует проводить не на уровне бизнес-единиц, а на уровне покупателей.

Эффективное управление интеграционными процессами промышленных компаний позволяет реализовать приоритеты развития бизнеса с позиций модернизации основных фондов, выпуска высокорентабельной продукции, реализации инновационно-инвестиционных и экологических проектов, социальной ориентации в обществе. Это требует применения единых стандартов и прогрессивных технологий управления, соблюдения бизнес-этики партнерских отношений.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Современный этап развития мировой экономики обусловлен существенным ускорением и углублением интегра-

ционных процессов, связанных со специализацией, концентрацией, кооперацией производства, изучение которых представляет большой интерес с точки зрения возможностей использования и повышения их эффективности. В первую очередь это коснулось отраслей промышленности, которые в силу своей специфики имеют предпосылки для создания эффективных вертикально интегрированных структур.

Изучение любой системы обусловлено эффективным существованием целостных комплексов элементов в материальном мире. Как известно, системы классифицируются по степени сложности. Промышленное предприятие является сверхсложной системой, кроме того, как объект изучения, оно относится к классу целенаправленных систем, стремящихся к целесообразному поведению, к достижению наиболее предпочтительных состояний.

Система управления промышленным предприятием также является сложной системой и, в свою очередь, разделяется на подсистемы: структуры; материальные, финансовые и интеллектуальные средства; технологии; продукция; информация; методы управления. Результатом функционирования системы управления являются управленческие решения, которые оказывают непосредственное влияние на все составляющие производственной системы, и, следовательно, на качество продукции и рост стоимости бизнеса.

Реализация проекта управления бизнесом на основе цепочки ценности объединяет участников бизнеса, поскольку касается их перехода на новые партнерские принципы. Для того чтобы планирование процесса интеграции и его реализация были успешными, необходимо построение эффективной цепочки создания добавленной стоимости и объединение участников интеграционного процесса общей корпоративной философией и рыночной стратегией.

Интеграционный процесс промышленных предприятий представляет собой функционирование независимых бизнес-групп, наделенных определенными стратегическими полномочиями, в рамках единой бизнес-системы промышленной корпорации. Интеграционное взаимодействие бизнес-партнеров является динамичным процессом, связанным с необходимостью адекватной реакции на изменения внутренней и внешней среды бизнеса. Управление данным процессом заключается в определении перспективных целей сложившихся бизнес-групп и разработке стратегии, реализация которой может быть успешной при целевой направленности на оптимизацию потенциалов взаимодействующих бизнес-партнеров за счет их взаимного дополнения, сбалансированности, оптимальной загрузки и получения синергетического эффекта.

По нашему мнению, для эффективной реализации интеграционного проекта промышленных предприятий необходимо особое внимание уделять системным свойствам образующейся структуры. За счет синергетического эффекта элементам бизнес-системы удастся своевременно реагировать на изменение конъюнктуры рынка, что в итоге приводит к улучшению ряда показателей работы промышленной корпорации: выпуск конкурентоспособной продукции, увеличение стоимости бизнеса, максимальное удовлетворение потребителей, формирование социально-ориентированной бизнес-структуры.

Литература:

1. Аакер Д. Стратегическое развитие управления / Аакер Д.; пер. с англ. под ред. Ю.К. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2002. — 544 с.
2. Акофф Р.А. Планирование будущего корпорации / Акофф Р.А. — М.: Прогресс, 1985. — 328 с.
3. Котлер Ф. Корпоративная социальная ответственность. Как сделать как можно больше добра для вашей компании и общества / Котлер Ф., Ли Н.; пер. с англ. С. Яринич. — К.: Стандарт, 2005.
4. Ленский Е.В. Корпоративный бизнес / Ленский Е.В. — М.: Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2001.

5. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. — М.: Дело, 2005. — 720 с.
6. Нешадин А.А. Бизнес и общество. Выгодное партнерство / Нешадин А.А. — М.: Вершина, 2006.
7. Портер М.Е. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / Портер М.Е.; пер. с англ., 2-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 452 с.
8. Прахалад К.К. Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителями / Прахалад К.К., Рамасвани В.; пер. с англ. — М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2007. — 352 с.
9. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: Конкуренция и ситуации для анализа / Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж.; пер. с англ., 12-е изд. — М.: ИД "Вильямс", 2002. — 928 с.
10. Тычинский А.В. Адаптивные методы управления НИОКР как конкурентным фактором в условиях глобальной конкуренции / Тычинский А.В. — М.: Изд-во МГУ, 2005.
11. Черенков В. И. Глобальная маркетинговая среда: опыт концептуальной интеграции / Черенков В.И. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. — 367 с.
12. Шемятенков В.Г. Европейская Интеграция: учеб. пособие / Шемятенков В.Г. — М.: Международные отношения, 2003.

References:

1. Aaker, D. (2002), *Strategicheskoe razvitie upravlenija* [Strategic development of management], Piter, S-Peterburg, Rossiya.
2. Akoff, R. L. (1985), *Planirovanie budushhego korporacii* [Planning of the future of corporation], Progress, Moskva, Rossiya.
3. Kotler, F. and Li, N. (2005), *Korporativnaja social'naja otvetstvennost'. Kak sdelat' kak možno bol'she dobra dlja vashej kompanii i obshestva* [Corporate social responsibility. How to do as many as possible good for your company and society], Standart, Kyiv, Ukraine.
4. Lenskij, E.V. (2001), *Korporativnyj biznes* [Corporate business], Armita-Marketing, Menedzhment, Moskva, Rossiya.
5. Meskon, M. H., Al'bert, M. and Hedouri, F. (2005), *Osnovy menedzhmenta* [Management bases], Delo, Moskva, Rossiya.
6. Neshadin, A. A. (2006), *Biznes i obshestvo. Vygodnoe partnerstvo* [Business and society. Advantageous partnership], Vershina, Moskva, Rossiya.
7. Porter, M. E. (2006), *Konkurentnaja strategija. Metodika analiza otraslej i konkurentov* [Competition strategy. Methodology of analysis of industries and competitors], 2nd ed, Al'pina Biznes Buks, Moskva, Rossiya.
8. Prahalad, K.K and Ramasvani, V. (2007), *Budushhee konkurencii. Sozdanie unikal'noj cennosti vmeste s potrebiteljami* [Future of competition. Creation of unique value together with consumers], ЗАО "Olimp-Biznes", Moskva, Rossiya.
9. Tompson, A. A. and Striklend, A. Dzh. (2002), *Strategicheskij menedzhment: Konkurencii i situacii dlja analiza* [Strategic management: Competitions and situations for an analysis], ID "Vil'jams", Moskva, Rossiya.
10. Tychinskij, A.V. (2005), *Adaptivnye metody upravlenija NIOKR kak konkurentnym faktorom v uslovijah global'noj konkurencii* [Adaptive methods of management of research and experienced designer works as by a competition factor in the conditions of global competition], Izd-vo MGU, Moskva, Rossiya.
11. Cherenkov, V.I. (2003), *Global'naja marketingovaja sreda: opyt konceptual'noj integracii* [Global marketing environment: experience of conceptual integration], Izd-vo S.-Peterb. univ-ta, S-Peterburg, Rossiya.
12. Shemjatenkov, V. G. (2003), *Evropejskaja Integracija* [European Integration], Mezhdunarodnye otnoshenija, Moskva, Rossiya.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014 р.

*І. В. Бойчук,
к. е. н., доцент, Львівська комерційна академія
О. М. Антонів,
аспірант, Львівська комерційна академія*

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВИСТАВКОВО-ЯРМАРКОВОЇ ІНДУСТРІЇ У СТИМУЛЮВАННІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

*I. Boychuk,
Candidate of Science, Associate Professor, Lviv Commercial Academy
O. Antoniv,
Graduate student, Lviv Commercial Academy*

USE OF POTENTIAL OF EXHIBITION-FAIR INDUSTRY IN STIMULATION OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

У статті досліджено взаємозв'язок показників виставково-ярмаркової діяльності з окремими індикаторами підприємницької активності, стан розвитку підприємництва в даній сфері, а також запропоновано систему показників оцінки потенціалу виставково-ярмаркової індустрії.

In the article intercommunication of the indexes of exhibition-fair action with the separate indicators of enterprise activity is investigated, development of the enterprise status, and also the system of indexes to estimate of the potential of exhibition-fair industry is offered.

*Ключові слова: виставково-ярмаркова діяльність, підприємництво, потенціал, індекс, інфраструктура.
Key words: exhibition-fair activity, enterprise, potential, index, infrastructure.*

У більшості розвинених країн виставково-ярмаркова активність значно стимулює розвиток підприємництва, притік прямих іноземних інвестицій, економічне зростання як в окремих регіонах, так і в державі загалом. Відтак, це і обумовило спрямованість нашого дослідження та визначило актуальність теми.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з важливих інструментів забезпечення розвитку певної галузі виступає раціональне використання потенціалу даної індустрії. Таким чином, це зумовлює необхідність виявлення та аналіз тих показників, які свідчать про стан галузі, зокрема, виставково-ярмаркової для формування сталого її розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняними науковцями такими, як Голицін А., Пекар В., Фарберов В., Лукашкова Л. та зарубіжними вченими: Критсотакіс Я., Філоненко І., Островський Л. розкрито окремі аспекти функціонування виставково-ярмаркової діяльності, які стосуються аудиту виставкової статистики, планування і організації виставкових заходів та підвищення їх ефективності. Однак відсутність наукових досліджень щодо потенціалу виставково-ярмаркової діяльності та його використання для розвитку підприємництва та економіки загалом, свідчить про актуальність вивчення даної теми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Для вирішення виявлених проблем, нами виокремлені наступні завдання: дослідити взаємозв'язок показників виставково-ярмаркової діяльності з окремими індикаторами підприємницької активності; проаналізу-

вати стан розвитку підприємництва в даній сфері; запропонувати систему показників оцінки потенціалу виставково-ярмаркової індустрії.

Для оцінки впливу виставково-ярмаркової діяльності на економічні показники розвитку регіонів нами побудовано регресійні залежності ВРП на душу населення, а також розвитку підприємництва (кількості підприємств) та активності виставково-ярмаркової діяльності (кількості проведених виставково-ярмаркових заходів, загальної забудованої площі, кількості учасників, відвідувачів, організаторів виставково-ярмаркових заходів).

На основі отриманих даних встановлено, що рівень ВРП і кількість підприємств у регіоні не залежить від розвитку виставково-ярмаркової діяльності. Оскільки відповідна залежність не була підтверджена за підсумками 2011 р. та у попередні роки, можемо засвідчити, що розвиток вітчизняної виставково-ярмаркової галузі нині не є інтегрований у загальні програми та стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, а здійснюється дещо відокремлено, не як певна важлива індустрія-катализатор економічної активності у державі загалом та її регіонах, а як самостійна галузь економіки.

На цій основі вважаємо за доцільне проводити комплексну оцінку потенціалу цієї індустрії, стан розвитку підприємництва у самій галузі, а також визначити взаємозв'язок показників її розвитку з окремими індикаторами підприємницької активності у регіонах та державі загалом. Зокрема для оцінки ефективності виставково-ярмаркової діяльності нами запропоновано використовувати наступні показники, які подані у таблиці 1.

Враховуючи напрацювання статистиків, економістів у цій галузі [1], а також власний аналіз ринку ви-

Таблиця 1. Система показників для оцінки ефективності виставково-ярмаркової діяльності

Показники	Назва	Алгоритм розрахунку
1. Показник охоплення вітчизняних підприємств виставково-ярмарковою діяльністю	1.1. Індекс охоплення вітчизняних підприємств виставково-ярмарковою діяльністю ($I_{в.а.}$)	$I_{в.а.} = \frac{P_{в.а.} - P_{і.у.}}{P_3}$ де $P_{в.а.}$ – кількість підприємств, які брали участь у виставково-ярмаркових заходах у регіоні за аналізований період; $P_{і.у.}$ – кількість підприємств – іноземних учасників, які приймали участь у виставкових заходах регіону за аналізований період; P_3 – загальна кількість підприємств в регіоні за аналізований період.
2. Показники забезпеченості інфраструктурою виставково-ярмаркової діяльності підприємств регіону	2.1. Індекс використання інфраструктури виставково-ярмаркової діяльності підприємствами регіону ($I_{в.п.}$)	$I_{в.п.} = \frac{S_{в.п.}}{S_3}$ де, $S_{в.п.}$ – загальна забудована площа за аналізований період.
	2.2. Індекс інтенсивності використання забудованих площ для виставково-ярмаркової діяльності ($I_{в.з.п.}$)	$I_{в.з.п.} = \frac{S_{в.з.п.}}{P_{в.з.п.}}$
	2.3. Індекс розвитку пропозиції виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіону ($I_{пв.яд.}$)	$I_{пв.яд.} = \frac{C_{в.з.п.}}{P_3} \times 100000$ де, $C_{в.з.п.}$ – кількість суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності.
3. Показники ефективності діяльності організаторів виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіону	3.1. Індекс активності організаторів виставково-ярмаркової діяльності ($I_{ас.в.яд.}$)	$I_{ас.в.яд.} = \frac{N_{в.з.п.}}{C_{в.з.п.}}$ де, $N_{в.з.п.}$ – кількість проведених виставково-ярмаркових заходів за період.
	3.2. Індекс репрезентативності виставково-ярмаркових заходів регіону ($I_{рв.яд.}$)	$I_{рв.яд.} = \frac{P_{в.з.п.} - P_{і.у.}}{N_{в.з.п.}}$
4. Загальний показник потенціалу виставково-ярмаркової діяльності	4.1. Індекс потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіону ($I_{в.яд.п.}$)	$I_{в.яд.п.} = \left(\sum_{k=1}^6 i_n^k \right) / k$ де, i_n^k розрахунковий індекс k-го показника, n – регіони України (n = 1, ..., 27); k – порядковий номер розрахункового індексу (k = 1, ..., 6).

* Розробка автора.

ставково-ярмаркової діяльності, нами було запропоновано такі межі оцінки виставково-ярмаркової активності підприємств України у регіонах: 0—0,05 — дуже низький рівень виставково-ярмаркової активності; 0,051—0,1 — низький рівень; 0,11—0,2 — середній рівень; 0,21—0,4 — високий рівень; 0,41—1,0 — дуже високий рівень виставково-ярмаркової активності.

Як бачимо, рівень охоплення підприємств виставково-ярмарковою діяльністю переважно підтвердив результати багатовимірного статистичного аналізу: серед лідерів за виставково-ярмарковою активністю є Одеська, Житомирська області та м. Київ, які займа-

ють перші позиції серед регіонів України за обсягами та інфраструктурою виставково-ярмаркової діяльності.

Значне охоплення підприємств регіону даної діяльності у Житомирській області можемо пояснити не стільки значною активністю галузі, скільки порівняно нижчою кількістю суб'єктів господарювання. Лише 4 регіони (Одеська, Житомирська, Вінницька області та м. Київ) характеризуються середнім рівнем охоплення підприємств виставково-ярмарковою діяльністю (понад 10 % усіх підприємств регіону беруть участь у виставково-ярмаркових заходах).

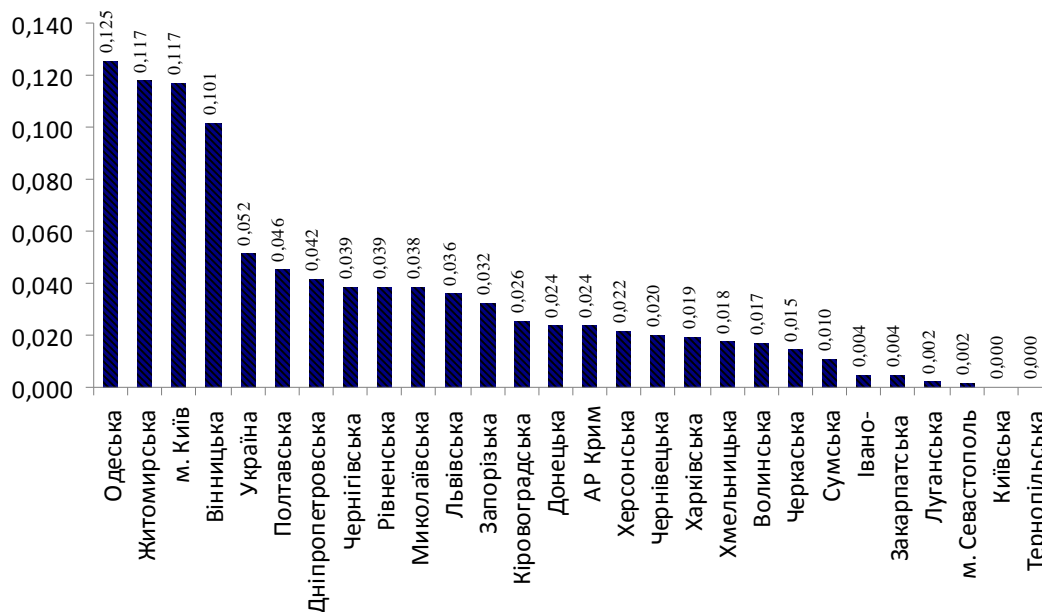

Рис. 1. Індекс охоплення вітчизняних підприємств виставково-ярмарковою діяльністю, 2011 р.

Складено автором.

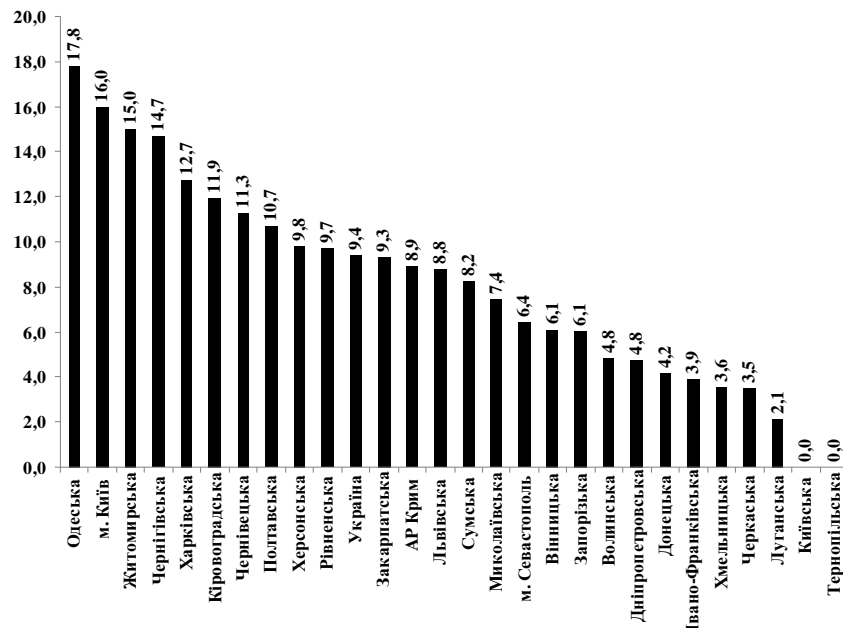

Рис. 2. Індекс розвитку пропозиції виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіонів України, 2011 р.

Складено автором.

Про різку регіональну диспропорцію виставково-ярмаркової активності свідчить те, що зазначені області практично у 2 і більше разів перевищують середній показник виставково-ярмаркової активності підприємств по країні, який є достатньо низьким (0,052 або 5,2 %). Для решта регіонів характерний дуже низький рівень охоплення підприємств виставковою діяльністю (значення показника менше 0,05). Причому у Івано-Франківській, Закарпатській, Луганській, Київській, Тернопільській областях і місті Севастополь досліджуваний індекс є нижчим за 0,01, на підставі чого констатуємо, що менше 1 % усіх підприємств регіону беруть участь у виставково-ярмаркових заходах.

Також відзначимо, що порівняно низьким виявився індекс виставково-ярмаркової активності для промислових регіонів: Запорізької (0,32), Донецької (0,024), Харківської (0,019) областей, що свідчить про недостатньо активну маркетингову діяльність як самих підприємств-експонентів, так і організаторів виставково-ярмаркових заходів у залученні потенційних учасників цих комунікаційних підприємств.

Запропонований нами для розрахунків індекс розвитку пропозиції виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіону показує скільки суб'єктів виставкової діяльності припадає на 100 тис. підприємств певного регіону. Проведені розрахунки дозволили отримати такі результати (рис. 2).

На основі порівняння індексів можемо констатувати, що за кількістю організаторів виставково-ярмаркових заходів на 100 тис. підприємств лідерами є Одеська область та м. Київ (17,8 та 16,0 організаторів виставково-ярмаркових заходів на 100 тис. підприємств регіону). Високі показники індексу отримані у Житомирській та Чернігівській областях (15,0 та 14,7 організаторів виставково-ярмаркових заходів на 100 тис. підприємств регіону), що зумовлено порівняно невеликою кількістю підприємств у цих регіонах.

У Харківській, Дніпропетровській, Львівській областях та у АР Крим показники мають середні або низькі рівні (12,7; 4,8; 8,8 і 8,9 відповідно), що зумовлено як порівняно високою концентрацією організаторів виставково-ярмаркової діяльності (10; 5; 6 та 5 відповідно), а також вищою, порівняно зі середнім показником, концентрацією підприємств у цих регіонах (відповідно, 78,5; 104,7; 68,2 та 56,2 тис. підприємств).

У Київській і Тернопільській областях організаторів виставково-ярмаркової діяльності взагалі немає (або

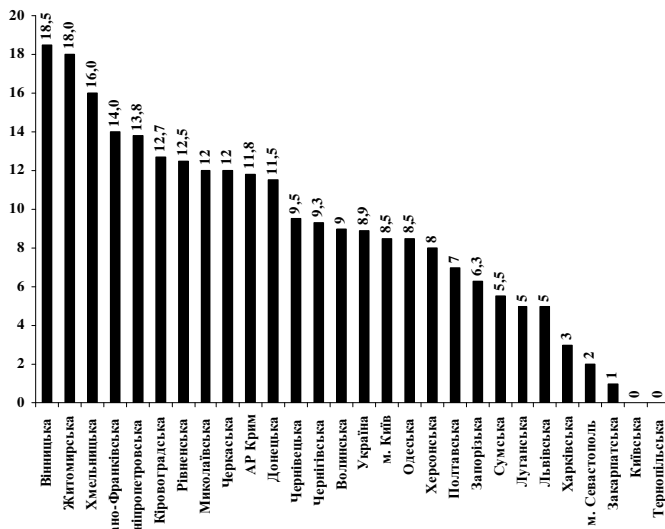
вони не зареєстровані як організатори даної діяльності), а тому пропозиція, а відповідно і активність на ринку виставково-ярмаркової діяльності у цих регіонах відсутня зовсім.

У таких регіонах, як Волинська, Івано-Франківська, Хмельницька та Черкаська області та м. Севастополь зареєстровано лише по одному суб'єкту-організатору виставково-ярмаркової діяльності, що свідчить або про недосконалий облік суб'єктів цього ринку, або про повну монополізацію пропозиції на ринку виставково-ярмаркової діяльності. З усіх 27 регіонів України лише 8 мають кількість організаторів виставково-ярмаркової діяльності більшу за 3, що свідчить про загалом монопольне або олігопольне їх становище.

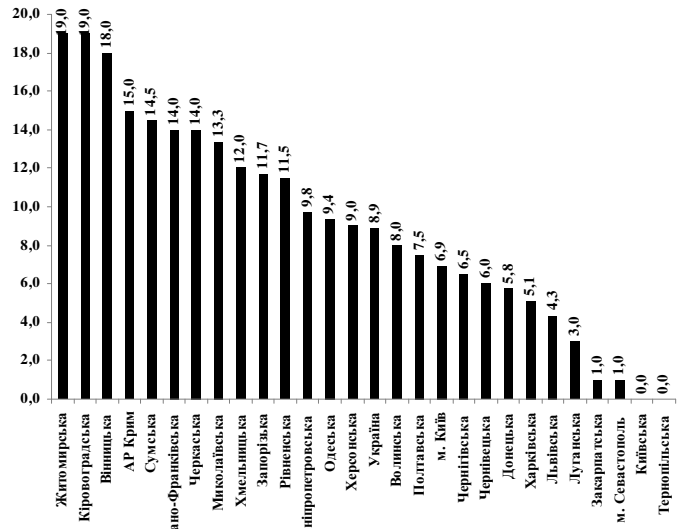
Отже, більшість організаторів виставково-ярмаркової діяльності і так диктуючи умови участі у виставково-ярмаркових заходах для підприємств, недостатньо активно займаються маркетинговою діяльністю, налагодженням комунікацій, про що свідчить відсутність взаємозв'язку між показниками виставково-ярмаркової діяльності у регіонах та ВРП, обсягом прямих іноземних інвестицій, кількістю підприємств у регіоні.

Вважаємо за необхідне, навести оцінку показників індексу активності організаторів виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіону за 2011—2012 рр. (рис. 3).

Як бачимо з рисунка 3а у 2011 р. лише окремі оператори ринку виставково-ярмаркової діяльності впродовж року організують до 18—19 виставково-ярмаркових заходів на рік. Відповідна ситуація обумовлена обмеженістю пропозиції організаторів виставково-ярмаркової діяльності щодо проведення таких комунікаційних заходів, а також порівняно невеликою їх кількістю у регіонах. Більше десяти виставково-ярмаркових заходів організовували оператори виставково-ярмаркової діяльності у таких областях: Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Рівненська, Миколаївська, Черкаська, АР Крим, Донецька. Це свідчить, з одного боку, про потенціал організаторів, а з іншого — про певне їх монопольне становище, а відповідно, і широку спеціалізацію та диверсифікованість діяльності організаторів виставково-ярмаркової діяльності. Зокрема у таких областях, як Черкаська, Івано-Франківська, Хмельницька у 2011 р. було зареєстровано лише по одному оператору виставково-ярмаркової діяльності, у Вінницькій, Рівненській — по два, Миколаївській, Кіровоградській — по три.

а) 2011 рік

б) 2012 рік

Рис. 3. Індекс активності організаторів виставково-ярмаркової діяльності на ринку регіонів України, 2011 р.

Складено автором.

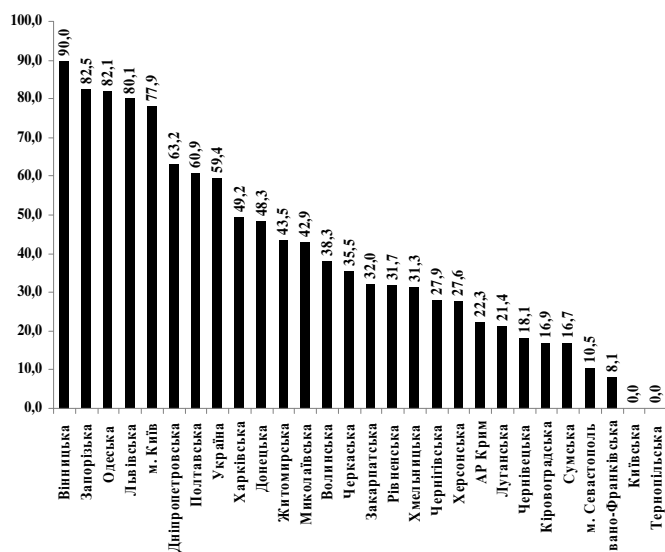
У 2012 р. в середньому по Україні активність організаторів на ринку виставково-ярмаркової діяльності не змінилася: індекси активності організаторів виставково-ярмаркової діяльності за 2011 та 2012 рр. є тотожними — 8,9. Значно підвищилася їх активність у Житомирській, Кіровоградській, Сумській, Черкаській, Івано-Франківській областях та АР Крим.

У окремих регіонах і у 2011 і у 2012 рр. (м. Київ, Одеська, Харківська, Львівська, Запорізька області) проведено порівняно велику кількість виставково-ярмаркових заходів, але і кількість організаторів виставково-ярмаркової діяльності тут є значно вищою, ніж в середньому по Україні. Отже, можемо стверджувати, що цим регіонам притаманна глибша спеціалізація діяльності суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності, охоплення ними певних сегментів ринкових ніш, вища конкуренція, яка стимулює ефективніший розвиток галузі в цілому, що підтверджено результатами кластерного аналізу.

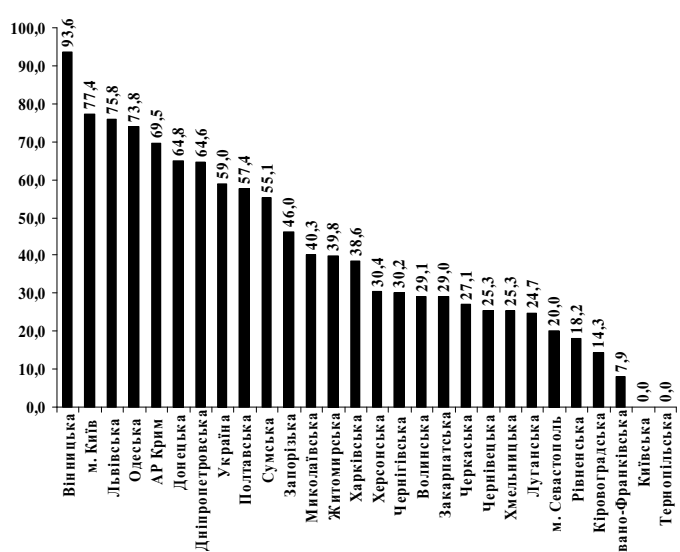
Також за доцільне вважаємо навести результати оцінки показників індексу репрезентативності виставково-ярмаркових заходів кожного регіону, що показує, яка в середньому середньому кількість підприємств, які брали участь у кожному виставково-ярмарковому комунікаційному заході за 2011—2012 рр. (на рис. 4).

З'ясовано, що найвищий рівень репрезентативності підприємств регіону під час проведення виставково-ярмаркових заходів спостерігався у Вінницькій, Запорізькій, Одеській, Львівській, Дніпропетровській, Полтавській областях та у м. Києві (у середньому 90,0; 82,5; 82,1; 80,1; 63,2; 60,9 та 77,9 учасників у кожному комунікаційному заході відповідно). Значно менш репрезентативними виявились виставково-ярмаркові заходи у Харківській, Донецькій, Житомирській, Миколаївській, Волинській, Черкаській, Закарпатській, Рівненській та Хмельницькій областях, де середня кількість учасників коливалася від 49,1 до 31,3. У решті регіонів інтенсивність охоплення локальних підприємств виставково-ярмарковою діяльністю була ще нижчою, а у м. Сімферополі та у Івано-Франківській області була критично низькою — в середньому 10,5 та 8,1 учасника на один виставково-ярмарковий захід.

У 2012 році на фоні загального скорочення кількості проведених виставково-ярмаркових заходів на 9,5 % у порівнянні з 2011 р., найбільше зменшилася кількість виставково-ярмаркових заходів у Хмельницькій (на 25,0%), м. Києві (на 28,1%), Луганській (на 40,0%), Дніпропетровській (на 43,5%), Донецькій (на 50,0%), Закарпатській (на 50,0%), м. Севастополі (на 50,0%),

а) 2011 рік

б) 2012 рік

Рис. 4. Індекс репрезентативності виставково-ярмаркових заходів регіонів України, 2011—2012 рр.

Складено автором.

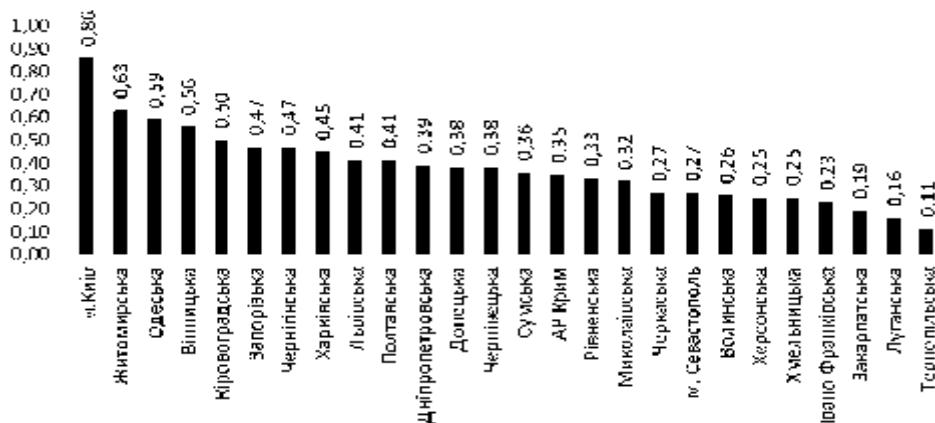

Рис. 5. Індекс використання потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіонів України за 2011 р.

Складено автором.

Чернівецькій (на 53,6%), Чернівецькій (на 68,4%). Але в окремих областях таке різке зниження обумовлене низькими показниками бази порівняння у Закарпатській області і м. Севастополь у 2011 р. проводили по 2 виставково-ярмаркові заходи, а у 2012 — тільки один.

Проте окремі регіони значно наростили обсяги виставково-ярмаркової діяльності, серед них такі області: Сумська — на 163,6 % (від 11 виставково-ярмаркових заходів у 2011 до 29 — у 2012), Запорізька — на 84,2% (від 19 виставково-ярмаркових заходів у 2011 до 35 — у 2012), АР Крим — на 52,5% (від 59 виставково-ярмаркових заходів у 2011 до 90 — у 2012), Харківська — на 36,7% (від 30 виставково-ярмаркових заходів у 2011 до 41 — у 2012 році відповідно).

У даному контексті варто наголосити, що загальна кількість учасників виставково-ярмаркових заходів по Україні скоротилася на 10 %, що у цілому пов'язано зі згортанням підприємницької активності.

Відповідно, така динаміка відобразилася на показниках індексу репрезентативності виставково-ярмаркових заходів. Так суттєво зросли значення індексу репрезентативності виставково-ярмаркових заходів у таких регіонах, як Сумська область — до 69,5 Закарпатська — до 20,0, Рівненська — до 25,3, Миколаївська — до 64,8, Івано-Франківська — до 24,7 учасників на 1 виставково-ярмарковий захід. Збільшення індексу для цих регіонів засвідчує, що у перелічених областях за рік у середньому зростає кількість учасників виставково-ярмаркових заходів, відповідно, на 47,2; 9,5; 7,2; 16,5; 3,3 учасники.

Для оцінки впливу виставково-ярмаркової діяльності на розвиток підприємництва нами запропоновано розрахувати індекс потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіону з використанням вищеописаних показників, за допомогою якого можна визначити диференціацію регіонального потенціалу розвитку виставково-ярмаркової діяльності. З цією метою вважали за доцільне визначити індекси охоплення вітчизняних підприємств виставково-ярмарковою діяльністю, індекси забезпеченості інфраструктурою виставково-ярмаркової діяльності підприємств регіону та індекси ефективності діяльності суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності на ринку певного регіону.

Загальний індекс використання потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіону визначається за формулою як середнє арифметичне значення його складових. Результати оцінки індексу потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіонів України за 2011 рік наведені на рисунку 5.

Аналізуючи використання потенціалу виставково-ярмаркової діяльності регіонів України, можемо констатувати, що у 2011 році, як зрештою і у попередні 5 років найбільший потенціал був у м. Києва, що пояснюється його статусом столиці та значною концентрацією виставково-ярмаркової активності.

Крім цього з'ясовано, що значний потенціал активізувала Житомирська область, яка, хоча і не має найвищих абсолютних показників виставково-ярмаркової діяльності, втім, активність її суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності, учасників виставково-ярмаркових заходів у порівнянні із наявною інфраструктурою та підприємницьким потенціалом області, є достатньо ефективними.

Досить високий потенціал виставково-ярмаркової діяльності також мають Одеська, Вінницька, Кіровоградська, Запорізька, Чернівецька, Харківська, Львівська, Полтавська області. Найнижчий потенціал виставково-ярмаркової діяльності встановлено у Київській області (індекс потенціалу дорівнює нулю), а це засвідчує, що уся виставково-ярмаркова активність області фактично зосереджена у м. Києві. Зрештою, якісний аналіз виставково-ярмаркової діяльності областей виявив, що у інших областях понад 90% виставково-ярмаркової активності зосереджено у обласних центрах, а тому розраховані індекси фактично відображають потенціал обласних міст.

ВИСНОВКИ

Проведений нами різноплановий аналіз показав надзвичайно низький рівень використання потенціалу виставково-ярмаркової діяльності у Тернопільській, Луганській, Запорізькій, Івано-Франківській областях, що свідчить про нерозвиненість та недостатній ступінь активізації наявних ресурсів для розвитку цієї галузі. Таким чином, стверджуємо, що Україна не в повній мірі використовує такий потужний інструмент розвитку економіки, як виставково-ярмаркові заходи. Відповідно, подальші наші роботи будуть спрямовані на виявлення та обґрунтування резервів підвищення ефективності виставково-ярмаркової діяльності.

Література:

1. Виставкова діяльність в Україні: статистичний бюлетень; [за ред. І.В. Калачкової]. — К.: Держкомстат України, 2012. — 53 с.
2. Матеріали Виставкової Федерації України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.org.ua
3. Регіональна програма розвитку виставкової діяльності та моніторингу Стратегії розвитку Львівщини до 2015 року на 2011—2013 роки. — 17 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.loda.gov.ua/wp-content/uploads/2012/09/програма-виставки.doc
4. Шинкаренко Н.В. Показники оцінки ефективності участі у виставках і ярмарках промислового підприємства / Н. В. Шинкаренко // Економіка. — науковий вісник НТУ, — 2009. — № 12. — С. 99—102

References:

1. Exhibition activity in Ukraine (2012), [Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
2. Materialy Vystavkovoї Federatsii Ukrainy, "Materials of Exhibition Federation of Ukraine" available at: www.org.ua
3. Rehional'na prohrama rozvytku vystavkovoї diial'nosti ta monitorynhu Stratehii rozvytku L'vivshchyny do 2015 roku na 2011—2013 roky, "The regional program of development of exhibition activity and monitoring of Strategy of development of Lviv Region is 2015 to on 2011—2013", available at: www.loda.gov.ua/wp-content/uploads/2012/09/prohrama-vystavky.doc
4. Shynkarenko, N. V. (2009), "Indexes of estimation of the effective participating are in exhibitions and fairs of industrial enterprise" Ekonomika. — naukovyj visnyk NTU, vol. 12. pp. 99—102.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

Г. Ю. Олійник,
к. е. н., докторант, Класичний приватний університет

ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РЕЄСТРОМ МАЙНА ЗАЛІЗНИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

G. Oliinyk,
Candidate of economics sciences, doctoral candidate, Classic private university

FORMING AND MANAGEMENT OF PROPERTY OF RAILWAY INDUSTRY OF UKRAINE A REGISTER

У статті розглядається важливе питання необхідності чіткого визначення та формування єдиного банку даних об'єктів нерухомості як основи визначення статутного капіталу галузі залізничного транспорту.

The important question of necessity of clear determination and forming of only bank of these objects of the real estate is examined in the article, as bases of determination of charter capital of industry of railway transport.

Ключові слова: земельні ділянки, будівлі, споруди, передавальні пристрої, реєстр, реструктуризація, галузь, реєстр
Key words: landshares, building, structures, transmission devices, register, restructuring, industry, register.

Для підготовки галузі до реструктуризації необхідно чітко визначити кількість майна (рухомого і нерухомого), яке сформує статутний капітал компанії, і права на нього. Таким документом є реєстр.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

До цього часу галузь залізничного транспорту та її структурні підрозділи — суб'єкти господарювання, які проводять діяльність у сфері залізничного транспорту і входять до складу Укрзалізниці, не мають методології формування реєстру майна. До того ж не розроблено Концепції Єдиного банку даних (далі — ЄБД) майнових і земельних ресурсів (далі — Концепція). Тому методологія створення реєстру майна і концепції ЄБД є актуальною, оскільки без неї не вирішуються питання реформування залізничного транспорту, визначені в законі "Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування" від 23 лютого 2012 р. № 4442-VI [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню окремих питань проведення інвентаризації та створення переліку об'єктів нерухомого майна присвячені праці М.В. Макаренка, Т.І. Лозової, Ю.М. Цвєтова, в цих роботах розглядається рівень підприємства, а не галузі в цілому. Залізничний транспорт України — це єдиний виробничо-технологічний комплекс, в якому єдина мережа залізниць, виробничих підприємств, організацій соціального призначення, які виконують свої функції для рішення загальної задачі — і потребує єдиного підходу формування системи реєстру для галузі в цілому та по балансоутримувачам, який практично не досліджувався.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті є аналіз джерел формування реєстру та управління майном залізничної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою створення реєстру та ЄБД є:

— реалізація державної політики стосовно використання та розпорядження державним майном, переданим у відання для здійснення статутної діяльності;

— забезпечення стандартизації ідентифікаційної та облікової інформації про майно, що накопичуватиметься в ЄБД;

— узгодженість дій балансоутримувачів з органами управління та виконавчої влади стосовно реєстрації майнових об'єктів за місцем їх постійного знаходження та накопичення визначеної в установленому порядку облікової інформації про ці об'єкти;

— комплексна автоматизація процесу обліку майнових об'єктів, а також функцій, що безпосередньо пов'язані з цим процесом.

Як інформаційно-аналітична система ЄБД є передусім моніторинговою підтримкою управління, в тому числі у сфері правових питань, контролю і прогнозування використання майна, відстеження динаміки його переміщення, еволюційних процесів тощо.

Як система галузевого обслуговування ЄБД забезпечуватиме задоволення потреби своєчасного оформлення й отримання рішень щодо розпорядження майном та дасть змогу розв'язувати такі завдання:

— автоматизувати оброблення облікової інформації про майнові об'єкти за безпаперовою технологією;

— виготовляти довідки та інші документи, щодо майнових об'єктів;

— використовувати інформацію для ідентифікації майнових об'єктів;

— формувати і вносити ідентифікаційну та облікову інформацію до банку даних;

— здійснювати інформаційне обслуговування запитів користувачів.

ЄБД функціонуватиме в режимі реального часу і буде територіально доступна кожному авторизованому користувачеві.

Принципи побудови та структурна реалізація ЄБД. За основу створення ЄБД береться принцип структури її побудови, що передбачає модульну організацію і поетапне нарощування функціональних можливостей. Це дасть можливість сконцентрувати технічні і фінансові ресурси на вирішення конкретного завдання щодо організації банку даних майнових і земельних ресурсів по кожному об'єкту, по структурним підрозділам і по галузі в цілому та одночасно започаткувати проектування і створення загальногалузевих інформаційно-аналітичних систем. При цьому забезпечуватиметься унікальність облікових даних у різних сферах їх обігу, що також є важливим принципом створення банку даних.

ЄБД являтиме собою трирівневу систему — цільовий банк даних — реєстр, який є основою інформаційно-аналітичної автоматизованої системи обліку та управління майном, де зберігатиметься вся облікова та ідентифікаційна інформація про майновий комплекс залізничного транспорту.

Цільовий банк даних створюється на центральному рівні в Укрзалізниці і передбачатиме в процесі розвитку ЄБД ведення резервного банку даних, який з міркувань безпеки повинен бути територіально віддаленим від центрального вузла.

Завданням центрального рівня — є ведення інтегрованої бази даних та управління всіма вузлами ЄБД. У разі надходження запитів від суб'єктів нижчих рівнів стосовно окремо визначеного майна на центральному рівні провадитиметься верифікація отриманої інформації.

Регіональний рівень забезпечуватиме підтримку бази даних з обліковою інформацією про майнові об'єкти, які використовуються в діяльності залізниці у відповідному регіоні. Ці дані надходитимуть з місцевого рівня, структурних підрозділів, дирекцій передаватимуться до бази даних центрального рівня і після їх всебічної перевірки накопичуватимуться у базі даних центрального, регіонального та місцевого рівнів.

Місцевий рівень, структурні підрозділи і дирекції є основним для введення і первинної обробки інформації. Унікальні фінансові, правові, технічні, технологічні та інші дані майнових об'єктів заноситимуться до бази даних цього рівня і через регіональний рівень передаватимуться до бази даних центрального рівня для обробки, формування реєстру розміщення їх в ЄБД. Після одержання підтвердження дані автоматично фіксуватимуться в базі даних усіх рівнів і будуть доступними для використання в будь-яких інших автоматизованих системах. З огляду на перспективу нарощування програмно-апаратних потужностей та розширення функцій ЄБД відкритість і багаторівнева структура забезпечать можливість для виходу на її зовнішні користувачів в особі задіяних міністерств, Фонду державного майна, Укрзалізниці, підприємств та організацій на будь-якому рівні і в будь-який час. Саме в цій системі буде чітко визначене майно, що є державною власністю і передане на праві господарського відання галузі залізничного транспорту.

Виходячи з організаційних та економічних умов створення ЄБД, а також враховуючи необхідність гарантування безпеки циркулюючої інформації, ЄБД будуватиметься відповідно до таких вимог: забезпечення повного циклу збирання, оброблення, відображення, реєстрації, зберігання та розподілу інформації реєстру майна; використання обладнання з високою надійністю і реалізація принципу розподілених обчислень для підвищення надійності і життєздатності ЄБД у цілому; оперативність забезпечення авторизованих користувачів необхідною інформацією, надання її в зручному для сприйняття вигляді, надання допомоги в аналізі та

виробленні можливих варіантів рішень з використанням "людино-машинних" інтерфейсів і процедур прийняття рішень; наявність в ЄБД самодіагностики технічних засобів; відповідність технологічного обладнання, що використовуватиметься в ЄБД, державним та міжнародним стандартам.

Серед інших організаційних принципів створення ЄБД важливе місце займатимуть єдність загальнодержавного і галузевого інформаційних просторів, захист національних інформаційних ресурсів під час забезпечення взаємодії із зовнішніми інформаційно-аналітичними системами, життєздатність і надійність, включаючи елементи самоадаптації і самовідновлення.

Виходячи з конкретних умов, в яких створюватиметься реєстр по кожному структурному підрозділу та функціонуватиме ЄБД, в основу її побудови і проектування закладатимуться такі специфічні принципи: мережна архітектура, відкритість, гетерогенність, системне управління.

З урахуванням сучасного досвіду створення та експлуатації розподілених автоматизованих обліково-інформаційних систем передбачається, що основний інформаційно-технологічний підхід до створення ЄБД базуватиметься на принципі відкритих систем.

Інформаційне середовище та функціональні можливості ЄБД. Функціонально ЄБД складатиметься з окремих підсистем, які працюватимуть на різних рівнях і у взаємодії між собою. Передбачається поступове впровадження підсистем в експлуатацію і їх подальший розвиток.

Основні підсистеми ЄБД забезпечуватимуть: підсистема ідентифікації майнового об'єкта — підготовку, введення, обробку, зберігання, оперативний пошук і перевірку ідентифікаційної інформації; підсистема обліку майнового об'єкта — підготовку, введення, обробку і зберігання облікової інформації; контроль за дотриманням правил встановлених для діяльності ЄБД; підсистема документування майнового об'єкта — підготовку і формування інформації, необхідної для внесення до ЄБД; автоматизований контроль проходження документів по всьому технологічному ланцюгу від замовлення до виготовлення і доставки документів замовнику; підсистема запитів та аналізу даних — оперативний пошук і отримання облікової інформації про майнові об'єкти в межах повноважень користувачів; формування аналітичних і статистичних зведень для підготовки і прийняття управлінських рішень та сприяння проведенню різноманітних галузевих, регіональних і державних заходів; підсистема взаємодії із зовнішніми системами — обмін інформацією з іншими галузевими, відомчими, регіональними, загальнодержавними системами та із авторизованими зовнішніми користувачами; підсистема контролю доступу і захисту інформації — контроль функціонування програмно-апаратних засобів та управління роботою ЄБД в цілому; контроль доступу і захист від несанкціонованого доступу; надійність, безпеку і цілісність інформації, що зберігатиметься в ЄБД.

За змістом і структурою даних інформаційне середовище, в якому функціонуватиме ЄБД, можна умовно поділити на такі категорії:

- уніфіковані первинні документи, передбачені законодавчими актами;
- нормативна, методична, технічна та інструктивна документація;
- нормативно-довідкова інформація;
- проблемно-орієнтована база даних.

З метою забезпечення цілісності даних, однотипності написання термінів і формулювань, оперативності в наданні необхідної довідкової інформації користувачам ЄБД передбачається ведення бази даних нормативно-довідкової інформації та створення умов для інтеграції у відповідні галузеві бази, яка симетрично тиражуватиметься на всі рівні ЄБД.

База даних нормативно-довідкової інформації, крім інформації розміщеної в існуючих галузевих базах даних, повинна містити дані: про систему адміністративно-територіального устрою; про систему державних органів реєстрації; про систему судів загальної юрисдикції; про мережу поштових відділень; про мережу пунктів пропуску через державний кордон; таблиці транслітерації назв і власних імен; інформаційно-пошукові тезауруси тощо.

Проблемно-орієнтована база даних виступатиме основним сховищем поточної й архівної інформації і забезпечуватиме можливість інтегрованого зберігання та обробки текстових і графічних даних.

У ЄБД будуть визначені основні реквізити для зберігання в проблемно-орієнтованій базі даних.

Інформаційна безпека в ЄБД забезпечуватиметься як стандартними системними, так і спеціалізованими засобами захисту інформації, які застосовуються в діючих автоматизованих системах залізничної галузі.

Необхідно передбачити встановлення для всіх приміщень, де буде розміщено обладнання для експлуатації ЄБД, режиму обмеженого і підконтрольного доступу. Співробітники підрозділів, що експлуатуватимуть ЄБД, працюватимуть в обмежених їхніми службовими обов'язками зонах. Діятимуть спеціальні інструкції на випадок пожежі, несправності системи енергозабезпечення, нападу, терористичного акту, стихійного лиха, аварії, катастрофи, іншої надзвичайної ситуації тощо.

Працездатність ЄБД в цілому не залежатиме від стану працездатності будь-якого суб'єкта місцевого, галузевого чи регіонального рівня.

Багаторівнева комбінація фізичних, технічних, математичних і організаційних методів захисту інформації підтримуватиме їх повну цілісність і секретність одночасно. На всіх рівнях мережа обміну інформацією буде захищена від несанкціонованого доступу. Рівень захисту інформації не залежатиме від місця її походження і визначатиметься лише її змістом.

На рівні вузлів мережі обміну інформації підсистема контролю доступу і захисту інформації забезпечуватиме: контроль за потоками інформації та її розподілом; надійну взаємну ідентифікацію вузлів мережі; захист від можливості імітації роботи вузла навіть за наявності у зловмисника будь-якого часткового обсягу ідентифікаційної інформації.

На рівні каналів зв'язку між вузлами глобальної мережі зазначена підсистема забезпечуватиме конфіденційність інформації та її цілісність шляхом: шифрування трафіку; ідентифікації абонентів; автентифікації абонентів захищених мереж; доступ за паролем та часом.

На рівні автоматизованих робочих місць (далі — АРМ) підсистема контролю доступу та захисту інформації забезпечуватиме: криптографічний захист інформації у процесі підготовки її для окремого зберігання і передачі каналами зв'язку (згідно з чинними стандартами рекомендується алгоритм блочного шифрування); автентифікацію абонентів мережі і захист параметрів автентифікації та ідентифікації; контроль справжності повідомлень та достовірності їх походження, цифровий підпис; реалізацію криптографічного захисту баз даних і розмежування доступу до об'єднаних ресурсів; обробку інформації різних ступенів секретності; захист від зловмисних дій, різноманітних "вірусів" і "закладок"; автономне для заданого вузла ЄБД виготовлення необхідної ключової інформації з її доставкою каналами зв'язку.

Передбачається обробка ущільнення інформації перед її шифруванням.

Створювані програмні засоби захисту мережі від несанкціонованого доступу повинні забезпечувати запобігання втратам, крадіжкам, несанкціонованому зни-

щенню, викривленню, підробленню, несанкціонованому копіюванню інформації користувачами, що є зовнішніми стосовно захищеної мережі.

Серед основних вимог з інформаційної безпеки є також здійснення контролю відповідними компетентними органами.

Програмно-апаратна реалізація ЄБД. Комплекс загальносистемних програмних засобів і прикладних програм, що обираються для створення всіх рівнів ЄБД, повинен буде підтримувати інтерактивний режим роботи великої кількості користувачів у середовищі різнорівнісної обчислювальної мережі, забезпечуючи при цьому реалізацію таких функцій, як введення й обробка текстових і графічних даних, архівація даних, багатоаспектний пошук даних за довільними запитами, контроль повноважень користувачів і обмеження доступу до локальних ресурсів ЄБД, взаємодія з іншими автоматизованими системами. Основною вимогою до загальносистемних програмних засобів є забезпечення максимальної незалежності прикладних підсистем від технічних засобів, на яких вони експлуатуватимуться, масштабованість і переносимість ЄБД на прогресивні платформи в процесі його розвитку.

Вибір конкретних систем керування базами даних та адміністрування доцільно провести на етапі розроблення технічного проекту.

Для забезпечення ліцензійної чистоти програмних засобів на етапі технічного проектування ЄБД доцільно визначити технологію сертифікації й атестації програмних засобів на відповідність вимогам технічного захисту інформації, режиму секретності тощо.

Технічна реалізація ЄБД базуватиметься на принципі взаємодії різних платформ залежно від навантаження і класу завдань, що розв'язуються на кожному рівні. Це дасть змогу оптимізувати програмно-апаратний комплекс як за продуктивністю обладнання, так і за його вартістю.

Ядром ЄБД повинен бути потужний обчислювальний комплекс головного інформаційно-обчислювального центру, який каналами зв'язку з'єднуватиметься з підпорядкованими центрами залізниць регіонального рівня. Взаємодія на місцевому і на регіональному рівнях забезпечуватиметься за клієнт-серверною технологією з використанням потужних серверів і спеціалізованих АРМ.

Регіональні центри (залізниці) матимуть у своєму складі сервери бази даних на основі високопродуктивних комп'ютерів, що повинні відповідати відкритій архітектурі, та функціональні АРМ авторизованих користувачів ЄБД на основі спеціалізованих персональних електронно-обчислювальних машин, а також комплектуватимуться апаратурою теледоступу для забезпечення зв'язку з головним інформаційно-обчислювальним центром і побудови розгалуженої мережі на цьому рівні.

На місцевому рівні (дирекції, структурні підрозділи) обов'язковим є наявність сервера бази даних, АРМ введення і верифікації облікових даних, функціональних АРМ авторизованих користувачів.

Архітектура сервера бази даних суб'єктів місцевого рівня визначатиметься кількістю майнових об'єктів у дирекції та структурних підрозділах, розміщених на відповідній території.

Виконання ЄБД покладених на нього функцій передбачається шляхом об'єднання в єдину мережу засобів телекомунікацій зв'язку.

Вибір апаратних засобів, визначення технології введення первісних даних до ЄБД і безпосереднє надання інформації, виготовлення довідок та інших документів визначатиметься на стадії розроблення технічного проекту на створення ЄБД шляхом всебічного аналізу існуючої у світі практики й перспектив його розвитку.

Технологія реалізації проекту. У процесі створення ЄБД доцільно передбачити використання напрацьова-

них технологій і накопичених даних у діючих автоматизованих системах залізничної галузі.

Реалізація проекту повинна передбачати поетапне впровадження функціональних підсистем і вузлів ЄБД (з виділенням окремої фази створення пілотного варіанта ЄБД):

— перший етап: створення програмно-апаратного комплексу для пілотного варіанта ЄБД; формування цільового реєстру об'єктів нерухомості для формування Єдиного банку даних; створення підсистем обліку об'єктів нерухомого майна на місцевому рівні; створення підсистеми документування інформації щодо об'єктів нерухомого майна та введення їх у дію, відпрацювання технологічних і конструктивних рішень, цифрування інформації з паперових носіїв на технологічному стенді;

— другий етап: забезпечення функціонування основних підсистем ЄБД у штатному режимі на всіх рівнях; удосконалення системи зв'язку та технологічної бази, формування системи оперативного резервування і створення мережі сервісних центрів; проектування та розроблення функціональних підсистем забезпечення користування ЄБД зовнішніми користувачами;

— третій етап: впровадження у повному обсязі всіх функціональних підсистем згідно з технічним завданням; перехід на повністю автоматизовану технологію ідентифікації, обліку та документування об'єктів нерухомого майна; інтеграція з іншими місцевими, відомчими, державними автоматизованими системами управління; формування виробничої бази забезпечення діяльності ЄБД.

ЄБД необхідно створювати відповідно до вимог державних стандартів.

У цьому випадку головний виконавець робіт у процесі розробки технічного проекту накопичуватиме, систематизуватиме й аналізуватиме пропозиції щодо взаємодії користувачів ЄБД, технології впровадження та його функціонального вдосконалення. За погодженням із замовником ці пропозиції доцільно розглядати на науково-технічній раді та затвердити керівництвом Укрзалізниці, після чого вони стануть юридичною підставою для відпрацювання необхідних документів.

Укрзалізниця затверджуватиме співвидавців проекту, а також визначатиме головні управління і підприємства для узгодження нормативно-методичних документів, процедури і терміни їх узгодження.

Одним із важливих організаційних питань створення ЄБД є його забезпечення обслуговуючим персоналом, який повинен буде оволодіти основами технології електронної обробки даних, мати досвід роботи з програмним забезпеченням та спеціалізованим обладнанням, а також допуск до роботи в ЄБД. Для цього необхідно спеціально провести навчання персоналу та організувати його спеціальне навчання для наступної підготовки і перепідготовки.

На початку створення ЄБД функціонуватиме з безпосередньою участю працівників головного інформаційно-обчислювального центру, інформаційно-обчислювальних центрів залізниць та фахівців дирекцій і структурних підрозділів залізниць, які пройшли необхідну підготовку, мають навички роботи із засобами електронно-обчислювальної техніки і отримали відповідний дозвіл.

З функціональним розширенням ЄБД до роботи залучатимуться спеціально підготовлені фахівці Укрзалізниці, залізниць, підприємств і організацій, що утворюють єдиний майновий комплекс залізничного транспорту.

Концепція визначає шляхи, методи і засоби створення Єдиного банку даних майнових і земельних ресурсів підприємств залізничного транспорту як найважливішої складової реєстру майнових об'єктів, підходи до формування загальної системи обліку (побудованої з урахуванням існуючої автоматизованої системи бухгалтерського обліку) та їх документування із запроваджен-

ням єдиних документів, що підтверджують правомірність наявності майна, посвідчують правомірність юридично значимих дій з майном.

ЄБД проектується і впроваджується відповідно до вимог законодавства та з урахуванням державних стандартів і міжнародного досвіду. Робота проводиться з максимальним використанням накопиченого науково-технічного потенціалу галузі та ефективним інтегруванням в інші галузі і національні автоматизовані інформаційні системи, системи обліку та управління.

Планується поетапний перехід від діючої сьогодні в галузі "паперово-карткової" системи обліку майнових ресурсів до "інтелектуального" ЄБД.

ВИСНОВКИ

Вбачається доцільним те, щоб створюваний ЄБД базувався на виключному застосуванні машинозчитувальних документів, для чого необхідно застосовувати програмно-апаратні засоби, побудовані на принципі "сходження сумісності" із забезпеченням концептуальної незалежності.

Використання ЄБД матиме ряд особливостей, які під час його створення визначатимуть додаткові вимоги щодо вибору рішень і методів їх реалізації. Це, по-перше, необхідність у стислі терміни ввести в усі елементи і складові коректну інформацію про об'єкти нерухомого майна і земельні ділянки, після чого навантаження на відповідні функціональні частини ЄБД різко зменшиться; по-друге, відсутність необхідних актів законодавства, розроблення й впровадження яких дасть можливість запровадити ЄБД у цілому, а також сприятиме його майбутнім модифікаціям.

Література:

1. Ковалева А.П. Как оценивать имущество предприятия. — М.: Финстатинформ, 1996. — 250 с.
2. Лозова Т.І. Економіко-правові аспекти управління об'єктами нерухомого майна на залізничному транспорті: навч. посібник для студентів післядипломної освіти ВНЗ транспорту та зв'язку. У 2-х томах. — К.: Логос. 2011 — 560 с.
3. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Олійник Г.Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: методологія і практика: монографія / Г.Ю. Олійник. — К.: Логос, 2011. — 388 с.
5. Закон України "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування" від 23 лютого 2012 р. № 4442-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>

References:

1. Kovalova, A.P. (1996), *Kak ocenivat' imushhestvo predpriyatija* [How to Evaluate Enterprise's Assets], Finstatinform, Moscow, Russia.
2. Lozova, T.I. (2011), *Ekonomiko-pravovi aspekty upravlinnia ob'iektamy nerukhomoho majna na zaliznychnomu transporti* [Economic Legal Aspects of Managing Real Estate of Railway Transport], Logos, Kyiv, Ukraine.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Land Code of Ukraine*, available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2014).
4. Oliynyk, G.Yu (2011), *Restrukturyzatsiia zaliznychnoho kompleksu Ukrainy: metodolohiia i praktyka* [Restructuring Railway Complex of Ukraine], Logos, Kyiv, Ukraine.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Law "On Specifics of Creating a Public Railway Transportation Public Joint Stock Company"*, available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

Ю. В. Єльнікова,
аспірант кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ", м. Суми

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МАКРОПРУДЕНЦІЙНОГО НАГЛЯДУ РИНКУ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ УКРАЇНИ

*Yu. Yelnikova,
P. G. of the Chair of Accounting and Audit,
State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine"*

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MACROPRUDENTIAL SUPERVISION
OF MARKET DERIVATIVES UKRAINE

У статті здійснено аналіз теоретичних засад функціонування системи пруденційного нагляду. Проведений аналіз дозволив виокремити існуючі проблеми цієї системи та запропонувати шляхи її реформування з метою забезпечення подальшого розвитку ринку похідних фінансових інструментів.

In this paper the theoretical foundations of the functioning of the prudential supervision system are analyzed. The analysis allowed to highlight the existing problems of the system and suggest the ways to reform for further development of financial derivatives market.

Ключові слова: ринок похідних фінансових інструментів, пруденційний нагляд, мікропруденційні вимоги, макропруденційний нагляд.

Key words: market of derivatives, prudential supervision, mikroprudential requirements macroprudential supervision.

АКТУАЛЬНІСТЬ

На сьогодні існує велика кількість проблем функціонування системи регулювання та нагляду ринку похідних фінансових інструментів (далі — ПФІ), які свідчать про необхідність перегляду фундаментальних засад цієї системи, а саме концентрації на стійкості фінансової системи в цілому, а не окремих фінансових установ. У такому розрізі набула поширення концепція макропруденційного нагляду як інструмент зниження системного ризику на ринку ПФІ зокрема та фінансовому ринку в цілому.

МЕТА

Дослідити і охарактеризувати сучасну систему макропруденційного нагляду вітчизняного ринку ПФІ, що дозволить окреслити основні напрями реформування цієї системи та розробити науково-методичні засади побудови системи макропруденційного нагляду цього ринку.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні питання, що стосуються вітчизняної системи пруденційного нагляду фінансового ринку в цілому та ринку ПФІ зокрема досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: В. Міщенко [4], С. Р. Моїсєєв [5], О. Еванс [2], К. В. Парипа [7] та інші. У наукових джерелах переважає теоретичний аналіз мікропруденційного нагляду, що здійснюється в банківському секторі. При цьому, недостатня увага приділяється особливостям функціонування сис-

теми макропруденційного нагляду ринку ПФІ. Проте, беручи до уваги всю різноманітність суб'єктів ринку ПФІ, існування гострої необхідності у нагляді за їх діяльністю сучасні та проблем функціонування самого ринку ПФІ, вважаємо, доцільним здійснити критичний аналіз функціонування системи пруденційного нагляду ринку ПФІ України. Проведений аналіз дозволить обрати напрям її реформування шляхом впровадження макропруденційного нагляду на цьому ринку.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до вимог вітчизняного законодавства, державний нагляд здійснюється за принципом контролю на основі дотримання вимог діяльності фінансових установ.

При цьому, розрізняють два взаємопов'язані рівні пруденційного нагляду: макро- та мікропруденційний, порівняльна характеристика яких представлена на рисунку 1.

Отже, макропруденційний нагляд відрізняється від мікро- тим, що аналіз стійкості фінансового ринку, який здійснюється на агрегованому рівні, а не на рівні окремих фінансових установ; аналіз взаємозв'язків між фінансовими установами для уникнення ефекту "доміно". Незважаючи на відмінності між зазначеними рівнями нагляду, вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюваними: моніторинг макропруденційних індикаторів включає агреговані мікропруденційні індикатори та макроекономічні показники.

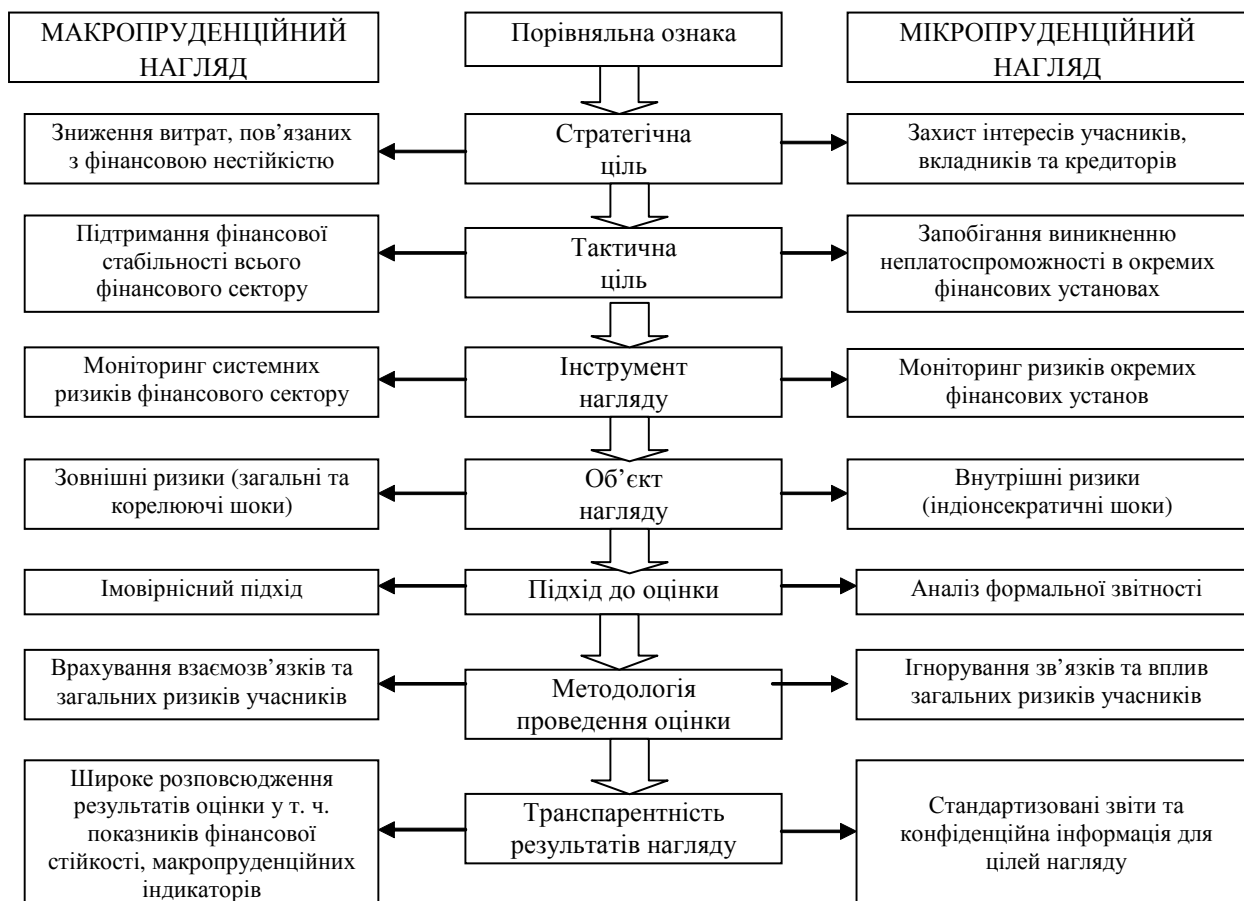

Рис. 1. Порівняльна характеристика макро- та мікропруденційного нагляду

Джерело: [3, 6].

У свою чергу, формування адаптованої до світових умов системи мікро- та макропруденційного нагляду ринку ПФІ вимагає аналіз існуючих елементів цієї системи в Україні. Так, на сьогодні в Україні пруденційний нагляд здійснюється за групами фінансових інститутів, а саме:

- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі — НКЦПФР) (Комітет з питань моніторингу, пруденційного і консолідованого нагляду на інформаційної політики на фондовому ринку) здійснює пруденційний нагляд за торговцями цінними паперами, фондовими біржами, особами, які здійснюють депозитарну і розрахунково-клірингову діяльність;

- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі — НКРРФП) (Відділ стандартів оцінки ризиків, пруденційного та консолідованого нагляду) здійснює нагляд за небанківськими фінансовими установами;

- Національний банк України (далі — НБУ) (Департамент пруденційного нагляду) здійснює нагляд за банківськими фінансовими установами.

Отже, пруденційний нагляд в Україні представлений декількома органами, які здійснюють діяльність у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

Узагальнена діюча система пруденційного нагляду ринку ПФІ в Україні представлена на рисунку 2.

Так, залежно від специфіки кожного окремого сегмента ринку ПФІ нагляд містить певні пруденційні вимоги щодо їх суб'єктів. При цьому слід відмітити, що на сьогодні НКРРФП розроблено пруденційні вимоги лише щодо торговців цінними паперами (Про схвалення проекту рішення Комісії "Про затвердження Положення про пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку — діяльності з торгівлі цінними паперами" [8]) та осіб, які здійснюють депозитарну діяльність (Про схвалення проекту рішення Комісії "Про затвердження Положення щодо пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку — депозитарної діяльності та вимог до системи управління ризиками" [10]). Що стосується інших інститутів, то вимоги до їх діяльності практично відсутні.

Так, наприклад, для саморегульованих організацій встановлено лише вимоги для отримання свідоцтва про реєстрацію об'єднання як саморегульованої організації (Наказ НКЦПФР "Про затвердження Положення про саморегульовану організацію ринку цінних паперів" [9]).

Отже, функціонуюча система пруденційного нагляду себе зарекомендувала як недієва, що обумовлено неврахуванням при розробленні пруденційних вимог відмінностей між діяльністю торговців цінними паперами та фондових бірж, осіб, які здійснюють депозитарну діяльність і розрахунково-клірингову діяльність.

З метою вирішення зазначеної проблеми Комітетом НКЦПФР з питань моніторингу, пруденційного і консолідованого нагляду та інформаційної політики на фондовому ринку була затверджена Концепція пруденційного нагляду на фондовому ринку.

Не зважаючи на вдалу реалізацію в майбутньому Концепції пруденційного нагляду на фондовому ринку, створена система пруденційного нагляду як і функціонуюча не позбавлена ряду недоліків, основними з яких є:

- відсутність координації між органами нагляду (НБУ, НКЦПФР та НКРРФП);

- відсутність макропруденційного нагляду, оскільки діючі нормативно-правові акти передбачають створення лише мікропруденційної підсистеми нагляду шляхом встановлення пруденційних вимог щодо учасників ринку ПФІ;

- відсутність комплексної системи мікропруденційних вимог, направлених на мінімізацію конкретних ризиків за професійними учасниками ринку ПФІ;

- відсутність єдиної бази даних фінансових установ та уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за ними через те, що не встановлено на законодавчому рівні органу, який би вів цю базу відповідно до регулятивних вимог.

При цьому, беручи до уваги наявні проблеми функціонування як ринку ПФІ, так і системи його регулювання, існує гостра необхідність у розробці концептуальних засад саме макропруденційного нагляду, впровадження якого сприя-

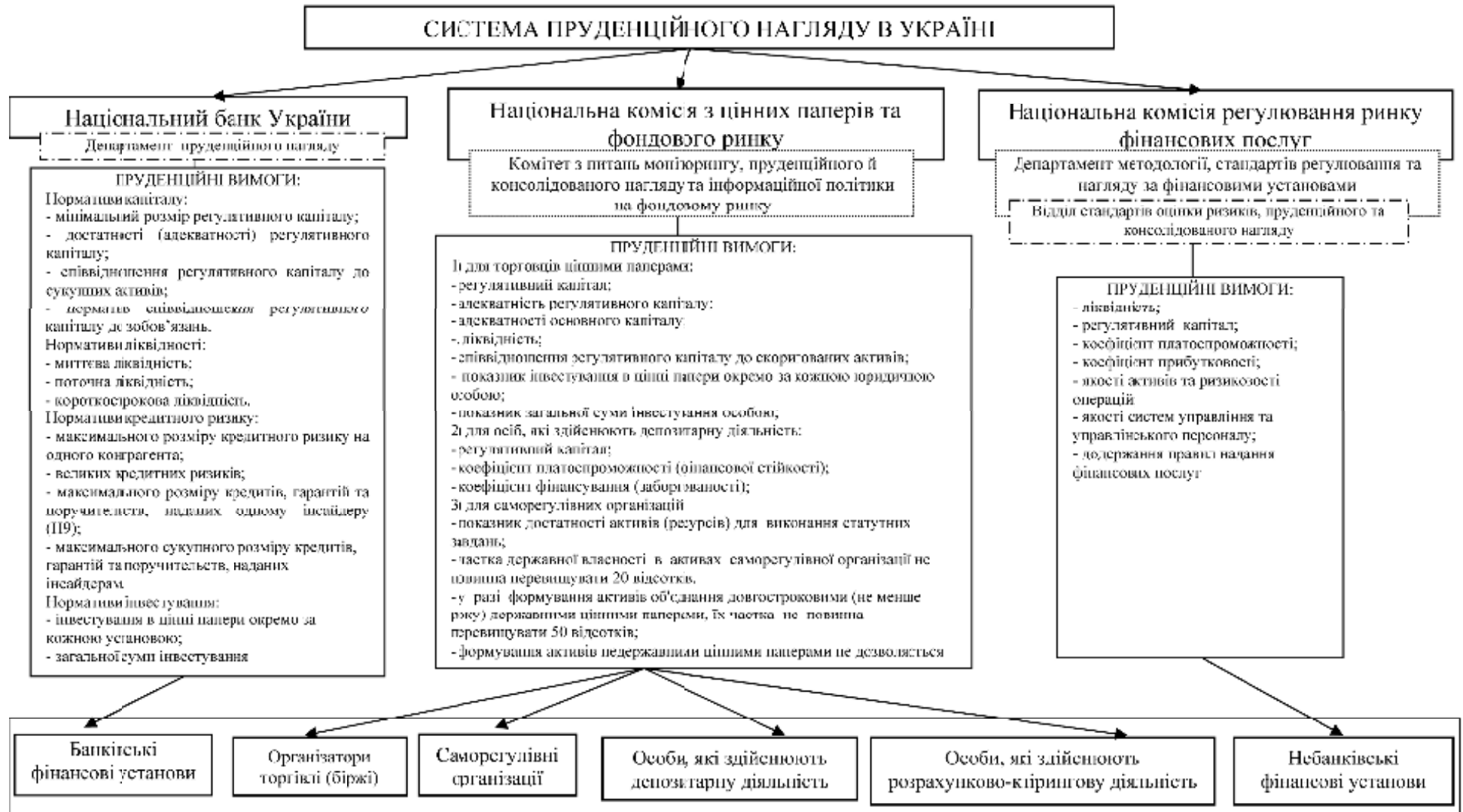

Рис. 2. Функціонує система пруденційного нагляду на ринку ПФІ в Україні

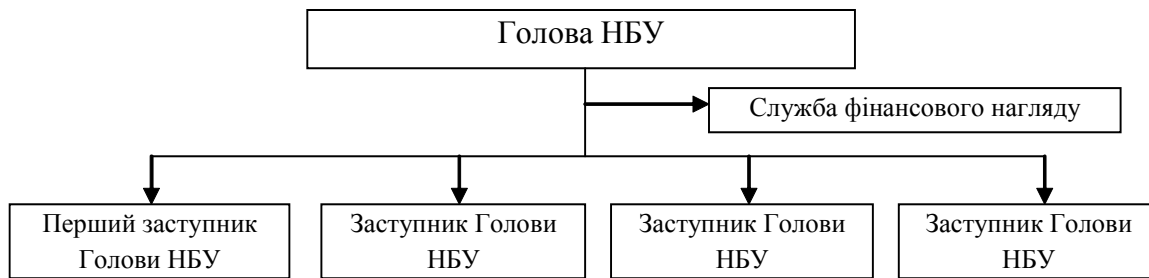

Рис. 3. Запропонована відокремлена модель макропруденційного нагляду в Україні

тиме забезпеченню стійкості цього ринку, його контролюваності та підвищенню рівня довіри до нього.

Так, на сьогодні, як вже зазначалося раніше, в Україні ще не створено чіткої системи оцінки системного ризику, а макропруденційний нагляд не здійснюється взагалі. До часткової реалізації такої діяльності як макропруденційний нагляд слід віднести розрахунки макроекономічних стрес-тестів та деякі із метаданих індикаторів фінансової стабільності, що створює НБУ у рамках Програми оцінки стійкості фінансового сектору, яку на теренах України реалізують Світовий банк та Міжнародний валютний фонд разом із вітчизняним регулятором. У свою чергу, для забезпечення системної стійкості фінансового сектору в цілому цього недостатньо.

У зв'язку з тим, що фінансовий ринок є системою взаємозв'язків, то об'єктами макропруденційного нагляду є відносини між фінансовими посередниками, учасниками, інфраструктурою цього ринку, а також між фінансовим сектором економіки та реальною економікою.

Основними завданнями макропруденційного нагляду ринку ПФІ є:

- підтримка стійкості фінансової системи перед агрономічним впливом шоків на ринок ПФІ;
- обмеження надлишкових фінансових ризиків фінансової системи;
- згладжування фінансового циклу шляхом запобігання формуванню "мильних бульбашок" на ринках фінансових активів, які несуть потенційну загрозу стійкості фінансової системи в цілому та ринку ПФІ зокрема, або мають істотні негативні ефекти для нефінансового сектора [1].

Беручи до уваги той факт, що між рівнями пруденційного нагляду існує тісний зв'язок, з метою побудови ефективної системи макропруденційного нагляду негайно рішення вимагає проблема пов'язана з відсутністю комплексної системи мікропруденційних вимог.

На сьогодні в чинних та проектних нормативних актах пруденційні вимоги не дозволяють мінімізувати основні ризики, врахувати особливості діяльності відповідних учасників ринку ПФІ, забезпечити стійкість ринку. На нашу думку, з метою побудови ефективної системи мікропруденційного нагляду необхідно розробити для кожного суб'єкту нагляду (банківські фінансові установи; торгівці цінними паперами та їх похідними; організатори торгів; саморегульовані організації; особи, що здійснюють депозитарну діяльність; особи, що здійснюють розрахунково-клірингову діяльність та особи, які надають певні фінансові послуги) систему пруденційних вимог, сукупність яких лежить на розділити на декілька груп, а саме: фінансовий левридж, ризик ліквідності, ринковий ризик, кредитна експансія (кредитний ризик), ризик інвестування, взаємозалежність системоутворюючих гравців ринку та організації.

Запропонована нами система пруденційних вимог навідинно від існуючої має наступні переваги:

- відповідає принципам інформативності, суттєвості та достатності;
- має цільовий характер, оскільки кожна з груп спрямована на вирішення конкретної проблеми (наприклад, забезпечення фінансової стійкості тощо) або мінімізацію відповідних ризиків;
- враховує специфіку кожного окремого учасника ринку ПФІ.

При цьому, слід відмітити, що макропруденційний нагляд має можливість враховувати ті аспекти, які, як правило, ігноруються мікропруденціальним регулюванням (наприклад, враховує інтереси системоутворюючих

учасників та взаємозв'язки між ними та іншими учасниками).

У свою чергу, на відмінну від мікропруденційних норм, які для всіх суб'єктів є рівними, інструментарій макропруденційного нагляду має декілька особливостей:

- передбачається встановлення більш високих норм та стандартів для інститутів, ринків та інструментів, які є ключовими для не тільки для ринку ПФІ, а й для фінансової системи в цілому, що дозволяє створити буфер капіталу та ліквідності і не залежати від грошової допомоги або фіскальної влади;
- норми макропруденційного нагляду повинні носити динамічний характер, що дозволить фінансовим інститутам протистояти "мильним бульбашкам" та дисбалансам на ринках фінансових активів.

Окрім цього, у зв'язку з відсутністю чіткої стратегії реорганізації системи регулювання та нагляду на макропруденційній основі, що пов'язано, в першу чергу, з відсутністю конкретних цілей, завдань, ресурсного забезпечення (фінансового, матеріального, кадрового), системи оцінки ризиків, системи відповідальності; розроблених етапів реалізації стратегії розвитку фінансової системи, чітко окреслених пріоритетів органів виконавчої влади тощо, вважаємо, доцільним, у першу чергу, проаналізувати міжнародний досвід побудови системи макропруденційного нагляду на прикладі США, Великобританії та ЄС.

Порівнюючи системи побудови макропруденційного нагляду США, Великобританії та ЄС, слід відмітити, що кожна з них має як переваги так і недоліки. Так, у США позитивно рисою є створення макропруденційного регулятора, що об'єднує п'ять органів влади для досягнення спільної цілі на федеральному рівні. У свою чергу, негативним є існування великої кількості внутрішніх протистоянь, основною причиною виникнення яких є її складність. Натомість система нагляду ЄС враховує недоліки подібної системи, що функціонує в США. Проте основні функції нагляду залишаються закріпленими за національними органами, що не може позитивно впливати на ефективність функціонування такої системи. Основною перевагою системи регулювання та нагляду Великобританії є її простота, яка дозволяє макропруденційному органу безпосередньо керувати процесом у разі необхідності та приймати рішення щодо застосування тих чи інших інструментів.

Беручи до уваги той факт, що модель макропруденційного регулювання та нагляду ринку ПФІ зорієнтована на врахування усього спектру ризиків, спроможних породити виникнення системної кризи, запровадження макропруденційного нагляду передбачає у перспективі створення мега-регулятора. При цьому, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку вітчизняного фінансового ринку запровадження єдиного регулятора є недоцільним. У зв'язку з цим, раціональним є на теренах України започаткувати діяльність двох окремих органів регулювання та нагляду, тобто модель перехресного регулювання. Проте в цьому випадку постає одне питання, який з існуючих органів регулювання ринку ПФІ уповноважити на здійснення макропруденційного нагляду?

Так, у більшості країн (Словаччина, Словенія, Румунія, Чехія, Польща тощо), в т. ч. і в Україні, банківський нагляд здійснюють безпосередньо центральні банки, що дозволяє забезпечити зв'язок між макро- та мікропруденційними рівнями нагляду лише банківського сектору. При цьому, світова фінансова криза викрила слабкі місця фінансового регулювання та нагляду, наявність яких свідчить про необхідність системної роботи, що охоплюватиме фінансовий

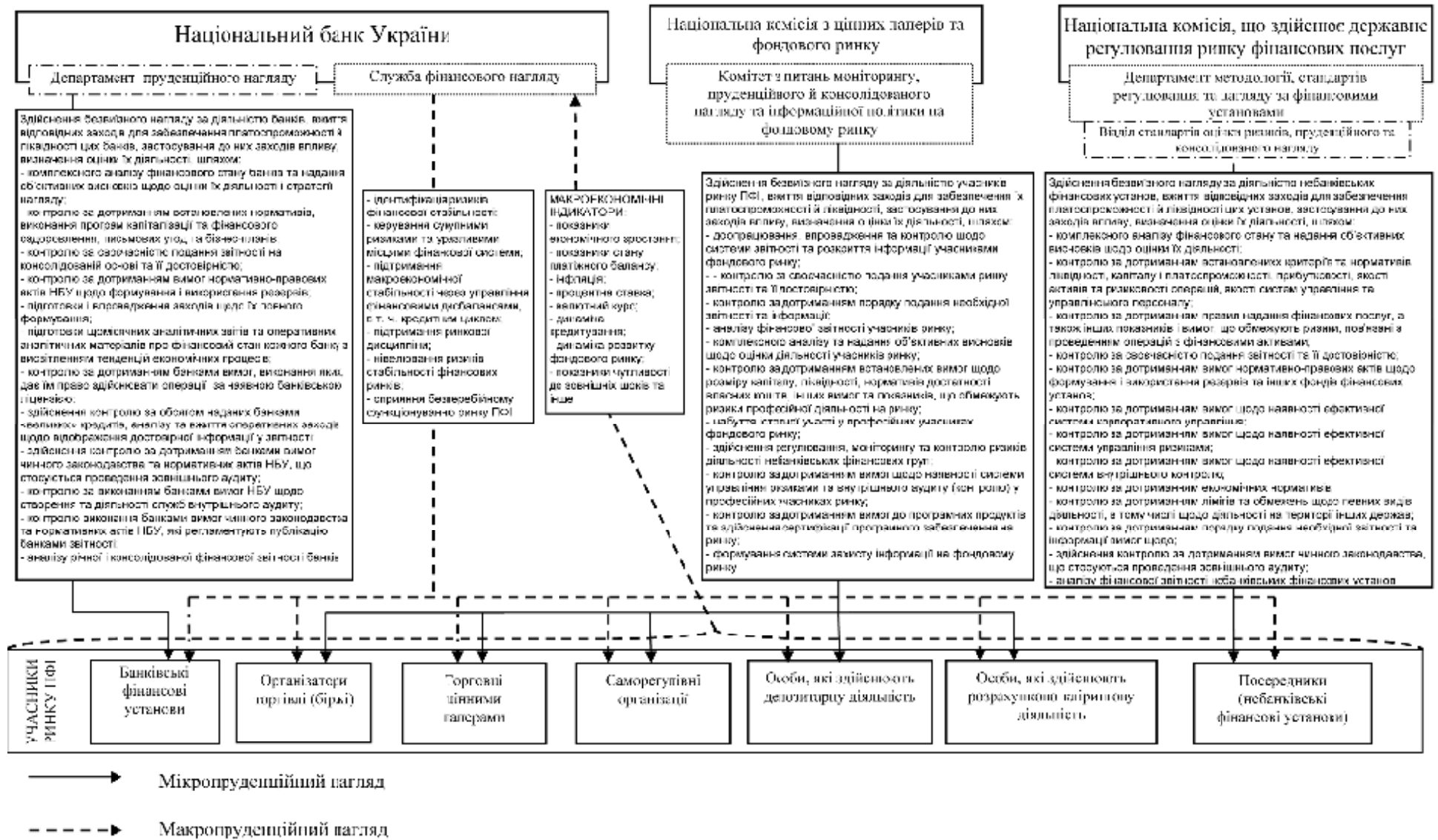

Рис. 4. Запропонована система пруденційного нагляду

сектор у цілому, а не підтримання платоспроможності окремих фінансових установ. У зв'язку з цим, переважна більшість центральних банків перейшли від системи мікропруденційного нагляду до макропруденційного, концепція якого була розроблена під егідою Банку міжнародних розрахунків у 2000—2006 рр. [4].

Ми підтримуємо, ідею надання повноважень щодо здійснення макропруденційного регулювання фінансового сектору центральному банку і, вважаємо, доцільним реалізувати її в Україні. Так, якщо відповідальність за макропруденційний нагляд закріплюється за НБУ, його корпоративна структура зазнає відповідних змін. У сучасній світовій практиці існує дві основні моделі організації макропруденційного регулювання та нагляду: вбудована (Румунія, Чехія, Польща тощо) та відокремлена (Нідерланди, Угорщина, Словенія тощо).

Беручи до уваги те, що макроекономічний аналіз здійснюється в іншому підрозділі (економічного або монетарного аналізу), мікропруденційний нагляд не завжди може бути доповнений макропруденційними заходами, що знижує ефективність регулювання в цілому. Крім того, поєднання функцій може звести реалізацію цілей макропруденційного нагляду до узагальнення ризиків окремих учасників фінансових ринків і негативно вплинути на системну процедуру оцінки моніторингу показників стійкості фінансового сектору. Аналогічна ситуація характерна і для функціонування підрозділу фінансової стабільності у складі департаменту з питань монетарної політики [4, с. 14]. Враховуючи світовий досвід, наслідки світової фінансової кризи та існуючі ризики фінансового сектору, на нашу думку, ефективнішим є створення підрозділу фінансової стабільності як автономної структурної одиниці НБУ. Найбільш вдалим прикладом успішної діяльності окремого підрозділу із забезпечення фінансової стабільності системи в організаційній структурі центрального банку є Словаччина, де цей департамент підпорядкований безпосередньо Голові Народного банку Словаччини та відповідальний за підготовку Огляду фінансової стабільності [4, 5].

Отже, на нашу думку, в Україні доцільно створити Службу фінансового нагляду при НБУ як орган пруденційного нагляду на фінансовому ринку в цілому і зокрема ринку ПФІ. Корпоративна структура НБУ з урахуванням зазначених змін представлена на рисунку 3.

Слід відмітити, що створення цієї Служби при Національному банку України є найбільш вдалим із варіантів реформування діючої системи регулювання фінансового ринку і не суперечить існуючому у світі вектору розвитку моделей регулювання цього ринку.

Запропонована система пруденційного нагляду представлена на рисунку 4.

ВИСНОВОК

Пруденційний нагляд ринку ПФІ є системою нагляду та контролю за фінансовим станом професійних учасників ринку цінних паперів та їх похідних, що здійснюється НКЦПФР, НКРРФП та НБУ з метою захисту прав як інвесторів, так і інтересів самих профучасників. При цьому цій системі притаманна значна кількість проблем, що не дають можливість підтримувати стійкість фінансової системи в цілому та ринку ПФІ зокрема перед агрегованим впливом шоками. У зв'язку з цим набуло актуальності розроблення та поширення концепції макропруденційного нагляду на ринку ПФІ, впровадження якого сприятиме забезпеченню стійкості цього ринку, його контролюваності та підвищення рівня довіри до нього. Аналіз світового досвіду організації макропруденційного нагляду дозволив нам зробити висновок, що більш дієвим та ефективним буде наділити повноваженнями щодо здійснення цього нагляду НБУ, застосувавши для його структурної реорганізації модель відокремленої організації пруденційного нагляду (Служба фінансового нагляду). Саме такий варіант реформування системи пруденційного нагляду найбільш повно враховує особливості функціонування вітчизняного ринку ПФІ та не суперечить існуючому у світі вектору розвитку моделей регулювання цього ринку.

Література:

1. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools, and Systems for the Future [Text] / Group of Thirty. — October. — 2010.

2. Evans O. Macroprudential indicators of financial system soundness [Text] / Staff Team led by Owen Evans, Alfredo M. Leone, Mahinder Gill and Paul Hilbers // IMF Occasional Paper. — Washington DC. — April. — 2000. — 54 p.

3. Hirtle B. Macroprudential Supervision of Financial Institutions: Lessons from the SCAP / B. Hirtle, T. Schuermann, K. Stiroh // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. — 2009. — № 409. — 15 p.

4. Міщенко В. Методологічні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду [Текст] / В. Міщенко, А. Крилова // Вісник НБУ. — № 3. — 2011. — С. 12—15.

5. Моисеев С.Р. Макропруденциальная политика: цели, инструменты и применение в России [Электронный ресурс] / С.Р. Моисеев // Банковское дело. — № 3. — 2011. — Режим доступа: [http://research.mfpa.ru/general/upload/content_list/BD-03-11\[2\].pdf](http://research.mfpa.ru/general/upload/content_list/BD-03-11[2].pdf). — Университет "Синергия".

6. Офіційний сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bis.org>

7. Парипа К.В. Забезпечення фінансової стійкості: порівняльний аналіз систем макропруденційного регулювання [Текст] / К.В. Парипа // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2012. — С. 125—129.

8. Про затвердження Положення про пруденційних нормативах професійної діяльності на фондовому ринку — діяльності з торгівлі цінними паперами [Електронний ресурс]: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 25.12.2012 № 1900. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0139-13>. — Офіційний сайт Верховної ради України.

9. Про затвердження Положення про саморегульну організацію ринку цінних паперів [Електронний ресурс]: Наказ Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.12.1996 № 329. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96>. — Офіційний сайт Верховної ради України.

10. Про затвердження Положення щодо пруденціальних нормативах професійної діяльності на фондовому ринку — депозитарної діяльності та вимог до системи управління ризиками [Електронний ресурс]: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 15.01.2013 № 37. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0216-13>. — Офіційний сайт Верховної ради України.

References:

1. Group of Thirty (October 2010), "Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools, and Systems for the Future".

2. Evans, O. (April 2000), "Macroprudential indicators of financial system soundness", IMF Occasional Paper, Washington DC, pp. 54.

3. Hirtle, B. (2009), "Macroprudential Supervision of Financial Institutions: Lessons from the SCAP", Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, 15 p.

4. Mishchenko, V. (2011), "Methodological principles introducing macro-prudential regulation and supervision", Proceedings of the National Bank of Ukraine, vol. 3, pp. 12—15.

5. Moiseev, S. R. (2011), "Macroprudential policy: objectives and instruments used in Russia", Finance sector, vol. 3, available at: [http://research.mfpa.ru/general/upload/content_list/BD-03-11\[2\].pdf](http://research.mfpa.ru/general/upload/content_list/BD-03-11[2].pdf)

6. Official website of the Bank for International Settlements, available at: <http://www.bis.org>

7. Parypa, K. V. (2012), "Ensuring financial stability: porivnylnyuy analysis of macro-prudential regulation", Foreign trade: business, finance, law, pp. 125—129.

8. The decision of the National commission on securities and stock market (25.12.2012), "On approval of the prudential norms of professional activity on the stock market — securities trading", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0139-13>.

9. The decision of the National commission on securities and stock market (15.01.2013) "On approval of regulations prudetsialnyh professional stock market — depository activities and requirements for risk management systems", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0216-13>

10. Order of the National commission on securities and stock market (23.12.1996), "On approval of the self-regulatory organization of the securities market", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

Н. В. Сакір-Молочко,
аспірант кафедри макроекономіки та державного управління,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

N. Sakir-Molochko,
postgraduate student of Macroeconomics and Public Administration Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

STATE REGULATION OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION: LEGAL ASPECTS

Мета статті полягає у дослідженні правового методу державного регулювання регіонального економічного співробітництва. У статті досліджено сучасну національну нормативно-правову базу, що регулює деякі аспекти регіонального економічного співробітництва. Виявлено, що сучасне національне законодавство щодо даного питання є недосконалим та не в повному обсязі охоплює всі аспекти регіонального економічного співробітництва. Автором розроблено проект Закону України "Про регіональне економічне співробітництво", який містить визначення термінів, положення про принципи, рівні та види, правову основу регіонального економічного співробітництва, повноваження суб'єктів регіонального економічного співробітництва, мету та принципи державної політики у сфері регіонального економічного співробітництва, механізм державної підтримки, моніторингу та фінансового забезпечення регіонального економічного співробітництва.

The purpose of the article is to study legal methods of state regulation of regional economic cooperation. In the article the current national regulatory framework that governs some aspects of regional economic cooperation are researched. We found that the current national legislation on this issue is incomplete and not fully cover all aspects of regional economic cooperation. The author worked out the Draft Law of Ukraine "On regional economic cooperation", which contains definitions of terms, provisions on principles, levels and types, the legal basis for regional economic cooperation and economic powers of regional economic cooperation, the purpose and principles of the state policy in the field of regional economic cooperation, mechanism of state support, monitoring and financial support for regional economic cooperation.

Ключові слова: регіональне економічне співробітництво, зовнішньоекономічна діяльність, транскордонне співробітництво, державне регулювання, правове регулювання.

Key words: regional economic cooperation, foreign trade, cross-border cooperation, government regulation, legal regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку національної економіки неможливо досягти позитивних результатів без активного впливу держави на економічні процеси, тобто без державного регулювання економіки. Як відомо, методами державного регулювання економіки є правові, адміністративні, економічні та пропагандистські.

Одним з основних аспектів державного регулювання регіонального економічного співробітництва є його правове регулювання, тобто діяльність держави щодо встановлення обов'язкових норм та правил поведінки суб'єктів та учасників регіонального економічного співробітництва.

Правове забезпечення регіонального економічного співробітництва в Україні недосконале, оскільки наразі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який всеохоплює регулює регіональне економічне співробітництво. Певні аспекти регіонального економічного співробітництва регулюються окремими положеннями низки норматив-

но-правових актів. Таке становище призводить до зниження ефективності державного регулювання регіональних економічних відносин та унеможливає повноцінне використання потенціалу регіонів в ході здійснення ними регіонального економічного співробітництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження з проблем правового регулювання окремих аспектів регіонального економічного співробітництва здійснюють низка науковців. Л. Андрущенко, Г. Анцелевич, А. Винокурова, В. Голубева, С. Коломацька, В. Мілаш, В. Сергієнко, С. Юшина предметом своїх досліджень виділяють правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності. І. Бураковський, І. Грицунік, І. Журба, Н. Мікула, Ю. Присяжнюк у своїх дослідженнях приділяють увагу транскордонному співробітництву. Проте наукові дослідження проблем, пов'язаних з правовим регулюванням регіонального економічного співробітництва відсутні.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Наразі правове регулювання регіонального економічного співробітництва здійснюється шляхом застосування окремих положень різноманітних нормативно-правових актів, що нерідко протирічать одне одному. Тому необхідним є розробка проекту закону, який би визначав організаційно-правові засади, рівні, види та механізм регіонального економічного співробітництва.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного правового регулювання регіонального економічного співробітництва в Україні, визначення його недоліків та розробка основних напрямів вдосконалення правового регулювання регіонального економічного співробітництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Регіональне економічне співробітництво включає як відносини між регіонами всередині країни, так і відносини між регіонами, що знаходяться по різні боки державних кордонів. У національному законодавстві нормативно-правовий акт, який регулював би регіональне економічне співробітництво в повній мірі наразі відсутній. Відносини у сфері регіонального економічного співробітництва регулюються окремими нормами низки нормативно-правових актів.

Нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється низкою актів господарського законодавства загальної сфери дії та спеціального законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність складається з актів законодавства різної юридичної сили, присвячених регулюванню цієї діяльності (в тому числі окремих її аспектів) та окремих норм, що містяться в нормативно-правових актах загальної сфери дії чи присвячених регулюванню інших видів діяльності, що може поєднуватися із зовнішньоекономічною (банківська діяльність, страхування, спільне інвестування тощо). Відтак, систему актів законодавства про зовнішньоекономічну діяльність можна поділити на загальну частину (включає нормативно-правові акти, що містять загальні положення щодо зовнішньоекономічної діяльності) та спеціальну частину, до якої входять акти законодавства чи норми, що визначають специфіку здійснення зовнішньоекономічної діяльності в окремих сферах економіки, на окремих територіях, за участю окремих суб'єктів тощо.

У Конституції України містяться положення щодо визначення виключно законами засад зовнішньоекономічної діяльності [1] та щодо закріплення за Кабінетом Міністрів України такого повноваження як організація та забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи [1].

Господарський кодекс України містить Розділ VII "Зовнішньоекономічна діяльність", що складається з двох глав: Глава 37 "Загальні положення" та Глава 38 "Іноземні інвестиції". [2]

Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" — акт малої кодифікації, спеціально присвячений регулюванню зовнішньоекономічної діяльності.

Також важливу роль в системі законодавства про зовнішньоекономічну діяльність відіграє закон, що визначає умови дії міжнародних договорів в Україні — Закон України "Про міжнародні договори України" та низка законів про ратифікацію міжнародних договорів за участю України — двосторонніх, багатосторонніх (в тому числі укладених між країнами — учасниками міжнародних організацій економічного спрямування): Закон України "Про ратифікацію Рішення Ради урядів Співдружності Незалежних Держав про Правила визначення країни походження товарів", Закон України "Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами", Закон України "Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів".

Закон України "Про міжнародний комерційний арбітраж" визначає правовий статус цього юрисдикційного органу, що вирішує спори між українськими та іноземними суб'єктами господарювання за умови наявності відповідної домовленості між ними.

Закон України "Про торгово-промислові палати в Україні" визначає правове становище цих організацій, в тому числі повноваження у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Законами, що регулюють договірні відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності є: Закон України "Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності"; Закон України "Про угоди про розподіл продукції"; Закон України "Про концесії", Закон України "Про концесії на будівництво автомобільних доріг". Постанова Верховної Ради України "Про ратифікацію Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності" також містить положення щодо регулювання договірних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

До системи законодавства про зовнішньоекономічну діяльність відносяться і наступні акти Кабінету Міністрів України: постанова КМУ № 756 "Про деякі питання регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності", постанова КМУ № 327 "Про Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна"; постанова КМУ № 1861 "Про затвердження Порядку верифікації сертифікатів про походження товарів з України"; постанова КМУ № 1865 "Про порядок ведення спеціальної митної статистики"; постанова КМУ № 1027 "Про Порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями".

У системі законодавства про зовнішньоекономічну діяльність виокремлюється частина, що регулює відносини під час здійснення транскордонного співробітництва.

Питання транскордонного співробітництва регулюється Європейською рамковою конвенцією про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або органами влади 1980 року, Додатковим протоколом до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами і властями 1995 року та Протоколом № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва 1998 року. Україна приєдналася до цих міжнародних договорів на підставі постанови ВРУ № 36 "Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями", Закону України "Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України "Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року" та про ратифікацію додаткових протоколів до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями".

16 листопада 2009 р. у м. Утрехт (Німеччина) на 16-й сесії Конференції Міністрів країн Ради Європи з питань місцевого та регіонального самоврядування було відкрито до підписання Третій Протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, яким передбачається уніфікувати стандарти для утворення та діяльності об'єднань євро регіонального співробітництва (євро регіонів). На підставі Закону України "Про ратифікацію Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС)" даний документ набрав чинності для України.

Важливою складовою у практичному вирішенні питань регіонального та транскордонного співробітництва, їх законодавчому закріпленню стало прийняття у червні 2004 році Закону України "Про транскордонне співробітництво". Закон містить положення щодо організації транскордонного співробітництва, його державної підтримки та фінансового забезпечення.

Нормативно-правове регулювання національного регіонального економічного співробітництва здійснюється шляхом укладання договорів безпосередньо між суб'єктами та учасниками регіонального економічного співробітництва.

Регіон є повноцінним суб'єктом економічних відносин, тому регіональне економічне співробітництво, що полягає у співпраці між регіонами, направлений на укріплення стабільності економічних відносин, забезпечення національних інтересів та удосконалення правових механізмів взаємови-

гідного співробітництва, є важливим аспектом діяльності регіону.

Наразі в національному законодавстві України відсутній нормативно-правовий акт, який би в повній мірі і всебічно регулював відносини у сфері регіонального економічного співробітництва. Це ускладнює ефективне здійснення регіонального економічного співробітництва.

Важливим є чітке визначення рівнів та видів регіонального економічного співробітництва, що дозволить створити оптимальну структуру економічних відносин окремого регіону з іншими суб'єктами регіональних економічних відносин та зробить можливим проводити аналіз та моніторинг, на основі яких будуть визначатись шляхи оптимізації ефективного розвитку регіону. Регіональне економічне співробітництво розглядається науковцями із врахуванням різних аспектів, відповідно, підходи до класифікації його форм, видів та рівнів дещо різняться між собою. Ми пропонуємо виділяти два рівні — національне та міжнародне регіональне економічне співробітництво, а також три рівні — міжрегіональне наднаціональне, транскордонне та міжрегіональне національне економічне співробітництво.

Міжрегіональне національне економічне співробітництво — економічна співпраця між різними регіонами однієї країни.

Транскордонне економічне співробітництво — налагодження та підтримання економічних зв'язків між суміжними прикордонними регіонами різних держав.

Міжрегіональне наднаціональне економічне співробітництво — економічна співпраця між регіонами різних країн, між регіоном однієї країни та іншою країною, між регіоном однієї країни та міжнародною організацією тощо.

Зміст регіонального економічного співробітництва проявляється через його завдання. Проте наразі наукові дослідження з цього питання відсутні. На нашу думку, доцільним є виділити такі завдання регіонального економічного співробітництва: створення сприятливих умов для функціонування і розвитку суб'єктів співробітництва; інтенсивний розвиток регіону; ефективне використання економічного потенціалу регіону; підвищення рівня життя населення регіону; підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону; економічна інтеграція суб'єктів співробітництва.

Найбільш фундаментальним завданням регіонального економічного співробітництва є створення сприятливих умов для функціонування і розвитку суб'єктів співробітництва, оскільки в певній мірі воно охоплює всі інші завдання.

Інтенсивний розвиток регіону забезпечується використанням прогресивних техніко-економічної, організаційно-економічної і суспільної форм розвитку.

Ефективне використання економічного потенціалу регіону полягає у якнайкращому застосуванні інвестиційного, інноваційного, природно-ресурсного і трудового потенціалів.

Підвищення рівня життя населення регіону корелюється з основною метою функціонування будь-якої економічної системи — задоволення потреб суспільства.

Підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону полягає у забезпеченні високого конкурентного статусу у геоekonomічному просторі в довгостроковій перспективі.

Економічна інтеграція суб'єктів регіонального економічного співробітництва — це об'єктивний процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними даними суб'єктами.

Задля створення сприятливих умов для здійснення регіонального економічного співробітництва необхідно удосконалити його правове забезпечення. Необхідно розробити та прийняти Закон України "Про регіональне економічне співробітництво".

Враховуючи вищезазначені пропозиції щодо теоретичних та практичних аспектів регіонального економічного співробітництва та на основі Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", Закону України "Про транскордонне співробітництво" і проекту Закону України "Про співробітництво територіальних громад" ми розробили власний проект Закону України "Про регіональне економічне співробітництво".

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про регіональне економічне співробітництво

Цей Закон визначає організаційно-правові засади, рівні, види та механізм регіонального економічного співробітництва.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються у такому значенні:

— державна підтримка розвитку регіонального економічного співробітництва — сукупність рішень і дій організаціїного, правового, фінансового характеру органів державної влади України, спрямованих на реалізацію проектів регіонального економічного співробітництва;

— договір про регіональне економічне співробітництво — договір між суб'єктами регіонального економічного співробітництва, яка регламентує правові, організаційні, економічні та інші аспекти цього співробітництва;

— міжнародне економічне співробітництво — рівень економічного співробітництва, що передбачає економічну співпрацю, що має місце як на території України, так і за її межами;

— міжрегіональне наднаціональне економічне співробітництво — вид наднаціонального економічного співробітництва, що передбачає співпрацю між регіонами, що знаходяться по різні сторони державного кордону;

— міжрегіональне національне економічне співробітництво — вид національного економічного співробітництва, що передбачає співпрацю між регіонами однієї країни;

— національне економічне співробітництво — рівень економічного співробітництва, що передбачає співпрацю в межах однієї країни;

— проекти регіонального економічного співробітництва — комплекс заходів суб'єктів та учасників регіонального економічного співробітництва України, спрямованих на розвиток регіонального економічного співробітництва;

— регіональне економічне співробітництво — співпраця між регіонами, направлена на укріплення стабільності економічних відносин, забезпечення національних інтересів та удосконалення правових механізмів взаємовигідного співробітництва.

— спільні проекти регіонального економічного співробітництва — комплекс заходів суб'єктів та учасників регіонального економічного співробітництва;

— суб'єкти регіонального економічного співробітництва — територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють між собою та з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством та угодами про регіональне економічне співробітництво;

— транскордонне економічне співробітництво — вид регіонального економічного співробітництва, що передбачає спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством;

— учасники регіонального економічного співробітництва — юридичні та фізичні особи, громадські організації, що беруть участь в регіональному економічному співробітництві.

Стаття 2. Принципи регіонального економічного співробітництва

Співробітництво ґрунтується на таких принципах:

- законності;
- добровільності;
- взаємної вигоди;
- прозорості та відкритості;
- рівноправності учасників;
- взаємної відповідальності суб'єктів співробітництва за його результати.

Стаття 3. Завдання регіонального економічного співробітництва

Регіональне економічне співробітництво здійснюється задля виконання таких завдань:

- створення сприятливих умов для функціонування і розвитку суб'єктів співробітництва;
- інтенсивний розвиток регіону;
- ефективне використання економічного потенціалу регіону;
- підвищення рівня життя населення регіону;
- підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону;
- економічна інтеграція суб'єктів співробітництва.

Стаття 4. Правова основа регіонального економічного співробітництва

Правовою основою регіонального економічного співробітництва є Конституція України, міжнародні договори України, що регулюють відносини у цій сфері, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей Закон та інші нормативно-правові акти.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила міжнародного договору України.

Стаття 5. Мета та принципи державної політики у сфері регіонального економічного співробітництва

Метою державної політики у сфері регіонального економічного співробітництва є створення сприятливих умов для ефективної та взаємовигідної співпраці суб'єктів та учасників регіонального економічного співробітництва України, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів України та рівня життя населення.

Державна політика у сфері регіонального економічного співробітництва ґрунтується на принципах:

- законності;
- чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між суб'єктами регіонального економічного співробітництва України;
- гармонізації загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- забезпечення рівних можливостей для регіонів України щодо співпраці в рамках регіонального економічного співробітництва;
- створення ефективних механізмів забезпечення умов для здійснення регіонального економічного співробітництва.

Розділ II
ОРГАНІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Стаття 5. Рівні та види регіонального економічного співробітництва

За рівнем регіональне економічне співробітництво поділяється на національне та міжнародне.

Національному економічному співробітництву відповідає такий вид, як міжрегіональне національне економічне співробітництво.

Міжнародне економічне співробітництво включає такі види, як транскордонне економічне співробітництво та міжрегіональне наднаціональне економічне співробітництво.

Стаття 6. Координація регіонального економічного співробітництва та контроль за додержанням законодавства з питань регіонального економічного співробітництва.

Загальну координацію регіонального економічного співробітництва та контроль за додержанням законодавства з питань регіонального економічного співробітництва здійснює центральний орган виконавчої влади, з питань регіонального економічного співробітництва, відповідно до повноважень, визначених законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у координації та розвитку транскордонного співробітництва відповідно до їх компетенції.

Стаття 7. Повноваження суб'єктів регіонального економічного співробітництва.

Суб'єкти регіонального економічного співробітництва України в межах своїх повноважень та відповідно до законодавства України:

- укладають договори про регіональне економічне співробітництво і забезпечують їх виконання;
- забезпечують виконання зобов'язань України за міжнародними договорами України про регіональне економічне співробітництво;
- беруть участь у реалізації спільних проектів;
- приймають рішення про вступ до відповідних міжнародних асоціацій, інших об'єднань;
- вносять у разі потреби у встановленому порядку пропозиції щодо внесення змін до актів законодавства з питань регіонального економічного співробітництва.

Стаття 8. Договори про регіональне економічне співробітництво.

Суб'єкти регіонального економічного співробітництва України в межах своїх повноважень та відповідно до законодавства можуть укладати договори про регіональне економічне співробітництво.

Договори регламентують правові, організаційні, економічні та інші аспекти співробітництва.

Суб'єкти регіонального економічного співробітництва України за запитами центральних органів виконавчої влади, до компетенції яких належать питання регіонального економічного співробітництва, надають інформацію щодо виконання договорів про регіональне економічне співробітництво, а також про його результати.

Розділ III
ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА, МОНІТОРИНГ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Стаття 9. Принципи та форми державної підтримки

Основними принципами державної підтримки у сфері регіонального економічного співробітництва є:

- об'єктивність, відкритість та економічна обґрунтованість відбору проектів регіонального економічного співробітництва для надання державної підтримки;
- концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних та найбільш обґрунтованих проектах з метою досягнення максимального ефекту їх реалізації;
- забезпечення умов для використання організаційних, фінансових, інституційних можливостей суб'єктів і учасників регіонального економічного співробітництва України у розробленні та здійсненні заходів щодо реалізації проектів регіонального економічного співробітництва;
- недопущення використання цільової державної підтримки для фінансування поточних потреб соціально-економічного розвитку регіонів.

Державна підтримка розвитку регіонального економічного співробітництва передбачає:

- визначення пріоритетних напрямів державної підтримки розвитку регіонального економічного співробітництва;
- відбір проектів регіонального економічного співробітництва, які потребують державної підтримки;
- розроблення та виконання державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;
- надання правової, організаційної, методичної, інформаційної допомоги та підтримки суб'єктам і учасникам регіонального економічного співробітництва України.

Стаття 10. Державні програми розвитку регіонального економічного співробітництва

Державна фінансова підтримка може надаватися проектам регіонального економічного співробітництва, які мають достатню аргументацію щодо ефективного розв'язання актуальних проблем і були відібрані на конкурсній основі за цілями, пріоритетами, необхідними ресурсами та тривалістю їх реалізації згідно з порядком, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Державні програми розвитку регіонального економічного співробітництва розробляються суб'єктами транскордонного співробітництва України, погоджуються із центральним органом виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва та подаються в установленому законодавством порядку Кабінету Міністрів України.

Стаття 11. Функції центрального органу виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва

Центральний орган виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва відповідно до законодавства:

- надає правову, інформаційну, методичну, організаційну підтримку суб'єктам і учасникам регіонального економічного співробітництва України;
- розробляє порядок підготовки проектів регіонального економічного співробітництва та державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;
- розробляє положення про проведення конкурсу проектів регіонального економічного співробітництва, які претендують на включення до державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;
- проводить моніторинг виконання державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;
- розглядає пропозиції суб'єктів регіонального економічного співробітництва України щодо включення проектів регіонального економічного співробітництва до державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;

— здійснює у межах своєї компетенції координацію та взаємне узгодження державних галузевих, регіональних програм і державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва під час формування проекту Державного бюджету України на відповідний рік.

Стаття 12. Функції суб'єктів регіонального економічного співробітництва України у сфері державної підтримки розвитку регіонального економічного співробітництва.

Суб'єкти регіонального економічного співробітництва України:

— організовують та координують роботу з підготовки та реалізації проектів регіонального економічного співробітництва;

— беруть участь у розробленні спільних проектів та координують їх реалізацію;

— розробляють або беруть участь у розробці державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва;

— забезпечують у межах своєї компетенції виділення в установленому порядку з місцевих бюджетів коштів на розвиток регіонального економічного співробітництва.

Стаття 13. Моніторинг регіонального економічного співробітництва

Моніторинг реалізації регіонального економічного співробітництва здійснює центральний орган виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва.

Один із суб'єктів регіонального економічного співробітництва, відповідальний згідно з договором за подання звітів про реалізацію співробітництва, щорічно, до кінця I кварталу року, наступного за звітним, подає такий звіт центральному органу виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва.

Центральний орган виконавчої влади з питань регіонального економічного співробітництва:

— аналізує подані звіти та за їх результатами приймає рішення про надання суб'єктам регіонального економічного співробітництва відповідної державної підтримки;

— оприлюднює кращі практики такого співробітництва;

— ініціює зміни до законодавства, що регламентує здійснення регіонального економічного співробітництва.

Розділ IV

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Стаття 14. Фінансове забезпечення регіонального економічного співробітництва

Видатки на реалізацію проектів регіонального економічного співробітництва здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів на відповідний рік, а також інших джерел, не заборонених законом.

Для спільного фінансування проектів регіонального економічного співробітництва може використовуватися міжнародна технічна допомога, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій згідно із законодавством України.

Обсяги державної фінансової підтримки розвитку регіонального економічного співробітництва визначаються у законі про Державний бюджет України на відповідний рік згідно з державними програмами розвитку регіонального економічного співробітництва, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Обсяги коштів, що спрямовуються суб'єктами регіонального економічного співробітництва України на виконання державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва, визначаються у відповідних місцевих бюджетах.

Заходи щодо виконання державних програм розвитку регіонального економічного співробітництва фінансуються за рахунок бюджетних призначень головних розпорядників коштів Державного бюджету України на відповідний рік.

Розділ V

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом:

— привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

— забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом;

— прийняти нормативно-правові акти, необхідні для реалізації цього Закону.

ВИСНОВКИ

Отже, регіональне економічне співробітництво регулюється окремими положеннями низки нормативно-правових актів, основними серед яких є: Конституція України, Господарський кодекс України, Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність", Закон України "Про міжнародні договори України", Закон України "Про транскордонне співробітництво", Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами і властями та додаткові протоколи до неї. Ми розробили проект Закону України "Про регіональне економічне співробітництво", прийняття якого забезпечить розвиток регіонального економічного співробітництва та ефективне використання потенціалу кожного регіону України.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

3. Закон України від 16 квітня 1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

4. Закон України від 2 грудня 1997 р. "Про торговельно-промислову палату в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80>

5. Закон України від 24 лютого 1994 р. "Про міжнародний комерційний арбітраж" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>

6. Закон України від 24 червня 2004 р. "Про транскордонне співробітництво" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

7. Закон України від 29 червня 2004 р. "Про міжнародні договори України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

8. Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями: Постанова Верховної Ради України від 14 липня 1993 р. № 3384-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3384-12>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Constitution, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Economic Code of Ukraine, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Foreign Economic Activities", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80>

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On Cross-Border Cooperation", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On International Agreements of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), Resolution "On the accession of Ukraine to the European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3384-12>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

А. Т. Мельник,

викладач, Буковинський державний фінансово-економічний університет, м. Чернівці

АНАЛІЗ ЗАЛУЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

A. Melnyk,

teacher, Bukovina State University of Finance and Economic, Chernivtsi

ANALYSIS OF ATTRACTING FINANCIAL RESOURCES OF BANKING SYSTEM OF UKRAINE

У статті розглянуто особливості мобілізації грошових ресурсів банківськими установами України та фактори, що впливають на даний процес. Автором проаналізовано основні показники залучення ресурсів банківською системою України протягом 2009—2013 років, а саме: обсяг та динаміку залучення ресурсів банками України, строкову та валютну структури залучених депозитів, співвідношення обсягів та динаміки залучення ресурсів фізичних та юридичних осіб. Визначено позитивні тенденції збільшення обсягів депозитів, залучених банківськими установами України, зокрема у національній валюті, при одночасному скороченні темпів приросту вкладів у іноземній валюті. У статті наведені перспективи та шляхи підтримання позитивних тенденцій у сфері мобілізації грошових коштів банківським сектором України, що спостерігалися протягом 2009—2013 років.

The present paper is focused on the features of role of mobilizing the financial resources of banking system of Ukraine. The factors which affect this process were analyzed. Author describes the indicators of mobilizing financial resources by the banking system of Ukraine, such as quantity and dynamics of mobilizing the financial resources of banks of Ukraine, term and currency structure of deposits, quantity and dynamics of mobilizing the financial resources of individuals and businesses. There are also noticed the positive trends in increasing the deposits quantity, which are accumulated by the commercial banks of Ukraine, particularly in national currency in interaction with curtailment of the investments in foreign currency. The article also contains the future prospects and ways of increasing the quantities of money in mobilized funds by the banking sector of Ukraine.

Ключові слова: банк, банківська система, залучені ресурси, депозит, строкова структура, поточні депозити, валютна структура.

Key words: bank, banking system, involved resources, deposit, term structure, current deposits, currency structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Специфіка діяльності банківської системи характеризується тим, що основну частку у структурі її ресурсної бази становлять залучені та позикові кошти. Обсяг та структура залучених ресурсів визначають перспективи подальшого розвитку банківської системи, її можливості формувати пропозицію банківських продуктів на фінансовому ринку. Крім того, аналіз таких показників, як середній розмір залученого депозиту, середній термін залучення коштів, валютна структура залучення коштів, середня вартість залучення банками коштів та ін. може бути використаний для аналізу ефективності чинної системи гарантування ресурсів, залучених фінансовими установами. Тому актуальним є аналіз змін та тенденцій залучення ресурсів банківською системою України у сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці розвитку фінансової системи держави, зокрема її банківського сектору, присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких Крупка І.М., Фатюха В., Тисячна Ю.С., Івашук О.О., Галіцейська Ю.М. та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Цілями даної статті є визначення та аналіз основних тенденцій залучення фінансових ресурсів банківською системою України у сучасних економічних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні за підсумками 2013 року у Державному реєстрі банків зареєстровано 183 банки, які акумулювали на фінансовому ринку України 1081954 млн грн., з яких кошти фізичних осіб становили 432470 млн грн. або 40%, а кошти суб'єктів господарювання — 217665 млн грн. або приблизно 20% [8]. Як бачимо, залучення банківськими установами

ресурсів домогосподарств удвічі перевищує обсяг коштів, залучених від юридичних осіб. Для детальнішого аналізу розглянемо динаміку залучення коштів на депозити протягом 2009—2013 років (рис. 1) [8].

Дані рисунка 1 засвідчують, що протягом 2009—2013 років спостерігається щорічне зростання обсягів залучених депозитів банківською системою України. Так, за аналізованого періоду обсяг залучених депозитів банками України зріс на 331147 млрд грн. або на 99%. Особливо високі темпи приросту спостерігалися за підсумками 2010 року, який характеризувався поступовим відновленням банківської системи України після кризових 2008—2009 років.

Як зазначалося, більшу частину залучених депозитів банківськими установами становлять кошти фізичних осіб. Розглянемо детальніше динаміку співвідношення коштів юридичних та фізичних осіб, залучених банківською системою України на депозити, протягом 2009—2013 років (рис. 2) [8].

Дані рисунка 2 демонструють, що у структурі коштів, залучених банками, переважають кошти фізичних осіб, які за підсумками 2013 року у 1,98 разів переважають частку коштів, мобілізованих від юридичних осіб. Така тенденція спостерігалася протягом усього аналізованого періоду. Так, у 2009 році кошти, залучені від фізичних осіб, перевищували у 2,6 разів кошти, залучені від юридичних осіб, у 2010 році — у 2,7 разів, у 2011 році — у 2,3 рази, у 2012 році — у 2,5 разів. Порівняємо також відносні показники приросту коштів, залучених від юридичних та фізичних осіб на депозити. Темпи приросту коштів, залучених від юридичних осіб, становили у 2010 році — 24%, у 2011 році — 32,3%, у 2012 році — 8,1%, у 2013 році — 49%. А від фізичних осіб: у 2010 році — 28,5%, у 2011 році — 12,8%, у 2012 році — 18,9%, у 2013 році — 17,1%. Як бачимо, хоча частка коштів фізичних осіб на депозитах у банках є більшою, однак тем-

пи приросту коштів юридичних осіб на рахунках у банках в окремі роки (2011 рік та 2013 рік) випереджають аналогічний показник для фізичних осіб (на 19,5% та 31,9% відповідно).

Тенденція збільшення обсягів залучення ресурсів банківською системою України пов'язана з активним залученням нових клієнтів через переведення соціальних виплат (зарплат, стипендій, пенсій, державних допомог тощо) на карткові проекти; введення обмеження на розрахунки готівкою до суми 150000 грн.; стимулювання застосовувати безготівкові розрахунки шляхом введення адміністративної відповідальності за відмову споживачу в розрахунку електронними картками та ін. У той же час, все ще значна частина готівки перебуває поза межами фінансової системи. Так, за оцінками експертів та даними НБУ, залишки валютної готівки у підприємств; готівка, що обслуговує тіньову економіку, включаючи корупційні розрахунки і заощадження; готівка, що обслуговує неофіційний експорт; готівка у тих, хто подорожує; готівкові заощадження населення становлять 83 млрд дол. США [9]. Потенційно ці кошти можна та необхідно залучити у фінансову систему країни.

Для більш детальної характеристики стану залучення ресурсів банківськими установами України проаналізуємо строкову структуру залучених коштів банківської системи України за 2009—2013 роки (рис. 3) [6, с. 20].

Як бачимо, за аналізований період найменшу частку складають депозити строком погашення більше 2 років — приблизно 5,5%, незначну частку займають також депозити строком погашення від 1 року до 2 років — 28,6%, депозити терміном до 1 року становлять — 31,9%, а на вимогу — 33,9%. Таким чином, у банківській системі України загалом переважають строкові депозити, однак, як бачимо, значна їх частина є депозитами на короткі терміни — в основному до 1 року або від 1 року до 2 років. Це пояснюється тим, що основну частину строкових депозитів банки залучають у населення, яке надає перевагу короткостроковим депозитам із можливістю їх пролонгації, а юридичні особи більшу частину вкладів тримають у формі поточних депозитів. Така ситуація, у свою чергу, визначає строкову структуру кредитів, наданих українськими банками, у якій переважають короткострокові кредити (переважно споживчі).

Заслугує на увагу також той факт, що в Україні спостерігається збільшення середнього строку одного вкладу, який за підсумками 2012 року становив близько двох місяців, а за підсумками 2013 року наближається до 1 року [7].

Важливою характеристикою стану залучених ресурсів банківською системою є валютна структура залучених банками депозитів (рис. 4) [6, с. 21].

Як демонструє рисунок 4, протягом аналізованого періоду обсяги залучених банківськими установами коштів у національній валюті постійно зростають — на 38,3% у 2010 році, 17,2% — у 2011 році, 14,2% — у 2012 році та 31,6% — у 2013 році. Обсяг депозитів у іноземній валюті зростає з 2009 по 2012 роки, а вже у 2013 році вперше спостерігається скорочення частки депозитів в іноземній валюті з одночасним зростанням коштів у національній валюті. Так, залишки за гривневими депозитами у грудні 2013 року зросли на 19,5 млрд грн., з початку року — на 101,1 млрд грн. При цьому в іноземній валюті залишки за депозитами у грудні 2013 року зменшилися на 2,8 млрд грн., а з початку року — на 2,9 млрд грн. Це пояснюється тим, що у депозитному портфелі юридичних осіб гривневі депозити суттєво випереджають обсяг валютних у зв'язку із відсутністю валютних доходів у більшості юридичних осіб-вкладників. Щодо фізичних осіб, то в умовах політики дедоларизації, яку проводив НБУ, а саме: підвищенню нормативів резервування за валютними депозитами, роз-

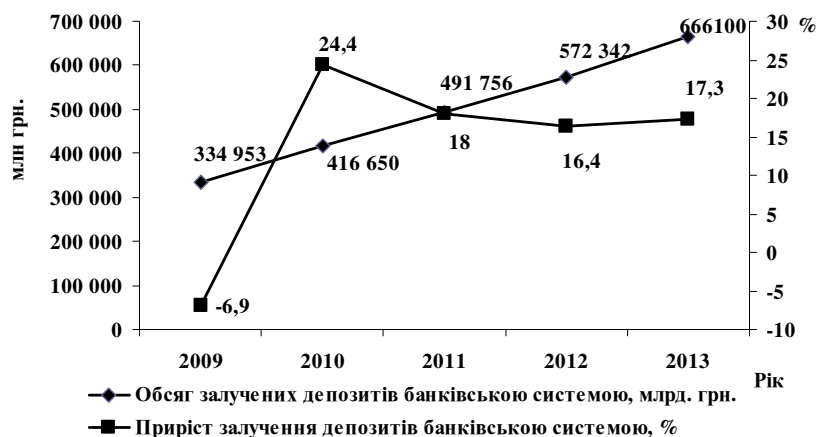

Рис. 1. Обсяги та динаміка залучення ресурсів банківською системою України

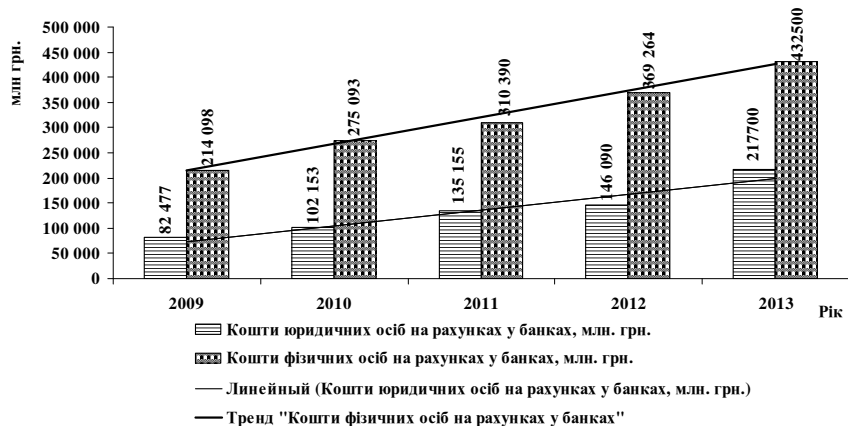

Рис. 2. Співвідношення коштів фізичних та юридичних осіб, залучених банківською системою України протягом 2009—2013 років

міщення коштів у національній валюті було привабливішим з точки зору дохідності, що й вплинуло на таку структуру вкладів.

Загалом структура, що склалася, не надто сприятлива для пропозиції банківським сектором широкого спектру банківських продуктів, оскільки кошти фізичних осіб, які переважають у структурі залучених депозитів в Україні, як правило, характеризуються:

- незначним середнім розміром вкладу;
- короткостроковістю;
- відносно високою вартістю залучення.

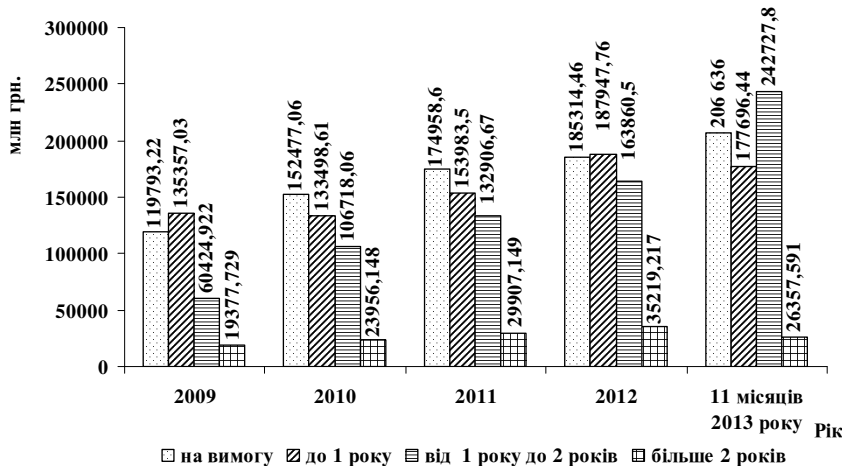

Рис. 3. Строкова структура залучених депозитів банківської системи України за 2009 — 11 місяців 2013 року

Ще однією тенденцією, яка посилилася протягом 2013 року, є зростання присутності російських банків у банківському секторі України. Так, російський "Сбербанк Росії" входить у десятку банків-лідерів в Україні за обсягом депозитного портфелю, який становить за підсумком 11 місяців 2013 року 18482 млн грн., а приріст за рік склав 39,2%. Також серйозні позиції на ринку залучених ресурсів (13 місце) займає "ВТБ Банк", депозитний портфель якого складає 12277 млн грн., а темпи його приросту за 11 місяців 2013 року становлять 1,3%. За оцінками окремих експертів, частка російських банків у банківському секторі України сягає 30%, що є загрозливим для економічної безпеки країни [3, с. 174]. Така ситуація пояснюється тим, що російські банки пропонують більш привабливі за ставками депозитні продукти порівняно з іншими іноземними банками, а також довірою населення до бренду цих банків.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз статистичних показників дозволяє узагальнити такі основні тенденції залучення ресурсів банківською системою України протягом 2009—2013 років:

- зростання обсягів залучення ресурсів банківськими установами за рахунок переведення соціальних виплат на карткові проекти; введення обмеження на розрахунок готівкою до суми 150000 грн.; введення адміністративної відповідальності за відмову споживачу в розрахунок електронними картками та ін. У той же час, все ще значна частина готівки перебуває поза межами фінансової системи;

- переважання частки депозитів фізичних осіб у структурі депозитних портфелів банків, що визначає особливості строкової і валютної структур депозитів;

- переважання у строковій структурі залучених депозитів строкових рахунків з одночасним зростанням середньої тривалості одного депозиту. Дана тенденція є позитивною, оскільки при подальшому її збереженні банківські установи матимуть більше можливостей брати участь у фінансуванні довгострокових проектів;

- зростання обсягів депозитів у національній валюті з одночасним скороченням у 2013 році обсягів депозитів у іноземній валюті. Загалом така ситуація є позитивною, хоча значною мірою стала наслідком регулятивних заходів НБУ, зокрема підвищення нормативів резервування за валютними депозитами;

- швидке захоплення ринку російським банківським капіталом, що без подальшого регулювання з боку НБУ несе загрози для економічної безпеки держави.

Отже, з метою підтримання тих позитивних тенденцій, які сформувалися протягом 2009—2013 років у сфері залучення ресурсів банківською системою України необхідно:

- комерційним банкам пропонувати клієнтам нові види банківських продуктів, які будуть зручнішими та доступнішими для споживачів фінансових послуг;

- забезпечити для потенційних клієнтів банківських установ привабливість депозитних продуктів не лише за рахунок високих відсоткових ставок (які вже досить високі в Україні), а й надаючи високі гарантії збереження коштів клієнтів та пропонуючи супутні додаткові послуги;

- підвищувати рівень фінансової грамотності населення шляхом широкого роз'яснення переваг використання банківських послуг над готівковими заощадженнями.

Література:

1. Галіцейська Ю.М. Стан та домінуючі тенденції розвитку світової банківської системи / Ю.М. Галіцейська // Наукові записки. Серія "Економіка": збірник наукових праць. — Острог: "Острозька академія", 2013. — Випуск 22. — С. 23—27.
2. Іващук О.О. Стійкість банківської системи як індикатор макроекономічної стабілізації / О.О. Іващук // Наукові записки. Серія "Економіка": збірник наукових праць. — Острог: "Острозька академія", 2013. — Випуск 23. — С. 285—289.

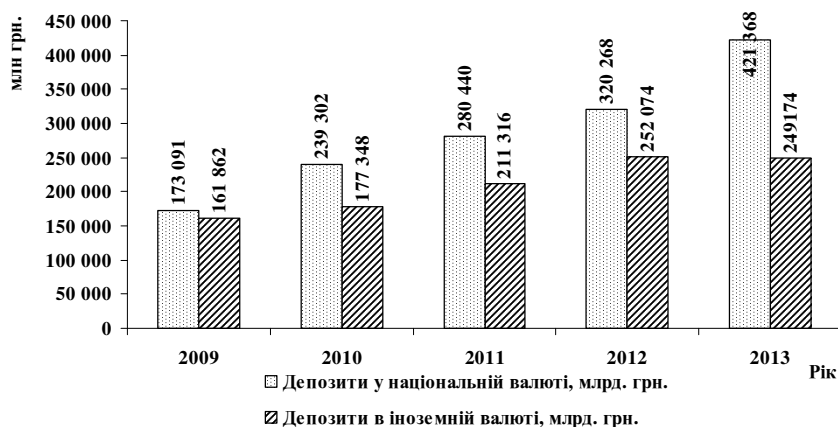

Рис. 4. Депозити у банківській системі України у розрізі валют

3. Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // Бізнесінформ. — 2012. — № 6. — С. 168—175.

4. Тисячна Ю.С. Сучасний стан та розвиток банківської системи України у контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю.С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4. — С. 28—51.

5. Фатюха В. Аналіз результатів діяльності банківської системи / Вікторія Фатюха, Лілія Оката, Людмила Оката // Економічний аналіз. — Тернопіль, 2012. — Випуск 10. — С. 424—427.

6. Депозити // Бюлетень Національного банку України. — 2012. — № 10. — С. 19—21.

7. Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ від 13.01.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2014-01-13-000000pm/article/17772985.html>

8. Основні показники діяльності банків України / Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

9. Платіжний баланс і зовнішній борг України II квартал 2012 року / Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=125319>

References:

1. Halitsejs'ka, Yu.M. (2013), "Conditions and the dominant trends of the global banking system", *Naukovi zapysky*, vol. 22, pp. 23—27.
2. Ivaschuk, O.O. (2013), "The stability of the banking system as an indicator of macroeconomic stabilization", *Naukovi zapysky*, vol. 23, pp. 285—289.
3. Krupka, I.M. (2012), "Financial and economic security of the banking system of Ukraine and prospects of development of the national economy", *Biznesinform*, vol. 6, pp. 168—175.
4. Tysyachna, Y.S. (2012), "Current situation and development banking system in the context of Ukraine continuity reproductive process", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, vol. 4, pp. 28—51.
5. Fatiukha, V. (2012), "Analysis of the activity of the banking system", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 10, pp. 424—427.
6. "Deposits" (2012), *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, vol. 10, pp. 19—21.
7. Information and analytical bulletin of the CMU (2014), "Reliability of banking system of Ukraine is growing", available at: <http://www.info-kmu.com.ua/2014-01-13-000000pm/article/17772985.html> (Accessed 27.01.2014).
8. The official site of National Bank of Ukraine (2014), "Basic indicators of banks in Ukraine", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798 (Accessed 27.01.2014).
9. "Balance of payments and external debt of Ukraine. The second quarter of 2012", (2012), available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=125319> (Accessed 02.02.2014).

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

С. О. Роговський,
аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

АНАЛІЗ ВПЛИВУ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

S. Rogovskiy,
postgraduate student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ANALYSIS OF MACROENVIRONMENT IMPACT ON BANKING SECTOR OF UKRAINE

У дослідженні було проаналізовано становище банківського ринку України. Було визначено тренди зростання ринку протягом останніх років. На базі PEST-аналізу сформовано загальну картину макросередовища. Досліджено, яким чином загальні тенденції розвитку економічного, політичного, соціально-культурного та технологічного середовищ пов'язані із змінами у банківському секторі. Було визначено найсуттєвіші можливості та загрози, які формуються у макросередовищі та запропоновані шляхи коригування стратегії банку відносно них.

The state of banking market was analyzed in the research. The trends of market growth over the last years were determined. The general picture of the macroenvironment state was formed on PEST-basis. The connection of general tendencies of economical, political, social, cultural and technological environments development with changes in banking sector were determined. The most serious opportunities and threats forming in the macroenvironment were determined and the ways of adjusting the strategy of the bank towards them.

Ключові слова: банківський сектор, банківські послуги, маркетинговий аналіз, макросередовище, PEST-аналіз, маркетингова стратегія.

Key words: banking sector, banking services, marketing analysis, macroenvironment, PEST-analysis, marketing strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Повністю сконцентрувавшись на мікросередовищі, особливо, на конкурентах та споживачах, маркетологи ризикують прогавити загрози та можливості з боку загальноекономічного, політичного, соціально-культурного, та технологічного середовищ. Досвідчений аналітик повинен оцінювати у першу чергу довгострокові перспективи. На сьогоднішній день науковці не достатньо окреслили загальні тренди у макросередовищі, яке впливає на ефективність банківської діяльності. Відсутні комплексні дослідження на стику дисциплін маркетингу та банківської справи, які б ілюстрували методику аналізу зовнішнього середовища банку та надавали рекомендації щодо формування стратегії. Аналіз зовнішнього макросередовища повинен бути відправною точкою для розробки маркетингової стратегії банку. Оскільки зовнішнє макросередовище формує загальні умови, в яких повинні діяти учасники ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ПИТАНЬ

Маркетинговим аналізом банківського сектору займалась велика кількість вітчизняних та закордонних дослідників. Серед них — Нікітін А.В., Бортніков Г.П., Федорченко А.В., Остролюцький М., Мельник Т., Хабаров В.І., Попова Н.Ю., Сондерс Д., Аакер Д., Роуз П.С., Едгар М. та інші.

Більшість досліджень охоплювали вплив окремих сфер чи окремих факторів на ринок банківських послуг. Або навіть обмежувались дослідженням впливу мікросередовища.

У роботі пропонується звернути особливу увагу на застосування PEST-аналізу як окремої частини класичного SWOT-аналізу, запропонованого професором Кеннетом Ендрюсом. Такий підхід дозволить, на відміну від методик інших авторів, підійти до проблеми комплексно.

Метою дослідження є окреслення ключових тенденцій у макросередовищі банку, визначення основних можливостей та загроз для учасників ринку та розробка рекомендацій щодо формування маркетингової стратегії. Мета конкретизується у наступних завданнях:

- Визначення загального тренду розвитку ринку банківських послуг України.
- Аналіз становища політико-правового середовища України та його впливу на банківський сектор.
- Аналіз загальноекономічних трендів в Україні.
- Дослідження впливу соціальних, демографічних, культурних факторів на ситуацію в банківському секторі.
- Окреслення розвитку технологій у контексті банківського ринку України.
- Формування рекомендації для розробки маркетингової стратегії банку на базі проведеного дослідження.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За даними Національного банку України в державі має банківську ліцензію 181 комерційний банк, 19 банків знаходяться у стані ліквідації (на 1 грудня 2013 року). 50 банків — банки з іноземним капіталом (21 — із сто відсотковим іноземним капіталом) [1].

Прослідкуємо динаміку активів банків протягом семи останніх років (рис. 1).

Зростання активів банків відбувається у середньому на 10 відсотків щорічно (рис. 1). Зростання обсягів наданих кредитів, обсягів банківських зобов'язань відбуваються в аналогічному тренді (рис. 2 і рис. 3). Спад 2010 року є наслідком кризових явищ 2008—2009 років, які лише тимчасово дестабілізували банківський сектор. Зростання активів, зобов'язань та інших показників опосередковано вказують на розширення ринку.

Необхідно зазначити, що окрім банків, суттєву роль на ринку банківських послуг мають небанківські фінансові установи. Їхні активи склали близько 7% від загальних активів усіх організацій ринку на кінець 2012 року [2]. Таким чином, активи усіх учасників ринку на сьогодні складають приблизно 1 трильйон 260 мільярдів гривень.

Згідно з логікою методико-методологічної бази, банківський сектор формують чотири великі ринки — ринок кредитних послуг, ринок депозитних послуг, ринок розрахунково-касового обслуговування та ринок інвестиційних послуг.

Визначимо ринкову частку п'яти найбільших (за активами) банків України. Згідно із даними НБУ за липень 2013 року [3], [4], найбільшими банками України є Приватбанк (22,4%), Ощадбанк (11,2%), Укресімбанк (10,7%), Дельта Банк (5,6%) та Райффайзен Банк Аваль (5,3%). Із них два державних — Укресімбанк та Ощадбанк, а лєвова частка статутного капіталу Райффайзен Банку Аваль (96,41%) належить австрійському Райффайзен Банку Інтернаціональ АГ [5]. Ринкова частка усіх п'яти найбільших банків (за активами) складатиме 55,2%, тобто більше, ніж половина ринку. Відповідно, решта 178 банків володіють лише близько 44,8% ринку (за активами). Такі підрахунки вказують про значну нерівномірність розподілу ринку (рис. 4).

Крім цього існує нерівномірність у географічному розміщенні банківських структур на території України. Так, більше половини материнських банків розташовані на території Києва та Київської області, значно концентровані банківські ринки Донецької, Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей. В інших регіонах банківський ринок має низький ступінь концентрації. Кількість банківських установ там знаходиться на рівні близько 1—1,5% від загальноукраїнського рівня, а в окремих регіонах (Закарпатська область, Івано-Франківська область) взагалі менше 1% [6].

Наступним кроком аналізу ринку банківських послуг пропонується застосування PEST-аналізу. На основі даної моделі проаналізуємо стан та тенденції макросередовища і його вплив на банківський сектор України.

Спочатку проаналізуємо ключові для банківського ринку аспекти з боку політико-правового середовища.

1. Кінець 2013 та початок 2014 року в Україні відзначалися глибокою політичною кризою, що несла загрозу дестабілізації усіх сфер життя суспільства, у тому числі і банківського бізнесу. Незадовільний політичний стан формує загрозу значного погіршення економічного, інвестиційного клімату держави.

2. Одночасно і можливостями і загрозами з боку політичної сфери можуть обернутись відносини України на міжнародній арені. У першу чергу, значний вплив на державу мають взаємовідносини із Російською

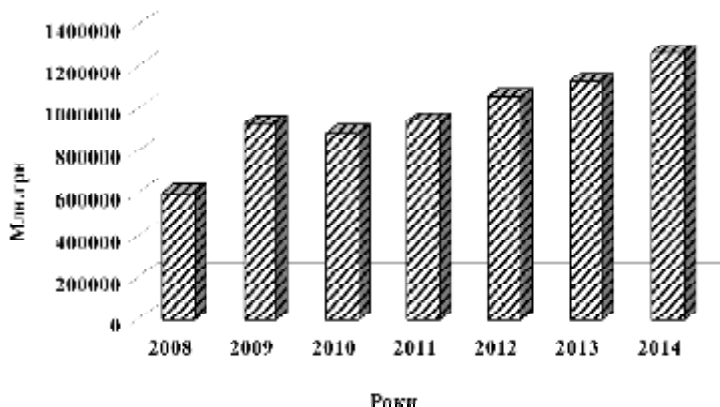

Рис. 1. Гістограма динаміки активів банків у 2008—2014 роках

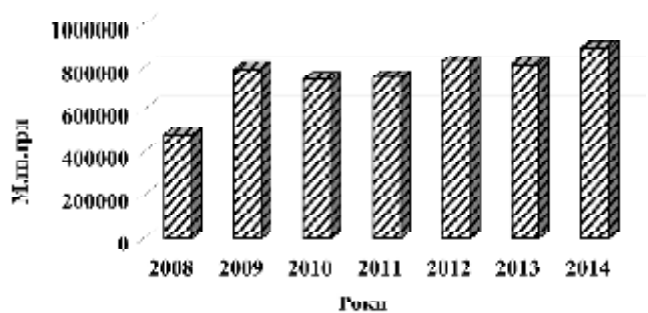

Рис. 2. Гістограма зміни обсягів наданих кредитів банками України протягом 2008—2014 років

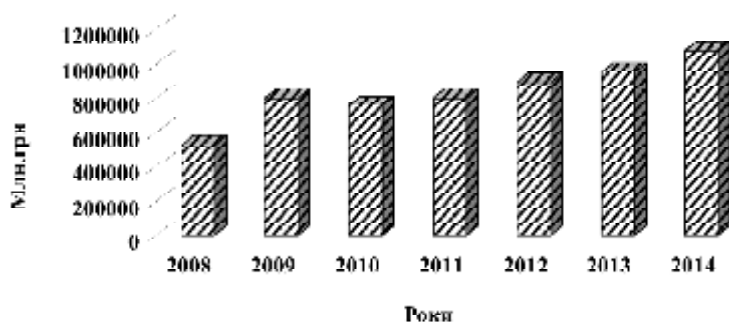

Рис. 3. Гістограма зміни обсягів зобов'язань банків України в 2008—2014 роках

Федерацією та країнами-учасниками Європейського Союзу.

3. Регулювальна база ринку банківських послуг є досить розгалуженою та фрагментарною, вона не охоплює всі сегменти сектору. Звідси є загроза зростання тіньового сектору, маніпулювання цінами та загальному зростанню правопорушень.

4. Законодавча база у сфері банківського бізнесу не повністю відповідає стандартам ЄС. Негативними аспек-

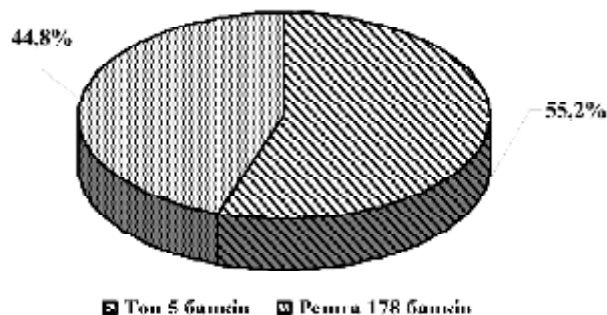

Рис. 4. Діаграма нерівності розподілу ринку банківських послуг України у 2013 році (за активами)

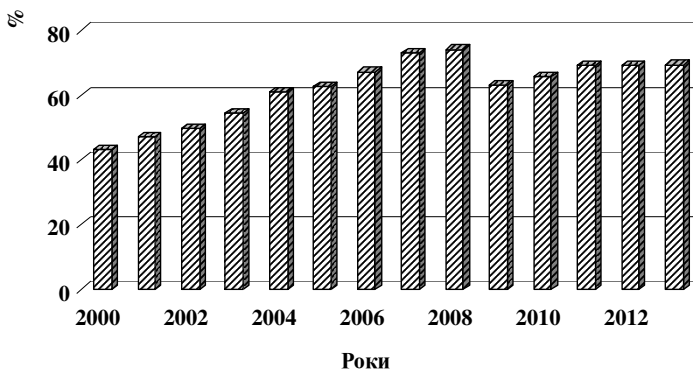

Рис. 5. Гістограма зміни реального ВВП протягом 2000–2013 років (відносно 1990 року, у %)

тами є відсутність уніфікованих вимог до банківських установ, відсутність чітко сформованих механізмів банкрутства, а також захисту прав акціонерів [7].

5. Державні регулювальні органи банківського сектору та банківські установи мають низький рівень прозорості, значну закритість інформації. Тобто, потенційним інвесторам та іншим учасникам ринку важко об'єктивно оцінити ті чи інші показники стійкості, кредитоспроможності банку [7].

6. В Україні низький рівень захисту інтересів кредиторів та позичальників з боку законодавства, а також рівень урегулювання спорів з приводу корпоративного управління банком.

7. Ще однією загрозою є прогалини в законодавстві, що пов'язане із управлінням ризиками.

Необхідно підсумувати, що політико — правове середовище України зазнає впливу глобалізаційно — інтеграційних процесів. Банківське законодавство знаходиться у стані уніфікації та стандартизації відповідно до засад міжнародного права.

Тісно поєднане із політико-правовим є економічне макросередовище банківського сектору. Відзначимо ключові його тенденції та аспекти:

1. Економічний клімат України нерозривно пов'язаний із політичним середовищем, нестабільність призводить до підвищення ризиковості, відтоку інвестицій, погіршення умов ведення бізнесу.

2. Показник ВВП за паритетом купівельної спроможності становив 331,6 млрд доларів США у 2012 році (на 0,2% більше, ніж у 2011 році). Але в 2013 році темпи зростання були на рівні 0% (рис. 5). А зовнішній борг становив 73,078, це на 13,31% більше, ніж у 2012 році [8]. Економіка України за рівнем ВВП (за паритетом купівельної спроможності) знаходиться на 40 місці у світі [9].

3. В Україні спостерігається негативний тренд зменшення експортно — імпортного сальдо. Так, станом на 2012 рік, імпорт переважав над експортом на 9,027 млрд доларів США [10]. На жаль, Україна експортує здебільшого сировину та матеріали первинної обробки, а імпортує енергоресурси та високотехнологічну та наукоємну продукцію.

4. Негативним явищем в українській економіці є тренд до скорочення притоку прямих іноземних інвестицій. Так, за січень — жовтень 2013 року обсяг прямих іноземних інвестицій склав лише 1,27 млрд доларів США, це вдвічі менше, ніж за аналогічний період 2012 року [11].

5. Рівень безробіття в Україні становив 8%, станом на кінець жовтня 2013 року. Існує прогноз, за яким рівень безробіття має скоротитись до 6,3% у 2017 році [12]. Це, без сумніву, очевидна можливість для банківського сектору в разі об'єктивності визначення показника.

6. Загрозою для банківського сектору України є тренд до скорочення золотовалютних резервів. На кі-

нець 2013 року вони склали лише 18,7 млрд доларів США. Також спостерігався спад курсу гривні [13].

7. Необхідно констатувати той факт, що прибуток банків України станом на листопад 2013 року склав лише 2,5 млрд доларів США, рахуючи із початку року. За аналогічний період 2012 року, прибуток склав 4,5 млрд доларів США [14].

8. Банківські установи України мають низьку капіталізацію, низьку фінансову стійкість. Дана загроза виступає в якості дестабілізатора реального сектору економіки [7]. Хоча капітальна база та фінансова стабільність банків України мають тренд до зростання. Таким чином, загроза в довгостроковій перспективі може стати можливістю.

9. Обчислені у дослідженні індекси концентрації вказують на можливість розширення ринку банківських послуг України. Фактично, тренди підтверджують, що дане розширення сьогодні і відбувається. Зростають активи банків, обсяги наданих кредитів фізичним та юридичним особам, банківські зобов'язання.

10. Рівень конкурентоспроможності банківських послуг на ринку України є відносно низьким. Банківські установи мають можливість покращення фінансових результатів шляхом підвищення конкурентоспроможності власних послуг.

11. Спостерігається тенденція збільшення іноземних учасників на ринку України, а також збільшується участь іноземного капіталу в активах банків. Це є позитивним явищем для економіки в цілому, оскільки означає покращення економічного клімату, але є й загрозою підвищення конкуренції для вітчизняних банків.

12. Багато можливостей та зароз породжує міжнародна інтеграція Української економіки. Значною загрозою для банківського сектору є такі зовнішні негативні аспекти, як зростання цін на енергоносії, інвестиційні ресурси. Міжнародна економіка лише відновлює докризові темпи зростання. Ще однією можливою загрозою є висока є ймовірність другої хвилі економічної кризи.

Попри нестабільність економічного життя країни та світу, попри відсутність досконалих регулятивних документів, ринок банківських послуг зростає (як було видно із статистики). Це свідчить, що можливе та в перспективі по своїй якості та кількості все ж переважають загрози та проблеми, які існують на ринку.

Важливе значення для підвищення ефективності діяльності банку у довгостроковій перспективі має врахування соціально — культурних трендів. Даний блок макропоказників важливий в силу простого факту, що населення виступає фізичною базою попиту на товари та послуги, а також є вагомим джерелом фінансових та інших ресурсів. Тому необхідно акцентувати увагу на наступні зміни у демографії, соціально-економічному стані та культурно-релігійних особливостях:

1. Загрозою для ринків України є скорочення кількості населення. Станом на 1 листопада 2013 року населення України становило 45 447 010 осіб (наявне), що складає близько 87% від показника 1993 року, 93,8% від показника 2001 року та 96,6 від 2005 року [15]. Причини — від'ємні міграційний приріст та природній приріст населення. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України у 2020 році населення України становитиме 44,3 млн чоловік, а у 2030 — 42,8 млн чоловік [16].

2. Можливості та загрози розселення та концентрації населення пов'язані у першу чергу із рівнем урбанізації. Рівень урбанізації в державі постійно зростає. Близько 69% населення проживає у містах (станом на 1 листопада 2013 року, рис. 6) [15]. Зростання чисельності населення протягом останніх років спостерігається у Північно-Західних регіонах України та на крайньому Півдні, а також у місті Києві. Скорочення — у центральних та східних областях. Сільське населення є більш чисельним на Заході та у Центрі, порівняно із північно-східними та південними областями України [18].

3. Потенційною можливістю для банківського сектору є тенденція до скорочення кількості працездатного населення: 65,1% у 2009 році порівняно із 79,1% у 1989 році [15]. Оскільки рівень доходів вищий саме у працездатного населення. Проте даний позитивне аспекти фактично нівелюється такими явищами, як безробіття, зниження купівельної спроможності, скороченням наявного населення, фактором відтоку кваліфікованих кадрів.

4. Загрозою з боку демографічних факторів є процес старіння нації. У 2010 році відсоток населення старше 60 років складав близько 20%, а число населення до 15 років — менше 20%. Негативний тренд зберігається [17]. Окрім явної загрози для банківського ринку, є й певна можливість збільшити обсяг наданих послуг, попит на які формує старша вікова група. В додаток останньому твердженню є прогноз зростання середньої тривалості життя в Україні [15].

5. Ще однією теоретичною можливістю, яка є фактичною загрозою є рівень освіти. Теоретично повну вищу освіту в Україні отримали 13,6% населення в 2001 році, порівняно із 9,5% в 1989 році [21], тренд має яскраво виражений зростаючий характер. Рівень освіти корелюється із рівнем доходу і купівельною платоспроможністю. Але реальний рівень знань та навичок є значно нижчим завдяки корупції та хабарництву, які процвітають на теренах України останні десятиліття.

6. Середній рівень реальної заробітної плати в Україні зростає [22]. Таким чином, купівельна спроможність покупців у сфері банківських послуг також має тренд зростання. Дана можливість дещо знижується тим фактом, що зростання відбувається дуже низькими темпами, в державі так і не сформувався середній клас.

7. Україна вважається мононаціональною державою. 77,8% становлять українці, 17,3% — росіяни (разом більше 95%) (рис. 7) [19]. Таке явище полегшує врахування культурних особливостей при позиціонуванні послуг банку. Хоча необхідно зауважити, що культурні особливості населення крайнього Сходу та Заходу України мають суттєві розбіжності. Також при позиціонуванні повинна бути врахована мовна приналежність населення. Так, 67,5% рідною вважають українську, 29,6% — російську (станом на 2001 рік) [20].

Макроекономічні показники з боку соціально-культурного та демографічного середовища вказують на стабільний тренд погіршення ситуації в Україні для банківського бізнесу. У довгостроковій перспективі погіршення демографічних показників та соціального рівня життя призведуть до щорічного звуження банківського ринку.

На початку XXI століття експоненціально зростає важливість технологій для економіки в цілому, зокрема і у банківській сфері. Технології відкривають значно більші можливості та формують нові загрози.

Вплив технологій на банківський сектор є темою не одного окремого дослідження, тому доцільно розглянути лише основні тренди для всеохоплюючого PEST-аналізу:

1. Ряд можливостей для банків створюють Інтернет-технології. Більше 50% населення України були користувачами інтернету у 2013 році [23]. Таким чином, банки мають змогу надавати більшість своїх послуг дистанційно, а споживачі — відповідно їх отримувати. Інтернет — банкінг, Е — банкінг, мобільний банкінг — конкретні втілення інтернет технологій в банківську сферу.

2. Продуктом розвитку технологій та автоматизації є банкомати, платіжні термінали, POS — термінали. Такі технології створюють можливості і для банків і для клієнтів. Банк має можливість скоротити витрати на інкасацію, касирів, різного роду аналітиків, отримати бази даних, нівелювати загрозу оплати фальшивими купюрами. Для клієнта банкомати та платіжні термінали є зручними, оскільки вони надають їм доступ там, де

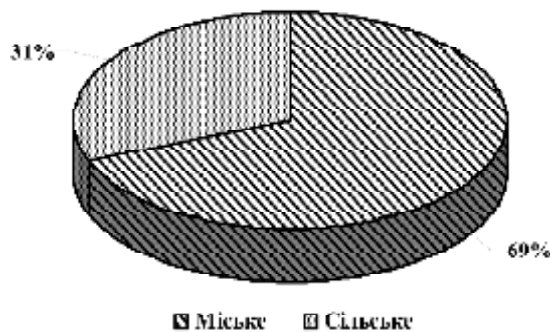

Рис. 6. Діаграма рівня урбанізації в Україні в 2013 році

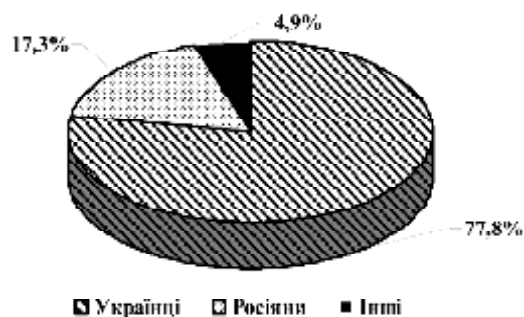

Рис. 7. Діаграма відсоткового співвідношення найбільших національних груп України у 2013 році

відсутні відділення банків, дозволяють обирати способи оплати тощо. Лідер українського ринку Приватбанк (22,4% [1]) володіє більш, ніж восьми тисячами банкоматів, а також 51% платіжних карт на ринку України [24]. Яскравий приклад, коли впровадження технологій формує стійкий конкурентні переваги.

3. Виникнення такого явища, як криптовалюти, несе певні загрози та можливості для банківського сектору. Повний перелік яких сьогодні, у 2014 році, не знає жоден із експертів. Найвідомішими на сьогодні є такі криптовалюти, як Біткоїн, Лайткоїн, Неймкоїн [25]. Децентралізована емісія, можливість проводити транзакції майже безкоштовно і без посередників, можливість проведення анонімних транзакцій — одні із найважливіших характеристик криптовалют [26]. Загрозою для банків є те, що споживачі можуть оплачувати купівлю товарів чи послуг, переказувати гроші напряму, без участі банку як посередника.

4. Розвиток інформаційних технологій змушує банки постійно оновлювати софт наприклад, пакети "Майкрософт", різного роду CRM системи. Відстаючі у цьому аспекті банки різко втрачають конкурентоспроможність.

Тренди в технологіях не тільки суттєво впливають на банківський сектор на макрорівні, а й всебічно трансформують його у контексті інформаційного періоду розвитку людства.

Проведений PEST-аналіз надав загальне бачення того, які рушійні сили на макрорівні впливають на банківський сектор. Серед чотирьох сфер, охоплених PEST — аналізом, все більшої ваги набувають технології. У довгостроковій перспективі досить важливим є врахування трендів у демографії України. А політико-правове і економічне середовища є твердинями, від яких напряму залежить сьогодні і майбутнє банківського сектору.

На основі PEST — аналізу та проекту стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року [7] виділимо загальні тенденції та найдоцільніші аспекти макросередовища, на які повинні звернути увагу банки України сьогодні:

— Відбувається поступова адаптація вітчизняного законодавства згідно до міжнародних вимог, уніфікація

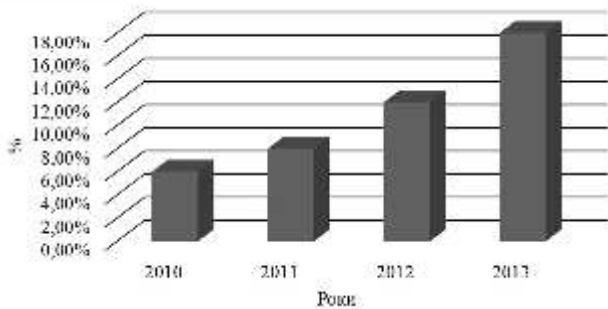

Рис. 8. Гістограма зміни розрахунків у безготівковій формі в Україні в 2010–2013 роках, у %

регуляторних механізмів, втілення європейський стандартів. Українські банки повинні поступово трансформувати свої внутрішні відділи та структури відповідно до нових умов для збереження своїх позицій на ринку.

— Банки України повинні бути готовими до того, що внутрішню інформацію можливо доведеться зробити відкритою.

— Законодавці звернули увагу на невисокий рівень корпоративного управління у банках України, тому ті банки, в яких є дана слабка сторона, повинні в найближчому майбутньому її нівелювати.

— Негативні тренди у економічному кліматі та інвестиційній привабливості економіки України суттєво не змінять тренд зростання ринку банківських послуг України в найближчих роках.

— Спостерігається тренд зростання розрахунків у безготівковій формі, зростання рівня використання платіжних карток. Так, у 2013 році 18% операцій були здійснені за допомогою платіжних карт, у 2012 році — 12%, а у 2007 — лише 3,6% [27] (рис. 8). Тому банки повинні з однієї сторони підтримувати цей тренд, а з іншої використовувати у своїх цілях.

— Банківські установи повинні бути готові до ймовірної другої хвилі економічної кризи, а також підвищити рівень управління ризиками.

— Демографічні тренди вказують про скорочення населення України, старіння нації. Тобто, в довгостроковій перспективі клієнтська база банків серед фізичних осіб буде неухильно скорочуватись; Витрати на залучення та утримання клієнта банку будуть зростати. Ця умова ще раз вказує на необхідність залучення якомога більшої кількості клієнтів протягом найближчих років, до фази насичення ринку.

— Відповідно до вищенаведеного тренду, банкам необхідно підвищити конкурентоспроможність послуг, повинен бути збільшений рівень лояльності клієнта до банку для збереження його під час більш жорсткої конкурентної боротьби у майбутньому.

— Серед демографічних явищ необхідно наголосити на нерівномірності заселення території України. Банківські стратегії повинні враховувати, що східні регіони мають більші темпи скорочення населення, ніж західні. В окремих західних областях, всупереч, загальнодержавному тренду, чисельність населення взагалі зростає. У довгостроковій перспективі демографія повинна враховуватись при відкритті нових філій чи розширенні мережі платіжних терміналів чи банкоматів.

— Тренди вказують, що банкам України обов'язково необхідно інвестувати в розвиток новітніх банківських технологій. Консерватори та банки, які затримуються на одному технологічному рівні, програють конкурентну боротьбу. Технології, описані в PEST-аналізі — це сьогодення. Банкам варто володіти випереджаючою інформацією про перспективні технології майбутнього для створення стійких конкурентних переваг.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз ринку банківських послуг України з позиції макросередовища вказує на прискорення

усіх процесів у суспільстві, настання періоду нестабільності та невизначеності. Чітко окреслений та стабільний тренд зростання може різко змінитись спадом або обвалом, а сьогоденні можливості завтра можуть стати загрозами і навпаки. Тому усі можливі напрями розвитку банку, запропоновані у дослідження, носять рекомендаційний характер. Банки України мають бути готовими до змін: до другої хвилі економічної кризи, до загострення конкурентної боротьби, до фази насичення ринку, до змін законодавства. Повинні бути використаними технологічні можливості інформаційної епохи та розроблено обґрунтовану маркетингову стратегію. Банки повинні зберегти лояльність свого споживача, якого вони отримали відносно легко в період становлення і розширення сектору.

Література:

1. НБУ: Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
2. В Україні зростає кількість небанківських фінансових установ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/09/24/287976>
3. НБУ: Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=119088>
4. НБУ: Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2302908>
5. Офіційний сайт Райффайзен Банку Аваль [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aval.ua/ru/>
6. Бюлетень НБУ. — 2014. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=4881597>
7. Стратегія розвитку фінансового сектору України (проект) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kbs.org.ua/files/dpee1.pdf>
8. Інформаційне агентство УНІАН. Госдолг України в 2013 году вырос до 73 млрд долларов США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/876913-gosdolg-ukrainyi-v-2013-godu-vyros-do-73-mlrd.html>
9. The world factbook [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>
10. Журнал Finance.ua. "Офіційне сальдо зовнішньоторгового балансу України в 2012 році" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/03/16/298203>
11. Ліга "Фінанси". Чистий приток інвестицій в Україну скоротився вдвічі. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://finance.liga.net/economics/2013/11/14/news/36343.htm>
12. Інформаційне агентство УНІАН. Рівень безробіття в Україні нижчий за середні показники в ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/847171-riven-bezrobittya-v-ukrajini-nijchij-za-seredni-pokazniki-v-es-yanukovich.html>
13. Щонедільна ділова газета "Комерсант Україна". Промисловості не до зростання. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/2281693>
14. Інформаційне агентство УНІАН. Прибуток банків України в 2013 році склав 2,5 млрд долларів США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/874318-pribyl-bankov-ukrainyi-v-2013-godu-sostavila-25-mlrd-grn.html>
15. Державна служба статистики України. Демографічна ситуація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/kn/kn_u/kn1213_u.html
16. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року (колектив авторів) / за редакцією члена-кореспондента НАНУ, д. е. н., проф. Е.М. Лі-

банової. — К.: Український центр соціальних реформ, 2006 рік — 138 с.

17. Сайт державної статистики України. Статистика населення України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Database/Population/databasetree_uk.asp

18. Населення міст, районів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-division.htm>

19. Національний атлас України. Населення та людський розвиток [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wdc.org.ua/atlas/5010000.html>

20. Дозинський Р. Тенденції мовної ситуації в Україні // Вісник Лівів. УН-ТУ. — Серія географічна, 2006 рік. Вип. 33. — С. 217—227

21. Сайт державної статистики України. Рівень освіти в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrcensus.gov.ua/results/education_population/

22. Ігнатова О.М., Стародубцева Т.В., Тарасенко М.В. "Статистична оцінка доходів населення." Он-лайн видання "Ефективна економіка" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1859>

23. Архів bigmir.internet. Кількість користувачів інтернету України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bigmir-internet.com.ua/news/archive/year2006/12/>

24. Сайт приватбанку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://privatbank.ua/>

25. The Top 30 Crypto-Currency Market Capitalizations In One Place [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.forbes.com/sites/reuvencohen/2013/11/27/the-top-30-crypto-currency-market-capitalizations-in-one-place/>

26. Гринберг Э. "Виртуальный золотой стандарт" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.forbes.ru/tehnо/internet-i-telekommunikatsii/67492-virtualnyi-zolotoi-standart>

27. Журнал Finance.ua. Почему украинцы стали чаще рассчитываться в магазине платежной карточкой [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2013/04/26/301122>.

References:

1. NBU: "Basic indicators of banks in Ukraine." (2014), available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798 (Accessed 10 February 2014).

2. Finance.ua. (2014), "In Ukraine, a growing number of non-bank financial institutions." available at: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/09/24/287976> (Accessed 10 February 2014).

3. NBU: "Basic indicators of banks in Ukraine" (2014), available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=119088> (Accessed 10 February 2014).

4. NBU: "Basic indicators of banks in Ukraine" (2014), available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2302908> (Accessed 10 February 2014).

5. Official website of Raiffeisen Bank (2014), available at: <http://www.aval.ua/ru/> (Accessed 5 February 2014).

6. Buletен' NBU. — 2014. — № 1. (2014), available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=-4881597> (Accessed 7 February 2014).

7. Financial Sector Development Strategy of Ukraine (project) (2008), available at: <http://kbs.org.ua/files/dpee1.pdf> (Accessed 8 February 2014).

8. Informacionnoe agenstvo UNIAN (2014), "Ukraine's state debt in 2013 increased to 73 billion U.S. dollars." available at: <http://economics.unian.net/finance/876913-gosdolg-ukrainyi-v-2013-godu-vyiros-do-73-mlrd.html> (Accessed 5 February 2014).

9. The world factbook. (2013), available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html> (Accessed 13 February 2014).

10. Finance.ua. (2013), "Official net external balance of Ukraine in 2012." available at: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/03/16/298203> (Accessed 11 February 2014).

11. Liga "Finansy", (2014), "Net inflows of investment in Ukraine decreased by half." available at: <http://finance.liga.net/economics/2013/11/14/news/36343.htm> (Accessed 5 February 2014).

12. Informacionnoe agenstvo UNIAN (2013), "The unemployment rate in Ukraine is lower than the EU average" available at: <http://www.unian.ua/society/847171-riven-bezrobittya-v-ukrajini-nijchij-za-seredni-pokazniki-v-es-yanukovich.html> (Accessed 6 February 2014).

13. Ezhednevnaia delovaja gazeta "Kommersant Ukraina" (2013), "The industry is not to increase." available at: <http://www.kommersant.ua/doc/2281693> (Accessed 5 February 2014).

14. Informacionnoe agenstvo UNIAN. (2014), "Profit Bank Ukraine in 2013 amounted to 2.5 billion U.S. dollars." available at: <http://economics.unian.net/finance/874318-pribyl-bankov-ukrainyi-v-2013-godu-sostavila-25-mlrd-grn.html> (Accessed 15 February 2014).

15. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraїni. Demografichna situacija (2014), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/kn/kn_u/kn1213_u.html (Accessed 15 February 2014).

16. Livanova Je. M. (2006), "Complex Demographic Forecast for Ukraine for the period till 2050" Ukraїn's'kij centr social'nih reform, 138 s.

17. Sajt derzhavnoi' statystyky Ukraїny. Statistika naselennja Ukraїni (2014), available at: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Database/Population/databasetree_uk.asp (Accessed 15 February 2014).

18. Naseleennja mist, rajoniv Ukraїni. (2014), available at: <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-division.htm> (Accessed 15 February 2014).

19. Nacional'nyj atlas Ukraїny (2014), Naseleennja ta ljuds'kij rozvitok. available at: <http://wdc.org.ua/atlas/5010000.html> (Accessed 17 February 2014).

20. Lozins'kij R. "Trends language situation in Ukraine". Visnik Liviv. UN-TU Serija geografichna, 2006 rik. vip. 33. pp. 217—227.

21. Sajt derzhavnoi' statystyky Ukraїny. Riven' osviti v Ukraїni. (2014), available at: http://ukrcensus.gov.ua/results/education_population/ (Accessed 17 February 2014).

22. Ignatova O. M., Starodubceva T. V., Tarasenko M. V. (2013), "Statistical evaluation of incomes in Ukraine", Efektyvna ekonomika, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1859> (Accessed 17 February 2014).

23. Arhiv bigmir.internet. Statistics number of Ukrainian Internet users (2014), available at: <http://bigmir-internet.com.ua/news/archive/year2006/12/> (Accessed 1 February 2014).

24. Sajt privatbanuku (2014), available at: <http://privatbank.ua/> (Accessed 20 February 2014).

25. Goldcoin Forum (2014), "The Top 30 Crypto-Currency Market Capitalizations In One Place" available at: <http://www.forbes.com/sites/reuvencohen/2013/11/27/the-top-30-crypto-currency-market-capitalizations-in-one-place/> (Accessed 17 February 2014).

26. Grinberg, Je. "Virtual gold standard" (2014), Forbes, [Online], available at: <http://www.forbes.ru/tehnо/internet-i-telekommunikatsii/67492-virtualnyi-zolotoi-standart> (Accessed 17 February 2014).

27. Finance.ua (2014), "Why Ukrainians began to pay more in store payment card" available at: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2013/04/26/301122> (Accessed 18 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 25.02.2014 р.

УДК 338.24

А. Г. Макеєнко,
асистент, аспірант кафедри економіки підприємства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ

A. Makeienko,
assistant of Economics Department, Chernivtsi Yuriy Fed'kovich National University

THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT INNOVATION

У даній статті розглянуті базові та теоретичні аспекти розвитку теорії та практики управлінських інновацій. Досліджуються управлінські інновації в теоретичній площині. У статті дано авторське уявлення про місце і роль управлінських інновацій у підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств. Визначено особливості регулювання управлінських інновацій у діяльності аграрних підприємств. Структуровано підходи до визначення інновацій та процесів їх впровадження і розвитку. Виділено перспективні напрями розвитку інновацій в управлінській діяльності сільськогосподарських підприємств.

This article discusses the basic and theoretical aspects of the theory and practice of management innovation. Managerial innovations in the theoretical plane are studied. Author's point of view on the place and role of management innovation in improving the competitiveness of agricultural enterprises is given in the article. The features of managerial innovations in regulation of agricultural enterprise are identified. Approaches to the definition of innovation processes and their implementation and development are structured. Promising areas of innovation in the management of agricultural enterprises are highlighted.

Ключові слова: інновації, управлінські інновації, конкурентоспроможність, агросервіс, аграрні підприємства.
Key words: innovations, administrative innovations, competitiveness, agro service, agrarian enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах вагомим важелем економічної діяльності аграрних підприємств є впровадження інновацій у сфері ремонтно-технічного обслуговування. Запорукою цього виступають велика чисельність досліджень спеціалістів у цій галузі. На даному етапі розвитку галузі сільського господарства, аграрні підприємства мають необхідність у підвищенні свого рівня конкурентоспроможності, який у свою чергу великою мірою залежить від зміни економічної системи інновацій, "риту", "курсу", темпів росту, пристоу та механізмів впровадження інновацій. Вони являються одним із найважливіших чинників в темпі економічного зростання аграрних підприємств, що впливає на їх технологічний прогрес.

Впроваджуючи нововведення, аграрні підприємства можуть зменшувати затрати виробництва, виробляти нову та удосконалювати існуючу продукцію, розробляти ефективну систему розробки та реалізації управлінських рішень, що дозволить їм не тільки зберегти конкурентні переваги, але й покращити свої конкурентні позиції у певному конкурентному середовищі. Отже, інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств пов'язаний з економічним зростанням, підвищенням рівня ефективності функціонування системи, розширенням виробництвом та підвищенням якості сільськогосподарської продукції чи надання послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню і вирішенню проблем управлінських інновацій присвячені праці науковців як закордонних, так і вітчизняних вчених економістів: С. Блек, Є.А. Бельтюковим, Р.М. Колегаєвим, Г.А. Лавреновою, А. Лінч, К.І. Мельниковою, С.Ф. Покропівним П.А. Орловим, М.Г. Чумаченко, В.Ф. Шудрою, А.І. Яковлєвим та ін., в яких розглянуті теоретичні основи управлінських інновацій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розглянути сутність та зміст поняття "управлінські інновації" у діяльності аграрних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аграрні підприємства України повсюдно стикаються з "викликами" сучасної конкуренції і насамперед із труднощами адаптації до постійних змін ринкових умов. Зміни стають постійними і це є нормальний стан сучасного бізнесу. Більш того, зросла швидкість змін, чому сприяють у першу чергу стрімкість технічного прогресу і конкуренція. Життєві цикли товарів вимірюються тепер не роками, а місяцями. Скоротилися і життєві цикли послуг, і час, що для розробки нових товарів і виходу з ними на ринок. На даному етапі розвитку, для того щоб вижити, підприємства повинні діяти оперативно. У цих умовах критично важливо постійно розробляти і впроваджувати на підприємствах нові методи та структури управління, тобто безперервно здійснювати інновації та зокрема управлінські інновації. Діяльність лідера є основою інноваційних процесів в організації в цілому, така активність виражається в різноманітних формах розробки та впровадження інновацій, управлінських інновацій.

Термін "інновація" походить від латинського слова "innovare" ("відновлення", "оновлення"). Поняття "innovation" відповідає нашому словосполученню "введення нового" або "введення новацій", тобто практичне використання новації з моменту її виробництва та розповсюдження у якості нових продуктів або послуг є нововведенням — інновацією.

В економічній науці термін "інновація" економісти трактують як втілення потенційного науково-технічного прогресу в реальних нових продуктах та технологіях. Інноваційний продукт характеризується вищим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару або послуги порівняно з попереднім.

Таблиця 1. Наукові підходи до трактування сутності інновації

Автор	Характеристика підходу
М. Туган-Барановський	Попит на товари створюється самим виробництвом і ніяких зовнішніх обмежень розширеного відтворення, крім браку продуктивних сил, не існує. Якщо тільки запас продуктивних сил досить великий, завжди можна розширити виробництво і знайти застосування для нового капіталу. Виробництво керує споживанням і це відбувається через нагромадження капіталу та його інвестування в нові технології та виробництво [1, с. 32]
Й. Шумпетер	Інновації – не просто нововведення, а нова функція виробництва. Це – зміна технології виробництва речей, яка має історичне значення і є необхідною. Інновація становить стрибок від старої виробничої функції до нової. Великі інновації викликають створення нових підприємств і нового устаткування, але не кожне нововведення, нове виробництво є інновацією. Інновація в економічному сенсі завершується тільки з першою комерційною операцією за участю нового продукту, процесу, системи або пристрою, хоча слово «інновація» зазвичай також використовується для описання всього процесу просування такого рішення [3, с.159].
П. Друкер	Інновації – особливий інструмент підприємництва. Діяльність, яка наділяє ресурси новою можливістю створювати багатство. Мистецтво надання ресурсам нових можливостей для створення цінностей, при цьому підсумувавши, що: у будь-якому разі, що б не змінювалося, потенціал усе існуючих ресурсів, який створює цінності, є складовою інновації [4, с. 43]
Т. Коно	Інновації реалізуються в процесі інноваційної діяльності – складного процесу трансформації наукових ідей в об'єкт економічних відносин. Він вважає, що джерелами таких ідей є: потреби ринку; можливості науки; потреби й політика компанії; наслідування іншим компаніям [5, с. 27]
А. Томпсон	Інновація – це ідея, практика чи продукт, що сприймаються індивідом як нові, а на думку інших, інновацією є генерування, прийняття і впровадження нових ідей, процесів, продуктів і послуг. Тобто, в одному випадку інновація – це результат творчого процесу у вигляді нової продукції (техніки), технології, методу тощо, в іншому – процес введення нових виробів, елементів, підходів, принципів замість існуючих. Проте головна їх ознака полягає в обов'язковій наявності науково-технічної новизни та здатності до виробничого застосування [6, с. 35]
Б. Твісс	Нове, яке є або результатом появи нової технології (технічне рішення), або результат нетрадиційного застосування відомої технології. Б. Твісс відмітив, що "... Винахід – формулювання, висунення ідеї. Нововведення - застосування, тобто процес, в якому дослідження або ідея набувають економічного змісту. Іншими словами, «винахід» стає «нововведенням», якщо здобуває успіх на ринку ...". Отже, комерційний аспект визначає інновацію як економічну необхідність, що усвідомлена потребами ринку [7, с. 38]
Г.Г. Азгальдов, А.В. Костін	Процес (або результат процесу), в якому: використовуються частково або повністю охороноспроможні результати інтелектуальної діяльності; та/або забезпечується випуск патентної продукції; та/або забезпечується випуск товарів і/або послуг, які по своїй якості відповідають світовому рівню [8, с. 162–164]

Інновація проявляється різними гранями залежно від контексту вирішуваних проблем. Початково інновація виникає та існує у вигляді ідеї. Нові наукові ідеї можуть мати різне походження. Різні вчені характеризують інновації залежно від об'єкта і предмета свого дослідження (табл. 1). У таблиці нами наведено наукові підходи до трактування поняття та розкрито економічну сутність інновації.

Існує безліч класифікацій інновацій, найбільш загальна з яких передбачає поділ інновацій на виробничі, до яких відносяться технологічні та продуктові інновації, а також маркетингові та управлінські.

Виробничі інновації являють собою діяльність організації, пов'язану з удосконаленням існуючих технологій виробництва, а також розробкою та впровадженням принципово нових технологій у сфері ремонтно-технічного обслуговування аграрних підприємств. До даної категорії відносяться технологічні інновації, які в свою чергу спрямовані на поліпшення споживчих властивостей товару і розробку нових товарів — продуктових інновацій, з метою їх ефективної комерціалізації. У даному випадку технологічні та продуктові інновації мають безпосередній взаємозв'язок. Маркетингові інновації — це діяльність, спрямована на реалізацію нових або значно поліпшених маркетингових методів, що охоплюють істотні зміни в дизайні та упакуванні продуктів, використання нових методів продажів і презентації продуктів (послуг), їх представлення і просування на ринку збуту, формування нових цінових стратегій.

Різні види інновацій: технічні, організаційні, управлінські, які за своїм впливають на різні види конкурентоспроможності. Так, наприклад, корисні нововведення в організації праці і управлінні персоналом дозволяють скоротити втрати робочого часу і трудомісткість, або, введення в оборот нового енергозберігаючого обладнання і безвідходних і маловідходних технологій істотно знижують матеріаломісткість і енергоємність. Ці ж інновації паралельно підвищують екологічність і раціональність. Плюс, застосування цих інновацій в комплексі істотно впливає на економічну складову конкурентоспроможності — знижує витрати, внаслідок цього, може знизити ціну товару або послуги. І, нарешті, психологічна складова. Ні для кого не секрет, що онов-

лення дизайну виробу, також є своєрідною інновацією, тому що слідування моді і стилю явно приваблює покупця. Так само і з послугами — впровадження нових технологій, що використовуються для їх надання, навіть деяка оригінальність у зовнішньому вигляді і поведінці обслуговуючого персоналу може стати великим плюсом для обслуговуючої організації [9, с. 33—39].

На нашу думку, поняття управлінські та організаційні інновації не є тотожними та взаємозамінними, оскільки організаційні інновації входять до складу управлінських інновацій. В економічній науці крім виробничого та фінансового менеджменту виділяють такий його вид, як "інноваційний менеджмент" (управління розвитком і розробками) — це комплексна система управління інвестиціями, щокладаються власниками в розвиток всіх видів інновацій. Вона включає побудову організаційних структур, вибір напрямів інновацій, оптимізацію інвестицій, різні аспекти управління розвитком бізнесу [10].

Управлінські інновації дозволяють створити необхідні умови для здійснення інновацій інших типів, і є основою для організації інноваційного процесу на підприємстві. Підставою для управлінських нововведень є зміна задач, розв'язуваних підприємством, яке, в свою чергу, викликано об'єктивними змінами, що відбуваються у зовнішньому середовищі його діяльності. Управлінські інновації тісно пов'язані з технологічними інноваціями у всіх сферах економіки. Запорукою успішної діяльності організації в довгостроковій перспективі є її здатність змінюватися відповідно до мінливих ринкових умов господарювання, яка забезпечується наявністю управлінських механізмів, контролюючих необхідність і забезпечують проведення змін. Організаційно-управлінські зміни (управлінські інновації) можуть відбуватися за такими напрямками:

- розробка і реалізація нової або значно зміненої стратегії підприємства;

- впровадження сучасних (на основі інформаційних технологій) методів управління підприємством (мають на увазі технології з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки та спеціальних програмних засобів для вирішення, наприклад, завдань бухгалтерського і складського обліку, обліку кадрів і інших

видів ресурсів, планування потреб організації, аналізу фінансового стану організації та підтримки прийняття управлінських рішень, систем автоматизованого документообігу організації, інформаційно-довідкових систем для обліку замовників, підрядників, клієнтів і т. п.);

- розробка та впровадження нових чи значно змінених організаційних структур управління на підприємстві;
- нововведення у використанні змінного режиму робочого часу;

- застосування сучасних систем контролю якості, сертифікації продукції, включаючи використання сучасних вітчизняних і зарубіжних стандартів якості;

- розробка нових або значно змінених методів і прийомів організації праці на підприємстві і т. д.;

- створення спеціалізованих підрозділів з проведення наукових досліджень і розробок, практичної реалізації науково-технічних досягнень (технологічні та інжинірингові центри, малі інноваційні підприємства);

- організація та вдосконалення діяльності маркетингової служби підприємства, включаючи як створення спеціалізованих груп і підрозділів, так і формування фундаментальної концепції (стратегії) маркетингу підприємства;

- інші організаційно-управлінські зміни.

Управлінські інновації здійснюються за допомогою методів, які забезпечують розробку і реалізацію нововведень у сфері адміністративної діяльності. У даному випадку методи являють собою розроблені та апробовані способи впливу на об'єкт інновацій з метою отримання інноваційного ефекту.

Дослідники з різних дисциплін і з різних точок зору протягом минулого століття досліджували інновації. Незважаючи на це, дослідженням управлінських інновацій у вітчизняній та закордонній науці привернуто менше уваги ніж технічним інноваціям [12, с. 825—845].

У. Бомоль підкреслює, що у науковій літературі за розвитком теоретичної точки зору щодо дослідження управлінських інновацій було дуже важко стежити [13, с. 251].

Проблема з вивчення управлінських інновацій полягає в тому, що немає чіткої схеми визначення та вимірювання управлінських інновацій, оскільки кількісно виміряти внесок організаційних інновацій у діяльність підприємства дуже важко. На відміну від фізичного капіталу, величина управлінських інновацій (і їх зміна) не з'являється на балансі підприємства, і коли суб'єкт господарювання зобов'язується провести істотні управлінських зміни це, як правило, розглядається як "споживання", а не збільшення активів підприємства [14].

Управлінські інновації визначаються як нові організаційні методи в управлінні підприємства, його діловій практиці, організації робочого місця або зовнішніх зв'язків. Управлінські інновації можуть бути призначені для підвищення продуктивності фірми за рахунок зменшення адміністративних витрат або оперативних витрат, підвищення задоволеності робочого місця, отримання доступу до нематеріальних активів або зниження вартості поставок. Із ділової практики до управлінських інновацій включаються такі організаційні елементи як лідерство, культура, управління людськими ресурсами, процеси управління, включаючи розвиток бізнесу, продуктивності і системи стимулів і механізмів для навчання, зовнішньої й внутрішньої корпоративної комунікації [15, с. 6]. Крім того управлінські інновації можуть бути призначені для поліпшення інноваційності підприємства.

Управлінські інновації можуть розглядатися з двох критичних позицій: "нові для держави" або "нові для підприємства", тобто у залежності на якому конкурентному рівні управлінські інновації впроваджувати [16].

Управлінські інновації можуть бути результатом існуючих поширених організаційних ідей, що призводить до процесів винаходів у рамках конкретного підприємства. В останньому випадку може означати, що управлінська інновація є новим не тільки для підприємства, але потенційно також для держави (якщо підпри-

ємство є винахідником управлінських інновацій). Однак, позиція "нові для підприємства", ймовірно, частіше виконуються, ніж "нові для держави". Крім того, оскільки управлінські інновації важко захистити патентом, це також важко оцінити, чи є управлінська інновація дійсно новою для держави.

У країнах СНД (Союзу незалежних держав) управлінські інновації визначається як зміни в структурі підприємства або методів управління, які призначені для поліпшення використання знань персоналу, якості товарів і послуг, або ефективності роботи потоків [17, с. 7].

С. Блек і А. Лінч пропонують більш своє визначення управлінських інновацій, які включають в себе наступні компоненти — навчання робочої сили, думки співробітників, проектні роботи (у тому числі з використанням крос-функціональних процесів виробництва) і загальні вигоди. Вони вважають, що управлінські інновації визначаються широким набором методів управління, які повинні бути спрямовані на підвищення виробничого потенціалу підприємства [18].

Можливість підключитися до знань простих робітників є важливою особливістю управлінських інновацій. Це може бути зроблено шляхом вимірювання інших компонентів управлінських інновацій — "голосовий робітник", тобто потрібно надавати право працівникам брати участь у процесах прийняття управлінських рішень, пов'язаних із організацією виробничого процесу та ін. [13]. Отже, традиційні форми організації праці не сприяють розвитку управлінських інновацій, а нові форми організації є ефективними та дають право робітникам робити більший внесок у виробничий процес і створювати більш можливості для підвищення ефективності підприємства.

Той аргумент, що думка працівника може підвищити продуктивність підприємства узгоджується з теоретичною дискусією, представленою у дослідженні. У даній роботі дослідники виміряли управлінські інноваційні елементи такі, як чи є прості робітники членами профспілок, чи має підприємство дорадчу раду, частка працівників, зустрічі на регулярній основі для обговорення проблем на робочих місцях, частка робітників в управлінських командах.

Управлінські інновації стали отримувати увагу дослідників через їх внесок у розвиток інших видів інновацій: продуктових або процесних інновацій [14, с. 8]. Однак, незважаючи на такий взаємозв'язок, А. Лам відзначає, що управлінські інновації істотно пов'язані зі створенням або прийняттям нових форм управління та організацією, яка може або не може бути підтримана за допомогою технологій.

Теоретично управлінські інновації краще розглядати як безперервний процес. Тим не менше, немає єдиної міри, яка емпірично захопить всю ступінь управлінських інновацій всередині підприємства [18].

Управлінські інновації можуть бути більш і менш складними. Деякі впливають на певний бізнес-процес, а інші впливають на кожну частину організації. На думку Дж. Хамела, управлінські інновації створюють довгострокові конкурентні переваги, якщо вони відповідають хоча б одній з трьох умов: інновація заснована на новому принципі управління; вони охоплюють широкий спектр процесів і методів управління; вони є частиною тривалої програми винаходів, де прогрес пов'язується з плином часу. Це означає, що управлінська інновація потребує певної міри корисності позиції "нові для держави" та корпоративного охоплення з метою створення конкурентних переваг у довгостроковій перспективі. Крім того, управлінська інновація є частиною більш великої програми винаходів. Прикладом такого роду управлінських інновацій є система загального управління якістю (TQM). Система TQM побудована на спільному вирішенні проблем робітниками, тому нововведення мають високий вплив на розширення прав і можливостей працівників. Це "ментальна модель" була

зовсім іншою з точки зору підприємства "Tayloristic", де співробітники повинні були слідувати інструкціям і виконувати повторювані завдання, розроблені фахівцями [12].

При дослідженні управлінських інновацій було виявлено такі чотири перспективи управлінських інновацій [12, с. 9]:

— інституційна перспектива, де інституціональні умови впливають на створення і розповсюдження управлінських інновацій;

— модна перспектива, де поведінка та вподобання менеджерів впливають на персонал підприємства, а також які методи менеджменту ведуть раціональний хід управління;

— точка зору культури, де культура управління впливає на створення і розповсюдження управлінських інновацій,

— раціональна точка зору, де менеджери беруть на себе відповідальність у створенні та реалізації управлінських нововведень.

ВИСНОВКИ

Отже, управлінські інновації стали невід'ємною складовою в сільському господарстві. Їх впровадження торкнулося всіх сфер діяльності людини, у тому числі і галузі сільського господарства. Управлінські інновації у сфері сільського господарства являються з одним з головних факторів підвищення продуктивності праці, що приводить до стійкого економічного зростання і підвищення суспільного добробуту.

Література:

1. Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы: История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский. — 4-е изд. — Петроград-Москва: Книга, 1923. — 386 с.
2. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду. Український контекст: монографія / М.А. Павловський. — К.: Техніка, 1999. — 336 с.
3. Шумпетер Й.П. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита процента и цикла конъюнктуры) / Й.П. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с.
4. Друкер П.Ф. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / П.Ф. Друкер: пер. з англ. — К.: Україна, 1994. — 319 с.
5. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий / Т. Коно. — М.: Прогресс, 1987. — 260 с.
6. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации: учебник для вузов / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд / пер. с 9-го англ. изд. — М.: ИНФРА-М., 2000. — 412 с.
7. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / [сокр. пер. с англ.; авт. предисл. и науч. ред. К.Ф. Пузыня]. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.
8. Азгальдов Г.Г. Интеллектуальная собственность, инновации и квалиметрия / Г.Г. Азгальдов, А.В. Костин // Экономические стратегии. — 2008. — № 2. — С. 162—164.
9. Максимова И. Оценка конкурентоспособности промышленных предприятий / И. Максимова // Маркетинг. — 1996. — № 3. — С. 33—39.
10. Вільна енциклопедія "Вікіпедія" // Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Менеджмент>.
11. Гунин В.Н. Управление инновациями / В.Н. Гунин, В.П. Баранчев, В.А. Устинов, С.Ю. Ляпина. — М.: Инфра-М, 2000. — 251 с.
12. Birkinshaw J., Hamel G., and Mol M., 2008, Management Innovation, Academy of Management Review, Vol. 33, № 4, pp. 825—845.
13. Baumol W. The free-market innovation machine: analyzing the growth miracle of capitalism. New Jersey: Princeton University Press, 2004.

14. Lynch Lisa M. The Adoption and Diffusion of Organizational Innovation: Evidence for the U.S. Economy, 2007, 54 p.

15. Freeman R. and Lazear E. "An Economic Analysis of Works Councils" in Joel Rogers and Wolfgang Streeck, eds. Works Councils, Chicago: The University of Chicago Press, 1995.

16. Lam A. Organizational innovation. In: Fagerberg, J; Mower Y, D. C; Nelson, R. R. The Oxford Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press 2005.

17. OECD (2007), Innovation Strategy for education and training Innovation: the OECD definition, available at: http://www.oecd.org/document/10/0,3746,en_2649_35845581_40898954_1_1_1_1,00.html (Accessed 28 January 2014).

18. Hamel G. The Why, What, and How of Management Innovation, Harvard Business Review, Harvard Business School Publishing Corporation, 2006. pp. 74.

References:

1. Tugan-Baranovsky, M. (1923), Periodic industrial crises: A History of the English crisis. The general theory of crises, 4th ed, Book, Moscow, Russia, 386 p.
2. Pavlovsky, M. (1999), Macroeconomics transition. Ukrainian context: monograph, Technology, Kyiv, Ukraine, 336 p.
3. Schumpeter, J. (1982), The Theory of Economic Development (the study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions), Progress, Moscow, Russia, 455 p.
4. Drucker, P. (1994), How to ensure business success: innovation and entrepreneurship, Kyiv, Ukraine, 319 p.
5. Kono, T. (1987), Strategy and Structure of Japanese enterprises, Progress Publishers, Moscow, Russia, 260 p.
6. Thompson, A. (2000), Strategic Management: Concepts and situations: the textbook for high schools, INFRA-M, Moscow, Russia, 412 p.
7. Twiss, B. (1989), Management of scientific and technological innovations (abbr. lane, from English; authors. foreword. and scientific. Ed. KF Puzynya), Economics, Moscow, Russia, 271 p.
8. Azgaldov, G. and Kostin, A. (2008), "Intellectual property, innovation and qualimetry", Economic Strategy, vol. 2, pp. 162—164.
9. Maximov, I. (1996), "Assessment of the competitiveness of industrial enterprises", Marketing, vol. 3, pp. 33—39.
10. The free encyclopedia Wikipedia (2013), available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Management> (Accessed 28 January 2014).
11. Gunin, V. Baranchev, V. Ustinov, V. and Liapina, S. (2000), Innovation Management, Infra-M, Moscow, Russia, 251 p.
12. Birkinshaw, J. Hamel, G. and Mol, M. (2008), Management Innovation, Academy of Management Review, vol. 33, No. 4, pp. 825—845.
13. Baumol, W. (2004), The free-market innovation machine: analyzing the growth miracle of capitalism. New Jersey: Princeton University Press.
14. Lynch, Lisa M. (2007), The Adoption and Diffusion of Organizational Innovation: Evidence for the U.S. Economy, 54 p.
15. Freeman, R. and Lazear, E. (1995), "An Economic Analysis of Works Councils" in Joel Rogers and Wolfgang Streeck, eds. Works Councils, Chicago: The University of Chicago Press.
16. Lam, A. (2005), Organizational innovation. In: Fagerberg, J; Mower Y, D. C; Nelson, R. R. The Oxford Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press.
17. OECD (2007), Innovation Strategy for education and training Innovation: the OECD definition, available at: http://www.oecd.org/document/10/0,3746,en_2649_35845581_40898954_1_1_1_1,00.html (Accessed 28 January 2014).
18. Hamel, G. (2006), The Why, What, and How of Management Innovation, Harvard Business Review, Harvard Business School Publishing Corporation, pp. 74.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2014 р.

*С. В. Нараєвський,
старший викладач кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ВІТРОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ ТА УКРАЇНІ

*S. Naraievs'kyj,
senior teacher, Department of International Economics, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*

COMPARATIVE CHARACTERIZATION OF THE EFFICIENCY OF WIND ENERGY IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD AND UKRAINE

Проведено порівняльний аналіз ефективності роботи вітрової енергетики у основних регіонах світу та у провідних країнах світу. Серед лідерів у вітрової енергетиці виділяються країни, що розвивають офшорну вітроенергетику чи мають значну площу території і, відповідно, мають можливість обирати для розміщення вітроенергетичного обладнання найкращі ділянки з найбільшим вітровим потенціалом. Визначено основні фактори, що впливають на ефективну роботу вітрової енергетики. Серед цих факторів слід виділити такі: наявний вітровий потенціал та можливість його використання, технічні характеристики встановленого обладнання, наявність якісної мережі для передачі електроенергії споживачу з мінімальними втратами. Вітроенергетика України за ефективністю роботи поступається провідним країнам у даній галузі, але має гарні перспективи для подальшого розвитку у разі виконання певних умов.

The article provides a comparative analysis of the efficiency work of wind power in the major regions of the world and the leading countries of the world. Countries that develop offshore wind power or have a large area of territory are leaders in wind power. They have the opportunity to choose for the location of wind power equipment best areas with the highest wind potential. The article defines the main factors influencing the effective work of wind power. Among these factors should be allocated as follows: available wind potential and the possibility of its use, technical characteristics of the installed equipment, the availability of high-quality network for the transmission of electricity to the consumer with minimal losses. The efficiency of Ukrainian wind power inferior to leading countries in this field, but it has good prospects for further development if certain conditions will be done.

Ключові слова: вітроенергетика, використання встановленої потужності, ефективність роботи вітрової енергетики, офшорна вітроенергетика, вітровий потенціал, підключення до мережі.

Key words: wind power, use of installed capacity, efficiency work of wind power, offshore wind power, wind potential, network connection.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проводячи аналіз розвитку вітрової енергетики переважно більшість міжнародних організацій, що займаються дослідженням розвитку цього напрямку енергетики, основну увагу зосереджують на обсягах введених потужностей, а питання їх ефективної роботи відходять на другий план, або взагалі не розглядаються. Поряд з тим, введення додаткових енергетичних потужностей, які працюють з низькою ефективністю буде призводити до неефективного використання інвестованих у вітроенергетику коштів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИЙ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Порівняння ефективності роботи теплової електростанції (ТЕС) та вітрової електростанції (ВЕС) наведено в [1, с. 267—268], порівняння тривалості роботи ВЕС у Німеччині та Україні наведено у [2, с. 58—59] та саме через низьку ефективність роботи вітроенергетики України, Комплексної програми з будівництва ВЕС в Україні (термін дії 1997—2010 рр.) була не виконана [3]. Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, наявним вітроенергетичним потенціалом України, з другого боку, необхідністю зосереджувати основну увагу в процесі розвитку вітчизняної вітроенергетики саме на ефективності її роботи, а не на введенні максимально можливих потужностей.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Ціллю статті є проведення аналізу ефективності роботи вітрової енергетики. Завданнями статті є аналіз роботи вітроенергетики у окремих країнах світу, визначення країн-лідерів, причин їхньої успішної роботи та можливість використання позитивного досвіду у вітроенергетиці України. Методологічну основу становлять методи порівняльного аналізу, дослідження природного потенціалу території, статистичного дослідження, логічного узагальнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Проаналізуємо ефективність роботи вітроенергетичної галузі базуючись на інформації зі статистичних звітів Міжнародного агентства з відновлювальної енергії [4]; Всесвітньої вітроенергетичної асоціації [5]; Європейської асоціації вітроенергетики [6]; Глобальної ради з вітроенергетики [7]; Міжнародного енергетичного агентства [8]; британської нафтової компанії BP [9]. Основна увага у вищезазначених звітах зосереджується на обсягах введених потужностей за окремими регіонами або країнами світу. Значно менше інформації стосується подальшої роботи встановленого вітроенергетичного обладнання. Так, у звіті Всесвітньої вітроенергетичної асоціації зазначається про загальний обіг коштів у галузі та про частку електроенергії, що виробляється за рахунок вітроенергетики у загальних обсягах виробництва у окремих країнах [5, с. 6]. У звіті Європейської асоціації вітроенергетики зазначена частка вітроенергетики у загальному обсязі виробництва електроенергії у країнах Європейської

Таблиця 1. Ефективність використання вітрової енергії у провідних країнах світу та Україні у 2012 р.

Країна	Споживання електроенергії, млрд кВт·год	Нова встановлена потужність у 2012 р., МВт	Загальна встановлена потужність, МВт	Ефективність використання, кВт·год/кВт	Частка використання встановленої потужності, %
Північна Америка	155,1	14 449	67 934	2 554,8	29,16
США	141,5	13 124	60 208	2 637,7	30,11
Канада	11,7	936	6 214	2 036,2	23,24
Мексика	1,9	389	1 512	1 442,1	16,46
Південна Америка	7,4	1 370	4 035	2 209,0	25,22
Бразилія	4,9	1 077	2 508	2 487,9	28,40
Європа	208,4	13 208	109 553	2 024,3	23,11
Австрія	2,3	296	1 378	1 869,9	21,35
Бельгія	2,7	297	1 444	2 084,1	23,79
Болгарія	1	61	643	1 632,7	18,64
Данія	10,4	210	4 137	2 579,4	29,44
Фінляндія	0,5	90	268	2 242,2	25,60
Франція	14,2	757	7 593	1 968,3	22,47
Німеччина	46	2 244	31 315	1 523,5	17,39
Греція	4	115	1 749	2 364,8	27,00
Угорщина	0,8	0	357	2 240,9	25,58
Ірландія	4,2	124	1 812	2 400,0	27,40
Італія	13,2	1 265	7 998	1 792,1	20,46
Іспанія	49,1	1 123	22 362	2 252,2	25,71
Нідерланди	4,9	243	2 552	2 016,0	23,01
Норвегія	1,6	196	683	2 735,0	31,22
Польща	4,7	880	2 547	2 230,7	25,46
Португалія	10	149	4 363	2 331,8	26,62
Румунія	2,6	923	1 913	1 791,3	20,45
Великобританія	20,7	2 383	8 871	2 695,4	30,77
Україна	0,3	102	248	1 522,8	17,38
Близький Схід	0,2	6	110	1 869,2	21,34
Африка	2,5	245	1 491	1 826,8	20,85
Азія та Тихоокеанський басейн	147,7	15 833	101 114	1 584,8	18,09
Австралія	6,9	358	2 834	2 598,9	29,67
Китай	100,4	12 960	75 372	1 457,4	16,64
Індія	31,2	2 241	18 420	1 803,5	20,59
Японія	4,5	78	2 673	1 708,4	19,50
Світ у цілому	521,3	45 112	284 237	1 992,1	22,74

Джерело: розраховано на основі [5; 9; 10].

кого Союзу [6, с. 11]. Глобальна рада з вітроенергетики наводить короткий характеристику розвитку вітроенергетики по окремим країнам світу, але основна увага, також, зосереджується на введених нових потужностей та на загальній потужності вітроенергетики [7, с. 25—69]. Лише у статистичному огляді світової енергетики британської компанії BP наводиться інформація стосовно споживання електроенергії виробленої за рахунок використання вітроенергетичного обладнання [9].

Проводячи аналіз загальних обсягів введених потужностей вітрових установок у різних країнах світу можна зробити висновки лише про наявні можливості їхнього використання та це не дає відповіді на питання наскільки ефективно вони використовуються. Всесвітня вітроенергетична асоціація у своїх щорічних звітах наводить питомі показники (встановлена потужність вітроустановок відносно чисельності населення, площі території країни, обсягів валового внутрішнього продукту) по двадцяти країнам-лідерам, але ці дані, також, не характеризують ефективність роботи вітроенергетики у тій чи іншій країні [5, с. 9]. Для визначення ефективності роботи вітроенергетики у окремих країнах та порівняння цих показників необхідно взяти відношення обсягів виробленої чи спожитої електроенергії до загальної встановленої потужності вітроустановок, що були задіяні у цьому виробництві (табл. 1).

Таким чином, ефективність використання встановлених вітрових установок буде характеризувати скільки спожитої електричної енергії (кВт·год) припадає на одиницю встановленої потужності (кВт). В ідеальній ситуації, якщо відкинути втрати в мережі, споживання електричної енергії на потреби самої ВЕС та допустити, що вітрова установка безперервно працює з максимальною потужністю, то такий показник може становити 8 760 кВт·год/кВт (365 днів за рік помножити на 24 год за добу). Якщо ж отримане число розділити на 8 760 кВт·год/кВт, яке приймаємо за 100 %, то отримаємо частку (відсоток) використання встановленої потужності.

Для підвищення достовірності отриманих даних необхідно додаткову увагу звернути на нові потужності, які були введені

протягом останнього року, оскільки зростання вітрової енергетики у 2012 р. становило 18,9 %, а по окремим країнам було значно вищим (Аргентина — 48,2 %, Польща — 52,8 %, Бразилія — 75,3 %, Румунія — 93,2 %) [9]. Оскільки достовірних даних про конкретні терміни введення окремих об'єктів по кожній з країн, які взяті нами для аналізу немає та припускаючи, що вводились вони більш-менш рівномірними темпами, вважаємо за доцільне встановлену потужність за останній рік поділити на два. Це дасть можливість підвищити достовірність порівнюваних даних у тих країнах, що не зазнали суттєвих змін у введених нових потужностей за останній рік з тими країнами де введені протягом останнього року потужності могли зрости на 30 — 50 % та навіть більше (наприклад в Україні на 70 %).

За розрахованими показниками ефективності використання вітрової енергії серед регіонів світу лідером є Північна Америка (ефективність використання встановленої потужності становить 2 554,8 кВт·год/кВт та частка використання встановленої потужності складає 29,16 %). Другу позицію займає Південна Америка (2 209,0 кВт·год/кВт та 25,22 %), а на третій позиції Європа (2 024,3 кВт·год/кВт та 23,11 %). Далі позиції були наступні: 4-те місце — Близький Схід (1 869,2 кВт·год/кВт та 21,34 %); 5-те місце — Африка (1 826,8 кВт·год/кВт та 20,85 %); 6-те місце — Азія та Тихоокеанський басейн (1 584,8 кВт·год/кВт та 18,09 %) при середньосвітових показниках (1 992,1 кВт·год/кВт та 22,74 %). Країни Південної Америки, Близького Сходу та Африки лише починають розвивати власну вітроенергетичну галузь, тож детально аналізувати показники цих регіонів наразі зарано. Трійку провідних регіонів світу за розвитком вітроенергетики складають Європа (загальна встановлена потужність вітроенергетики у 2012 р. становила 109 553 МВт), Азія та Тихоокеанський басейн (101 114 МВт) та Північна Америка (67 934 МВт). За темпами розвитку вітроенергетики протягом останніх п'яти років лідером була Азія та Тихоокеанський басейн, за виключенням 2012 р. (темпи розвитку вітроенергетики становили 18,6 % до загальної встановленої потужності на початок 2012 р.), коли вона поступилась першою позицією Північній Америці (27,0 %). Європейський вітроенергетичний ринок є найбільш насиченим серед усіх регіонів Світу, і це, останніми роками, призвело до сповільнення темпів розвитку вітроенергетики у цьому регіоні (13,7 %).

Аналізуючи показники ефективності роботи вітроенергетики по окремим країнам слід зазначити, що серед першої п'ятірки лідерів присутні країни, які активно використовують офшорну вітроенергетику (Норвегія — 1-ше місце, 2 735 кВт·год/кВт та 31,22 %; Великобританія — 2-ге місце, 2 695,4 кВт·год/кВт та 30,77 %; Данія — 5-те місце, 2 579,4 кВт·год/кВт та 29,44 %), або мають велику площу території (США — 3-є місце, 2 554,8 кВт·год/кВт та 29,16 %; Австралія — 4-те місце, 2 598,9 кВт·год/кВт та 29,67 %), і, відповідно, можливість вибору найбільш придатних ділянок для розміщення вітроенергетичного обладнання. Для розвитку офшорної вітроенергетики сума початкових інвестицій може перевищувати аналогічні за потужністю об'єкти наземної вітроенергетики на 20 — 50 %, але це дає можливість отримувати більше електроенергії на одиницю встановленої потужності. Тож, об'єкти офшорної вітроенергетики порівняно з наземними об'єктами є більш енергетично ефективними.

Серед трійки світових лідерів за встановленою потужністю вітроенергетичних об'єктів найбільш ефективно вітроенергетика функціонує у США. Друге місце посідає Німеччина (1 523,5 кВт·год/кВт та 17,39%), а Китай займає лише третю позицію (1 457,4 кВт·год/кВт та 16,64%). За ефективністю роботи власної вітроенергетики, серед країн, по яким наявна статистика, Китай випереджає лише Мексику (1 442,1 кВт·год/кВт та 16,46%), яка займає останнє місце.

Відставання китайської вітроенергетики можна пояснити наступними чинниками. Найважливіший вплив на ефективність роботи вітроенергетичного обладнання справляє наявний вітровий потенціал та, відповідно, вибір найкращих ділянок для розміщення вітрових установок. Другим за важливістю фактором впливу є технічні характеристики самого обладнання (якість і придатність до роботи, максимальний час роботи без зупинки та обслуговування, мінімальна швидкість вітру для запуску ВЕС, максимальна допустима швидкість вітру для роботи ВЕС). У випадку порівняння показників, саме, споживання, а не виробництва, важливим є наявність якісної мережі для передачі електроенергії споживачу з найменшими втратами. Тож, на прикладі роботи вітроенергетики Китаю, слід зазначити недостатню увагу до розміщення обладнання, більш низку якість вітроенергетичного обладнання порівняно з європейськими чи американськими аналогами та проблеми з підключенням до мережі.

Окремо слід проаналізувати ситуацію на ринку вітроенергетики Європи. Провідна трійка європейських країн з найвищою ефективністю роботи вітроенергетики (Норвегія, Великобританія, Данія), в подальшому може ще збільшити свої показники за рахунок переходу на нові зразки техніки та розвиток саме офшорної вітроенергетики. Країни Західної Європи, які почали розвивати власну вітроенергетику раніше ніж країни Східної Європи, в переважній більшості, мають вищі показники ефективності роботи вітроенергетики. Окрім вищезазначених це: Ірландія (2 400,0 кВт·год/кВт та 27,40%), Греція (2 364,8 кВт·год/кВт та 27,00%), Португалія (2 331,8 кВт·год/кВт та 26,62%), Іспанія (2 252,2 кВт·год/кВт та 25,71%), Фінляндія (2 242,2 кВт·год/кВт та 25,60%). Серед країн Східної Європи частку використання встановленої потужності вище 25% мають лише Угорщина (2 240,9 кВт·год/кВт та 16,46%) та Польща (2 230,7 кВт·год/кВт та 25,46%). Інші країни Східної Європи мають нижчі показники: Румунія (1 791,3 кВт·год/кВт та 20,45%), Болгарія (1 632,7 кВт·год/кВт та 18,64%), Україна (1 522,8 кВт·год/кВт та 17,38%).

Ефективність роботи вітроенергетики України є найнижчою серед країн Європи наявних у рейтингу та вона співставна з ефективністю роботи вітроенергетики Німеччини (1 523,5 кВт·год/кВт та 17,39%), відрізняючись лише на одну соту відсотка, але причини такої ситуації у Німеччині та Україні суттєво відрізняються. Німеччина є беззаперечним європейським лідером за встановленою потужністю вітрових установок. Ця країна фактично вичерпала можливості для розвитку наземної вітроенергетики. Подальший розвиток німецької вітроенергетики передбачає заміну обладнання на вже існуючих вітроенергетичних об'єктах на техніку з кращими техніко-економічними показниками (як правило більшої одиничної потужності) та розвиток офшорної вітроенергетики. Українська вітроенергетика почала використання сучасних вітроустановок лише в останні два-три роки. На сьогодні в Україні існує значний парк техніки застарілої конструкції, використання якого знижує показники ефективності роботи вітроенергетики в цілому. При подальшому оснащенні вітроенергетичних об'єктів сучасними зразками техніки, відмові від застарілого обладнання ефективність роботи вітроенергетики України може бути, як мінімум, не нижчою за середню європейські показники, а у разі активного розвитку вітроенергетичних об'єктів на узбережжі Чорного та Азовського морів суттєво їх перевищувати. Це зумовлено значним сукупним вітровим потенціалом України (друге місце в Європі після Норвегії) та площею території (перше місце в Європі), що дає можливості обирати найкращі ділянки для розбудови вітроенергетики.

ВИСНОВКИ

Проаналізовано ефективність роботи вітроенергетики у провідних країнах світу та Україні. Серед регіонів світу найвища ефективність роботи вітроенергетики спостерігається у Північній Америці (2 554,8 кВт·год/кВт та 29,16%). Серед окремих країн найбільш ефективно вітроенергетика використовується у Норвегії (2 735,0 кВт·год/кВт та 31,22%), Великобританії (2 695,4 кВт·год/кВт та 30,77%) та США (2 637,7 кВт·год/кВт та 30,11%). Серед країн Європи вища ефективність роботи вітроенергетики характерна для країн Західної Європи. Україна має найнижчі показники ефективності роботи власної вітроенергетики серед європейських країн пред-

ставлених у рейтингу, що зумовлено значною часткою застарілого вітроенергетичного обладнання та недостатньою увагою при виборі ділянок з найкращим вітропотенціалом. Поряд з тим, вітроенергетика України має добрі перспективи для подальшого розвитку й підвищення ефективності роботи за рахунок наявного вітрового потенціалу та у разі використання сучасних зразків техніки.

Подальші наукові дослідження з аналізу ефективності роботи вітроенергетики доцільно зосередити на роботі окремих об'єктів (вітрових парків) та використанні їхнього позитивного досвіду у вітроенергетиці України, але в багатьох випадках така інформація не передбачена для загального користування і доступ до неї є ускладненим.

Література:

1. Енергоефективність та відновлювальні джерела енергії [Текст] / Під заг. ред. А.К. Шидловського. — К.: Українські енциклопедичні знання, 2007. — 560 с.
2. Оніпко О.Ф. Вітроенергетика та енергетична стратегія / О.Ф. Оніпко, Б.П. Коробко, В.М. Миханю. — К.: УАН, Фенікс, 2008. — 168 с.
3. Українська вітроенергетична асоціація — УВЕА (Ukrainian Wind Energy Association — UWEA). Вітроенергетика України 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uwea.com.ua/files/Ukrainian_Wind_Energy_Sector_Review_2010_Rus.pdf
4. Renewable energy technologies: cost analysis series: Wind Power. IRENA Secretariat. International Renewable Energy Agency (IRENA). — Abu Dhabi. IRENA Secretariat, 2012. — 64 p.
5. World Wind Energy Report 2012. Stefan Gsanger, Jean-Daniel Pitteloud. The World Wind Energy Association (WWEA). — Boon. WWEA Head Office, 2013. — 22 p.
6. Wind in power. 2012 European statistics. Justin Wilkes, Jacopo Moccia. The European Wind Energy Association (EWEA). — Brussels, 2012. — 14 p.
7. Global wind report. Annual marketupdate 2012. Lauha Fried, Steve Sawyer, Shruti Shukla, Liming Qiao. Global Wind Energy Council (GWEC). — Brussels: GWEC Headquarters, 2013. — 72 p.
8. Key World Energy Statistics 2013. International Energy Agency (IEA). — Paris. OECD/IEA, 2013. — 82 p.
9. Статистичний огляд світової енергетики 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/Statistical-Review/statistical_review_of_world_energy_2013_workbook.xlsx
10. Статистичний бюлетень. Виробництво електроенергії та окремі техніко-економічні показники роботи електростанцій за 2012 рік. Державна служба статистики України. Департамент статистики виробництва. — К.: Дежраналітінформ. 2013. — 17 с.

References:

1. Shydlovs'kyj, A. K. (2007), Enerhoefektyvnist' ta vidnovliuvail'ni dzherela enerhii [Tekst], Ukrain's'ki entsyklopedychni znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Onipko, O. F. Korobko, B. P. and Mykhanu, V. M. (2008), Vitroenerhetyka ta enerhetychna stratehiia [Tekst], UAN, Feniks, Kyiv, Ukraine.
3. Ukrainian Wind Energy Association (2010), "Vitroenerhetyka Ukrainy 2010". [Online], available at: http://www.uwea.com.ua/files/Ukrainian_Wind_Energy_Sector_Review_2010_Rus.pdf (Accessed 10 February 2013).
4. International Renewable Energy Agency (2012), Renewable energy technologies: cost analysis series: Wind Power, IRENA Secretariat, Abu Dhabi, United Arab Emirates.
5. Stefan Gsanger, Jean-Daniel Pitteloud (2013), World Wind Energy Report 2012, The World Wind Energy Association Head Office, Boon, Germany.
6. Justin Wilkes, Jacopo Moccia (2012), Wind in power 2012, The European Wind Energy Association, Brussels, Belgium.
7. Lauha Fried, Steve Sawyer, Shruti Shukla, Liming Qiao (2013), Global wind report. Annual marketupdate 2012, Global Wind Energy Council, Brussels, Belgium.
8. International Energy Agency (2013), Key World Energy Statistics 2013, Organisation for Economic Co-operation and Development / International Energy Agency, Paris, France.
9. BP Global (2013), "Statistical review of world energy 2013 workbook". [Online], available at: http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/Statistical-Review/statistical_review_of_world_energy_2013_workbook.xlsx (Accessed 10 February 2013).
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2013), Vyrobnystvo elektroenerhii ta okremi tekhniko-ekonomichni pokaznyky roboty elektrostansij za 2012 rik [Tekst], Dezhranalitinform, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

ТИПІЗАЦІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ

P. Panteleev,
Ph.D. Student Research Economics Institute of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

TYPING, CLASSIFICATION AND TECHNICAL AND ECONOMIC INDICATORS TENEMENT HOUSE

Розглядається питання різноманітності типів багатоквартирних будинків в Україні та необхідності розподілу їх на групи не тільки за споживчими, але й за експлуатаційними ознаками з позиції розміру витрат на якісне утримання житлових будинків, що сприятиме збільшенню їх життєвого циклу. Пропонуються критерії класифікації будинків в залежності від експлуатаційних характеристик.

The question of diversity of types of multi-family homes in the Ukraine, and the need to sort them into groups based not only on the consumer qualities, but from the perspective of the size of the cost of quality content houses, which will contribute to increasing their life cycle. Proposed criteria for classification of buildings depending on performance.

Ключові слова: житловий фонд, багатоквартирні будинки, класифікація, експлуатаційні витрати.
Key words: housing, apartment buildings, classification, operating costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На 1 січня 2013 року житловий фонд України становив 1094,2 млн м² загальної площі, з якого 64,0% (700,7 млн м²) — житловий фонд міських поселень.

Частка приватного житлового фонду у загальному його обсязі становила 93,7%, комунального — 4,9%, державного — 1,4%. Майже весь житловий фонд (98,2%) розміщувався в житлових будинках квартирної типу (рис. 1).

Багатоквартирні будинки є базовою складовою житлового фонду України. Житловий фонд є різноманітним — від будинків на декілька квартир дореволюційної побудови до сучасних офісно-житлових центрів з фітнес-центрами та вертолїтними майданчиками на дахах.

Багатоквартирний житловий будинок має схожі конструктивні параметри з іншими спорудами, тому важливо розуміти, що саме мається на увазі під поняттям житловий будинок.

Згідно з Житловим кодексом України жилі будинки і жилі приміщення призначаються для постійного проживання громадян, а також для використання у встановленому порядку як службових жилих приміщень і гуртожитків [2].

Цивільний кодекс України визначає жилий будинок, в тому числі й багатоквартирний, як будівлю капітального типу, споруджену з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначену для постійного у ній проживання [3]. Багатоквартирний будинок — це жилий будинок з двома і більше квартирами (приміщеннями) за наявності хоча б одного власника цих квартир (приміщень). Залежно від кількості поверхів багатоквартирні будинки поділяють на малоповерхові (1—4 поверхи) та багатоповерхові (5 поверхів та вище) [4].

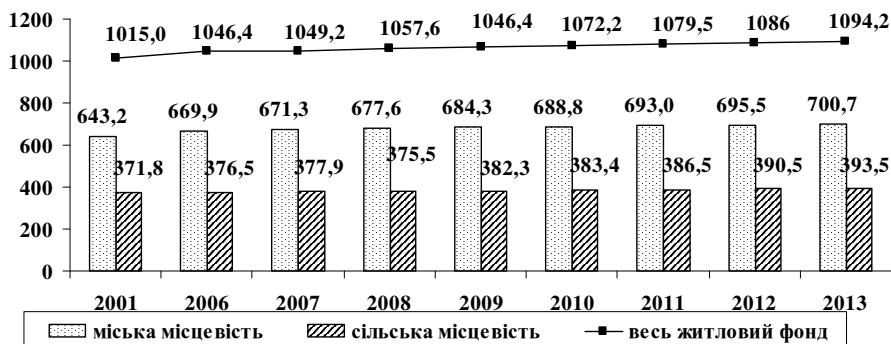

Рис. 1. Житловий фонд України (млн м² загальної площі)

Джерело: [1].

Таблиця 1. Характеристики будинків

Нижня і верхня межа, м ²	Кількість житлових кімнат				
	1	2	3	4	5
	30 - 40	48 - 58	60 - 70	74 - 85	92 - 98

Примітка 1. Площі квартир дано без урахування площі літніх приміщень.
 Примітка 2. Площі квартир одноквартирних і зблокованих будинків можуть бути збільшені на 5 %.
 Примітка 3. З метою уніфікації конструктивно-планувальних рішень багатоквартирних будинків допускається збільшувати площу окремих типів квартир на 5 %.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вплив декількох історичних епох на підходи до житлової забудови в Україні посприяв різноманітності типів та проектів будівництва житла. Багатоквартирні будинки відрізняються за технічними параметрами, за показниками економіки будівництва та утримання, за комфортом проживання та багатьма іншими ознаками. Для дослідження життєвого циклу багатоквартирного житла, починаючи зі специфіки його проектування до проведення реконструкції (капітального ремонту), необхідно структурувати житловий фонд країни та класифікувати будинки різного типу.

За Державним класифікатором будівель та споруд [5] багатоквартирні житлові будинки відносяться до класу 1122 — Будинки з трьома і більше квартирами і мають три підкласи: 1122.1 Будинки багатоквартирні масової забудови; 1122.2 Будинки багатоквартирні підвищеної комфортності, індивідуальні; 1122.3 Будинки житлові готельного типу. Як констатовано вище, будівлі класифікуються за їх функціональним призначенням. Будівлі, що використовуються або запроектовані для декількох призначень (комбіноване житло, готель і контора), повинні бути ідентифіковані за однією класифікаційною ознакою відповідно до головного призначення. Головне призначення повинне бути визначене таким чином: обчислюється відсоткове співвідношення площ різних за призначенням приміщень будівлі в складі повної загальної площі з віднесенням цих приміщень згідно з їх призначенням чи використанням до відповідного

класифікаційного угруповання. У випадку з багатоквартирним житловим будинком площа житлових приміщень (квартир) повинна бути більшою, ніж площі нежитлових приміщень в будинку. Цифрові коди ДК БС, що охоплюють класифікаційні угруповання "розділ — клас", повністю відповідають Класифікації типів споруд Євростату.

В Україні деякі характеристики будинків нормативно закріплені в будівельних нормах. "ДБН В.2.2-15-2005 Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення" [6] регламентує якість планування квартир, площі квартир та висоту стель (табл. 1). Встановлює мінімальні площі жилих приміщень: загальна кімната в однокімнатній квартирі не менша 15 м², в інших квартирах — не менше 17 м². Мінімальна площа спальні на одну особу — 10 м², на дві — 14 м². Мінімальна площа кухні в однокімнатній квартирі — 7 м², у дво- та більше кімнатних — 8 м². Мінімальна площа робочої кімнати або кабінету — 10 м². Також регламентуються кількість та конструктивні особливості санвузлів у залежності від кількості кімнат та ін.

Такі параметри можливо було б застосувати для класифікації будинків за рівнем комфорту (споживчими якістьми). Але дані вимоги є ідентичними як для стандартного масового житла, так і для будинків підвищеної якості.

Даний ДБН встановлює вимоги і до технічних параметрів житлових будинків — облаштування інженерним обладнанням (ліфт, система сміттєвидалення, система протипожежної автоматики та пристроїв, електро-

Рис. 2. Розподіл житла за класами якості в Російській федерації

Джерело [7].

Таблиця 2. Характеристики житла різних класів

ДЕ-ЛЮКС:	
технологія будівництва	монолітно-каркасна, цегляна кладка
основний будівельний матеріал	цегла керамічна
кількість квартир у будинку	1-30
кількість квартир на поверсі	1-2, максимум 4
мінімальна площа на 1 мешканця	більше 40 кв.м.
висота стель	3 метри і більше
балкони і лоджії	лоджія, балкон, тераса, зимовий сад
категорія ліфта	еліт-рівень
сміттєпровід	відсутній, прибирання спецперсоналом
автопаркінг	2 і більше машиномісць на квартиру
телебачення	супутникове телебачення
вартість обслуговування 1 кв. м / місяць	більше 1.5 \$
ПРЕМІУМ:	
технологія будівництва	монолітно-каркасна, цегляна кладка
основний будівельний матеріал	цегла керамічна
кількість квартир в будинку	1-30, максимум 100
кількість квартир на поверсі	до 4
мінімальна площа на 1 мешканця	21 – 40 кв. м
висота стель	3 метри і вище
балкони і лоджії	лоджія, балкон, тераса *
категорія ліфта	бізнес рівень
сміттєпровід	автоматичний
автопаркінг	2 і більше машиномісць на квартиру
телебачення	супутникове телебачення
вартість обслуговування 1 кв. м / місяць	від 1 до 1.5 \$
БІЗНЕС:	
технологія будівництва	монолітно-каркасна, цегляна кладка
основний будівельний матеріал	цегла силікатна керамічна
кількість квартир в будинку	більше 100*
кількість квартир на поверсі	до 8
мінімальна площа на 1 мешканця	більше 40 кв.м.
висота стель	от 2.7 до 3 метрів
балкони і лоджії	лоджія і балкон
категорія ліфта	бізнес рівень
сміттєпровід	механічний
автопаркінг	1 машиномісце на квартиру
телебачення	кабельне
вартість обслуговування 1 кв. м / місяць	від 0.5 до 1 \$
ЕКОНОМ:	
технологія будівництва	монолітно-каркасна, цегляна кладка, збірна
основний будівельний матеріал	будь-який
кількість квартир в будинку	більше 100*
кількість квартир на поверсі	будь-яка
мінімальна площа на 1 мешканця	від 20 до 40 кв. м
висота стель	від 2.5 до 2.7 м
балкони і лоджії	лоджія та балкон
категорія ліфта	економ рівень
сміттєпровід	механічний
автопаркінг	до 1 машиномісця на квартиру
телебачення	кабельне, антенне
вартість обслуговування 1 кв. м / місяць	до 0.5 \$
СОЦІАЛЬНЕ:	
технологія будівництва	параметр не визначає клас житла
основний будівельний матеріал	параметр не визначає клас житла
кількість квартир в будинку	будь-яка
кількість квартир на поверсі	будь-яка
мінімальна площа на 1 мешканця	до 20 кв.м
висота стель	від 2.5 до 2.7 м
балкони і лоджії	балкон
категорія ліфта	економ рівень
сміттєпровід	механічний
автопаркінг	0.5 машиномісця на квартиру
телебачення	антенне
вартість обслуговування	тариф, встановлений органом місцевого самоврядування

технічні системи та сигналізація), вимоги до систем внутрішньобудинкових інженерних систем (водопостачання, каналізації, опалення та вентиляції), які також єдині для всього житлового фонду нашої країни.

В Європі розповсюдженим є спосіб класифікації, при якому всі об'єкти поділяються на класи відповідно до споживчих переваг покупців, а конструктивні властивості житлових будинків враховуються лише в силу їх впливу на попит та ціну приміщень будинку. Цей метод був покладений в основу створення Єдиної методики класифікації жилих об'єктів по споживчій якості (класу) в Російській федерації [7]. На замовлення Федерального фонду підтримки житлового будівництва таку методику було розроблено фахівцями з консалтингу та девелопменту і затверджено Національною радою гільдії російських ріелторів (RGR).

Методика розділяє всі нові будівлі за споживчими якостями на 4 класи: економ клас, бізнес клас, комфорт клас та елітний клас (рис. 2).

Також методикою визначені основні класоутворюючі ознаки (характеристики) житлового будинку:

- архітектура, несучі та огорожуючі конструкції;
- скління;
- об'ємно-планувальні рішення;
- внутрішнє огороження місць загального користування;
- площа кімнат;
- площа кухні;
- характеристики вхідних груп (вхід до квартири);
- інженерне забезпечення.

Враховуючи історично сформовані ідентичні підходи до будівництва житла в Україні та Росії, схожі будівельні норми і правила, зазначена вище класифікація житла за споживчими якостями актуальна і для житлового фонду України. На підставі існуючої російської класифікації, у квітні 2006 року Українською будівельною асоціацією (УБА) був розроблений і прийнятий вітчизняний класифікатор житла [8]. Його головна мета — зробити ринок первинного житла зрозумілішим для покупця на основі уніфікації критеріїв віднесення житла до того чи іншого типу. Треба відзначити, що класифікатор не є нормативним документом, прийнятим на державному рівні, тобто за його порушення санкції не передбачаються. По суті, це спроба встановити єдині правила оцінки об'єктів будівництва, прийняті членами УБА.

Для визначення класу житла розробники використовували більше 100 параметрів, які були поділені на 7 основних критеріїв: місце розташування; будівельні й технічні характеристики споруди та його конструктивних елементів; облаштування будівлі та прибудинкової території; соціальна інфраструктура споруди; матеріали й обладнання; технічна інфраструктура; організація управління й експлуатації.

Нижче (табл. 2) наведено короткі характеристики класів житла по класифікатору УБА.

Для повноти відображення всіх класоутворюючих поживчих ознак, як для нових проектів будівництва, так і для існуючих будинків, варто було б додати місце розташування будинку — історичний центр міста, центральна частина міста, житловий масив, приміська зона тощо.

Наведені споживчі характеристики у відношенні до параметрів будинку впливають на комфорт проживання і через це — на вимогу й ціну квартири, як об'єкту покупки. Але за ідеологію застосування, крім споживчих, необхідно відзначити й іншу групу ознак — експлуатаційні.

На відміну від споживчої, попит на класифікацію житлових будинків за експлуатаційними ознаками в суспільстві — низький. Експлуатаційні якості будинків цікавлять власників та потенційних власників житлових і нежитлових приміщень в останню чергу. У більшості з нас поки що відсутнє розуміння того, що кожен власник квартири є співвласником будинку і не тільки як майнового комплексу, а й як складної системи конструктивних елементів та інженерного обладнання. Цьому сприяє умовна приналежність більшої частини житлового фонду в Україні до комунальної власності місцевих Рад. Умовна тому, що квартири і нежитлові приміщення в комунальних будинках майже стовідсотково приватизовані і держава разом з місцевими Радами фінансують ремонт житлових будинків не повинні в принципі. Ограни місцевого самоврядування із задоволенням виключили б зі своїх бюджетів тягар витрат на капітальний ремонт житлового фонду, проте постійна соціально-політична напруга в країні та вимоги застарілої нормативної бази не дозволяють владі остаточно розмежувати відповідальність за стан житла. Окремий випадок — це громади мешканців житлових будинків, що самоорганізувалися в юридичні особи (ОСББ та ЖБК). Мешканці таких будинків вже зараз відчувають специфіку експлуатаційних ознак будинків та пов'язаних з ними витрат. Більша частина необхідних для будинку робіт виконується власниками квартир спільно, наприклад, шляхом утворення спеціальних ремонтних фондів.

Крім того, практичне застосування класифікатора багатоквартирних будинків за експлуатаційними ознаками (далі — експлуатаційний класифікатор) може мати місце в процесах тарифоутворення. Наведений вітчизняний класифікатор (табл. 2), на відміну від російського, враховує економічну складову утримання будинку — вартість обслуговування. Проте зазначені показники вартості обслуговування є умовними. Встановити інтервал вартості утримання певних класів будинків сьогодні не дозволяє діючий в Україні єдиний підхід до формування тарифів на житлово-комунальні послуги [10], що передбачає розрахунок та затвердження тарифу на утримання для кожного будинку окремо. Даний підхід на практиці виявився недосконалим і за чотири роки застосування фактично себе не виправдав. Тому, на думку багатьох експертів, актуальною є зміна в підході до тарифоутворення на послугу з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій, а саме: визначення вартості обслуговування певних класів (груп) будинків згрупованих за технічними та експлуатаційними ознаками. Така концепція обумовлює необхідність експлуатаційного класифікатора та зводить його у ранг нормативного документу, що затверджується на державному рівні.

Створення експлуатаційного класифікатора можливе і в діючому законодавчому полі. Основним документом, який регламентує проведення єдиної технічної політики в житловій сфері та забезпечує виконання вимог чинних нормативів з утримання, поточного і капітального ремонту та реконструкції жилих будинків та прибудинкових територій в Ук-

раїні є Правила утримання жилих будинків та прибудинкових територій [9]. Аналізуючи його, можна виділити основні експлуатаційні характеристики як для нових, так і для житлових будинків, що вже експлуатуються:

- конструкція і стан фундаментів, стін і перекриттів;
- конструкція і стан дахів, фасадів;
- теплотехнічні характеристики огороджуючих конструкцій;
- оснащеність, конструкція і стан інженерного обладнання (водопровід і каналізація, центральне опалення і гаряче водопостачання, вентиляція);
- наявність та модель ліфтів;
- розмір прибудинкової території, кількість та види зелених насаджень;
- наявність систем пожежної безпеки;
- наявність системи обліку енергоресурсів;
- наявність спеціального сервісного обладнання (відеонагляд, охоронні системи, тощо).

Для кожного конструктивного елементу будинку або частини інженерного обладнання нормативно визначений термін ефективної експлуатації. Більшість експлуатаційних характеристик відображені в технічному паспорті будинку, який зберігається в житлово-експлуатаційній організації.

Специфіка вітчизняного житлового фонду, сприяла появі загальноприйнятої ознаки будинку — тип забудови. Тип забудови характеризує будинки за сукупністю показників, таких як: час забудови, технологія будівництва (панельні, блокові, цегляні), архітектурні особливості, частка таких будинків в житловому фонді і поєднує в собі як споживчі, так і експлуатаційні властивості житлових будинків. Тип забудови характеризує найбільші фракції будинків в сучасному житловому фонді великих міст, а саме:

— Будинки дореволюційної забудови — 2—4-х поверхові будинки, розташовані, як правило, в історичному центрі міста. Життєвий цикл конструктивних елементів яких завершився в середині ХХ-го сторіччя. Такі будинки в більшості були реконструйовані. Решта перебуває в аварійному або в близькому до аварійного стані;

— "Сталінки" — будувались з 1948-го по 1956 рік. Будинки цього типу забудови стали передвісниками масового будівництва на основі індустріальних блоків. Їх фасади було виконано з силікатної цегли зі стандартним ліпним декором. Не зважаючи на солідний вік, будинки перебувають в задовільному технічному стані за виключенням таких вразливих місць, як покрівля і балкони;

— "Хрущівки" — будинки першого етапу індустріальної забудови. З початку 1960-х рр. житлове будівництво в СРСР було засновано на промисловому домобудівництві — спорудженні мікрорайонів з 5 — і 9 — поверхових серійних панельних будинків. Це знижувало собівартість будівництва і дозволяло збільшити введення житла в експлуатацію. З точки зору утримання, панельні будинки характерні низькими теплозахисними якостями. У критичному стані знаходяться внутрішньобудинкові інженерні мережі й покрівлі (метал, азбестоцементні листи);

— Будинки типових серій — у 1970-му році було прийнято "Єдиний каталог будівельних деталей", на основі якого, в подальшому, розроблялись типові проекти. Будинки 9-ти, 16-ти поверхові серій І-515/9м, І-515/9ш, 1605/9, ІІ-18/9, ІІ-29, ІІ-32, ІІ-49, 504 було оснащено ліфтами, сміттєпроводами та системами протипожежної автоматики і димовидалення;

— Сучасні будинки — будинки, які будувались починаючи з 1990-го року і по цей час. У процесі їх

Таблиця 3. Споживчі та експлуатаційні характеристики

Тип забудови	Експлуатаційні характеристики	Споживчі характеристики
Будинки дореволюційної забудови	стан перекриттів – незадовільний	розташовані переважно в центральній частині міста
«Сталінки»	стан фасадів – необхідний ремонт ліпнини та заміна балконів	значна висота стель (3,2–4 м)
«Хрущівки»	інженерне обладнання (трубопроводи та запірна арматура систем водопостачання, опалення) – зношене і потребує заміни	площа кухонь і кімнат невелика, об'ємно-планувальні рішення не відповідають сучасним вимогам
Будинки типових серій	потребують заміни або модернізації ліфти	огорожуючі конструкції мають низькі теплоізоляційні параметри
Сучасні будинки	оснащеність сучасними інженерними системами <i>вимагає додаткових витрат на утримання та ремонт</i>	оснащеність сучасними інженерними системами <i>створює комфортні умови проживання</i>

будівництва використовуються сучасні технології — зведення монолітного бетонного каркасу із заповненням цегляними стінами, пальові фундаменти, використання ефективного утеплення стін, застосування складного теплотехнічного обладнання, оснащення квартир обліком споживання енергоресурсів та ін.

Тип забудови поєднує споживчі і експлуатаційні властивості житлових будинків (таблиця 3).

ВИСНОВКИ

Отже, класифікація житлових будинків за споживчими та експлуатаційними ознаками є вимогою сьогодення і має стати першим кроком на шляху до створення системи управління життєвим циклом будинків, а також бути визначальною в процесах тарифоутворення.

Класифікатор багатоквартирних будинків має бути розроблений і затверджений центральними органами виконавчої влади України (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України) і застосовуватись для структуризації нового (існуючого) житлового фонду, планування заходів по ремонту конструктивних елементів житлових будинків та формування господарського ставлення до житлових будинків, які перебувають у спільній сумісній власності власників квартир та вбудованих нежитлових приміщень.

Література:

1. Експрес-випуск Державної служби статистики України від 27.05.2013 № 05.5-69/90
2. Житловий кодекс Української РСР. Закон від 30 червня 1983 року // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1983.
3. Цивільний кодекс України. Закон від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України — 2003.
4. Наказ "Про затвердження Інструкції з ведення господарського обліку в сільських, селищних та міських радах (Інструкція, п.1.4) 08.12.2010 N 491" Державного комітету статистики України.
5. Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000. Наказ Держстандарту України від 17 серпня 2000 року.
6. "ДБН В.2.2-15-2005 Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення" 1 січня 2006 року.
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://realtymarket.ru/metodi-eskie-materiali/Edinaya-metodika-klassifikacii-jilix-obektov-po-potrebitelskomu-ka-estvu-klassu-...html>
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: http://u-b-a.com.ua/uba/ua/news/news_uba/12178-59824/

9. "Правила утримання жилих будинків та прибудинкових територій". Наказ Державного комітету України з питань Житлово-комунального господарства №76 від 17 травня 2005 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05>

10. Постанова Кабінету міністрів України "Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги" від 1 червня 2011 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/869-2011-п>

References:

1. State Statistics Committee of Ukraine (2013), Express edition of the State Statistics Committee, vol. 05.5-69/90.
2. Verkhovna Rada URSR (1983), Housing Code of the Ukrainian SSR, Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, Kyiv, Ukraine.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Civil Code of Ukraine, Vidomosti Verkhovnoi Rady, Kyiv, Ukraine.
4. State Statistics Committee of Ukraine (2013), Order "On approved instructions for doing household registration in the rural, town and city councils", State Statistics Committee, Kyiv, Ukraine.
5. State Committee on Standardization, Metrology and Certification of Ukraine (2000), State qualifier buildings and constructions DK 018-2000, Derzhstandart, Kyiv, Ukraine.
6. State Committee of Ukraine for Construction and Architecture (2005), DBN V.2.2-15-2005 Buildings and constructions. Houses. The main provisions, State Committee of Ukraine for Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.
7. Realtymarket (2014), available at: <http://realtymarket.ru/metodi-eskie-materiali/Edinaya-metodika-klassifikacii-jilix-obektov-po-potrebitelskomu-ka-estvu-klassu-...html> (Accessed 7 March 2014).
8. Ukrainian Construction Association (2008), "Are investigated in the classification of property", available at: http://u-b-a.com.ua/uba/ua/news/news_uba/121785-9824/ (Accessed 7 March 2014).
9. SCHCS Ukraine (2005), Order "On approval of rules maintenance of residential buildings and adjacent areas", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05> (Accessed 7 March 2014).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), Resolution "On providing a unified approach to the formation of tariffs for housing and communal services", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/869-2011-%D0%BF> (Accessed 7 March 2014).

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014 р.

УДК 364.23

С. А. Шимків,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ У КОНТЕКСТІ СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ

S. Shymkiv,
Postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ESSENCE OF SOCIAL RISKS AND THEIR MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF INSURANCE
AGAINST ACCIDENTS AT WORK

У статті визначено сутність соціальних ризиків, причини їх виникнення та необхідність захисту від них. Досліджено роль і місце ризиків настання нещасних випадків на виробництві у системі соціального захисту громадян. Визначено необхідність у засобах профілактики настання нещасних випадків на виробництві, пов'язаних з виникненням нових видів ризиків у процесі соціально-трудова відносин. Проаналізовано ключові напрями та способи соціального захисту працівників, серед яких виділено соціальне партнерство, соціальну політику та корпоративну відповідальність бізнесу. Визначено, що додатковим елементом захисту від наслідків настання нещасних випадків як для працівників, так і для підприємців є розвиток корпоративного страхування, яке не лише доповнює гарантії, надані в рамках соціального забезпечення і соціального страхування, до максимально можливих у сучасних умовах стандартів, а й підвищує рівень довіри та імідж підприємств.

In this article defines the essence of social risks, their causes and the need to protect from them. Investigated role and place of the risk of accidents at work in the social protection system of citizens. Detected need for a preventive means of the occurrence accidents at work associated with the emergence of new types of risks in the process of social and labor relations. Analyzed the key trends and methods social protection of workers, including the allocated social partnership, social policy and corporate responsibility business. It was determined that an additional element of protection from the consequences of the against accident for both workers and entrepreneurs is to develop a corporate insurance that not only complements the safeguards provided under the social security and social insurance, to the highest possible standards in modern terms, but also increases trust and company image.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальне страхування, управління соціальними ризиками, соціальний захист працівників, корпоративне страхування.

Keywords: social risk, social insurance, social risk management, social protection of workers, corporate insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання в Україні при низку економічних проблем гостро постали й питання соціального захисту населення, зокрема у сфері настання різного роду нещасних випадків. Розвиток ринкових відносин свідчить, що обов'язковою складовою при вирішенні питання забезпечення економічного розвитку України є усунення впливу чинників руйнування трудового потенціалу та попередження соціальних ризиків.

У процесі виробничої діяльності на працівників впливає багато шкідливих (небезпечних) виробничих факторів: фізичних, хімічних, біологічних та психофізіологічних, які можуть безпосередньо вплинути і на стан їх здоров'я. Тому існує необхід-

ність у дослідженні спрямованості дій суб'єктів соціально-трудова відносин на досягнення зменшення соціальних ризиків. При формуванні таких заходів усе більшої актуальності набуває не тільки оцінка ризику виникнення тих чи інших соціальних небезпек, а й розробка заходів реалізації їх попередження та ефективності функціонування системи соціального захисту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значимий внесок у формування національної концепції соціального захисту зробили, зокрема, В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, Ю.П. Гришан, О.М. Залетов, С.С. Осадець, Р.В. Пікус,

Я.М. Шумелда, С.І. Юрій та інші вітчизняні учені. Проблематику ключових аспектів соціального страхування досліджували також іноземні автори: А.Н. Аверін, В.С. Балабанов, Н.А. Волгін, М.А. Захаров, Р.Т. Юлдашев та ін. Проте проблема розуміння соціального ризику та його вплив на соціально-трудова відносини залишається недостатньо розробленою і потребує подальшого вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення сутності, місця і ролі соціальних ризиків настання нещасних випадків в системі соціального захисту населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сучасному етапі розвитку та формування ринкових відносин, одним з найголовніших напрямів діяльності нашої держави є вирішення питань соціального забезпечення належних умов для життя, вільного розвитку особистості, гідних умов організації праці та ін. Тому соціальний захист відіграє значну роль у житті громадян України, а насамперед тих, хто через будь-які незалежні від них ризикові обставини втратили можливість самостійно забезпечувати себе.

Становлення ринкових відносин повело за собою нестабільність і нестійкість в соціально-економічному становищі працівників. Трансформація трудових відносин зумовила зростання соціальних ризиків, актуалізувала потребу в соціальному захисті найманих працівників і визначила необхідність нових концептуальних підходів до вивчення цієї системи.

Завдання більшості систем соціального захисту полягає в підтримці стабільності доходів громадян, наданні необхідних соціальних послуг. Під поняттям соціального захисту можна розуміти правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово або постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства. Як предмет соціального захисту необхідно розглядати соціальні ризики [1].

Об'єктивне існування ризику зумовлено ймовірністю багатьох соціальних, політичних, природних, виробничих процесів, участь у яких приймають суб'єкти соціального життя. У зв'язку із цим та через наявність певних непередбачуваних, випадкових, суб'єктивних обставин можуть відбуватися різного роду відхилення від очікуваного результату. Це свідчить про неоднозначність та ризиковість суспільного життя.

Оскільки в науковій літературі поняття ризику, зокрема соціального, не має однорідного визначення, необхідно розглянути підходи до його змісту.

Р.В. Пікус визначає ризик як ймовірність настання певної події, результатом якої можуть бути втрати очікуваної економічної (фінансової) користі або прями збитки [2]. Такий підхід до визначення ризику розділяє й В.Д. Базилевич, конкретизуючи та структурно описуючи його за допомогою таких характеристик, як небезпека, підпадання під ризик, чутливість до ризику, ступінь взаємодії ризиків. А також, зазначає, що відповідь на питання про причину (природу) збитку, заподіяного об'єкту, визначає характер та механізм виникнення відповідного збитку, що досить важливо для аналізу будь-якого ризику. Саме за цим критерієм він виділяє соціальний ризик та визначає його як ризик виникнення таких негативних соціальних явищ, як злочинність, порушення безпеки об'єктів, несприятливі соціальні зовнішні об'єкти та ін. [3].

В.Д. Роїк під соціальними ризиками розуміє чинники порушення нормального соціального положення

людей при ушкодженні здоров'я, втраті працездатності або за браком попиту на працю (безробіття), що супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, а для сімей — втратою джерела доходу у випадку втрати годувальника [4].

Під поняттям соціальних ризиків О.М. Залетов розуміє ймовірність настання випадкових, незалежних від волі людини подій, що загрожують її нормальному відтворенню фізіологічної і соціально-економічної життєдіяльності. Зокрема процес відтворення людини розглядає в широкому змісті цього слова. Перш за все, на рівні родини (домашнього господарства) відбувається народження, виховання і забезпечення первинних умов життєдіяльності людини як суб'єкта суспільних відносин. По-друге, багато елементів відтворення людини включені в економіку суб'єктів, що господарюють, де здійснюються визначені функції відтворення трудових ресурсів. А також на рівні макроекономіки, де відновлення людини з'являється як процес збереження і регулювання народонаселення. Даний підхід дозволяє врахувати як соціальні ризики всі події, що об'єктивно перешкоджають чи порушують виконання людиною соціально-економічних функцій у процесі суспільного відтворення, а соціальний захист розглядає у контексті дії соціальних ризиків у суспільстві [5].

Узагальненням підходів до розуміння змісту соціального ризику може бути визначення Міжнародної Організації Праці, де зазначається, що соціальний ризик — це втрата доходу, що спричиняє необхідність матеріальної підтримки громадян для задоволення мінімальних потреб незалежно від їх індивідуальних можливостей [6].

У своєму підході до поняття "соціального ризику" ми визначаємо його з позиції чинника, ключовим в розумінні якого є трактування поняття "соціальний". З цієї позиції соціальний ризик розглядається як соціальне явище, що веде до виникнення загрози життю та здоров'ю соціальних суб'єктів в будь-якій сфері життєдіяльності — економічній, політичній, трудовій, соціальной. Отже, соціальними слід визнавати ризики, що виникають з причин суспільного характеру й захиститися від яких індивідуально в переважній більшості випадків неможливо. Через те, що вони зумовлені складним комплексом об'єктивних соціально-економічних умов і практично не залежать від волі окремої людини.

Особливої уваги вимагають соціальні ризики найманих працівників. Причинами їх появи може бути невизнання або нерозуміння сутності прав найманого працівника на його робочу силу з боку як роботодавця, так і держави, відсутність соціальної відповідальності останніх перед працюючим. Такі ситуації породжують низку небезпек, що містять потенційні збитки або завдають шкоди для працівників. Небезпека, що веде за собою шкоду або непередбачені збитки в свою чергу перетворюється на сукупність небажаних подій, що і є показником появи ризику. Варто зауважити, що при вжитті запобіжних заходів рівень ризику значно зменшується.

Останнім часом, під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів робочі місця піддавалися технологічному удосконаленню. У деяких випадках ступінь небезпеки і ризику вдалося знизити або повністю ліквідувати, наприклад, шляхом автоматизації виробництва. Разом з тим нові технології породжують і нові ризики.

Нові соціальні ризики та ті, що формуються можуть бути викликані також організаційними змінами, зумовленими впровадженням нових виробничих процесів, новими умовами праці, зростанням обсягів роботи, підвищенням інтенсивності праці у зв'язку із ско-

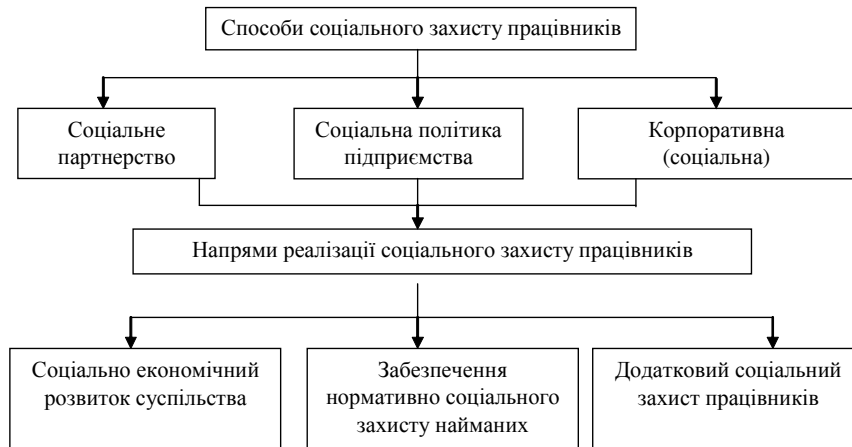

Рис. 1. Напрями та способи реалізації соціального захисту працівників

роченням штату, трудовою міграцією, самозайнятістю, тимчасовими контрактами, ненадійністю чи підвищеним рівнем стресу. У той же час, на робочих місцях зберігаються традиційні ризики, а число нещасних випадків і професійних захворювань все ще неприйнятно високе.

Виникненню нових ризиків для працівників сприяли також значні зміни форм зайнятості, реорганізація робочих місць, зменшення розмірів підприємств. Ці фактори не могли не вплинути на умови праці. Значно розширилася неформальна сфера зайнятості, багато працівників не зареєстровані, їх статус не врегульовано і вони не захищені трудовим законодавством. Тому і виникає необхідність в управлінні соціальними ризиками, розробці соціальних механізмів їх превенції або зниження ступеня їх впливу.

Захист від конкретних видів соціального ризику найефективніше може бути організовано в рамках окремих напрямів соціального страхування — пенсійного, медичного, від нещасних випадків на виробництві, у зв'язку з безробіттям та ін. Досвід страхування від нещасних випадків свідчить, що цей вид особистого страхування може здійснюватися у різних формах, але при цьому зберігається єдиний соціально-економічний зміст: управління соціальними ризиками.

Виникненню ризиків у сфері праці сприяє ряд факторів. Зокрема, нестабільна соціально-економічна ситуація в Україні і на конкретних підприємствах, що призводить до зниження рівня заробітної плати, відсутність зацікавленості бізнесу покращувати умови праці робітникам та попереджувати настання нещасних випадків, зростання незадоволеності працею. Наслідками таких процесів для працівників є нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, втрата роботи, тимчасова втрата працездатності, інвалідність. Усі ці соціальні ризики виникають у процесі трудових відносин і потребують державного регулювання.

За допомогою комплексу заходів, які є складовими системи соціального захисту, держава управляє соціальними ризиками з метою компенсації шкоди постраждалим, сприяє зниженню або попередженню процесів їх настання та впливу на населення. Разом з тим, в умовах сучасного, динамічного розвитку суспільства, коли держава самостійно не в змоззі забезпечити гідний рівень соціального захисту, існує об'єктивна необхідність у пошуку додаткових ефективних шляхів та механізмів удосконалення організації системи соціального захисту громадян. Адаже основним її завданням є надання необхідних соціальних послуг та підтримка стабільності доходів населення.

Підґрунтям для ефективної діяльності системи соціального захисту мають бути принципи взаємо-

вигідного соціального партнерства і солідарної відповідальності між органами влади, об'єктами і суб'єктами соціального захисту. Така співпраця реалізується, з урахуванням видів соціальних ризиків, через обов'язкове державне, обов'язкове і добровільне страхування. Комплексне поєднання даних форм страхування сприяє підвищенню впевненості в організації ефективної системи соціального захисту.

Найефективнішим методом співпраці завжди виступає партнерство. За допомогою соціального партнерства відбувається узгодження інтересів соціальних інститутів, відповідальних за соціальний захист, тобто реалізація соціально-економічних інтересів, створення гарантій трудових прав.

Підприємства реалізують соціальну політику, що пов'язана з державною соціальною політикою, яку самостійно обирає держава та від якої залежить співвідношення відповідальності сторін. Україні притаманна соціально-демократична та неоконсервативна моделі. За ними підприємства несуть майже рівну відповідальність із державою за соціальний захист.

Важливим напрямом соціального захисту працівників є соціальна відповідальність бізнесу. Цей термін має європейське походження і частіше звучить як "корпоративна соціальна відповідальність", яка поєднанні із напрямками реалізації соціальних заходів сприяє підвищенню рівня захищеності суб'єктів соціальних відносин [7]. Взаємозв'язок основних напрямків соціального захисту працівників та способи їх реалізації зображено на рисунку 1.

Тобто механізм захисту від об'єктивно існуючих соціальних ризиків повинен бути надійним, а значить страхування має бути обов'язковим для охоплення всіх працюючих. При цьому частки фінансової участі соціальних партнерів можуть бути різними, але кожна країна прагне знайти оптимальні для неї пропорції фінансової відповідальності. Разом з тим, тягар фінансового навантаження, з урахуванням конкретних сучасних економічних і соціальних умов, повинні солідарно нести основні соціальні суб'єкти — роботодавці й працівники, тому виникає необхідність у додаткових видах страхування.

Ми вважаємо, що діяльність по управлінню соціальними ризиками має бути системною та пов'язаною із результатами діяльності підприємства, його репутацією, має викликати довіру до нього різних груп впливу. Враховуючи незадовільні наслідки існуючої компенсаційної політики захисту працюючих, необхідно спрямувати економічні ресурси підприємств саме на недопущення випадків ризику, прозорість організації умов праці, виробничих небезпек, соціальну захищеність працівників.

Кожен роботодавець повинен розуміти, що робочий персонал — найголовніший капітал будь-якої компанії. А страхування від нещасного випадку дозволяє підвищити соціальну захищеність співробітників і є одним з найбільш доступних способів підвищення соціального захисту.

Одним із важливим елементів управління соціальними ризиками в соціально-трудовах відносинах є колективне страхування від нещасних випадків на виробництві. Зацікавленими в ньому є обидві сторони — працівники, адже вони можуть відчувати себе впевненіше і роботодавці, які таким чином, забезпечують страхування своєї відповідальності за персонал підприємства. Додаткове корпоративне страхування працівників від нещасних випадків дозволяє захистити майнові інтереси працівників, пов'язані з постійним або тимчасовим зниженням рівня доходу в результаті нещасного випадку або хвороби.

Високим проявом турботи керівництва про працівників організації має бути турбота про життя і здоров'я людей, трудящих на благо спільної справи. Адже чим би не займалася та чи інша організація, її керівництво завжди зацікавлене в залученні до роботи цінних кваліфікованих кадрів, тому що від професіоналізму співробітників підприємства безпосередньо залежить успішний розвиток бізнесу. Природно, що втрата цінних кадрів не кращим чином позначається на благополуччі та іміджі підприємства. Тому вони змагаються один з одним за цінних кваліфікованих співробітників, створюючи зручні графіки роботи, призначаючи більш високу заробітну плату і т. п. Разом з тим висока заробітна плата не завжди може утримати або залучити затребуваного працівника, адже якість соціального пакету, що пропонується підприємством, також має велике значення. Саме тому корпоративне страхування не лише служить додатковим захистом, але і виступає стимулом роботи в конкретній фірмі. Таким чином, здійснюючи корпоративне страхування від нещасних випадків на виробництві, підприємства забезпечують своїм співробітникам упевненість у тому, що якщо з кимось із них трапиться щось непередбачуване, матеріальна допомога їм гарантована.

Виходячи з цього, ефективна діяльність перспективного підприємства, що розвивається повинна ґрунтуватися на принципах корпоративної соціальної відповідальності до яких, зокрема, належать:

- робота над створенням максимально безпечних робочих місць;

- додаткове використання програм обов'язкового і додаткового соціального страхування;

- розвиток людських ресурсів.

Такі завдання корпоративного управління цілком відповідають принципам сталого розвитку компаній. У довгостроковій перспективі їх ефект виявляється не лише у зростанні соціальних показників, але й у економічних вигодах.

ВИСНОВКИ

Продумане та зважене управління ризиками зменшує величину можливих втрат. Багатогранність ризиків, що існують у сфері праці, потребують більш удосконаленого механізму організації соціального захисту як для працівників так і для роботодавців. Враховуючи аспекти існуючої компенсаційної політики захисту працюючих, необхідно спрямувати економічні ресурси підприємств саме на недопущення випадків ризику, прозорість організації щодо умов праці, виробничих небезпек, соціальної захищеності працівників.

Особливої уваги вимагають ризики у сфері соціально-трудовах відносин. Серед способів соціального захисту працівників виділяємо соціальне партнер-

ство, соціальну політику та корпоративну відповідальність підприємств. Взаємозв'язок даних способів у поєднанні із напрямками соціального захисту сприяє зниженню, попередженню та убезпеченню працівників від наслідків нещасних випадків. Тому, враховуючи аспекти існуючої компенсаційної політики захисту працюючих, необхідно спрямувати економічні ресурси підприємств саме на недопущення випадків ризику, прозорість організації щодо умов праці, виробничих небезпек, соціальної захищеності працівників. Ми вважаємо, що діяльність по управлінню професійними ризиками має бути системною, безпосередньо пов'язаною із результатами діяльності підприємства, його репутацією, довірою до нього різних груп впливу.

Отже, система соціального захисту полягає в підтримці стабільності доходів громадян і наданні їм необхідних соціальних послуг. У той же час існуючий соціальний ризик веде за собою втрату доходу та спричиняє необхідність матеріальної підтримки для задоволення мінімальних потреб громадян. Тому виникає необхідність в управлінні соціальними ризиками з метою компенсації шкоди постраждалим, зниження та попередження їх настання.

Література:

1. Коваленко О.М. Соціальний захист як елемент соціальних стандартів у категоріях соціальної справедливості / О.М. Коваленко // Теорія та практика державного управління. — 2012. — Вип. 1 (36). — С. 303—309.
2. Управління фінансовими ризиками: Опорний конспект лекцій / Р.В. Пікус, Н.В. Приказюк. — Кам'янець-Подільський: аксіома, 2010. — 228 с.
3. Страхування: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2008. — 1019 с.
4. Основи соціального страхування / В.Д. Роик. — М.: Анкил, 2005. — 256 с.
5. Страхування від нещасних випадків: навчальний посібник / О.М. Залетов, А.М. Соболев, О.В. Бондар. — К.: Міжнародна агенція "BeeZoone", 2003 — 352 с.
6. Про мінімальні норми соціального забезпечення: конвенція МОП від 28.06.1952 р. № 102 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ilo.org
7. Фоменко Г.Г. Формування соціальних витрат підприємств у процесі реалізації соціального захисту працівників / Г.Г. Фоменко // Економіка промисловості. — 2012. — № 3—4. — С. 356—360.

References:

1. Kovalenko, O.M. (2012), "Social protection as an element of social standards in terms of social justice", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Vol. 1 (36), pp. 303—309.
2. Pikus, R.V. and Prykaziuk, N.V. (2010), *Upravlinnia finansovymy ryzykamy [Financial Risk Management]*, Aksioma, Kamianets'-Podil's'kyi, Ukraine.
3. Bazylevych, V.D. (2008), *Strakhuvannia [Insurance]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Roik, V.D. (2005), *Osnovy sotsyal'noho strakhovanyia [Fundamentals of Social Security]*, Ankiyl, Moscow, Rosiya.
5. Zaliyev, O.M. Soboliev, A.M. and Bondar, O.V. (2003), *Strakhuvannia vid neschasnykh vypadkiv [Insurance against accidents]*, Mizhnarodna ahentsiia "BeeZoone", Kyiv, Ukraine.
6. Konventsiiia MOP (1952), "Minimum Standards of Social Security", available at: <http://www.ilo.org> (Accessed 23 January 2014).
7. Fomenko, H.H. (2012), "Forming social costs of enterprises in the implementation social protection of workers", *Ekonomika promyslovosti*. — Vol. 3—4, pp. 356—360.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2014 р.

УДК 331.5 (477)

О. В. Сотнікова,
аспірант, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості, м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ МЕГАТРЕНДИ ЙОГО ЯКІСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

L. Sotnikova,
Graduate student, Institute for Personnel Training of Public Employment Services, Kyiv, Ukraine

CURRENT STATE OF THE LABOUR MARKET IN UKRAINE AND POSTINDUSTRIAL MEGATRENDS OF ITS QUALITATIVE TRANSFORMATION

Здійснено комплексну оцінку сучасного стану ринку праці в Україні. Виявлено основні відмінності його функціонування у порівнянні зі світовими тенденціями. Охарактеризовано ключові проблеми формування інноваційного типу зайнятості на найближчу перспективу. Визначено інституційні передумови якісної трансформації вітчизняного ринку праці на інноваційній основі.

Comprehensive assessment of the current state of the labor market in Ukraine is implemented. The main inconsistencies of its functioning compared with international trends are identified. The key issues of the formation of innovative type of employment in the near future are characterized. The institutional preconditions of qualitative transformation of the domestic labor market on the basis of innovation are defined.

Ключові слова: гуманізація праці і соціально-трудова відносин, інноваційна модель розвитку економіки, людський капітал, соціальний капітал, ринок праці, кон'юнктурні дисбаланси, професійно-кваліфікаційний розрив, інноваційний тип зайнятості.

Key words: humanization of labor and labor relations, innovative model of economic development, human capital, social capital, labor market, conjuncture imbalances, skill mismatches, innovative employment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Об'єктивні закономірності й тенденції розвитку постіндустріального суспільства фокусуються в парадигмі гуманізації економіки, яка поступово витісняє традиційну для індустріалізму філософію "корпоративного егоїзму". Як багатокomпонентний процес, спрямований в першу чергу на створення умов для самореалізації, гармонійного професійного, творчого, загальнокультурного розвитку особистості, економічна гуманізація позначається передусім на соціально-трудова відносинах і проявляється в гуманізації праці.

Гуманізація праці являє собою одну з найактуальніших проблем сучасності, пов'язаних з вирішенням таких завдань, як усунення тяжких, беззмстовних, рутинних трудових операцій, інтелектуалізацію праці та зростання її творчого характеру (технологічне вивільнення); підвищення об'єктивності (справедливості і моральності) трудових відносин; розширення економічної й інтелектуальної свободи; скасування пригнічення людини (соціальне вивільнення); покращення естетичних характеристик змісту трудового процесу та результатів (продукту), обмеження екологічної шкідливості виробництва [1].

Подібна трансформація праці й соціально-трудова відносин обумовлена необхідністю формування якісно нового типу людського й соціального капіталу, здатно-

го підтримувати безперервність інноваційного процесу. В постіндустріальній економіці технологічні, продуктові, організаційні інновації виступають похідними від когнітивних інновацій, пов'язаних із розширенням відтворення новітніх знань та позиціонуванням інтелектуального капіталу як критичного фактора сучасного виробництва. В свою чергу, ефективне використання людського чинника в умовах інноваційної трансформації господарської системи потребує постійного моніторингу ринку праці з метою забезпечення раціонального використання людського потенціалу та виявлення відповідності поточного стану соціально-трудова відносин вимогам постіндустріального суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні дискусії, аналітичні дослідження й прикладні рекомендації, пов'язані з вивченням особливостей формування та функціонування ринку праці на засадах стратегії інноваційного розвитку є предметом наукового інтересу широкого кола вітчизняних та зарубіжних науковців і фахівців, які досліджують проблеми економіки праці, соціальної політики і людського розвитку: Е.М. Лібанової, А.М. Колота, О.А. Грішнєвої, О.О. Герасименко, В.Л. Міненка, В.В. Онікієнка, Л.М. Ємельяненко, А.Г. Ткаченка, І.А. Петрової, В.В. Близнюк, Г.Т. Кулікова, Ю.Б. Чернявської, А. Бас-

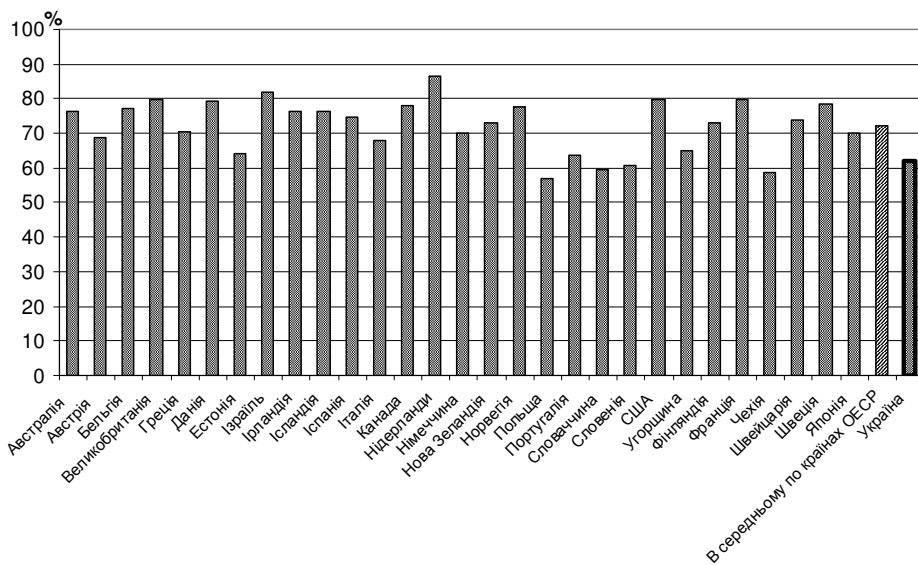

Рис. 1. Показник частки зайнятого населення в секторі послуг в 2012 р.

Побудовано на основі [7; 8].

саніні, Е. Ерста, Д. Ейсмоглу, Дж. Мінцера та ін. Окрім того, переваги використання технологічного прогресу та інновацій для врегулювання проблемних питань зайнятості активно обговорюються на наднаціональному рівні країн Європейського Союзу [5, с. 78—83; 6].

На сьогоднішній день перед кожною державою постає актуальне питання про співвідношення закономірностей формування соціально-економічних структур в рамках її національної економіки з глобальними процесами світової економіки. В іншому випадку країна ризикує опинитися на периферії єдиного світового господарства з регресивними процесами в соціально-економічному житті суспільства. Тому дослідження особливостей розвитку національного ринку праці в контексті загальносвітових тенденцій набуває важливого значення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є виявлення потенційних можливостей якісної трансформації ринку праці в Україні в руслі глобальних тенденцій постіндустріального суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- провести комплексну оцінку сучасного стану ринку праці в Україні на предмет відповідності тенденцій його розвитку світовим трендам;
- охарактеризувати ключові проблеми формування інноваційного типу зайнятості на найближчу перспективу;
- визначити інституційні передумови якісної трансформації вітчизняного ринку праці на інноваційній основі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Межа ХХ—ХХІ століть ознаменувалась для світової цивілізації доволі складними процесами, викликаними принциповими змінами в соціальному, економічному, політичному середовищі країн світу в напрямку побудови в них економіки знань. Одним із проявів таких трансформацій стала зміна соціального базису провідних економічних систем на користь нової еліти, чия кваліфікація заснована на освіті та творчій активності, а не на володінні власністю, отриманою у спадок або за рахунок підприємницьких здібностей.

Постійне нарощування темпів надскладних науково-технічних новацій потребує посилення інтелектуального, професійного й організаційного потенціалу краї-

ни та його ефективною капіталізацією шляхом удосконалення якісних характеристик ринку праці.

До загальновищезначених мегатрендів, що впливають на розвиток ринку праці та зайнятості, в постіндустріальній економіці відносять:

- 1) зростання сектора послуг відносно інших секторів економіки;
- 2) зміна характеру виробничої діяльності на користь наукоємних технологій, котрі витісняють трудоємні та капіталоємні способи виробництва;
- 3) посилення ролі знань як фактора виробництва.

За останні десятиліття сфера послуг завойовує все більш стабільні позиції в світовій економіці, що супроводжується відповідним зростанням частки зайнятих у сервісному секторі порівняно з промисловим виробництвом. У країнах ОЕСР цей показник становить нині в середньому 72,8 %, в країнах G7 — 76,7 %, його щорічний приріст дорівнює близько 1 %. Серед країн-лідерів можна назвати Нідерланди (86,6 % зайнятих), Ізраїль (81,7 % зайнятих), США (81,2 %), Великобританію (79,7 %), країни Скандинавії (рис. 1).

Подібна активізація зайнятості в сфері послуг розвинених країн почалась ще у 70—80-х роках ХХ ст. під дією цілого ряду чинників, серед яких можна виділити: політику держави; тенденції підприємницької діяльності; розвиток інформаційних технологій; соціальні зміни; інтернаціоналізацію сфери послуг.

Політика держави мала позитивний вплив на розвиток сервісного сектору в частині лібералізації державного регулювання, приватизації сервісних організацій (транспортних, телекомунікаційних, страхових), зниження обмежень у внутрішній та зовнішній торгівлі послугами, посилення вимог законодавства щодо захисту споживачів та працівників, охорони оточуючого середовища.

До тенденцій підприємницької діяльності, значущих для зростання зайнятості в сфері послуг, відносяться: розширення сервісної діяльності промисловими підприємствами, розповсюдження франчайзингу, орієнтація організацій на підвищення якості послуг, фокусування уваги на запитах споживачів, посилення вимог при найманні персоналу.

Розвиток інформаційних технологій проявився в інтеграції комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, інтенсифікації використання комп'ютерної техніки й Інтернету, виникненні нових й удосконаленні традиційних видів послуг.

Соціальні зміни, що сприяли нарощуванню сервісної зайнятості, полягали у зростанні доходів населення, трансформації стилю життя, підвищенні культурно-освітнього рівня та супроводжувались абсолютним і відносним збільшенням споживчих витрат на послуги.

Інтернаціоналізація сфери послуг знайшла відображення в активізації процесів злиття й поглинання на міжнародному рівні, виході організацій сфери послуг на нові ринки, виникненні значного числа інноваційних альянсів, розширенні діяльності транснаціональних сервісних компаній, збільшення числа зарубіжних поїздок споживачів послуг і т.п. [3, с. 59].

В Україні показник зайнятості в сфері послуг тривалий час помітно відставав від рівня аналогічного показника більшості країн Західної Європи й США. Якщо протягом 1991—2000 рр. питома вага зайнятого в сервісній сфері населення становила в розвинених країнах понад 60 %, то у вітчизняній економіці даний показник коливався близько 14 %.

Починаючи з 2001 р. відбулось суттєве зростання пропозиції послуг, диференціація їх видів, удосконалення якості та, як наслідок, стрімке зростання частки зайнятого в цій сфері населення. В результаті, на кінець 2012 р. частка зайнятого населення України в сфері послуг становила 62,1 %, що перевищує показники Польщі (57 %), Словенії (60,8 %), Чехії (58,7 %), однак нижче середнього рівня країн ОЕСР (72,8 %).

Подібна активізація ролі сервісного сектора в українській економіці стала можливою завдяки впливу ряду чинників: приватизації, скасування монополії держави на певні види послуг, створення нормативно-правової бази підприємницької діяльності, лібералізації ціноутворення й зовнішньоекономічної діяльності, формування конкурентного середовища.

Хоча за абсолютними показниками частки працюючих в сфері послуг Україна поступово долає розрив з країнами-лідерами, внутрішньогалузева структура зайнятості суб'єктів господарювання, які працюють у сфері послуг, у вітчизняній економіці помітно відрізняється від США та країн Європи. Зокрема, в нашій державі найбільша кількість працівників зайнята на підприємствах торгівлі (44 %), що більш, ніж удвічі перевищує середній показник розвинених держав.

Помітно вищою, ніж у порівнюваних країнах, є в Україні частка зайнятих працівників у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (18,8 %). Натомість значно нижча частка працівників зайнята в Україні на підприємствах освіти (0,6 % проти 10,6 % в порівнюваних країнах), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (2,2 % проти 16,2 %), мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (0,9 % проти 6,6 %), тобто в сферах, які мають визначальний вплив на розвиток та капіталізацію людського потенціалу країни.

Ситуацію ускладнює той факт, що перерозподіл певної частини кваліфікованої робочої сили, що відбувся в останні роки, був орієнтований на ті сфери та види економічної діяльності, де переважає попит на малокваліфіковану працю. Відтік спеціалістів, інженерів, кваліфікованих робітників із промислових підприємств (у зв'язку з неповною зайнятістю, практикою відпусток за свій рахунок, затримкою або невилплатою заробітної плати) у сферу торгівлі, низькотехнологічних послуг, тіньової зайнятості послужив причиною значної втрати професійно-кваліфікаційного рівня трудового потенціалу [4, с. 148—149].

Структура зайнятості в країнах Європи та США є яскравим відображенням тенденцій гуманізації економіки, що супроводжувались стрімким зростанням господарського значення підприємств, чия діяльність безпосередньо пов'язана з нарощуванням та капіталізацією людського потенціалу. Одночасно відбувалось масоване нарощування витрат на освіту та науку, пов'язану з передовими техніко-технологічними розробками. В комплексі це сприяло глибоким якісним змінам змісту праці, що знайшли відображення у другому мегатренді — зміні характеру виробничої діяльності на користь наукоємних технологій, котрі витісняють трудові та капіталоемісні способи виробництва.

Становлення постіндустріального суспільства супроводжується посиленням протиріччя між новими наукоємними та існуючими традиційними технологіями, широке запровадження яких призводить до поступового звуження сфери застосування робочої сили. Поява та освоєння нових, удосконалених засобів праці, технологічних процесів, що потребують високих рівнів кваліфікації та якості праці працівників, призвела до відмирання деяких традиційних для індустріального суспільства видів діяльності і професій, витіснення некваліфікованої і малокваліфікованої праці та одночасно створила сприятливі умови для розширення сфери прикладання розумової й творчої праці в традиційних галузях господарства. При цьому формування професійно-квалі-

фікаційної структури проходить під впливом двох протилежних тенденцій. З одного боку, посилюється суспільний поділ праці, поглиблюється диференціація професій і спеціальностей. З іншого, відбуваються інтеграційні процеси, що проявляються в універсалізації професійних знань та навичок, зростанні значення широкопрофільної підготовки працівників.

На ринку праці це проявляється у збільшенні обсягів попиту на працю висококваліфікованих працівників з стійкими мотиваційними установками до підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, здібностями до швидкої перебудови на освоєння нових сфер діяльності, сприйняттю технологічних нововведень, та відповідних структурних зрушеннях у пропозиції праці.

Ретроспективний аналіз структури зайнятості за професійними групами в Україні свідчить про усталення нераціональної з точки зору постіндустріальної економіки моделі зайнятості. Протягом 2001—2012 р. не лише зберігалась значна частка низькоефективної, малокваліфікованої праці у складі робочої сили, а й відбулось збільшення питомої ваги найпростіших професій з 18,3 % до 22,6 %. Дещо зросла у структурі зайнятого населення питома вага професіоналів (з 13,08 % у 2008 р. до 14,8 % у 2012 р.). Частка фахівців за той же період часу залишилась практично незмінною і становила 11,3 % (порівняно з 11,5 % у 2008 р.). Неістотним можна вважати зростання частки робітників сфери обслуговування та торгівлі (з 14,1 % у 2008 р. до 15,3 % у 2012 р.), що свідчить не стільки про розширення сегменту сфери послуг, скільки про збільшення частки зайнятих у дрібнороздрібній торгівлі [9].

Оскільки невід'ємною складовою структурної перебудови економіки країни на інноваційних засадах є зміна галузевого співвідношення на користь наукоємних галузей, стимулювання інноваційної діяльності в екстенсивних галузях, підтримання на достатньому рівні кількості організацій, що здійснюють дослідження і розробки [4, с. 203], виникає проблема формування високопрофесійних трудових ресурсів, здатних забезпечити досягнення поставлених цілей. Індикатором рівня інноваційного розвитку та його трудоворесурсного забезпечення є показник чисельності працюючих у сфері наукових досліджень і розробок (R&D) та питома вага даної категорії робочої сили у загальній кількості зайнятих.

Аналіз динаміки загальної кількості працівників наукових організацій в Україні, показав стрімке скорочення як працівників основної діяльності (з 494,2 тис. осіб у 1990 р. до 129,9 тис. осіб у 2012 р. або на 38 % щороку), так і фахівців, зайнятих науковою та науково-технічною роботою (з 313,1 тис. осіб до 82 тис. осіб або в 3,8 рази за період 1990—2012 рр.).

При цьому спостерігалась тенденція збільшення майже вдвічі кількості працівників, зайнятих науковою та науково-технічною роботою за сумісництвом, з 36 тис. осіб у 1990 р. до 61,1 тис. осіб у 2012 р., що є свідченням недостатнього рівня оплати праці науковців та необхідністю пошуку ними додаткових джерел доходу.

Питома вага персоналу R&D у загальній кількості зайнятого населення України протягом розглянутого періоду також скорочувалась. Якщо у 2000 р. даний показник становив 0,93 %, то в 2012 р. його значення зменшилось на 31 % і дорівнювало 0,64 %, що помітно нижче середнього рівня розвинених країн Європи та США (1,25 %) (рис. 2). Найбільша частка працівників сектору R&D зафіксована у Фінляндії (2,21 %) та Данії (1,98 %), найменша — у Польщі (0,54 %), Словаччині (0,82 %), Естонії (0,86 %), Угорщині (0,90 %), що відображає певний зв'язок між рівнем розвитку ринкової економіки та можливостями країни розвивати наукову й науково-технічну діяльність.

Динаміка попиту на українському ринку праці демонструє помітні прогресивні зрушення у професійній структурі за період з 2000—2012 рр., в тому числі:

збільшилась частка висококваліфікованих професійних груп (законодавців, вищих держслужбовців, керівників, менеджерів — в 1,87 рази; професіоналів — в 1,92 рази; фахівців — в 1,27 рази); зменшилась питома вага затребуваних робітників з інструментами (на 50%), робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (на 42%). Водночас, помітно зросла частка в загальних потребах підприємств у працівниках робітників найпростіших професій (більш, ніж удвічі), що суперечить загальносвітовим тенденціям.

Водночас, за останні три роки посилюються кон'юктурні дисбаланси за всіма професійними групами працівників, при цьому найбільше навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце характерно для кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства (33 особи), технічних службовців (22 особи), працівників сфери торгівлі та послуг, робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування (15 осіб).

Це свідчить про недостатній рівень адаптованості вітчизняної системи освіти та професійної підготовки до динамічних змін попиту та пропозиції праці, належний з точки зору конкретних професійно-кваліфікаційних параметрів рівень підготовки та перепідготовки працівників, підвищення їх кваліфікації, неспроможність вітчизняної системи управління зайнятостю гнучко реагувати на запити ринку праці, що змінюються під впливом структурних зрушень в економіці.

У результаті формується так званий професійно-кваліфікаційний розрив між професійними можливостями робочої сили та запитами з боку підприємств і організацій (рис. 3).

Третій мегатренд — посилення ролі знань як фактора виробництва — обумовлений подальшим поглибленням поділу праці в постіндустріальному суспільстві, який призвів до відокремлення від трудової та підприємницької діяльності, пов'язаної із застосуванням знань, нововведеннями, впровадженням у процес виробництва досягнень НТР. Знання стають не лише самостійним, але й архіважливим фактором, без якого унеможливується сучасний процес виробництва. Відбувається докорінна перебудова у механізмі взаємодії факторів виробництва, трансформуються технологічні зв'язки між ними, змінюється спосіб виробництва.

Рівно як і інші види ресурсів, знання є джерелом отримання доходів від їх використання, який на практиці найчастіше виступає у формі заробітної плати. Свідченням того, що плата за знання поступово стає важливою частиною доходів є відмінності в зростанні доходів осіб з неоднаковим рівнем освіти. Наприклад, у США, протягом 70-х років ХХ ст. (орієнтовна хронологічна межа початку переходу від індустріального до постіндустріального суспільства) оплата праці зросла в середньому на 17%; при цьому працівники з неповною середньою освітою втратили близько 4% своїх доходів, в той час як випускники коледжів збільшили їх на 48%. У 80-ті роки ця тенденція лише посилювалась: з 1984 р. тільки одна категорія працюючих — випускники коледжів — відчували зростання реальних доходів. В наступному десятилітті збільшилась диференціація між рівнем добробуту осіб з вищою освітою та осіб, які мали середню освіту, або взагалі не закінчили школи: якщо в 1979 р. їх розрив не перевищував 49%, в 1993 р. від-

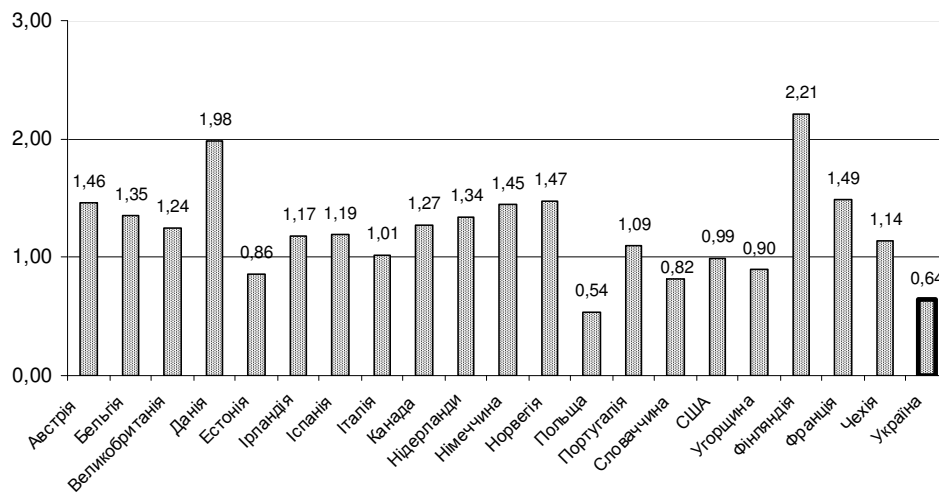

Рис. 2. Частка персоналу, зайнятого у сфері наукових досліджень і розробок в країнах світу

Побудовано на основі [7; 9].

мінність у заробітках становила в середньому 89% [2, с. 120—129].

Професійно-кваліфікаційні деформації в оплаті праці виступають не лише безпосереднім чинником формування соціальних ризиків у сфері людського розвитку, а й перешкоджають формуванню якісно нової структури зайнятості в країні. Хоча в Україні спостерігається позитивна динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати, темпи зростання реальних заробітків населення помітно сповільнюються інфляційними явищами.

Найбільшу проблему становить штучне заниження оплати праці, успадковане Україною від адміністративно-планової економічної системи з її низьким рівнем заробітної плати, високими обсягами суспільних видатків та жорстко регульованими цінами на товари та послуги. В умовах перехідної економіки прагнення витримати конкуренцію на світовому ринку за умов високої енерго- та матеріалоємності відзеркалилось у збереженні низької вартості робочої сили. Однак нині вона дедалі більше перетворюється з чинника конкурентоспроможності на непереборний бар'єр економічного зростання та людського розвитку.

Міждержавні співставлення показників оплати праці продемонстрували, що за рівнем середньомісячної номінальної заробітної плати Україна в 11 разів відстає від середнього показника країн ОЕСР (рис. 4): якщо у 2011 р. номінальна зарплата в нашій державі становила 331,2 дол. США, то в країнах ОЕСР її середнє значення дорівнювало 3701,4 дол. США. Показово є динаміка зарплати в країнах колишнього соціалістичного табору, котрі за останні 20 років спромоглися значно скоротити розрив з розвиненими країнами. Середньомісячна заробітна плата в них становить: 1176,5 дол. США в Угорщині, 1146,8 дол. США в Польщі, 1408,5 дол. США в Чехії, 1293,3 дол. США у Словаччині, 2557,3 дол. США у Словенії.

Крім того, в Україні спостерігається низька градація в рівнях оплати праці між простою, некваліфікованою та висококваліфікованою, потребуною суттєвих інтелектуальних зусиль, працею. Така ситуація підриває мотивацію населення до економічної активності, зменшує престиж багатьох цінних з точки зору економіки знань професій, і перекреслює усі зусилля, спрямовані на покращення якості робочої сили. Незважаючи на стрімке підвищення заробітної плати, рівень економічної активності населення практично не збільшився. Це означає, що нинішній розмір заробітної плати населення не сприймає як належний, він не приваблює і не мобілізує резерви робочої сили.

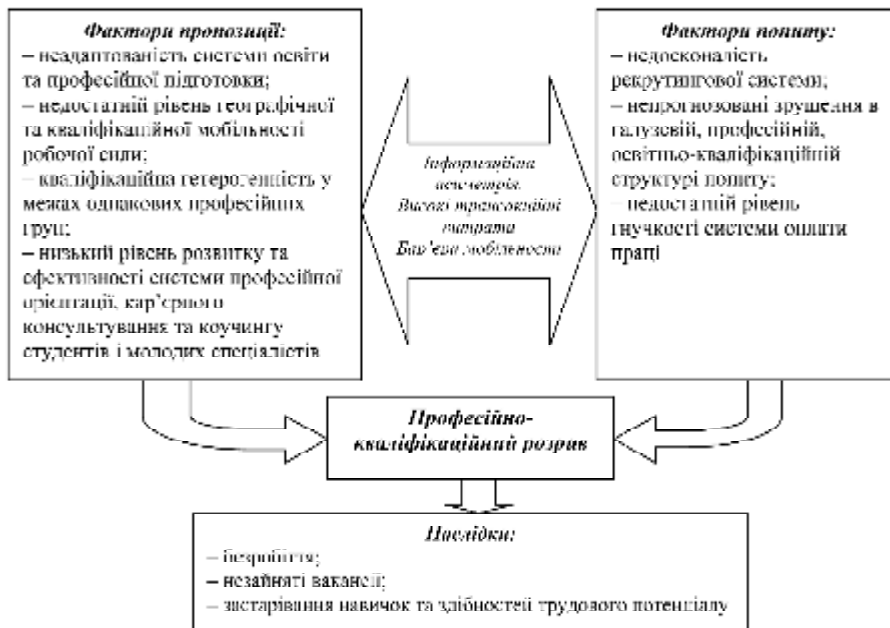

Рис. 3. Чинники та наслідки утворення професійно-кваліфікаційного розриву на ринку праці

Побудовано автором.

У результаті в Україні формується модель економіки з дешевою робочою силою, орієнтована на використання малокваліфікованої праці, що апіорі передбачає низький рівень її продуктивності та оплати. Низькі стандарти оплати праці дають можливість роботодавцям, підприємствам не здійснювати жодних заходів з модернізації технічної й технологічної бази, ігнорувати запровадження будь-яких інновацій, спрямованих на скорочення товарно-матеріальних та енергетичних витрат. У структурі операційних витрат з реалізованої продукції (робіт, послуг) частка витрат на оплату праці разом з відрахуваннями на соціальні заходи становить лише близько 9 %, тоді як частка вартості товарів та послуг, приданих

для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки, сягає 53 %, матеріальних витрат — 27%.

Загалом, подовження описаних тенденцій на ринку праці у найближчій перспективі несе реально загрозу посилення деформаційних змін у структурі зайнятості, поглиблення відставання від інноваційної моделі зайнятості розвинених країн світу, втрати значної частки інтелектуального потенціалу нації.

Інноваційній економіці з високою інформаційною та інтелектуальною ємністю може бути адекватний лише інноваційний тип зайнятості — гнучкий, динамічний, ефективний, що передбачає новий зміст, структуру, види, форми зайнятості та їх постійне оновлення, підвищення якості людського капіталу, реалізацію інтелектуального і творчого потенціалу населення у сфері праці. Зайнятість інноваційного типу стає вже доконаним фактом для багатьох країн, що обрали постіндустріальний шлях розвитку. Її розвиток відбувається як під впливом ринкових сил, так і під впливом відповідної державної політики.

У широкому значенні зайнятість інноваційного типу трактується як система трудових відносин з приводу включення працівників у суспільне виробництво, що характеризується новою якістю праці (з динамічним та інтенсивним використанням знань, інформації та творчості), котра перетворюється на продуктивні, технологічні, управлінські, організаційні, соціальні інновації на всіх рівнях економічної системи та породжує синергію соціального і економічного ефектів на індивідуальному та суспільному рівнях.

Комплексна оцінка сучасного стану ринку праці дозволила виділити ключові проблеми формування інноваційного типу зайнятості в Україні, вирішення

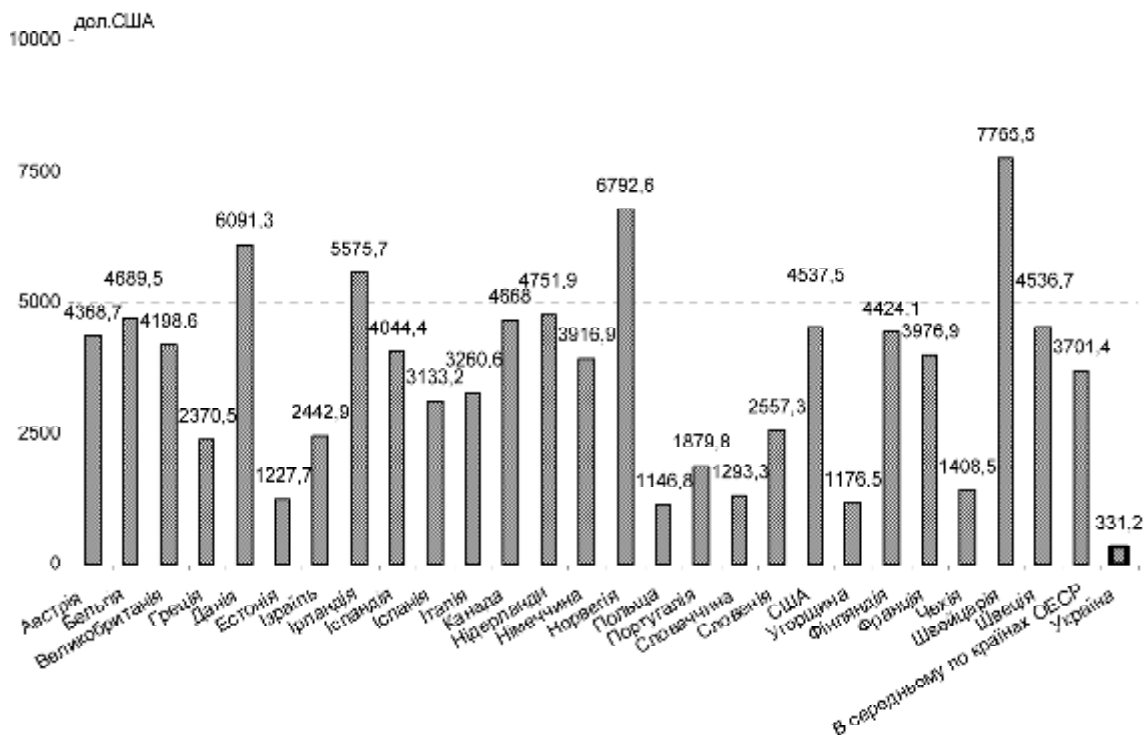

Рис. 4. Рівень середньомісячної заробітної плати в країнах світу в 2011 р.

Джерело: [7].

яких дозволить суттєво покращити його якісні характеристики:

— консервування нераціональної з точки зору постіндустріалізму галузевої структури зайнятості;

— високий інтелектуальний та трудовий потенціал незайнятого населення та дегресивний характер міжгалузевого руху робочої сили;

— недостатня адаптованість системи освіти та професійної підготовки до вимог ринку праці;

— низька ефективність функціонування інфраструктури ринку праці;

— наявність професійно-кваліфікаційних диспропорцій в оплаті праці, рівень якої є неспівставним з витратами на нормальне відтворення робочої сили в цивілізованій економіці.

Вважаємо, що реалізувати постіндустріальний сценарій розвитку вітчизняного ринку праці можливо лише за умови створення інституційного середовища, сприятливого для формування мотиваційних механізмів покращення якісних характеристик робочої сили, удосконалення галузевої структури ринку праці та забезпечення перерозподілу трудових ресурсів на користь стратегічно важливих виробничо-технологічних комплексів. Відповідно, й подолати означені проблеми неможливо без відповідних інституційних перетворень, здатних посилити сприйнятливість вітчизняної економіки до інноваційного типу розвитку. До них ми відносимо:

— удосконалення нормативно-правових засад діяльності в сфері наукових досліджень і розробок та соціального захисту фахівців R&D з метою залучення і повернення до науково-дослідної та інноваційної діяльності провідних вітчизняних учених і спеціалістів, які залишили наукову сферу;

— створення умов для наближення оплати праці до рівня, необхідного для відтворення високоякісної робочої сили в цивілізованому світі, сприяння формуванню більш раціональної системи оплати праці й соціальних гарантій, що стимулюють працівників до ефективної висококваліфікованої праці;

— запровадження більш досконалих механізмів моніторингу ринку праці на основі інтеграції зусиль освіти, державної системи управління зайнятстю та бізнесу для зменшення професійно-кваліфікаційного розриву.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування сучасних соціально-трудова відносин відбуваються під впливом гуманізаційної парадигми, що призводить до якісних трансформацій на ринку праці в руслі постіндустріальних мегатрендів: зростання сектора послуг відносно інших секторів економіки; зміна характеру виробничої діяльності на користь наукоємних технологій, котрі витісняють трудоємні та капіталоємні способи виробництва; посилення ролі знань як фактора виробництва.

Критична оцінка особливостей функціонування ринку праці України за роки незалежності показала, що тенденції його розвитку не відповідають загальносвітовим. Це гальмує прогресивні зміни в соціально-економічній сфері країни, спрямовані на побудову інноваційної моделі розвитку.

Складність та суперечливість інституційного середовища ринку праці негативно позначились на системі соціально-трудова відносин та призвели до формування нераціональної системи зайнятості, професійно-структурних деформацій в оплаті праці, дегресивного руху робочої сили між галузями. У зв'язку з цим важливим завданням державної стратегії соціального розвитку повинно стати створення інституційних передумов, здатних активізувати якісні трансформації на ринку праці України.

Література:

1. Гуманізація соціально-економічних відносин в сучасному суспільстві: монографія / С.С. Богдан, В.Н. Бузин, О.Н. Кравченко, С.С. Чернов. — Новосибірськ: ЦРНС, 2010. — 200 с.

2. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. — М.: Логос, 2000. — 304 с.

3. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технологии, стратегии / К. Лавлок. — М.: Вильямс, 2005. — 1008 с.

4. Онікієнко В.В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: [науково-аналітична монографія] / В.В. Онікієнко. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. — 456 с.

5. Employment and Social Developments in Europe 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7684>

6. Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organisational performance [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/90882401EN6.pdf>

7. <http://stats.oecd.org> — статистичні бази даних ОЕСР

8. <http://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS> — статистичні бази даних Світового Банку

9. <http://www.ukrstat.gov.ua/> — статистична інформація з розділу "Наука та інновації" з офіційного сайту Державної служби статистики України.

References:

1. Bogdan, S.S. Buzin, V.N. Kravchenko, O.N. Chernov, S.S. (2010), Gumanizacija social'no-jekonomicheskikh otnoshenij v sovremennom obshhestve [Humanization of socio-economic relations in modern society], CRNS, Novosibirsk, Russia.

2. Inozemcev, V.L. (2000), Sovremennoe postindustrial'noe obshhestvo: priroda, protivorechija, perspektivy [Modern industrial society: nature, contradictions and prospects], Logos, Moscow, Russia.

3. Lavlok, K. (2005), Marketing uslug: personal, tehnologii, strategii [Marketing of services: personnel, technology, strategy], Vil'jams, Moscow, Russia.

4. Onikiienko, V.V. (2013), Rynok pratsi ta sotsial'nyj zakhyst naselennia Ukrainy: retroanaliz, problemy, shliakhy vyrishennia [Labour Market and Social Protection of Population of Ukraine: retroanaliz, problems, solutions], Int-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. The official website of the European Commission and part of Europa "Employment and Social Developments in Europe" (2013), available at: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7684> (Accessed 11 February 2014).

6. The European Commission's primary public repository and portal (2007), "Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organisational performance", available at: <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/90882401EN6.pdf> (Accessed 13 February 2014).

7. Data and metadata for OECD countries and selected non-member economies (2011), "Average annual wages" available at: <http://stats.oecd.org> (Accessed 13 February 2014).

8. World Bank Open Data: free and open access to data about development in countries around the globe (2012), "Employment in services (% of total employment)" available at: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS> (Accessed 15 February 2014).

9. The official web-site of State Statistics Service of Ukraine (2012), "Science and innovations" available at: <http://stats.oecd.org> (Accessed 15 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 19.03.2014 р.

УДК 338.47

*В. О. Крупська,
консультант відділу комунікативного-функціонального забезпечення діяльності керівництва,
Одеська обласна рада,
аспірант кафедри менеджменту і маркетингу, Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова*

ВПРОВАДЖЕННЯ УКРПОШТОЮ НОВИХ ПОСЛУГ ЯК УМОВА ГІДНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ ПОСЛУГ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

*V. Krupska,
consultant of department of the communicative-functional providing of activity of guidance,
Odessa Regional Council, postgraduate student of The Chair of Management and Marketing,
Odessa national academy of telecommunicacations named after A.S. Popov*

INTRODUCTION OF UKRPOSHTA NEW SERVICES AS A CONDITION FOR DECENT COMPETITION IN THE POSTAL SERVICES MARKET

У статті розглянуто теоретичні аспекти надання послуг поштового зв'язку: розкривається сутність поняття, системи, видів поштових послуг, які стрімко розвиваються (послуги логістики, гібридна пошта, послуги Інтернет, електронна торгівля, рекламні послуги). Висвітлені особливості ринку поштових послуг і його головні тенденції. Проаналізовано характерні ознаки діяльності УДППЗ "Укрпошта" як найбільшого оператора на ринку послуг поштового зв'язку України. Наведено характеристику та переваги із надання послуг основних компаній-конкурентів УДППЗ "Укрпошта" на ринку поштової логістики в Україні. Наголошується, що на будь-яку конкуренцію на ринку послуг поштового зв'язку найкраще реагувати впровадженням нових послуг та наводяться приклади таких послуг, запроваджених національним оператором поштового зв'язку.

In the articles considered theoretical aspects of grant of services of postal connection: open up essence of concept, system, types of postal services, which develop swiftly (logistics services, hybrid mail services, Internet, eCommerce, advertising services). Lighted up features of market of postal services and him main tendencies. The characteristic signs of activity of UDPPZ "Ukrposhta" are analysed as a most operator at the market of services of postal zv'yazku Ukraine. Resulted description and advantages from the grant of services of basic companies-competitors of UDPPZ "Ukrposhta" at the market of postal logistic in Ukraine. It is marked that on any competition at the market of services of postal connection it is better in all to react introduction of new services and examples of such services, inculcated the national operator of postal connection are made.

*Ключові слова: поштовий зв'язок, послуги поштового зв'язку, ринок, конкуренція, УДППЗ "Укрпошта", компанія.
Key words: postal connection, services of postal connection, market, competition, UDPPZ "Ukrposhta", company.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поштовий зв'язок займає чільне місце у функціонуванні національної економіки держави, залишається єдиним загальнодоступним механізмом адресного спілкування громадян, а також одним з факторів, що забезпечують політичну цілісність та інформаційну єдність країни. Незважаючи на сучасні досягнення у сфері інформаційно-комунікативних технологій, він продовжує залишатися самим доступним масовим засобом спілкування у світі.

Стратегічною метою формування державної політики розвитку поштового зв'язку України є утворення конкурентного середовища, впровадження механізмів його розвитку. Наявність на ринку конкурентних послуг декількох виробників створює для споживача можливість вибору одного з них для передачі свого повідомлення. Важливим критерієм цього вибору в багатьох випадках являються якісні параметри послуг, які надаються різними операторами [9].

Внаслідок появи недержавних операторів різних форм власності у секторі поштового зв'язку формується економічна багатокладність.

У той же час, дія конкуренції спричиняє втрату Укрпоштою частини ринку традиційних послуг, розширення кола дії ринкових механізмів ціноутворення на по-

штові послуги... [8], що в свою чергу формує стимули для національного оператора поштового зв'язку до скорочення витрат та освоєння нових видів послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням визначення теоретичних та прикладних засад подальшого сталого розвитку поштового зв'язку приділено багато уваги у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. Так, у роботах Л.Н. Беркман, О.А. Князевої, Н.О. Князевої, Т.А. Кузовкової, В.Г. Мухіна, І.В. Новікової, С.С. Новицької, В.М. Орлова, Н.Ю. Потапової-Сінько, О.С. Редькіна, В.К. Стеклова, С.М. Склярєнко, Н.П. Спільної, І.В. Станкевич визначені науково-методичні засади організаційно-економічного розвитку поштового зв'язку, підвищення його ефективності.

Проблеми стратегічного розвитку поштового сектору, корпоративного управління й ефективності його функціонування, впровадження прогресивних послуг та форм національного оператора поштового зв'язку в Україні знайшли відображення у працях таких дослідників, як: В.М. Гранатуров, Ю.О. Жаданова, Т.О. Журавльова, Л.В. Кузнєцова, О.І. Лабурцева, А.Д. Петрашевська, І.І. Поліщук, А.В. Сердечна, Є.М. Стрельчук, Н.А. Хрущ та ін.

Значну увагу дослідженню конкуренції приділяли С.Л. Брю, Дж. Кейнс, І.М. Кірцнер, К.Р. Макконнелл, Дж.С. Мілль, Ф. Найт, А. Пігу, М. Портер, П. Хайне.

Певний внесок у розвиток теорії, методології та вивчення прикладних аспектів конкуренції зробили російські вчені Г.А. Азоєв, Ю.І. Коробов, А.Г. Раменський, Р.А. Фатхутдінов, Д.Ю. Юданов, а також вітчизняні науковці А. Гальчинський, В. Глуценко, М. Єрмошенко, П. Єщенко, С. Мочерний, Ю. Палкін, А. Пелих та ін. [3]. Питання конкуренції як фундаментального елементу ринку розглянуті у працях І.С. Білої, В.В. Венгера, Ю.О. Гарачука, Т.І. Гончарук, М.Ю. Кужеля, І.Г. Кириленка, В. Лагугіна, Н.І. Насікан, Л.О. Чіп та ін.

Також значна увага науковців привернена до вивчення проблеми конкурентоспроможності та визначення конкурентних переваг підприємств зв'язку (І.В. Булах, А.Е. Воронкова, І.В. Новикова), особливостей маркетингу, логістичних послуг у сфері поштового зв'язку (О.Є. Басманова, Є.Г. Борисевич, С.Б. Горелкіна, А.Е. Жуківська, О.А. Князева та ін.).

У той же час, серед низки наукових праць і розробок, питання, пов'язані з впровадженням нових послуг як умови гідної конкуренції і чинника досягнення конкурентних переваг на ринку послуг поштового зв'язку національним оператором поштового зв'язку (далі — НОПЗ) в особі Українського державного підприємства поштового зв'язку "Укрпошта", (далі — УДППЗ "Укрпошта") все ще не знайшли належного відображення, тому звернення до них зумовило вибір теми даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розгляд питань щодо впровадження нових послуг НОПЗ в особі УДППЗ "Укрпошта", як умови гідної конкуренції на ринку послуг поштового зв'язку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний поштовий зв'язок — це складний господарський механізм, який функціонує в системі соціально-економічного комплексу держави та є однією з найважливіших галузей народного господарства України.

Досліджуючи ринок поштового зв'язку України за останні десятиліття, видно, що він докорінно змінився. Це в першу чергу вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток зв'язку. Очевидним є той факт, що підприємства поштового зв'язку розвиваються як територіально (тобто їхнє місце знаходження розповсюджується по всій території України), так і збільшується сфера їхніх послуг (види послуг) [9].

Як відомо, послуги поштового зв'язку — продукт діяльності оператора поштового зв'язку з приймання, обробки, перевезення та доставки (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів, банківських операцій, спрямований на задоволення потреб користувачів [1].

Систему послуг поштового зв'язку утворюють:

— поштові відправлення: листи, поштові картки, банделі, секограми, дрібні пакети, міжнародні поштові відправлення з оголошеною цінністю, посылки, прямі контейнери та ін.;

— поштовий зв'язок: приймання, оброблення, перевезення і доставка (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів, банківських операцій;

— приймання поштового відправлення (поштового переказу): оформлення поштового відправлення (поштового переказу), що подається відправником для пересилання.

Найшвидше розвиваються наступні види поштових послуг:

1. Послуги логістики — дані послуги надаються за допомогою транспортного перевезення товарів. Характеристика логістичних послуг: неможливість відчути

послугу "на дотик"; невіддільність від джерела; мінливість якості; адресність послуг; унікальність для одержувача; неможливість накопичення послуг; еластичність попиту; оперативність.

2. Гібридна пошта — повідомлення електронною поштою відправляють з будь-якого відділення зв'язку столиці й доставляють адресату, навіть якщо у нього немає вдома комп'ютера. Лист роздруковують, заклеяють у конверт і вкинуть у поштову скриньку або передадуть його зміст телефоном.

3. Послуги Інтернет — сервісів у режимі реального часу — дані послуги забезпечують через Інтернет сплачувати різні види послуг.

4. Електронна торгівля — це продаж товарів, виконання робіт і надання послуг, реалізоване за використанням сучасних технологій: Інтернету, корпоративних мереж та електронного обміну документами.

Електронна торгівля за допомогою поштових підприємств є пріоритетною у наступних напрямках: постачання і повернення продуктів; матеріально-технічне забезпечення; платежі, зокрема електронні платежі, грошові перекази та мікро платежі; відвідування електронних магазинів та Інтернет ринку.

5. Рекламні послуги — розміщення реклами знаходиться в об'єктах поштового зв'язку (рекламні плакати, буклети, листівки, наклейки тощо), на поштових конвертах [4].

До недавнього часу ринок послуг поштового зв'язку в Україні був повністю монополізованим НОПЗ УДППЗ "Укрпошта" і споживачі не мали альтернативи при отриманні послуг поштового зв'язку, тобто ринку цих послуг являв собою "ринок одного гравця" [5].

Однак, як відомо, конкуренція є найсуттєвішим фактором ринку, що спонукає її учасників вдосконалювати свої можливості і пропонувати найкращий продукт, а це в свою чергу, сприяє прогресивному розвитку економіки країни та основними методами конкурентної боротьби на ринку послуг є поліпшення якості, дизайну послуг, швидке оновлення асортименту, надання гарантій і післяпродажних послуг, тимчасове зниження цін, умов оплати, впровадження заходів інноваційної політики, ефективне рекламування послуг тощо [6].

Необхідно відмітити, що конкуренція на ринку послуг поштового зв'язку почала формуватися пізніше, ніж на ринку телекомунікаційних послуг, через більш низьку ефективність і високу трудомісткість технологічних процесів поштового зв'язку [5].

На теперішній час можна говорити про початок формування конкурентного ринку окремих послуг поштового зв'язку. Цей ринок має свої особливості (20% ринку займає складська логістика, 30% припадає на передпоштову підготовку (комплектація, упаковка та оформленняні документації), 35% — доставка упакованих матеріалів і до 15% складає обробка вхідної кореспонденції та посилок), тоді як виключне право НОПЗ — на видання, ведення в обіг та організацію розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток, а також виведення їх з обігу; офіційне видання каталогів і цінників колекційних поштових марок та іншої філателістичної продукції; пересилання простих листівок масою до 50 грамів та простих поштових карток.

Слід зазначити, що за останні роки ринок поштових послуг в Україні сильно змінився. На сьогодні близько 60% в структурі ринку з доставки займають комерційні організації, а на частку НОПЗ припадає близько 40% і частка УДППЗ "Укрпошти" в значній мірі буде залежати від подальших її кроків. Щодо головних тенденцій на ринку поштових послуг, то починаючи з 2011 року, тут спостерігаються позитивні зміни і зростання. Пов'язано це, в першу чергу, з тим, що різні виробничі та торгуючі компанії, фінансові установи, які пережили економічну кризу, знову почали нарощувати активності по залученню і утриманню клієнтів. Важливою особливістю ринку стало формування нового сег-

мента Fulfillment, який утворився на перетині двох галузей — директ-маркетингу і власне поштових послуг. Fulfillment вже активно розвивається в Росії, а в Україні в даному сегменті себе позиціонує компанія ВПС і є його лідером. Fulfillment — це комплексне рішення для оптимальної організації виробничих процесів, куди входять такі послуги: зберігання товарів (складська логістика), прийом та обробка замовлень; комплектація замовлень і упаковка товарів; організації доставки; обробка повернень [10].

Зазначимо, що УДППЗ "Укрпошта" є найбільшим оператором на ринку послуг поштового зв'язку України (понад 14 тис. відділень по всій території країни, з них понад 10 тис. — у сільській місцевості), входить до сфери управління Міністерства інфраструктури України, функціонує як самостійна господарська одиниця з 1994 року, місією є надання споживачам високоякісних послуг у сфері поштового зв'язку, фізичної доставки поштових відправлень та товарів, фінансових, транспортних, рекламних, інформаційних та інших загальнодоступних продуктів. Крім того, підприємство втілює в життя соціально-орієнтовані державні проекти та має один з найчисельніших трудових колективів поштових працівників (понад 98 тис.). Підприємство надає п'ять універсальних послуг: пересилання поштових карток (простих та рекомендованих); пересилання листів (простих та рекомендованих); пересилання бандеролей (простих та рекомендованих); пересилання секограм (простих та рекомендованих); пересилання посилок без оголошеної цінності масою до 10 кг. Крім універсальних послуг, НОПЗ також надає 45 різновидів послуг поштового зв'язку, а також послуги, що пов'язані з іншою підприємницькою діяльністю: 7 різних торговельних послуг, 5 — послуг засобів зв'язку, 7 — послуг, що надаються переважно юридичним особам, 3 — транспортних послуг, а також здійснює видання газет, журналів (видавнича діяльність) [2]. Підприємство несе основне навантаження з доставки поштових відправлень у сільській місцевості. Щороку УДППЗ "Укрпошта" здійснює обробку та доставку споживачам майже 300 млн поштових відправлень, 17,5 млн посилок та відправлень з оголошеною цінністю, 22 млн переказів, доставку понад 120 млн пенсій; безпосередня доставка пошти здійснюється до 15 млн абонентських поштових скриньок; розповсюдження за передплатою та вроздріб близько 10 тис. найменувань періодичних видань, або понад 1,083 млрд примірників у рік; перевезення близько 40 тис. тонн періодики щороку, загальний пробіг автотранспорту при цьому становить понад 100 млн км; щороку видання мільйонними тиражами стандартних поштових марок. Забезпечують виконання цієї роботи філіали підприємства (обласні, міські та спеціалізовані дирекції) [11].

На ринку послуг поштового зв'язку, крім НОПЗ діють кілька операторів поштового зв'язку, яким Національною комісією з регулювання зв'язку видані відповідні ліцензії на надання послуг з пересилання поштових відправлень і поштових переказів. На ринку послуг поштового зв'язку працює понад 50 українських та міжнародних недержавних операторів. Загальна мережа становить понад 1500 об'єктів надання послуг у 170 містах України [5].

Щодо конкурентів, то основною альтернативою УДППЗ "Укрпошта" є "Нова Пошта", "Делівері", "Міст-Експрес" та ін. У кожній з перелічених компаній є власна стратегія розвитку, переваги у порівнянні з іншими представниками ринку послуг поштової логістики тощо (табл. 1).

Як видно з даних таблиці 1, діяльність наведених компаній побудована на створенні і постійному розвитку конкурентних переваг, диференціюванні своїх послуг порівняно з конкурентами, наданні клієнтам нових можливостей раніше, ніж конкуренти.

Водночас звернемо увагу на той факт, що на даний момент позитивний зворотний зв'язок від одержувачів при відправці через Укрпошту приблизно на 5% вище, ніж при відправці через інші кур'єрські служби. Це свідчить, про те, що у відправників зберігається рівень довіри до цієї державної структури [10].

Згадуючи про учасників ринку поштових послуг, також слід пам'ятати і про міжнародні компанії, що працюють в Україні. Представництва таких гравців, як DHL, FedEx, TNT Express та UPS, з'явилися в нашій країні раніше більшості вітчизняних фірм. Але незважаючи на те, що вони здатні здійснити доставку чи не в будь-яку точку земної кулі, вартість їх послуг значно вища розцінок місцевих служб, тому і затребувані вони менше [6].

Щоб зоставатися конкурентоздатним і додавати конкуренції стійкого характеру, поштовий сектор має обновлюватися і орієнтуватися на надання нових послуг, адаптованих до потреб суспільства [13], що на теперішній час особливо актуальним є для НОПЗ. Тобто на будь-яку конкуренцію найкраще реагувати новими послугами.

Так, УДППЗ "Укрпошта" з 1 листопада 2013 року впровадила нову послугу швидкої доставки відправлень "Є доставка!", яка розрахована на корпоративних клієнтів, що займаються електронною комерцією. Тарифи на послугу є однаковими для вантажів будь-якого розміру і нижчі, ніж в інших організаціях, які надають аналогічні послуги. Весь процес для інтернет-компанії складається з 8 етапів: оформлення заявки на сайті Укрпошти; отримання консультації від співробітників контакт-центру за телефоном 0 (800) 500440; надіслання компанією заявки; після цього з менеджером компанії зв'язується працівник пошти; доставка договору кур'єром в офіс; реєстрація договору; оплата інтернет-магазином рахунку-фактури; отримання пароля і логіна для доступу в "Особистий кабінет" компанії на сайті Укрпошти. Таким чином, співпраця з державною службою дозволить інтернет-магазинам підвищити якість обслуговування клієнтів, не хвилюючись про збереження і цілісність бандеролі, зменшити витрати шляхом ліквідації власної служби доставки.

Також удосконалюється процес надання фінансових послуг. Так з метою розширення фінансових послуг УДППЗ "Укрпошта" у рамках співпраці з ПАТ "Дельта Банк" у 2013 році впровадила послугу з оформлення депозиту в відділеннях поштового зв'язку. Завдяки цьому клієнти мають можливість не тільки отримати доступ до кредитних коштів, а й вибрати найоптимальніший варіант для розміщення вільних коштів у відділенні УДППЗ "Укрпошта". Основними перевагами депозитної програми є вигідні й гнучкі умови, одні з найвищих відсоткових ставок на ринку, а також безпека вкладу клієнтів.

За останні роки введено ще кілька нових напрямів. Зокрема й проект "Власна марка", завдяки якому можна замовити прекрасний подарунок корпоративному клієнтові, партнерові по бізнесу чи близькій людині до знаменної дати [7].

Також новим сервісом, який нині має чималий попит, є адміністративні послуги. Завдяки зазначеному проекту, який реалізується з минулого року, процедура отримання необхідних документів стала набагато простішою. Статистика Укрпошти свідчить, що у 2013 році за адміністративними послугами до підприємства звернулося понад 24 400 громадян (найчастіше це отримання різних довідок, оформлення субсидій та соцдопомоги, звернення за інформацією з державних реєстрів нерухомого майна та суб'єктів господарювання, надання дозволів на розробку проектів землеустрою та виконання будівельних робіт). Наразі найбільшу кількість адміністративних послуг надано поштовиками у Дніпропетровській, Житомирській, Полтавській, Івано-Франківській та Волинській областях [11].

Таблиця 1. Основні компанії-конкуренти УДППЗ "Укрпошта" на ринку поштової логістики в Україні

Назва компанії	Характеристика	Кільк. відділ.	Кільк. прац.	Переваги роботи з компанією
Нова Пошта	Компанія була створена в 2001 році. Лідер на ринку експрес-доставок в Україні, що надає послуги швидкої, зручної та надійної доставки відправлень у будь-яку точку країни. Сьогодні кожен третій українець регулярно користується послугами компанії, довіряючи їй документи, речі та вантажі або замовляючи товари в Інтернет-магазинах. Компанія працює з малим, середнім і великим бізнесом, також індивідуально з кожним клієнтом, легко пристосовуючись до його потреб. У компанії є комплексні рішення як для корпоративних клієнтів, так і для Інтернет-магазинів	Більш ніж 1300	По над 13 тис.	1. Надійність: сучасні методи сортування відправлень гарантують їх збереження, а також своєчасну і точну доставку. 2. Швидкість: унікальна схема організації внутрішньої логістики, сучасний парк вантажних автомобілів та широка мережа відділень гарантує клієнтам максимально швидку доставку відправлень у будь-який куточок України; 3. Зручність: задля зручності споживачів відкриті відділення у кожному містечку України
ТОВ «Делівері»	Група компаній «Делівері» почала роботу в 2001 році, основною спеціалізацією є надання транспортних і логістичних послуг для сектора B2b (суб'єкти підприємницької діяльності і корпоративний сектор) як на території України, так і за її межами. Компанія також надає послуги фізичним і юридичним особам по міжнародній доставці документів, посилок і бандеролей. Є одним з лідерів на логістичному ринку України. Щоденно здійснює понад 1000 рейсів, має 27 сортувально-розподільних центрів, 15 регіональних офісів по обслуговуванню клієнтів	214	По над 2 тис.	1. Вигідне співвідношення ціна/швидкість доставки дозволяють компанії запропонувати вигідну ціну перевезення за 24, 48 і 72 год. 2. Можливість перевезення великогабаритних і ваговитих вантажів. 3. Великий вибір упаковки згідно із специфікою вантажу. 4. Повна відповідальність за вантаж клієнта (при тарифі 1 грн. вантаж автоматично застрахований на 1000 грн.; можливість застрахувати вантаж з відповідальністю більше 1000 грн. без обмежень, за страховим тарифом 0,4% від задекларованої його вартості). 5. Прийом, видача вантажу і оформлення документації відбувається максимально швидко, без створення черг. Оформлення клієнта до 5 хв
ТзОВ «Торговий Дім «Міст Експрес»	Компанія входить в одну з найбільших в Україні фінансово-промислової групи «Росан», є лідером у сегменті доставки відправлень «до рук» одержувача. Пропонує весь спектр кур'єрських послуг: прийом, обробку та доставку поштових відправлень, а також комерційних малогабаритних вантажів: документів, посилок, коробок, палет та інших. Система роботи базується на технічних стандартах ЄС та гарантує перевезити вантажі на вигідних і зручних для клієнта умовах. Представництва розташовані в усіх обласних центрах та найбільших містах України, а також в районних центрах. Компанія обов'язково страхує вантажі від пошкодження та втрати протягом усього перевезення. З 2011 року автопарк компанії повністю оновлено новими сучасними автомобілями для здійснення магістрального сполучення та адресної доставки	145	По над 1 тис. 500	1. Намагається виконувати свої функції максимально відповідально, якісно та оперативно, а також дбає про індивідуальний та гнучкий підхід до кожного клієнта (персональний менеджер / кваліфікований фахівець з логістики; експедитування вантажу; можливість закріплення за клієнтом штату постійних водіїв; можливість бронювання автомобілів на період розпродажів та акцій; підбір транспорту необхідних типорозмірів, зумовлених специфікою роботи з клієнтом). 2. Усі відправлення перебувають під постійним контролем, що базується на електронній системі відстеження руху вантажів і клієнт має змогу контролювати рух відправлених ним речей. 3. Компанія активно розвиває пряму поштову доставку – адресну і безадресну до поштових скриньок

Джерело: [12].

Протягом 2014 року проект із надання адміністративних послуг громадянам через відділення Укрпошти вийде на новий рівень — буде розширено як перелік послуг, так і кількість сервісів (оформлення проїзних документів, банківські послуги тощо). Мешканці невеликих та віддалених населених пунктів отримають можливість доступу до адміністративних послуг та інших необхідних державних або комерційних сервісів за принципом "Єдиного вікна" у кожному поштово-відділенні [11].

Таким чином, в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та конкурентного середовища впровадження і розвитку нових послуг (як для фізичних, так і корпоративних клієнтів), які може надавати УДППЗ "Укрпошта", розширення асортименту існуючих поштових послуг повинні стати одним з головних стратегічних напрямів розвитку підприємства, одним із

основних джерел підвищення його доходів. Також на чільне місце виходить необхідність збереження існуючих і залучення нових споживачів послуг поштового зв'язку НОПЗ.

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведений аналіз показав, що:

1. Незважаючи на стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, поштовий зв'язок займає чільне місце у функціонуванні національної економіки держави та є соціально-значущою структурою. Постійне збільшення споживання послуг поштового зв'язку підтверджує значущість зазначеного виду послуг зв'язку.

2. За останні роки ринок поштових послуг в Україні сильно змінився, що пояснюється, в першу чергу, впливом зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток зв'язку і підприємства поштового зв'язку розвиваються як

територіально, так і збільшується сфера їхніх послуг (види послуг).

3. Важливим стимулом забезпечення живучості мережі поштового зв'язку є конкуренція, яка почала формуватися пізніше, ніж на ринку телекомунікаційних послуг, через більш низьку ефективність і високу трудомісткість технологічних процесів поштового зв'язку.

4. До недавнього часу ринок послуг поштового зв'язку в Україні був повністю монополізованим УДППЗ "Укрпошта" (налічує понад 14 тис. відділень по всій території країни, з них понад 10 тис. — у сільській місцевості, місією є надання споживачам високоякісних послуг у сфері поштового зв'язку, фізичної доставки поштових відправлень та товарів, фінансових, транспортних, рекламних, інформаційних та інших загальнодоступних продуктів) і споживачі не мали альтернативи при отриманні послуг поштового зв'язку, тобто ринок цих послуг являв собою "ринок одного гравця" [5].

5. На теперішній час основною альтернативою УДППЗ "Укрпошта" при отриманні вищезгаданих послуг є "Нова Пошта", "Делівері", "Міст-Експрес" тощо, у кожній з перелічених компаній є власна стратегія розвитку, переваги у порівнянні з іншими представниками ринку послуг поштової логістики тощо і діяльність зазначених компаній побудована на створенні і постійному розвитку конкурентних переваг, диференціюванні своїх послуг порівняно з конкурентами, запропонувати клієнтам нові можливості раніше, ніж конкуренти.

6. Щоб зоставатися конкурентоздатним і додавати конкуренції стійкого характеру, поштовий сектор має обновлюватися і орієнтуватися на надання нових послуг, адаптованих до потреб суспільства [13], що на теперішній час особливо актуальним є для НОПЗ.

7. Перед УДППЗ "Укрпошта" стоять важливі завдання, насамперед: утримання позицій на ринку існуючих послуг; впровадження нових послуг для виходу на нові ринки; контроль надання послуг з точки зору забезпечення їх рентабельності та доцільності розвитку. Реалізація зазначених завдань з урахуванням тенденцій розвитку ринку послуг поштового зв'язку в умовах зростання конкуренції на ньому дадуть змогу підприємству збільшити свої доходи, що є перспективою наших подальших досліджень.

Література:

1. Про поштовий зв'язок: Закон України від 04.10.2001 р. № 2586 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Борисевич Є.Г. Особливості маркетингу послуг у сфері поштового зв'язку: навч. посіб. / Борисевич Є.Г., Горелкіна С.Б., Жуковська Л.Е. — Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. — 216 с.

3. Гончарук Т.І. Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості [Текст] / Т.І. Гончарук // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 2 (32). — С. 130—145.

4. Ігнатенко О.С. Стратегії розвитку системи зв'язку і телекомунікацій в Україні в умовах глобалізації [Текст] / О.С. Ігнатенко // Матеріали Наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 29 трав. 2003 р. "Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції". — К.: Вид-во НАДУ, 2003. — Т. 2. — С. 614—616.

5. Князева О.А. Визначення перспектив розвитку поштового зв'язку в умовах сучасного конкурентного середовища / О.А. Князева, С.С. Новицька // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2012. — № 4 (47). — С. 179—185.

6. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. / Моргулець О.Б. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 384 с.

7. Наші послуги реально економлять і час, і гроші / Урядовий кур'єр. — 23 лист. — № 123 (4549). — С. 3.

8. Новицька С.С. Сучасні тенденції розвитку оператора поштового зв'язку УДППЗ "Укрпошта" / Новиць-

ка С.С., Столяр О.В. / Матеріали VIII Науково-практ. конф. ["Дні науки — 2012"], (Прага, 27 березня — 05 квітня 2012 р.) Прага: Publishing House "Education and Science" s.r.o, 2012. — С. 67—69.

9. Новікова І.В., Кравчук В.І. Тенденції розвитку підприємств поштового зв'язку на території України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.old.nuwm.rv.ua/methods/asp/vd1/Ve5728.pdf>

10. Офіційний сайт Всеукраїнського поштового сервісу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vp-service.com.ua>.

11. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mtu.gov.ua>

12. Офіційний сайт УДППЗ "Укрпошта" та сайти недержавних операторів поштового зв'язку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrposhta.com.ua>; <http://www.novaposhta.ua>; <http://www.meest-express.com.ua>; <http://www.delivery-auto.com.ua>

13. Сімонян К.М. Пошта як фактор суспільного розвитку / Сімонян К.М. // Вісник Житомирського державного університету. — 2012. — № 63. — С. 87—90.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), Law "On Postal Service", available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (Accessed 25 March 2014).

2. Borysevych, Ye.H. (2011), Osoblyvosti marketynhu posluh u sferi poshtovoho zv'iazku [Features of marketing services in the field of postal communication], ONAZ im. O.S. Popova, Odessa, Ukraine.

3. Honcharuk, T.I. (2004), "Competition: modern economic characteristics and features", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2 (32), pp. 130—145.

4. Ihnatenko, O.S. (2003), "Strategies of communications and telecommunications in Ukraine in the context of globalization", Materialy nauk.-prakt. conf. "Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia v konteksti hlobalizatsii ta ievrointehratsii" [Materials of scientific-practical. conf. "The effectiveness of public administration in the context of globalization and European integration"], vol. 2, pp. 614—616, NADU, Kyiv, Ukraine.

5. Kniazieva, O.A. and Novyts'ka, S.S. (2012), "Determine the prospects of mail communication in today's competitive environment", Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen', vol. 4 (47), pp. 179—185.

6. Morhulets', O.B. (2012), Menedzhment u sferi posluh [Management in the service sector], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

7. Bahlayenko, E. (2013), "Our services actually save time and money", Uriadoviy kur'ier, vol. 123 (4549), p. 3.

8. Novyts'ka, S.S. and Stoliar, O.V. (2012), "Modern Trends mail operator USEP "Ukrposhta", Materialy VIII Naukovo-prakt. conf. "Dni nauky — 2012" [Materials VIII scientifically-practical. conf. "Science Days — 2012"], pp. 67—69, Education and Science, Praha, S.

9. Novikova, I.V. and Kravchuk, V.I. (2012), "Tendencies of Development of post offices in Ukraine", Visnyk Natsional'noho universytetu vodnoho gospodarstva ta pryrodokorystuvannia, [online], vol.1, available at: <http://www.old.nuwm.rv.ua/methods/asp/vd1/Ve5728.pdf> (Accessed 20 March 2014).

10. All Ukrainian postal service (2014), available at: <http://www.vp-service.com.ua> (Accessed 20 March 2014).

11. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2014), available at: <http://www.mtu.gov.ua> (Accessed 20 March 2014).

12. Ukrainian State Enterprise of Posts "Ukrposhta" (2014), available at: <http://www.ukrposhta.com> (Accessed 20 March 2014).

13. Simonian, K.M. (2012), "Mail as a factor of social development", Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu, vol. 63, pp. 87—90.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2014 р.

Ю. П. Майданевич,
к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського

ОЦІНКИ РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОСФЕРИ

Y. Maidanevych,
candidate of economic Sciences, associate Professor of the Department of accounting and audit,
Taurida national University. V.I. Vernadsky

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF EFFECTIVENESS OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF
MANAGEMENT OF ENTERPRISES OF THE AGRARIAN SECTOR

У статті запропоновано методичний підхід щодо вдосконалення організаційної структури управління та проведено оцінювання ефективності удосконаленої організаційної структури агрофірми.

The article is devoted to the study of the level of effectiveness of the organizational structure of management of a business entity agrarian sector complex of Ukraine.

Ключові слова: організаційна структура управління, продуктивність праці, оборотність коштів, коефіцієнт ефективності витрат, виручка від реалізації, управлінські витрати.

Key words: organizational structure of management, productivity, turnover of funds, the efficiency coefficient of costs, revenues from sales, administrative expenses.

ВСТУП

Проведення комплексної оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури управління (ОСУ) підприємства є складним процесом, що пов'язаний з потребою врахування значної множини різних аспектів, яким властива певна особлива специфіка на кожному підприємстві. Організаційна структура управління, як форма, має реагувати на виклики зовнішнього середовища та адаптуватися до існуючих змін, спираючись на обрані характеристики з погляду відповідності місії та стратегії [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Результати аналізу наукової літератури з проблем дослідження організаційних структур управління інтегрованих структур в агросфері досліджуються в працях таких відомих закордонних і вітчизняних учених-економістів, як Ф.У. Тейлора, А. Файоля, М. Вебер, М. Фоллет, Ч. Бернард, Ф. Ротлісбергер, Э. Мэйо, А. Маслоу, Д. Макклеландом, Ф. Герцбергом, Б. Скиннера, Акбердин Р.З., Кібанова А.Я., Райсс М., Рогожина С.В., Рогожина Т.В., Карпукіна Н.Д., Мільнера Б.З., Юкаева В.С. та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Основною метою статті є проведення комплексної оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури управління підприємств агросфери України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Індикатори стану різних структурних підрозділів та їх об'єднань становлять результати оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури менеджменту суб'єкта підприємницької діяльності. На даний час можна визначити два підходи вирішення цієї проблеми [1,4]:

1. Фінансовий підхід до оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури менеджменту суб'єкта підприємницької діяльності — тобто здійснення оцінки ефективності витрат на забезпечення функціонування оргструктури організації (витрати на управління):

— Оплата праці менеджерів підприємства, яка ранжується за підрозділами та рівнями управлінського впливу, аж до окремих структурних одиниць;

— Фінансове забезпечення функціонування організаційної структури управління безпосередньо, яке можуть бути подане у вигляді платежів за консалтингове обслуго-

ування сторонньою організацією, витрат на окремі заходи (збори різного роду комітетів, підтримка їх тривалого функціонування, фінансування роботи експертних рад чи окремих експертів);

— Експлуатаційні витрати пов'язані із функціонуванням адміністративного апарата організації.

2. Системний підхід до здійснення оцінки рівня ефективності функціонування суб'єкта підприємницької діяльності — тобто оцінка рівня якості функціонування фірми, як системи або їх сукупності, що складно чітко формалізувати, проте можна визначити такі найбільш важливі аспекти:

а. Оцінка функціонування інформаційних потоків здійснюється за такими позиціями [3]:

- загальний час реагування;
- інтенсивність;
- надмірність;
- дублювання;
- нестабільність;
- погіршеність;
- форма подання.

б. Оцінка рівня якості вирішення окреслених завдань, яка здійснюється за такими позиціями:

- додержання, встановлених завдань та досягнення конкретних цілей, часових та кількісних характеристик;
- наявність "вузьких місць" та рівень ефективності їх усунення;
- відповідність виконуваних співробітниками функцій їх посадовим інструкціям;
- внутрішня атмосфера підприємства (атмосфера на виробництві, в офісних приміщеннях), якість PR заходів і т.п.

Для здійснення оцінки рівня ефективності функціонування організаційної структури менеджменту суб'єкта підприємницької діяльності ми пропонуємо скористатися методами фінансового аналізу, оскільки він здатний більш чітко відбити загальну картину функціонування господарського суб'єкта.

Оскільки організаційна структура менеджменту — це, перш за все, система управління діяльністю підприємства, що охоплює менеджерів всіх рівнів ієрархії, то основний показник рівня ефективності її функціонування — оцінка рівня ділової активності суб'єкта підприємницької діяльності.

Для цього використовується цілий ряд фінансових показників [2]:

1. Виручка від реалізації (R_{fr});
2. Балансовий прибуток (P^f);
3. Продуктивність праці (Pol), визначається за форму-

лою: $Pol = \frac{R_{fr}}{Noe}$, де Noe — середньооблікова чисельність співробітників підприємства. Необхідно відзначити, що ця формула може бути використана лише для оцінки продуктивності праці співробітників торговельної організації, тому що для виробничого підприємства виручка від реалізації й витрати праці не збігаються в часі.

Наприклад, у тому випадку, якщо частина зробленої продукції лежить на складі якийсь час, і реалізується тільки в наступному звітному періоді, то в даному показнику, розрахованому для звітного періоду, вона не знаходить відбиття. У той же час, у нього попадає продукція, зроблена не у звітному періоді, а раніше, але реалізована саме зараз.

Виходячи з усього вищесказаного, можна зробити висновки, що найбільше чітко описуваний показник, для виробничого підприємства, буде відбивати формула, у чисельнику якої буде втримуватися весь обсяг зробленої у звітному періоді продукції та послуг у копійчаному вираженні.

Наприклад, сума добутку об'єму випущеної продукції на її середню відпускну вартість і виручку від інших операцій, не пов'язаних з реалізацією даної продукції. Тоді формула прийме наступний вид:

$$Pol = \frac{\sum q_i \cdot p_i + R_{fo}}{Noe},$$

де q_i — кількість одиниць і-тієї продукції, випущеної у звітному періоді; p_i — середня відпускну ціна однієї одиниці і-тієї продукції у звітному періоді; R_{fo} — іншу виручку за звітний період від не пов'язаних з виробництвом продукції операцій;

4. Фондовіддача (C_p), визначається за формулою:

$$C_p = \frac{R_{fr}}{Ac},$$

де Ac — середня вартість основних засобів за досліджуваній період, даний показник, так само як і попередній, характеризує фондовіддачу для торговельного підприємства по тих же самих причинах. Для суб'єкта підприємницької діяльності, що займається виробничою діяльністю, чистельник у варто замінити аналогічним чином, тобто вийде

$$\text{наступна формула: } C_p = \frac{\sum q_i \cdot p_i + R_{fo}}{Ac};$$

5. Оборотність коштів у розрахунках (в оборотах) (T_{fp}),

визначається за формулою: $T_{fp} = \frac{R_{fr}}{A_{di}}$, де A_{di} — середня дебіторська заборгованість, що складається з:

- 1) Відвантажених товарів;
- 2) Розрахунків з дебіторами:
 - за товари, роботи й послуги;
 - за векселями отриманими;
 - з дочірніми підприємствами;
 - з бюджетом;
 - з персоналом по інших операціям;
 - з іншими дебіторами;
 - авансів, виданих постачальникам і підрядникам;
6. Оборотність коштів у розрахунках (в днях) (T_{fpd}),

обчислюється в такий спосіб: $T_{fpd} = \frac{360 \text{ днів} \cdot A_{di}}{R_{fr}}$;

7. Оборотність виробничих запасів (в оборотах) (T_{pc}),

розраховується в такий спосіб: $T_{pc} = \frac{E_{pp}}{A_{ps}}$, де E_{pp} — витрати на виробництво продукції, A_{ps} — середні виробничі запаси;

8. Оборотність виробничих запасів (у днях) (T_{pcd}), розраховується по такій формулі: $T_{pcd} = \frac{360 \text{ днів} \cdot A_{ps}}{E_{pp}}$;

9. Оборотність кредитної заборгованості (у днях) (T_{ci}), для знаходження використовується наступна формула:

$T_{ci} = \frac{360 \text{ днів} \cdot A_{ci}}{E_{pp}}$, де A_{ci} — середня кредиторська заборгованість, що складається з:

- 1) Короткострокових кредитів банків;
- 2) Кредитів банків для працівників;
- 3) Короткострокових позик;
- 4) Розрахунків із кредиторами:
 - за товари роботи послуги;
 - по векселях виданих;
 - по оплаті праці;
 - по соціальному страхуванню й забезпеченню;
 - по майновому й особистому страхуванню;
 - с дочірніми підприємствами;
 - по позабюджетних платежах;
 - с бюджетом;
 - с іншими кредиторами;
 - авансів, отриманих від покупців і замовників;
10. Тривалість операційного циклу (L_{oc}), обчислюється, як сума показників № 6 й № 8 ($L_{oc} = T_{fpd} + T_{pcd}$);

11. Тривалість фінансового циклу (L_{fc}), дорівнює сумі 9-го й 10-го показників ($L_{fc} = T_{ci} + L_{oc}$);

12. Коефіцієнт погашення дебіторської заборгованості (K_{pdi}), розраховується, у такий спосіб: $K_{pdi} = \frac{A_{di}}{R_{fr}}$;

13. Оборотність власного капіталу (T_{oc}), визначається за формулою: $T_{oc} = \frac{R_{fr}}{A_{oc}}$, де A_{oc} — середня величина власного капіталу за оцінюваний період;

14. Оборотність активів капіталу (T_{ic}), для розрахунку використовується формула: $T_{ic} = \frac{R_{fr}}{B}$, де B — підсумок нетто балансу суб'єкта підприємницької діяльності;

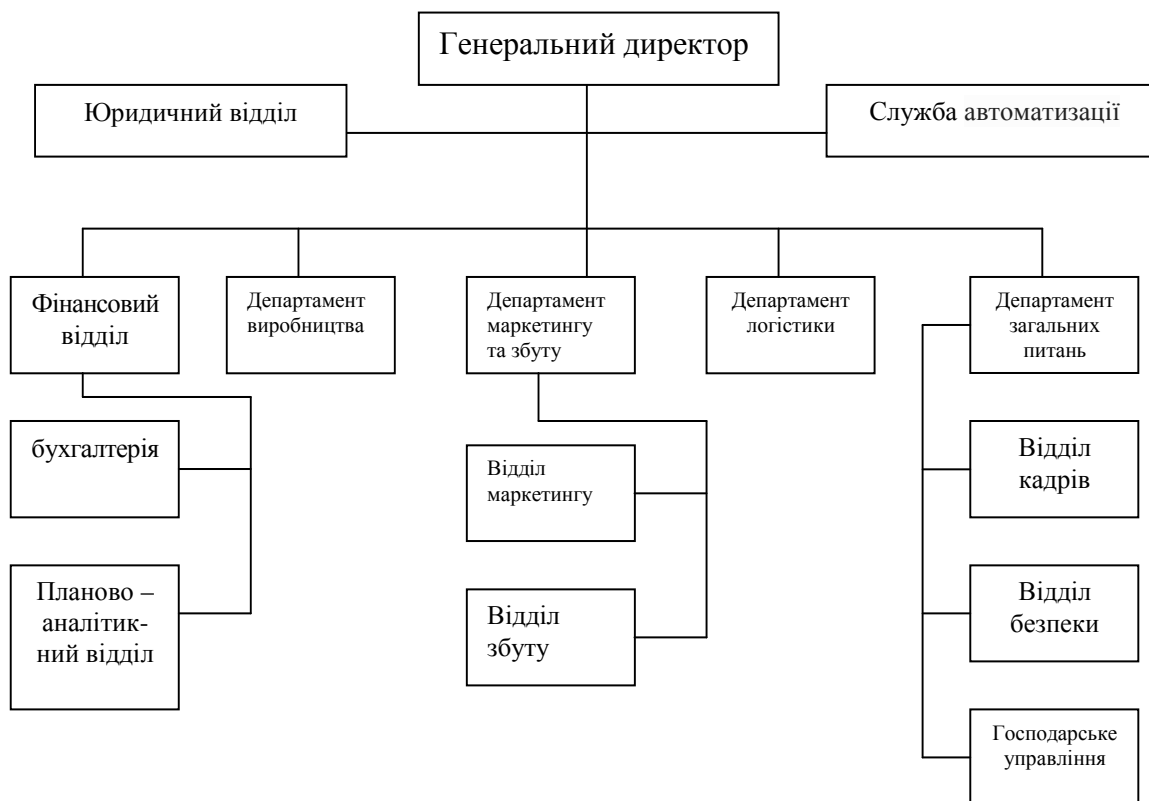

Рис. 1. Органіграма організаційної структури управління агрофірмою

15. Коефіцієнт стійкості економічного зростання (K_{ceg}), перебуває, за формулою: $K_{ceg} = \frac{P-D}{Oc}$, де D — сума дивідендів, випланих акціонерам, O_c — власний капітал.

Застосування даної системи показників може бути досить ефективним, за умови, якщо існує можливість аналізу динаміки їх змін, проте лише для здійснення оцінки рівня ефективності функціонування господарського суб'єкта в цілому. Проте, як же бути, якщо є потреба оцінки функціонування конкретного підрозділу?

Зцією метою можна скористатися методами аналізу багатофакторних мультиплікативних, адитивних та змішаних моделей, основу яких становить той факт, що чим більш ефективно є ОСУ, тим з більшим рівнем віддачі буде працювати підприємство в цілому.

Найпоширенішим методом аналізу рівня ефективності функціонування ОСУ СПД є аналіз окупності виробничих витрат та витрат на реалізацію продукції та послуг (витрати на функціонування апарату управління, за винятком капітальних вкладень на придбання приміщень, оргтехніки та інших вкладень пов'язаних безпосередньо із фінансуванням функціонування системи менеджменту підприємства) [2].

У якості показника ефекту від інвестованих у виробництво та реалізацію продукції та послуг коштів, ми скористаємося виручкою підприємства, тому що вона відбиває результативність діяльності підприємства за певний період. Якщо ми скористаємося замість її, наприклад, прибутком до оподаткування, то вона може бути як позитивною, так і негативною. І в іншому випадку вийде, що всі понесені витрати дали негативний ефект у той же час, як отриманий результат міг бути взагалі максимально припустимим у поточних умовах (наприклад, в умовах економічної кризи в країні, які досить часто бувають в Україні).

У якості показника ефективності витрат використаємо коефіцієнт ефективності витрат або виручки на грн. вкладеного капіталу:

$$K_{ecg} = \frac{Rfr}{Fpc}$$

де K_{ecg} — коефіцієнт ефективності витрат; F_{pc} —

витрати на виробництво і реалізацію продукції та послуг.

Скориставшись одержаним показником можна сформулювати різні моделі для визначення окремих показників, які надають можливість здійснити дослідження ролі певного виду витрат у діяльності господарського суб'єкта, у тому числі, й оцінити ефективність функціонування об'єкта віднесення даного виду витрат.

Наприклад, якщо існує потреба дослідити роль витрат на функціонування Відділу маркетингу підприємства, то для цього можна сформулювати певний ряд мультиплікативних моделей (схема формування моделі подана за ітераціями):

I ітерація:

Виділимо з загальних витрат управлінські витрати:

$$K_{ecg} = \frac{Frf}{CM} \cdot \frac{CM}{Fpc}$$

де CM — сумарні управлінські витрати. Одержали наступні показники:

$\frac{Frf}{CM}$ — характеризує, скільки грн. виручки припадає на одну грн. управлінських витрат,

$\frac{CM}{Fpc}$ — це частка управлінських витрат у загальній сумі витрат підприємства за досліджуваний період;

II ітерація:

Якщо в сумі управлінських витрат виокремити частку витрат на функціонування маркетингового підрозділу підприємства (CMm) і занести їх до загальної формули, то одержимо наступні моделі:

$$K_{ecg} = \frac{Frf}{CMm} \cdot \frac{CMm}{CM} \cdot \frac{CM}{Fpc} \quad \text{і} \quad K_{ecg} = \frac{Frf}{CM} \cdot \frac{CMm}{Fpc} \cdot \frac{CM}{CMm}$$

Нові отримані коефіцієнти можна інтерпретувати в такий спосіб:

$\frac{Frf}{CMm}$ — коефіцієнт віддачі управлінських витрат на функціонування Відділу маркетингу (K_{ecm}). Цей показник є цікавим з погляду аналізу рівня впливу якісних та об'ємних показників на зміну рівня результативного, приклад якого

Таблиця 1. Показники діяльності агрофірми "Таврія" за 2010–2012 рр. наведені цінами до кінця 2012 р. на основі врахування інфляції за досліджуваний період

показники	умовне позначення	значення показників		абсолютна зміна	коефіцієнт динаміки
		2011	2012		
виручка від реалізації	Frf	7256,54	8125,46	868,42	1,120
управлінські витрати на утримання відділу маркетингу	CMm	1045,55	1146,38	100,83	1,096
виручка від реалізації на 1 грн. витрат	Kcmm	6,94	7,088	0,148	1,021
Витрати на 1 грн. виручки від реалізації	Kcmm	0,144	0,141	0,003	0,979

ми розглянемо нижче.

$\frac{CMm}{CM}$ — частка витрат на систему управління Відділу маркетингу в загальних управлінських витратах.

$\frac{CMm}{Frc}$ — частка управлінських витрат у Відділі маркетингу у загальній сумі виробничих витрат та витрат на реалізацію продукції та послуг.

Після складання моделей можна приступати безпосередньо до аналізу моделей, що вийшли.

Для прикладу проаналізуємо коефіцієнт віддачі управлінських витрат на функціонування Відділу маркетингу. Варто зазначити, що зворотній до досліджуваного показник (коефіцієнт управлінських витрат у Відділі маркетингу Kc_{mm}) відбиває, яка сума управлінських витрат на функціонування Відділу маркетингу припадає на одну грн. виручки, що є однією з характеристик структури коштів, виручених від реалізації продукції та послуг підприємством та інших надходжень. Отже, у цьому випадку в процесі дослідження можна скористатися статистичними методами аналізу прямих та зворотних величин показників рівня ефективності функціонування господарського суб'єкта.

Дані по агрофірмі "Таврія" (Херсонська область. Нова Каховка) наведені в таблиці 1.

Динаміка розрахункових показників говорить про збільшення ефективності управлінських витрат на функціонування Відділу маркетингу, тому що відбулося збільшення виручки від реалізації на грн. витрат на 14,8% з одночасним зменшенням витрат на грн. виручки на 0,3%.

Тому що Kc_{mm} й Kc_{mm} — взаємно обернені величини, то

$$I_{Kc_{mm}} = \frac{1}{I_{Kc_{mm}}} \text{ й } I_{Kc_{mm}} = \frac{1}{I_{Kc_{mm}}}$$

Рівень залежності між виручкою від реалізації та коефіцієнтом віддачі витрат можна виразити через рівняння: $Frf = CMm \cdot Kc_{mm}$, а залежність між витратами й виручкою від реалізації: $CMm = Kc_{mm} \cdot Frf$

Відповідно до статистичної методології аналізу впливу якісних та об'ємних показників на зміну рівня результативного показника, дослідимо вплив віддачі на гривню витрат та коефіцієнта витрат на управління Відділом маркетингу на зміну виручки від реалізації та понесених витрат.

В процесі індексного аналізу вплив якісного показника на зміну результативного досліджується при збереженні об'ємного показника на рівні звітного періоду, а рівень впливу об'ємного показника — при збереженості якісного показника на рівні базисного періоду.

Згідно до цих правил, рівень впливу віддачі витрат (якісний показник) на зміну виручки визначаємо за формулою: $\Delta Kc_{mm} = (Kc_{mm1} - Kc_{mm0}) \cdot CMm_1$, де індекс показника — 1 або 0, показує, значення за який період — відповідно звіту або базовий, використовується в даній формулі.

Вплив управлінських витрат (об'ємний показник) на зміну виручки від реалізації розраховується в такий спосіб: $\Delta CMm = (CMm_1 - CMm_0) \cdot Kc_{mm0}$.

А загальна зміна виручки від реалізації обчислюється в такий спосіб: $\Delta Frf = \Delta Kc_{mm1} + \Delta CMm$.

Таким чином, ми одержимо, що вплив зміни віддачі витрат на 14,8% привело до збільшення виручки на 169,119 тис. грн., а зміна управлінських витрат на функціонування

Відділу маркетингу на 100,83 тис. грн. привело до зростання виручки на 699,801 тис. грн.

Якщо підсумувати дані збільшення, то ми отримаємо, що сумарне збільшення обсягу виручки становило 868,92 тис. грн., що цілком відповідає даним наведеним у таблиці.

Аналогічно маємо змогу дослідити вплив зміни коефіцієнта витрат на рівень управлінських витрат в процесі функціонування Відділу маркетингу (-24,37 тис. грн.) і виручки (125,20 тис. грн.).

Узагальнюючи результати аналізу, можна відмітити, що збільшення суми управлінських витрат на функціонування Відділу маркетингу протягом досліджуваного періоду проти базисного на 100,83 тис. грн. вплинуло на зростання виручки від реалізації товарів і послуг на 699,801 тис. грн.

Безумовно, даний висновок можна вважати лише відбиттям загальної тенденції ефективності функціонування ОСУ підприємства. Найбільш повно її можна було б відбити у випадку, якщо замість виручки всього підприємства використати лише ту її частину, одержаня якої виявилось б неможливим без участі Відділу маркетингу.

ВИСНОВОК

Наведена методика здійснення аналізу є універсальною і може бути застосована для проведення оцінки будь-якого показника, що входить до складу організаційної структури агрофірми.

Література:

1. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами // перевод с англ. под ред. С.К. Мордовина. — 10-е изд. — СПб.: Питер, 2009. — 848 с.
2. Дубров А.М. Математико-статистична оцінка ефективності економічних задач / А.М. Дубров // — М: Фінанси і статистика, 1982. — 176 с., С. 9—10.
3. Жаворонкова Г.В. Управління організаційними змінами сучасних підприємств / Г.В. Жаворонкова, О.О. Дяченко // Наука й економіка. — 2010 р. № 3. — С. 69—72.
4. Клишейко А.В. Реструктуризация промышленного предприятия на основе реинжиниринговых и организационно-управленческих мероприятий: Дис. канд. экон. наук: 08.00.04. — Одесса, 2007. — 208 с.
5. Mintzberg H. Five Ps for Strategy // California Management Review, in The Strategy Process. — N.Y.J.: Prentice Hall: Englewood Cliffs, 1987. — 538 p.

References.

1. Armstronh, M. (2009), Human resources management, 10rd, Pan Book, St. Petersburg, Rossyia.
2. Dubrov, A.M. (1982), "Matematyko-statystychna otsinka efektyvnosti ekonomichnykh zadachakh", [Mathematical and statistical evaluation of the effectiveness of economic challenges], Finansy i statystyka, vol. 176, pp 9-10
3. Zhavoronkova, H.V. (2010), "Upravlinnia orhanizatsijnymy zminamy suchasnykh pidpryiemstv", [Organizational change management of modern enterprises], Nauka j ekonomika, vol. 3, pp 69—72.
4. Klyshejko, A.V. (2007), Restrukturyzatsiya promyshlennoho predpryiatya na osnove reynzhynrynhovykh y orhanyzatsyynno-upravlencheskyykh meropryiatyj, [Restructuring of industrial enterprises on the basis reynzhynringa, organizational and managerial activities], Naukova dumka, Odessa, Ukraine.
5. Mintzberg H. (1987), Five Ps for Strategy. California Management Review in The Strategy Process, Prentice Hall: Englewood Cliffs, NY, USA.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2014 р.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

O. Zhadan,

Doctor of Public Administration, Associate Professor,

Full Professor of Personnel Management and Labor Economy Department, KRI NAPA, Kharkiv

SOCIAL AND LABOR RELATIONS AS AN OBJECT OF STATE REGULATION

Узагальнено науково-теоретичні підходи до визначення сутності соціально-трудових відносин, усталено причини, що актуалізують необхідність їх вивчення в сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства. Виокремлено та проаналізовано особливості соціально-трудових відносин як об'єкту державного регулювання. Розглянуто чинники формування соціально-трудових відносин, шляхи їх розвитку, напрями активізації функцій держави щодо приведення змісту цих відносин у відповідність зі специфікою ринкової економіки. Обґрунтовано, що умовою і базою для ефективного функціонування системи державного регулювання соціально-трудових відносин є її інформаційне забезпечення, яке повинне включати: достовірну інформацію про соціально-економічний розвиток країни; регулярну статистику зайнятості та соціальну статистику; спеціальні обстеження соціально-трудових відносин. Доведено необхідність підвищення демократизації соціально-трудових відносин на основі оптимального співвідношення їх державного регулювання і саморегулювання, при якому забезпечуватиметься стабільність в країні, не допускатиметься надмірне соціальне навантаження на бізнес і буде підтримуватися позитивна динаміка показників рівня життя населення.

Generalized scientific and theoretical approaches to determining the nature of social and labor relations, found reasons for the need to actualize their study in the current socio-economic conditions of society. Allocated and analyzed the features of social and labor relations as an object of state regulation. Factors formation of social and labor relations, ways of development trends activation functions of the state to bring the contents of this relationship in line with the specifics of the market economy. Proved that the condition and the basis for the effective functioning of government regulation of social and labor relations is its provision of information, which should include: accurate information about the socio-economic development, regular employment statistics and social statistics, special inspection of social and labor relations. The necessity of increasing democratization of social and labor relations based on the optimal value of state regulation and self-regulation in which secured stability in the country, not excessive social burden on business and will be supported by positive indicators of living standards.

Ключові слова: державне регулювання, соціально-трудові відносини, чинники формування соціально-трудових відносин, функції держави, інформаційне забезпечення.

Key words: government regulation, social and labor relations, factors creating social and labor relations, functions of the state, information maintenance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Функціонування кожної суспільної системи в сучасному світі визначається закладеними в її основі економічними відносинами, тобто відносинами власності на знаряддя і засоби виробництва, організації, планування, координації виробничих процесів, переважна частина яких формуються та реалізуються у сфері праці. Особливістю соціально-трудових відносин є наявність третього суб'єкта, який виступає не тільки законодавцем, арбітром, а в певних випадках, і стороною трудових спорів, гарантом певних соціальних прав і соціального миру в країні. Тому держава розглядається як повноправний третій партнер, що активно бере участь не тільки в процесі відтворення працівника і його сім'ї, а й у забезпеченні соціального захисту людини в суспільстві в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Теоретичні аспекти становлення, розвитку соціально-трудових відносин та визначення ролі держави в їх регулюванні висвітлюють в своїх працях провідні вітчизняні і зарубіжні вчені Д. Богиня, О. Бражко, О. Грیشнова, В. Васильченко, П. Василенко, Б. Генкін, Н. Діденко, О. Долгальова, В. Жуков, Т. Заславська, Н. Єсінова, А. Колот, О. Новікова, Г. Осовий, О. Поплавська, В. Скуратівський, Ю. Одегов та ін. Однак, враховуючи складність та багатоаспектність проблеми, чимало завдань у галузі теоретичного обґрунтування соціально-трудових відносин як об'єкту державного регулювання залишаються невирішеними або недостатньо розробленими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутності соціально-трудо-вих відносин та виокремлення їх особливостей як об'єкту державного регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін "соціально-трудо-ві відносини" ввійшов у науковий обіг і став широко використовуватися відносно недавно. Необхідність вивчення соціально-трудо-вих відносин обумовлена наступними причинами.

1. Зміною наукових і прикладних уявлень про роль людини у розвитку економіки. Людина розглядається як багатогранний, багаторольовий суб'єкт соціально-трудо-вих відносин, створення необхідних умов для розвитку якого є задачею найвищої складності.

2. Усвідомленням того факту, що вирішення найважливіших завдань соціально-економічної реформи в Україні (стабілізації соціально-економічної і політичної обстановки в країні, становлення і розвитку виробництва нового технологічного рівня, значного зниження інфляції і підвищення життєвого рівня населення) можливо насамперед на основі співробітництва всіх сил суспільства в проведенні погодженої політики в сфері соціально-трудо-вих відносин і формуванні ефективної системи захисту інтересів всіх учасників соціально-трудо-вих відносин.

3. Необхідністю повноцінної інтеграції економіки України у світове господарство, що передбачає досягнення певного рівня соціально-трудо-вих відносин у країні, вироблення механізму їх ефективного регулювання й відповідність національної системи соціально-трудо-вих відносин європейським та світовим нормам трудового права [1, с. 37; 2, с. 45].

Усвідомлення причин, з яких останнім часом у суспільстві загострився інтерес до вивчення проблем у трудовій сфері, повинно трансформуватись у загальнодержавну та регіональні програми дій з формування національної моделі соціально-трудо-вих відносин. Відправною точкою цієї діяльності повинно бути визначення сутності та змісту цих відносин.

Існує декілька напрямків наукових досліджень у цій сфері.

Так, провідний російський вчений трудового напрямку Б. Генкін визначає соціально-трудо-ві відносини як такі, що характеризують економічні, психологічні і правові аспекти взаємозв'язків індивідуумів і соціальних груп у процесах, обумовлених трудовою діяльністю [3, с. 347]. Це визначення можна визнати вірним, але не достатньо повним, оскільки воно не враховує об'єктивного характеру існування соціально-трудо-вих відносин та результативності їх функціонування. Ці відносини існують незалежно від того, чи знаємо ми про них чи ні, бажаємо ми їх існування чи не бажаємо. Безперечним також є факт обумовленості цих відносин саме трудовою діяльністю, але вони, в свою чергу, справляють і зворотній вплив на процеси праці і формують ситуацію взаємозалежності працівників.

У трактуванні українських вчених В. Васильченка, П. Василенка соціально-трудо-ві відносини — це об'єктивно існуючий взаємозв'язок і взаємозалежність суб'єктів цих відносин у процесі праці, які спрямовані на регулювання якості трудового життя [4, с. 56]. За висновками А. Колота, соціально-трудо-ві відносини — це комплекс взаємовідносин між їхніми сторонами — найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами і органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому [5, с. 14—15].

Аналіз наведених вище теоретичних підходів дозволяє зробити узагальнення, згідно з яким під соціально-трудо-вими відносинами слід розуміти об'єктивно існуючі економічні, психологічні, правові взаємозв'язки і взаємозалежності індивідів і соціальних груп за участю держави, які обумовлені трудовою діяльністю і спрямовані на регулювання якості трудового життя.

Предмет соціально-трудо-вих відносин становлять умови праці в широкому сенсі слова як сукупність виробничих, трудових, соціально-психологічних факторів, під впливом яких здійснюється трудова діяльність працівника. Соціально-трудо-ві відносини визначають, по суті, умови відтворення трудового потенціалу.

У житті суспільства соціально-трудо-ві відносини реально проявляються у виникненні протиріч і забезпеченні взаєморозуміння та узгодження інтересів окремих учасників трудової діяльності в процесі їх подолання. Це знаходить своє безпосереднє вираження в принципах і формах подолання протиріч між сторонами соціального діалогу і захисту інтересів трудящих, а отже, у формуванні певної соціальної політики і механізму її реалізації. У цьому контексті соціально-трудо-ві відносини слід розглядати як елемент соціальної структури держави та її соціальної політики.

Соціально-трудо-ві відносини виконують двояку роль у суспільстві. З одного боку, вони є дзеркалом соціальної політики держави, покликаної формувати основи соціального благополуччя суспільства — знижувати і пом'якшувати соціальні контрасти, забезпечувати достатній прийнятний життєвий рівень, що сприятиме утриманню рівня соціальної напруженості в припустимих межах. З іншого боку — соціально-трудо-ві відносини виконують роль важеля, що реалізує конкретні соціальні цілі і стандарти.

Реалізація принципів і цілей соціальної держави неможлива без формування такого типу і моделі соціально-трудо-вих відносин, які були б адекватні рівню розвитку соціально-економічної системи і характеризувалися досить високим рівнем демократизації та відповідності міжнародним нормам.

Необхідність комплексного дослідження соціально-трудо-вих відносин безперечна. У сучасних умовах людині відводиться провідна роль в економічному розвитку. Більш конкретний прояв це знайшло у формуванні концепції людського капіталу, що проголосила головним чинником відтворення не накопичення матеріальних благ, а знання і досвід, вміння, здоров'я, рівень інтелектуального і фізичного розвитку та ряд інших показників якості життя людей, що забезпечують ефективне виконання ними виробничих функцій [6, с. 27].

Природа та економічна сутність соціально-трудо-вих відносин знаходить свій вияв у якості життя членів суспільства і вимірюється цілою системою економічних і соціальних параметрів, і, перш за все, показниками розподілу національного продукту.

Формування соціально-трудо-вих відносин — складний процес, який відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких можна виділити головні.

1. Соціально-трудо-ві відносини — завжди результат попереднього розвитку суспільства, тобто результат історичних, культурних, політичних та інших факторів, що визначають вихідну базу для формування і розвитку цих відносин на кожній фазі історичного розвитку суспільства. Тому процес розвитку соціально-трудо-вих відносин завжди означає переоцінку та відбір тих їх елементів, які підлягають збереженню від попередньої соціально-економічної системи або повної заміни.

2. Визначальний вплив на зміст і характер соціально-трудо-вих відносин мають домінуючі економічні відносини і форми власності на засоби виробництва.

3. Важливим чинником, що визначає зміст соціально-трудо-вих відносин, є рівень економічного розвитку країни. Чим вище рівень та темпи економічного розвитку, тим ширше та економічна база і ті сукупні доходи,

які є предметом розподілу між роботодавцями та найманими працівниками.

4. Соціально-трудові відносини — завжди відображають рівень соціального розвитку, що характеризується традиційними для даного суспільства соціальними гарантіями та рівнем соціального захисту трудящих.

5. Самостійне значення для формування соціально-трудових відносин має вид держави і місце соціальної складової в системі функцій здійснюваних нею. Соціально орієнтована держава неможлива без активної соціальної політики, що дозволяє направляти результати економічного зростання на благо всіх громадян і без законодавчого закріплення соціальних гарантій. Тому зміст соціально-трудових відносин визначається національною соціальною політикою.

6. Поряд із внутрішніми факторами вплив на формування соціально-трудових відносин здійснюють і зовнішні чинники, які можна розділити на дві групи. З одного боку, мова йде про вплив країн з високим рівнем розвитку соціально-трудових відносин та соціального захисту як еталонів соціального розвитку, з іншого — не можна не враховувати і процеси глобалізації економіки. Глобальними пріоритетами нового тисячоліття є забезпечення суспільного розвитку для людини і за допомогою людини. Тому на формування соціально-трудових відносин впливає також ступінь запозичення передового зарубіжного досвіду та адаптованості його в рамках національної соціальної політики.

Вступ в нове тисячоліття в західному світі ознаменувалося переходом від індустріального до соціально орієнтованого постіндустріального суспільства, в якому соціальна політика набуває іншої спрямованості і покликана вирішувати нові завдання. На думку зарубіжних дослідників, вона спрямована на гарантування життєзабезпечення всіх громадян суспільства, спрямування позитивного впливу інновацій на умови життя і праці, врахування нових реалій суспільного розвитку, пов'язаних з необхідністю визнання пріоритету людського фактора і більш повного врахування інтересів трудящих і суспільства в цілому, усвідомлення цінності інтелектуального потенціалу [7, с. 167].

За підрахунками Світового банку, в промислово розвинених країнах 75% суспільного багатства становить інтелектуальний потенціал і тільки 25% — це природні багатства. На противагу цьому в Україні 84% суспільного багатства складають природні багатства [8, с. 85]. Разом з тим для соціальної політики XXI століття характерна орієнтація на міжнародні норми і тенденції розвитку соціально-трудових відносин та їх гармонізація з міжнародними вимогами.

Нарешті, державна соціальна політика покликана стати складовою частиною і провідною ланкою в процесі розробки та вирішення таких глобальних проблем, як гідна праця і життя, безпека, захист екології тощо.

Це передбачає неминучість орієнтації на стандарти і норми соціально-трудових відносин, визнаних світовою спільнотою, що знаходять своє цілісне відображення в діяльності Міжнародної організації праці (МОП), прийнятих нею конвенціях і рекомендаціях, а також у роботі інших міжнародних організацій.

Виходячи з перерахованих вище факторів, що впливають на процес формування і розвитку соціально-трудових відносин, слід підкреслити можливість двоякого шляху їх розвитку:

— еволюція форм соціально-трудових відносин у рамках відносно незмінних економічних відносин;

— радикальна трансформація соціально-трудових відносин, обумовлена зміною суспільного ладу.

На формування соціально-трудових відносин впливає здатність кожного партнера відстоювати свої інтереси. Оперативність та ефективність соціального діалогу обумовлені, головним чином, наявністю сильних соціальних партнерів. Оскільки результати економічної діяльності забезпечуються на мікрорівні

підприємцем або роботодавцем, то саме його здатність управляти виробництвом, швидко реагувати на зміни в ринковій сфері і пристосовуватись до наявного ринкового попиту забезпечує ефективне функціонування економічної системи. А це неможливо без надання широких повноважень підприємцям у господарській діяльності. Навпаки, надмірне обмеження їх повноважень може стати стримуючим фактором економічного зростання.

Захист прав трудящих, в свою чергу, залежить від сили авторитету і активності представників працівників у колективних переговорах в особі профспілок та їх об'єднань чи інших представників, що обираються найманими працівниками.

Тому демократизація соціально-трудових відносин неможлива без формування ефективних інститутів соціального діалогу, що дозволяють регулювати їх на двосторонній основі. При цьому, чим дієвішим є механізм двосторонніх переговорів, тим менший тягар лягає на державу як арбітра соціальних інтересів у переважній більшості трудових питань.

Іншою особливістю процесів формування соціально-трудових відносин є те, що вони перебувають під дією ринкових і неринкових факторів.

Ринкові елементи соціально-трудових відносин — це ті результати функціонування ринкових відносин і ринку праці, які стихійно проявляються в рівнях зайнятості, середньої заробітної плати та безробіття на ринку праці.

Неринкові елементи — це, перш за все, цілий ряд зобов'язань, прийнятих на себе державою, виходячи з конвенцій МОП, які знаходять своє відображення в українському законодавстві і покликані пом'якшити соціальні наслідки функціонування стихійних ринкових сил.

Вихідними передумовами і основою для формування соціально-трудових відносин є, перш за все, визнані державою міжнародні нормативні акти, що встановлюють права і свободи людини у сфері праці.

По суті, державне регулювання виходить з необхідності впливу на ринкові елементи соціально-трудових відносин за допомогою запровадження законодавчих норм і являє собою систему заходів з реалізації соціальної відповідальності держави в умовах ринкової економіки. Важлива роль у формуванні соціально-трудових відносин належить не тільки національному законодавству, а й здатності держави забезпечити дотримання цих законів, виступати арбітром у відносинах роботодавців і найманих працівників. Важливою також є здатність держави забезпечувати оптимальний баланс їх інтересів, активність кожного з соціальних партнерів у боротьбі за свої інтереси в рамках чинного національного законодавства.

По-суті, система державного регулювання соціально-трудових відносин включає в себе формування законодавчої бази та механізму проведення законів у життя інститутами виконавчої та судової влади, об'єднаннями роботодавців і працівників.

Приведення змісту соціально-трудових відносин у відповідність зі специфікою ринкової економіки неможливе без активізації державних функцій за такими основними напрямками:

— коригування чинного законодавства з метою посилення правового закріплення державних гарантій тих аспектів трудової діяльності, які стосуються відтворення умов життєзабезпечення найманих працівників, реалізації на практиці у відповідності з існуючим законодавством мінімального рівня соціальних гарантій та соціального захисту, адекватних вимогам цивілізованих соціально орієнтованих держав і міжнародних норм;

— вдосконалення трудового законодавства в напрямі захисту працівників від стихійних проявів функціонування ринку праці та запобігання їх негативного впливу на суспільство, досягнення його соціальної стабільності;

— розробка та реалізація довгострокової економічної політики держави, спрямованої на забезпечення балансу інтересів соціальних партнерів і підтримку справедливого компромісу як однієї з умов забезпечення соціальної стабільності в країні і високої якості життя;

— формування механізму, що гарантує поступове підвищення рівня соціального захисту відповідно до темпів економічного розвитку країни.

Необхідною умовою і базою для ефективного функціонування системи державного регулювання соціально-трудових відносин є її інформаційне забезпечення, яке повинне включати:

по-перше, достовірну інформацію про соціально-економічний розвиток країни, що допомагає роботодавцям більш раціонально планувати інвестиції, розширювати бізнес і створювати нові робочі місця;

по-друге, регулярну статистику зайнятості, що дозволяє визначити основні напрямки політики держави і здатну оцінити наслідки впливу конкретних законодавчих та інших нормативно-правових актів на зайнятість і рівень життя населення;

по-третє, формування соціальної статистики, здатної оцінити соціальні наслідки реалізації політики в галузі забезпечення умов і охорони праці, оплати та стимулювання праці, а також соціального захисту трудящих;

по-четверте, проведення спеціальних обстежень соціально-трудових відносин з метою виявлення правових та економічних аспектів, що вимагають прийняття спеціальних заходів і рішень з боку держави.

Кінцева мета державного регулювання — демократизація соціально-трудових відносин, що розглядається як ознака цивілізованості та соціальної орієнтації держави, інструмент стабільності в суспільстві.

Високий рівень демократизації соціально-трудових відносин означає наявність наступних чинників:

— зрілість і повнота національного законодавства про працю та його відповідність нормам, закріпленим міжнародними конвенціями МОП;

— досягнення такого рівня соціально-трудових відносин, за якого переважна частка трудових проблем вирішувалася б шляхом двостороннього діалогу без державного втручання, але в рамках чинного національного законодавства;

— мінімізація трудових проблем, що вимагають втручання держави як третьої зовнішньої сили та ефективне вирішення яких пов'язане з формуванням дієвих інститутів ринкової економіки, об'єднаних загальними цілями збереження та підтримання соціального миру.

Пряме втручання в соціально-трудові відносини є однією з функцій державного управління, здійснення якої пов'язане з витратами бюджетних фінансових ресурсів. Тому, чим вище рівень демократизації соціально-трудових відносин в країні і чим менше безпосереднє втручання держави в цю сферу, тим менше потрібно державних коштів для фінансування такої діяльності.

Зрозуміло, що на кожній стадії економічного розвитку, і особливо в перехідній економіці, принципового значення набуває пошук такого оптимального співвідношення державного регулювання і саморегулювання соціально-трудових відносин, при якому забезпечується стабільність в країні, не допускається надмірне соціальне навантаження на бізнес і буде підтримуватися позитивна динаміка показників рівня життя населення.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, комплексне вивчення соціально-трудових відносин в Україні та їх державного регулювання передбачає не тільки дослідження національних аспектів їхнього розвитку, але і всебічний аналіз міжнародних чинників впливу. Це означає розгляд сформованих со-

ціально-трудових відносин та міжнародних систем захисту прав і свобод людини, заснованих на документах ООН, Європейської конвенції про права людини, Європейської соціальної хартії та діяльності спеціальної міжнародної організації з захисту прав трудящих, створеної на основі трипартизму — Міжнародної організації праці.

Література:

1. Есинова Н.И. Экономика труда и социально-трудовые отношения: [учеб. пособие] / Н.И. Есинова. — К.: Кондор, 2003. — 464 с.
2. Грیشнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: [підручник] / О.А. Грیشнова. — К.: Знання, 2004. — 535 с.
3. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: [учебник для вузов] / Б.М. Генкин; 3-е изд. доп. — М.: Издательство НОРМА, 2001. — 448 с.
4. Васильченко В.С. Ринок праці: теоретичні основи і державна практика / В.С. Васильченко, П.М. Василенко. — К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, 2000. — 317 с.
5. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [монографія] / А.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2005. — 230 с.
6. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность исследования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. — СПб.: Наука, 1999. — 309 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. — М.: Academia, 1999. — 956 с.
8. Бурковський І. Оцінка потреб України в галузі сприяння міжнародній торгівлі. Вплив торгівельної політики на людський розвиток / І. Бурковський, В. Мовчан. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2011. — 130 с.

References:

1. Esinova, N.I. (2003), *Ekonomika truda i sotsialno-trudovye otnosheniya* [Labor economics and labor relations], Condor, Kyiv, Ukraine.
2. Grishnova, O.A. (2004), *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and labor relations], Znannya, Kyiv, Ukraine.
3. Genkin, B.M. (2001), *Ekonomika i sotsiologiya truda* [Economics and Sociology of labor], NORMA, Moscow, Russian Federation.
4. Vasilchenko, V.S. and Vasilenko, P.M. (2000), *Rynok pratsi: teoretichni osnovy i derzhavna praktyka* [Labor market: theoretical foundations and public practice], Instytut pidhotovky kadriv derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti, Kyiv, Ukraine.
5. Kolot, A.M. (2005), *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriya i praktyka rehulyuvannya* [Labor relations: theory and practice regulation], KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Dobrynin, A.I. Dyatlov, S.A. and Tsyrenova, E.D. (1999), *Chelovecheskiy kapital v tranzitivnoy ekonomike: formirovaniye, otsenka, effektivnost issledovaniya* [Human capital in transitive economy: the formation, evaluation, efficiency studies], Nauka, St. Petersburg, Russian Federation.
7. Bell, D. (1999), *Gryadushcheye postindustrialnoye obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting], Academia, Moscow, Russian Federation.
8. Burkovsky, I. and Movchan, V. (2011), *Otsinka potreb Ukrainy v haluzi spryyannya mizhnarodny torhivli. Vplyv torhivelnoyi polityky na lyudskyy rozvytok* [Assessing the needs of Ukraine in international trade promotion. The impact of trade policy on human development], Analitichno-doradchyy tsentr Blakytnoyi strichky, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2014 р.

*Н. Г. Клименко,
к. держ. управ.,
доцент кафедри економічної теорії і фінансів ХарРІ НАДУ при Президентіві України*

РОЛЬ І МІСЦЕ ЖІНКИ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ

*N. Klimentko,
candidate of sciences from state administration, associate professor of department of economic theory
and finances of the Kharkiv regional institute of state administration at President of Ukraine*

ROLE AND PLACE OF FEMALE-SOLDIERS IN UKRAINE

У статті розглянуто та проаналізовано роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. Значна увага приділяється дотриманню державою гендерного паритету в усіх сферах її діяльності для участі в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку. Особливості службової кар'єри жінки у військовій організації та причини, що спонукають жінку до обрання військової служби. Науковий аналіз проблем жінок в армії, пошук шляхів їх розв'язання щодо ефективного реформування армійського організму.

In the article a role and place of woman-serviceman is considered and analysed in Ukraine. Considerable attention is spared in relation to the observance of gendernogo parity the state in all spheres of its activity for participating in national, political, economic, social and cultural development. The features of official career of woman in military organization and reason are given that induce a woman to electing of military service. A scientific analysis of problems of women is in an army, the search of ways of their decision gives possibility for.

Ключові слова: військова служба, жінка-військовослужбовець, армійський організм, гендерний паритет, кар'єра військовослужбовця, військова дисципліна, жінка-офіцер.

Key words: military service, woman-serviceman, army organism, genderniy parity, career of serviceman, military discipline, womanish officers.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

У багатьох країнах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обгрунтовуючи це гендерними особливостями та різницею в їхніх здібностях, відмінностями у розподілі влади між ними. При цьому гендерні ролі й норми не мають універсального змісту і значно відрізняються в різних країнах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння якими-сь природними якостями, а виконання певної ролі. Дотримання державою гендерного паритету в усіх сферах її діяльності дає особистості (жінці, чоловіку) рівні умови для реалізації прав людини, для участі в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, для отримання рівних винагород за результатами цієї участі. Особливості службової кар'єри жінки у військовій організації.

За останні роки у Збройних Силах України багато посад стало комплектуватися за рахунок прекрасної статі. Раніше в радянські часи жінки були військовими лікарями, медсестрами, юристами, писарями в штабах, службах і т.п. Тепер жінки стали обіймати майже усі офіцерські посади, у тому числі і командні. Раніше такі випадки були одиничними, а нині жінки широким "фронтом" пішли у військові менеджери.

Поетанний перехід на контрактну систему комплектування є важливою складовою реформування Збройних Сил України. Нова система комплектування передбачає прийом на військову службу за бажанням. Демократичне суспільство, яке будує Україна, надає рівні можливості для чоловіків та жінок — це стосується й набору на військову службу. Крім цього, соціально демографічна криза в нашому суспільстві та наявність значної кількості

безробітних, більша частина з яких — жінки, сприяли суттєвому зростанню кількості жінок в армії. Сьогодні перехід армії на контрактну систему комплектування вже не можливо уявити без широкого залучення жінок до військової служби. Тому науковий аналіз проблем жінок в армії, пошук шляхів їх розв'язання стає все більш актуальним і необхідним для ефективного реформування армійського організму.

Проблеми жінок у війську є предметом гендерних досліджень, які спочатку проводились у рамках соціології праці, соціології родини та соціології освіти з середини 60—70-х років минулого століття. Більшість науковців, що проводили такі дослідження, дотримувалися патріархальних поглядів, сутність яких полягала в тому, що основна роль жінки в суспільстві — ведення домашнього господарства та виховання дітей. Але вже наприкінці 70-х років, частина дослідників обстоювала егалітарну концепцію взаємовідносин статей. Така концепція базувалася на принципах заперечення відносин панування та підкорення між чоловіком та жінкою. Розвиток даної концепції посилювався в середині 80-х років, коли почалося формування політики рівних можливостей для жінок та чоловіків. Зростає увага дослідників до проблем жінок [2].

Починаючи з середини 90-х років, з'являються роботи українських дослідників проблем гендера. Це монографія І. Жеребкіної "Женское, политическое, бессознательное", Л. Смоляр "Минуте заради майбутнього", Н. Лавриненко "Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект)" та ін.

Найбільшу увагу дослідники приділяли питанням: жінки та влада, роль та місце жінки в суспільстві, жінки та насилля, безробіття жінок, жіноче підприємництво.

Хочемо зауважити, що масштабного дослідження, спрямованого на вивчення питання жінки в армії України, ще не проводилося. Окремі аспекти гендерних питань в армії вивчалися у Національній академії оборони України та в Харківському університеті Повітряних Сил. У той же час гендерний підхід до військової діяльності активно розробляється в Російській Федерації. За 1993—2013 рр. з гендерних питань щодо Збройних Сил захищено 8 докторських та 26 кандидатських дисертацій. У 2001 р. в Академії військових наук Росії створена наукова секція "Гендерні проблеми військової діяльності", яка сьогодні успішно працює.

Проблеми статі до недавнього часу не було прийнято обговорювати в контексті питань публічної політики держави і тим більш вони дуже мало вивчалися та розглядалися стосовно сфери безпеки та оборони нашої держави. Але саме держава бере на себе гарантування умов і сприяння активності для кожної статі, враховуючи реальні ситуації й забезпечує правове упорядкування соціально-статевих відносин [8].

Сьогодні жінки активно реалізують себе в усіх, без винятку, сферах суспільної діяльності, зокрема і у сфері захисту нашої Вітчизни [5]. Якщо раніше Збройні Сили України традиційно були чи найконсервативнішим суспільним інститутом щодо питання перебування жінок на військовій службі, то на цей час майже 10 % особового складу Збройних Сил України — жінки. Найчисельніша категорія жінок — військовослужбовці служби за контрактом, які становлять близько 40% від загальної кількості жінок-військовослужбовців.

Міністерством оборони України спільно з Генеральним штабом Збройних Сил України сплановано та проводиться низка заходів, які у першу чергу направлені на роз'яснювальну роботу серед різних категорій військовослужбовців, вивчення та узагальнення необхідної інформації, а саме: розробка методичних рекомендацій командирам (начальникам) з питань реалізації та забезпечення гендерної рівності військовослужбовців, працівників у Збройних Силах України; організація та проведення анонімного соціологічного дослідження у Збройних Силах з питань додержання гендерної рівності та подальшим гендерним аналізом та розробкою механізму реалізації; здійснення контролю та надання допомоги органам військового управління, з'єднань, військових частин, установам Збройних Сил.

Разом з тим, слід відзначити, що сьогодні не все вдається у Збройних Силах, щодо забезпечення прав жінок. Перш за все, в окремих командирів (начальників) переважають настрої гендерного нігілізму, вони не бажають перейматися проблемами жінок, надавати можливості для підвищення їхнього професійного рівня, освіти, інтелектуального розвитку та просування по службі. Звичайно, можна запровадити механізми і нормативи гендерної трансформації в оборонній сфері, проте це не завжди схвалюють як командири, так і підлеглі військовослужбовці. Усталені стереотипи важко зруйнувати новими, а подекуди нав'язуваними правилами поведінки. Тож удосконалення як законодавства, так і діяльності органів військового управління, у тому числі безпосередньої роботи службових осіб на місцях у цьому напрямі, має бути поступовим і виваженим.

Поряд з цим інформаційно-роз'яснювальна та просвітницька робота щодо впровадження у військах (силах) принципів гендерної рівності, вимог законодавства України з цих питань ще не набула необхідної дієвості. А це, у свою чергу, призводить до втрати у переважній більшості жінок-військовослужбовців необхідної військово-професійної мотивації, прагнення до самореалізації у рамках військової професії [1].

На жаль, у Збройних Силах України існують проблеми, щодо дотримання гендерної рівності. Що стосується жінок-військовослужбовців, то це нестача (відсутність) зручної та гігієнічно придатної для використання військової форми одягу, прояви грубості з боку командирів та колег-чоловіків, обмеження можливостей у професійному і службовому зростанні, підвищенні освітнього рівня. Мають місце окремі випадки обмеження соціальних прав жінок у частині дотримання чинного законодавства з питань материнства і дитинства, а саме: залучення жінок, які мають дітей віком до трьох років, від трьох до чотир-

надцяти років або дітей-інвалідів, до робіт у вихідні дні, направлення у відрядження без їхньої згоди, відмова у прийнятті на роботу вагітним жінкам і тим, які мають дітей до трьох років [3, 4].

Але враховуючи тенденцію до зростання чисельності офіцерів-жінок у лавах Збройних Сил України, необхідно вжити комплексних заходів щодо вирішення питань проходження служби жінками-військовослужбовцями, що має в подальшому надати їм можливість активно розвивати свою військову кар'єру та більш ефективно використовувати свій потенціал. Водночас, нам треба розуміти, що Збройні Сили України є частиною українського суспільства. Тут існують ті ж самі проблеми та панують такі ж стереотипи. Тому забезпечення належної ролі жінки є питанням комплексним та суспільним. Але забезпечення рівності чоловіків і жінок у війську є одним з головних питань функціонування Збройних Сил України в контексті демократичного розвитку України.

Зважаючи на вимоги чинного законодавства, значну чисельність військовослужбовців-жінок у Збройних Силах України та з урахуванням умов переходу до контрактного Збройних Сил на контрактній основі, проведення зазначених заходів надасть можливість регулювати та впливати на порядок проходження служби жінками-військовослужбовцями у Збройних Силах без шкоди бойовій готовності Збройних Сил та більш ефективним використанням можливостей обох статей.

За останні роки в Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують "новий" як для держави в цілому, так і для Збройних Сил України напрям державної політики — гендерну політику

Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", який набрав чинності з 1 січня 2006 року, передбачає застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків у реалізації рівних прав, наданих їм Конституцією і законами України.

Питання гендерної політики стосуються соціальних можливостей кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці й є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства.

Соціальна складова в системі суспільно-політичних і економічних пріоритетів України на сьогодні набуває ваги одного з домінуючих національних інтересів, адже найважливішим об'єктом національної безпеки, без сумніву, є права та свободи громадянина.

Розглянемо основні причини, що спонукають жінку до обрання військової служби. Результати дослідження показують, що більшість жінок йдуть на службу з економічних причин — приваблює задовільне грошове утримання. Важливе значення має можливість самореалізації в армійських умовах. Поряд із цим військова служба надає можливість жінкам отримати спеціальність, освіту для подальшого цивільного життя після звільнення з армії:

- почуття соціальної захищеності;
- постійний зарібок;
- речове;
- медичне забезпечення;
- гарантована оплачувальна відпустка — все це сприяє залученню жінок до лав Збройних Сил.

Неабияку роль у прагненні жінок поступити на військову службу відіграє й такий фактор, як можливість влаштувати особисте життя, знайти друзів, продовжити родинні традиції.

За даними російських дослідників, основними елементами військово-професійної мотивації жінок-курсантів ВВНЗ є:

- можливість самореалізації — 27%;
- можливість працевлаштування — 19%;
- високе грошове утримання — 13%;
- можливість влаштувати особисте життя — 12%;
- можливість зробити кар'єру — 8%;
- почуття обов'язку перед Вітчизною — 4%;
- можливість отримати житло — 3%.

Аналіз ціннісно-мотиваційної сфери жінок військовослужбовців за віковою ознакою дозволив виявити стійку динаміку. Для більшості жінок старшого покоління (від 30 до 45 років) родина та робота (військова служба) є основними цінностями в житті. Для молодих жінок

(від 20 до 30 років) пріоритетами у житті є гроші та друзі. При цьому 37% молодих жінок з досить високим рівнем освіти у порівнянні з жінками старшого покоління (12%), виявили більшу незадоволеність малозмістовним характером військової діяльності, що не дає можливість особистісної самореалізації. Важливим є питання кар'єрного росту жінок в умовах Збройних Сил, гармонійного поєднання військової служби та особистісного життя. Це питання стосується у першу чергу жінок, що мають дітей. Поміж матерів 33% відмічають труднощі, пов'язані з необхідністю догляду за дітьми, особливо дітьми дошкільного віку.

Дії жінки військовослужбовця стосовно кар'єри в армії можуть бути різними, але досвід Збройних Сил країн світу вказує, що жінки військовослужбовці, як правило, обирають одну з таких стратегій поведінки:

— особисте життя жінки відходить на другий план, а всі сили, знання спрямовуються на побудову військової кар'єри;

— військова кар'єра відходить на другий план, більша увага надається особистісному життю;

— жінки намагаються гармонійно поєднати кар'єру та особисте життя. При цьому в окремі періоди життя більша увага надається або кар'єрі, або особистісному життю.

Результати дослідження, проведеного у збройних силах Франції показують, що прихильники першої стратегії поведінки серед опитаних жінок військовослужбовців становлять 50%, другої — 11% та третьої — 39%. Що стосується професійної поведінки жінок-військовослужбовців, то під час дослідження було визначено кілька груп:

— Перша група — надають пропозиції щодо вдосконалення військовою професійної діяльності (3%).

— Друга група — займаються впровадження нових ідей у практику (12%).

— Третя група — прагнуть до балансу інтересів служби та особистих інтересів (73%).

— Четверта група — зацікавлені у збереженні традиційного процесу професійної діяльності без активної зміни його структури, типів та форм професійної активності (10%).

Але все ж таки досі у збройних силах більшості держав із значною перевагою домінують чоловіки. Це пов'язано зі стереотипом щодо розподілу ролей чоловіків та жінок у суспільстві.

Адже загальновизнаною є думка, що завдання чоловіків "захистити країну та охороняти слабших — жінок, дітей". Більшість аргументів базується на тому, що жінки є фізично слабшими, і не діють ефективно у бойовій ситуації. Але ця думка помилкова, тому що об'єктивні дані різноманітних досліджень стверджують, що ті фізичні досягнення, які були рекордними для чоловіків 10—20 років назад, на цей час є доступними жінкам [6]. Тому за умов однакової підготовки та однакового ставлення до жінок та чоловіків вони так само ефективно виконують свої обов'язки, як і чоловіки. Тим більше, що не кожен чоловік це "хороший" солдат. Враховуючи зміну характеру сучасних бойових дій, кількість м'язів не відіграє значущу роль, а отже, гендер не повинен виступати основним чинником під час визначення ролей чоловіків і жінок у військових структурах [7]. Зважаючи, що у сфері оборони зі значною перевагою домінують чоловіки та чоловічі стереотипи, у різний спосіб застосовані гендерні підходи означають визнання цінностей та позитивних вигод від запровадження жіночого погляду на проблему служби жінок у збройних силах [6].

Аналіз проходження військової служби військовослужбовцями-жінками у Збройних Силах України у період з 2004 до 2013 року свідчив, що при зменшенні загальної чисельності військовослужбовців чисельність військовослужбовців-жінок мала динаміку на збільшення в усіх категоріях.

Сьогодні жінка у військовому однострої — це об'єктивна реальність. Вона реалізує свої можливості фактично у всіх сферах військової діяльності. Так, у лавах Збройних Сил України проходять військову службу близько 19 тис. жінок-військовослужбовців, з них більше 1100 офіцерів, майже 2,5 тис. прапорщиків, 14,5 тис. сержантів і солдатів військової служби за контрактом, більше 100 кур-

сантів.

Станом на 01.01.2011 р. у Збройних Силах України проходили військову службу 19186 жінок, у тому числі: офіцерів — 1145 осіб; прапорщиків-2735 осіб; сержантів і солдатів за контрактом — 15 137 осіб; курсантів — 169 осіб. Кількість жінок-працівників у Збройних Силах України складала: 52 307 осіб, з них державних службовців — 4 219 осіб.

На керівних посадах (штатне найменування посади "начальник", "командир") було осіб офіцерського складу — 422 жінки, прапорщиків (мічманів) — 1001 жінки.

У видах Збройних Сил України військовослужбовців — жінок: Військово-Морські Сили Збройних Сил України — 1823 особи; Сухопутні війська — 7292, Повітряні Сили — 6557 осіб. Якщо у 2008 році жінки-офіцери складало 0,7 відсотків від всього офіцерського складу, то у 2011 році це — 2,25 відсотки.

Загальна чисельність жінок-офіцерів збільшилась майже в двічі починаючи з 2008 року з 598 до 1145 у 2011 році. Збільшилася і чисельність прапорщиків — жінок, так з 9,3 відсотків від загальної чисельності у 2008 році до 15,6 відсотків у 2011 році. Загальна чисельність військовослужбовців — жінок, які проходили в 2011 році військову службу за контрактом — 15137 (43,4%).

Для порівняння наводимо дані за Російську Федерацію. Так, на початок

2011 р. у силових відомствах Російської Федерації проходили військову службу понад 500 тис. жінок. Звання полковник сьогодні мають 27 жінок, підполковник — 97, майор — понад 350.

Особливістю сьогодення є те, що жінками-військовослужбовцями опановуються бойові спеціальності, на перший погляд не властиві жінкам: льотчик, штурман, моряк, десантник, кулеметник, гранатометник, стрілець, планшетист, оператор та інші. Вони також реалізують себе в службі і на традиційно "жіночих" військових посадах юристів, медиків, зв'язківців, політологів, психологів, культурологів, фінансистів, перекладачів. Варто зазначити, що на даний час фаховий рівень жінок-військовослужбовців розподіляється таким чином: технічну освіту мають 41%, гуманітарну — 23%, економічну — 16%.

За оцінками начальників органів військового управління, саме жінки більш ретельно і старанно виконують свої службові обов'язки. Підтвердженням цьому є їх участь у заходах оперативної і бойової підготовки Збройних Сил, зокрема у масштабних навчаннях "Морський вузол", "Рішуча дія" та інших, за підсумками яких засвідчена спроможність військовослужбовців-жінок виконувати обов'язки служби у складній, швидко змінюваній обстановці.

За відгуками командирів військових частин та підрозділів саме військовослужбовці-жінки найбільш ретельно та старанно виконують свої службові обов'язки. Основними позитивними моментами у військовій службі жінок, за оцінками їх колег є: велика працездатність;

- внутрішня самодисципліна;
- відповідальність за доручену справу;
- професіоналізм.

Їх присутність значно пом'якшує морально-психологічну атмосферу у військових колективах, змушує командирів та начальників бути більш стриманими і головне — значно підвищується культура взаємостосунків між військовослужбовцями в самому колективі.

Частка порушень військової дисципліни жінками — мінімальна. Статистичні дані проведеного соціологічного опитування у структурних підрозділах видів Збройних Сил України свідчать, що найбільша кількість військовослужбовців-жінок проходять службу на посадах військовослужбовців служби за контрактом. Слід зазначити, що на відміну від чоловіків освітній рівень військовослужбовців-жінок значно вищий. За результатами зазначених опитувань.

Основні причини призову жінок:

Перше — жінка є дружиною військовослужбовця, або членом сім'ї військовослужбовця — 47,44% опитаних. Має місце ситуація, коли працевлаштуванням жінки займається чоловік або батьки.

Друге — рівень грошового забезпечення військовослужбовців — 34,62% опитаних.

Третє — неможливість працевлаштуватися у цивільних структурах — 23,08%. Далі йдуть — рівень пенсійно-

го забезпечення військовослужбовців — 19,23% та існування певної системи пільг та заохочень для військовослужбовців — 17,95 %. У своїй більшості, у Збройних Силах України проходять військову службу дружини, доньки та родичі військовослужбовців.

Що стосується соціальних пільг, то названі більшістю необхідні пільги актуальні не лише для військовослужбовців-жінок, а й для всіх категорій військовослужбовців: безкоштовний проїзд, відповідна компенсація за піднайом житла, відновлення усіх пільг, передбачених законодавством. Крім того, військовослужбовці-жінки не задоволені соціальним захистом: 49 % зазначають ступінь соціального захисту низьким, 38 % оцінюють його як досить середній. Разом із тим, результати опитування щодо рівня реалізованості жінок у службовій кар'єрі та подальших можливостей у проходженні служби досить негативні.

Вони свідчать, що більшість військовослужбовців-жінок скептично ставляться до престижу жінки-військовослужбовця у нашому суспільстві. Так, близько 32 % військовослужбовців-жінок оцінюють його, як середній, біля 17 % вважають, що він взагалі відсутній, ще 15 % оцінюють його нижче середнього, 15 % зазначили, що їм важко визначитись у цьому питанні. Така ж ситуація спостерігається у питаннях відношення військовослужбовців-жінок до власної військової кар'єри. Більшість опитаних — 46 % вважають, що однозначно не мають перспективи зробити військову кар'єру, 23 % вважають, що скоріше не мають такої перспективи. Позитивну відповідь на дане запитання надали 20 % військовослужбовців-жінок: 8 % зазначають, що таку перспективу мають, 12 % відповіли, що скоріше мають. 10 % не можуть визначитись у даному питанні. При переході до європейських стандартів у сфері оборони прикро розуміти, що жінки продовжують виконувати роль "допоміжної сили" і не мають реальних рівних можливостей. Рівень інформованості та стереотипи минулого щодо зазначеного питання продовжують відповідати стандартам та підходам "радянських часів". Звичайно, ряд окреслених проблем стосуються не тільки жінок, а й військовослужбовців-чоловіків.

Проте на тлі випадків звільнень жінок-офіцерів з лав Збройних Сил України спостерігається тенденція до збільшення загальної чисельності жінок-офіцерів упродовж 2012 року на 12%.

При цьому найбільше зросла чисельність жінок-офіцерів у військовому званні "лейтенант" на 127%, "підполковник" — на 118%; "полковник" — на 100%.

Збільшення чисельності жінок-офіцерів, тобто тих, що проходять службу на керівних посадах, є одним з базових показників планомірного впровадження гендерної політики в діяльність Збройних Сил України.

У Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка курсантам, які навчаються за спеціальностями "Психологія" та "Політологія", надається курс лекцій "Гендерні дослідження" (36 год.). У інституті опубліковано низку статей з досліджень щодо проблематики гендерної рівності серед курсантів вищих військових навчальних закладів: "До проблеми індивідуально-психологічних особливостей адаптації курсантів-дівчат до умов навчання у цивільному вищому навчальному закладі" та "Гендерні особливості адаптації курсантів до умов навчання у цивільному вищому навчальному закладі".

Підготовлено та видано інформаційно-просвітницький бюлетень "Гендерна складова у процесі розвитку Збройних Сил України в контексті загальних гендерних перетворень в Україні та у світі", який розіслано до військових частин.

Також визначено посадові особи Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України пройшли навчання за інтенсивним курсом "Логіко-структурний підхід до впровадження гендерної політики", організовані Програмою розвитку ООН (Програма рівних можливостей) в Україні за підтримки Шведського агентства міжнародного розвитку (SIDA). У військових засобах масової інформації запроваджено постійну рубрику та забезпечено роботу в Міністерстві оборони України анонімного телефону довіри з питань дотримання прав людини та гендерної рівності. Але звичайно цих заходів недостатньо. Потрібно прийняти принципове рішення на ви-

конання Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків": створити консультативно-дорадчий орган у Міністерстві оборони України — Комісію з питань рівності прав жінок і чоловіків із залученням представників усіх зацікавлених структурних підрозділів Міністерства оборони, Генерального штабу Збройних Сил України, представників громадських організацій. Створення Комісії передбачатиме зосередження особливої уваги на розробці відповідної стратегії, проблемах забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок при прийнятті на службу (звільненні), створенні умов для користування всіма формами навчання, підвищення кваліфікації, реалізації права на додаткову освіту, сприяння професійній та управлінській кар'єрі [5].

Підсумовуючи слід констатувати, що представництво жінок у сфері оборони зростає, що відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку держави. Але зростання чисельності військовослужбовців-жінок особливо служби за контрактом пов'язана не з престижем самої служби, а в першу чергу з небажанням чоловіків займати малооплачувані посади. На цей час, перші кроки щодо вирішення зазначеної проблематики в Збройних Силах України зроблено. Визначено посадову особу, на яку відповідно до Указу Президента України від 26 липня 2005 року "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" покладено виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, це один із заступників Міністра оборони України.

Література:

1. Закон України про внесення змін до Закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу".
2. Алещенко В. Гендерний аспект або чи погана та жінка, яка не мріє стати генералом // Наука і оборона. — 2010. — № 2.
3. Біла книга 2010: оборонна політика України [авторський колектив МО та ГШ Збройних Сил України: редакція центру Розумкова]. — К.: МО України, 2010.
4. Біла книга 2011: оборонна політика України [авторський колектив МО та ГШ Збройних Сил України: редакція центру Розумкова]. — К.: МО України, 2011.
5. Дяченко О. Озброєні і чарівні // Наука і оборона. — 03-2011.
6. Методичний посібник з основних питань організації повсякденної діяльності військ. МОУ-ГШ ЗСУ генерал-майор Уразов У.Ю. — Київ, 2008.
7. Організація, несення та оцінки вартової служби, методичний посібник. — Харків, 2010.
8. Поликашин В.С. Військовий менеджмент. — К.: МОУ, НАОУ, 2006.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law "On General Military Duty and Military Service", Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
2. Aleschenko, V. (2010), Hendernyj aspekt abo chy pohana ta zhinka, iaka ne mriie staty generalom [Gender aspect or a bad woman who does not dream to become a general], Nauka i oborona, Kyiv, Ukraine.
3. Zbrojni Syly Ukrainy (2010), Bila knyha 2010: oboronna polityka Ukrainy [White Book 2010: Defence Policy of Ukraine], MO Ukraine, Kyiv, Ukraine.
4. Zbrojni Syly Ukrainy (2011), Bila knyha 2011: oboronna polityka Ukrainy [White Book 2011: Defence Policy of Ukraine], MO Ukraine, Kyiv, Ukraine.
5. Diachenko, O. (2011), Ozbroyeni i charivni [The armed and charming], Nauka i oborona, Kyiv, Ukraine.
6. Urazov, U.Yu. (2008), Metodychnyj posibnyk z osnovnykh pytan' orhanizatsii povsiakdenoi diial'nosti vijs'k [Methodical manual on the main issues organization of everyday activities troops], MOU-HSh ZSU, Kyiv, Ukraine.
7. Zbrojni Syly Ukrainy (2010), Orhanizatsiia, nesennia ta otsinky vartovoi sluzhby [The organization, incurring and evaluation of guard duty], Kharkiv, Ukraine.
8. Polykashyn, V.S. (2006), Vijs'kovyj menedzhment [Military management], MOU, NAOU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014 р.

В. В. Федчишина,

к. е. н., с. н. с., завідувач лабораторії організації науково-дослідних робіт та координації діяльності підвладних підрозділів, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз

УПРАВЛІННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (1918)

V. Fedchyshyna,

head of laboratory of organization of scientific research works and of coordination of activities of subordinate divisions of Kyiv Research Institute of Forensic Science

MANAGEMENT OF FORENSIC-EXPERT ACTIVITY IN UKRAINE ON THE DAY OF THE BOARD OF HETMAN PAVLO SKOROPADSKY (1918)

У статті досліджено історичні віхи розвитку судово-експертної діяльності, зокрема за доби правління Гетьмана Павла Скоропадського (29 квіт. 1918 р. — 14 груд. 1918 р.). Наголошено, що існує нагальна потреба консолідації зусиль науковців у галузі історичних наук та з державного управління щодо ознайомлення громадськості із сторінками історії розвитку судово-експертної діяльності під час правління Гетьмана Павла Скоропадського. З'ясовано, що Гетьман Скоропадський сприяв розгортанню науково-практичної судово-експертної діяльності. Історично доведено, що в гетьманську добу зростала потреба у наукових знаннях, у досвідчених спеціалістах в роботі кабінетів науково-судової експертизи.

The article examines the historical milestones in the development of the judicial-expert activity, in particular in the period of Hetman Pavlo Skoropadsky (29 apr. 1918 — 14 dec. 1918). It is noted that there is an urgent need to consolidate the efforts of scientists in the field of historical Sciences and public administration to bring awareness to the pages of history of development of forensic-expert activity during the rule of Hetman Pavlo Skoropadsky. Found that the Hetman Skoropadskyi contributed to the deployment of the scientific-practical forensic activities. Historically proven that in the Hetman's day increased demand in scientific knowledge, experienced specialists in the work of the offices of the scientific and forensic expertise.

Ключові слова: історія, державне управління, Гетьман Павло Скоропадський, Кабінет науково-судової експертизи, судово-експертна діяльність, судово-експертна установа.

Key words: history, governance, Hetman Pavlo Skoropadsky, the Cabinet of scientific-legal expertise, forensic-expert activity, forensic expert institution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Еволюційні парадигми суспільно-політичних та соціально-економічних процесів вимагають від управління судово-експертною діяльністю вирішення науково та практично значимих завдань, невпинного наукового пошуку для адаптації забезпечення найбільш характерних тенденцій і перспектив розвитку.

Саме тому звернення до історичного досвіду управління судово-експертною діяльністю за доби правління Гетьмана П. Скоропадського із позицій сьогодення, введення в науковий обіг нового фактичного архівного матеріалу, забезпечує переоцінку існуючих відомостей та є покликом для наукового пошуку нових характерних тенденцій і перспектив розвитку.

Дослідження під кутом зору історичного аналізу ролі судової експертизи в державному механізмі за часів гетьманського правління має і наукову, і практичну актуальність. Поруч з трансформацією механізму держави, історія зародження державного управління українською судово-експертною діяльністю пов'язана з історією становлення української державності.

Невід'ємною складовою Української революції, починаючи від 1917 року, було відродження національної державності. Історики та науковці виділяють три фази розвитку української державності, зокрема:

— Українська Народна Республіка часів Центральної Ради ("перша" УНР);

— Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського;

— Українська Народна Республіка доби Директорії ("друга" УНР).

Але, активізація діяльності Київського Кабінету науково-судової експертизи наступила під час правління Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р. — 14 грудня 1918 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі статті, які періодично з'являлися в наукових виданнях у сфері судової експертизи в Україні, не висвітлювали досить складний період становлення і розвитку судово-експертної діяльності, зокрема за доби правління Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р. — 14 грудня 1918 р.).

Тому сьогодні існує нагальна потреба консолідації зусиль науковців в галузі історичних наук та з державного управління щодо ознайомлення громадськості із сторінками історії розвитку судово-експертної діяльності під час правління Гетьмана Павла Скоропадського.

ЦІЛЬ СТАТТІ

Мета статті — дослідити історичні віхи розвитку судово-експертної діяльності, зокрема за доби правління Гетьмана Павла Скоропадського (29 квіт. 1918 р. — 14 груд. 1918 р.).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Емпіричну базу наукової публікації складають документи та матеріали архівних фондів.

Наприкінці червня 1917 року у першому національному уряді — Генеральному Секретаріаті — було створено Генеральне секретарство судових справ на чолі з В. Садовським.

Після приходу до влади в жовтні 1917 року більшовиків, всі діючі установи правосуддя і правоохоронні органи були знищені. На заміну їм поспішно почали створюватися нові суди, трибунали, міліція та Всеросійська незвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем.

Після проголошення Четвертим Універсалом Центральної Ради України "самостійною суверенною державою Українського народу", Генсекретарство судових справ перейменовано в новому уряді — Раді Народних Міністрів — на Міністерство судових справ. Закон Української Центральної Ради від 17 грудня 1917 р. утворював Апеляційні суди замість Судових палат, яких на момент прийняття закону на території Української Народної Республіки було чотири. Народний Секретаріат проголошено в Харкові Української Народної Республіки на всій її території 4 січня 1918 р. скасував стару судову систему, поліцейські та слідчі апарати.

У період становлення нової влади та нової судової системи для вирішення найбільш небезпечних, особливо політичних, злочинів, створювалися революційні трибунали, уповноважені розглядати політичні справи та найбільш тяжкі економічні злочини, інші правопорушення виносились на розгляд народних судів.

Також, змінювалось і територіальне підпорядкування Судових палат: до округу Харківської Судової палати приєднано Полтавський та Лубенський Окружні суди, а до округу Одеської Судової палати — Кам'янець-Подільський та Вінницький.

Законом Центральної Ради від 24 березня 1918 року утворено Київський апеляційний суд.

У виконання окремого Закону Ради Міністрів "Про тимчасове розповсюдження Української Державної Влади" від 25 травня 1918 року, ряд повітів Гродненської і Мінської губерній, що увійшли до складу України за умовами мирного договору з країнами Четверного союзу від 9 лютого 1918 року, прилучилися до округу Луцького окружного суду, який, прилучався до Київської Судової палати.

Утримувалися службовці Судових палат і апеляційних судів з фондів Державної скарбниці.

Міністерство судових справ, яке за гетьмана П. Скоропадського* здійснювало практично все судочинство та всю правову політику, 15 липня 1918 року перейменовано на Міністерство юстиції. Під його керівництвом діяли 3 судові палати, 19 окружних судів і 112 міських та повітових з'їздів мирових суддів.

Головними завданнями тогочасного Міністерства юстиції були:

- здійснення управління судовими органами та пенітенціарною системою;
- вдосконалення судочинства в умовах перехідного етапу української державності;
- кодифікація законодавства;
- підготовка проектів кримінальних, кримінально-процесуальних та інших нормативних актів.

Міністр юстиції мав повноваження генерального прокурора.

У цей період міністрами юстиції були М. Чубинський, О. Романов, А. В'язлов, В. Рейнбот [1].

Із удосконаленням суспільних відносин ускладнювався процес державного управління.

Серед чинників, що започаткували функціонування управління для будівництва нової Української держави, головними були поєднання спільності мети та завдань у здійсненні мрії Гетьмана створити "здібний для державної управи і праці" сильний уряд.

* Павло Петрович Скоропадський (1873—1945) — нащадок старовинного козацького роду, який упродовж кількох століть відіграв провідні ролі у вітчизняній політичній і культурницькій історії. (Іван Ілліч Скоропадський (1646 — 3.VII.1722), за часів Петра I наслідував булаву після Івана Мазепи і обирався на гетьманство у Глухові з 1708 по 1722 р.).

Дитячі роки П. Скоропадський провів у родовому маєтку Тростянець на Полтавщині. На вимогу сімейних традицій, закінчивши у 1893 році Пажеський корпус, став професійним військовим. Брав участь у російсько-японській війні 1904—1905 рр., а в 1917 році у званні генерал-лейтенанта командував 34 армійським корпусом, який одержав назву "Перший український корпус". Під час Першої світової війни П. Скоропадський за особисту мужність і героїзм нагороджувався Георгіївською зброєю і всіма орденами, до Святого Володимира 4-го ступеня включно. У жовтні 1917 року — обраний військовим отаманом Українського Вільного козацтва, а 29 квітня 1918 року на Хліборобському конгресі П. Скоропадського було проголошено гетьманом України. Її правовою платформою стали "Закони про тимчасовий державний устрій України". Гетьман П. Скоропадський оголосив "Грамоту до всього українського народу", якою Українська Центральна Рада розпускала, звільняла всі міністри та їх товариші. В ніч на 30 квітня гетьманські офіцери зайняли всі найважливіші установи міста. Одразу ж було проголошено про утворення Української Держави на чолі з Гетьманом, який тимчасово взяв на себе надзвичайно великі повноваження по особічному управлінню краєм. Було відновлено право на приватну власність.

Сім з половиною місяців Гетьманщини, як свідчать спогади сучасників, відзначалися відносним спокоєм і відновленням господарства. На думку істориків, за добу його правління стабілізувалася економіка, фінансова система, було створено регулярну українську армію, налагодились дипломатичні відносини України з багатьма державами світу; засновано Українську академію наук, ряд університетів, культурних закладів.

Скоропадський поміняв жовто-синій прапор УНР на синьо-жовтий.

На жаль, гетьманський уряд не вирішив багатьох проблем, серед них і земельних.

Офіційний орган доби Гетьманської держави газета "Державний Вісник", що мала статус урядового часопису і видавалася у Києві тричі на тиждень з травня по грудень 1918 року, публікувала закони, інші нормативні акти, розпорядчі документи міністерств, статuti державних установ, міжнародні угоди тощо. Міністрам надавалося право видавати розпорядження в розвиток і пояснення вже діючих законів, які мали затверджуватися Радою міністрів.

За матеріалами газети "Державний Вісник" за вісім з половиною місяців роботи Радою міністрів було розроблено та ухвалено 109 законів і статутів, частина з яких була спрямована на реорганізацію судочинства в Українській Державі.

Було повністю реорганізовано судочинство в Українській Державі. Скасувавши закон Центральної Ради від 10 листопада 1917 р. про діяльність суду іменем Української Народної Республіки, гетьманом всієї України затверджено: "Суд твориться іменем Української Держави".

Павло Скоропадський брав на себе особисто відповідальність у дотримуванні порядку та законності в Українській Державі. Він мріяв використати кращі здобутки своїх попередників у галузі законодавства, тому весь масив законів, які діяли в Україні до перевороту, не втрачав своєї чинності. Вибіркову зупинялася дія лише тих нормативів, які йшли врозрід з політичною програмою нової влади.

Особовий склад службовців кардинально не змінювався: урядовці, що працювали в державних інституціях, залишалися на своїх посадах і мали продовжувати виконання своїх обов'язків. Важливою ознакою у будівництві внутрішньої структури державного управління в Україні було затвердження на відповідність більшості урядовців займаним посадам особисто Гетьманом. Членами Судових палат Асновельможний пан Гетьман затверджував лише осіб з вищою юридичною освітою, що мали досвід роботи за фахом не менше 10 років.

Змінювалась економічна та політична ситуація в державі, судова відповідальність ставала щораз жорсткішою, тому в гетьманську добу зростала потреба у наукових знаннях, у досвідчених спеціалістах, в роботі кабінетів науково-судової експертизи "наукових суддів", як називав судових експертів Г. Гросс.

"Правильність судових рішень по кримінальних і цивільних справах залежить від примінення найбільш сучасних способів в'яснення матеріальної істини в процесах. Відсутність належного рівня експертизи сприяє збільшенню нерозкритого числа злочинів і можливості допущення судових помилок, що підриває довіру до правосуддя. Ці обставини послужили підставою для формування наукових прийомів боротьби із злочинністю за допомогою методів природних наук і обумовили виникнення в Західній Європі спеціальних інститутів та інших установ під різними назвами для застосування успіхів технічних знань до справи правосуддя. Такими культурними закладами на Україні є Київський та Одеський Кабінети науково-судової експертизи" [2].

Під час революції 1917 року та громадянської війни Петроградський та Московський Кабінети науково-судової експертизи, які за декілька років існування зробили значний внесок у розвиток вітчизняної криміналістики, впроваджуючи у слідчу практику науково-технічні прийоми та методи, були "знищені до гла: Петербурзький в березні, Московський — в жовтні 1917 року — із усім їх устаткуванням та необхідними науковими приборами виробництва іноземних фірм, вартість якого в довоєнний час становила біля 20000 крб. кожного" [3].

Нівелюючи думку багатьох дослідників про те, що всі Кабінети науково-судової експертизи припинили свою діяльність, взагалі перестали існувати, у

період визвольних змагань Київський Кабінет науково-судової експертизи, на відміну від С-Петербурзького та Московського кабінетів, які припинили діяльність, продовжував працювати. Послідовно відстоюючи істину у науці, вони спромоглися забезпечити діяльність кабінету у надзвичайно складні роки, коли більшість дореволюційних юридичних установ в Україні було повністю знищено або ліквідовано. На жаль, свідчень про їх діяльність, враховуючи, що більшість матеріалів втрачено ще під час громадянської війни, збереглося не багато.

Гетьманом всієї України Павлом Скоропадським 30 травня 1918 року затверджено, а Державним Секретарем М. Могилянським посвідчено "Ухвалений Радою Міністрів закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу урядовців на вірність Українській Державі", підписаний Головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом та Міністром судових справ М. Чубинським. Судді цивільного відомства Української держави дають таку обітницю: "...урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, твердо виконувати її закони чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитися відповідно з гідністю свого стану" (пункт 3).

А судові експерти, як і урядовці, що на державній службі цивільних відомств Української держави, а також ті особи, що мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі: "...урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут" (п.1).

Міністерство юстиції УНР розробило у березні 1918 року проект закону "Про Київський і Одеський кабінети науково-судової експертизи при прокурорах судових палат", що встановлював з 1 квітня 1918 року нові штати і виділяв значні кредити на їх утримання. Зокрема щорічна платня передбачалася в таких розмірах: керуючому кабінетом — 10200 крб.; 4 помічникам керуючого кабінетом — по 8400 крб.; лаборанту — 5400 крб., [4].

Однак цей законопроект уряд УНР прийняти не встиг. Він був розглянутий вже урядом Української Держави.

Гетьман Скоропадський, не лише не змінив існуючі штати кабінетів, а затвердив збільшені асигнування на утримання службовців Кабінету науково-судової експертизи: керуючому Кабінетом — 12000 крб., його помічникам — по 9600 крб., лаборанту — 6000 крб. [4]. Це була висока платня.

За Тимчасовими штатами штабу Гетьмана всієї України для Осіб біля Гетьмана всієї України Головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом затверджено річне утримання: начальник штабу — він же Командуючий Гетьманською Головною Квартирою Генеральний Старшина Генерального Штабу: 18000 крб, клас посади III; Генеральний Старшина (одного з генеральних рангів) 16800 крб., клас посади VII; Генеральний писар (Генеральний Хоружий або Полковник) 13200 крб., клас посади VII; Старшина (Генеральний Хоружий або Полковник) 12000 крб., [5]

Започаткування розв'язання існуючих суспільних проблем залученням працівників Кабінету науково-судової експертизи було свідченням того, що Гетьман шанував роботу судових експертів. Гетьман прагнув залучити до роботи фахівців — талановитих, висококваліфікованих, досвідчених спеціалістів. Значна частина старих спеціалістів була фізично знищена, частина емігрувала, деякі поступили на службу в "Білу армію".

Павло Скоропадський особисто знайомився і призначав не тільки Порядкуючого Генерального суду та всіх генеральних суддів, але і весь персональний склад Київського Кабінету науково-судової експертизи.

Він прийняв відомого вченого-криміналіста керуючого Київським Кабінетом науково-судової експертизи при прокурорі Київської Судової Палати професора С.М. Потапова та його помічника — видатних вчених в галузі судової експертизи: професора В.І. Фаворського, доктора медичних наук М.М. Туфанова, видатного вченого хіміка А.П. Семенцова, відрядженого для вивчення методів науково-судової експертизи лаборанта і викладача фотографії Київського політехнічного Інституту, якому було доручено безоплатне виконання обов'язків, М.О.Петрова.

"В Гетьманський період на Київський Кабінет було покладено також і проведення дослідження фальшивих грошових знаків, дослідження яких до цього часу проводилася експедицією заготівлі Державних паперів і Монетним двором. Таке розширення кола діяльності Київського Кабінету Гетьманським урядом було запроваджено в ньому посади 4-го заступника і лаборанта. На першу з них було призначено М.О. Петрова, а на другу — викладача вищих жіночих курсів Жекуліної і вищого Кадетського Корпусу В.А. Франковського" [3].

Серед архівних документів зберігся лист старшого Голови Київської судової палати про введення нової посади помічника керуючого кабінетом, на яку наказом Міністерства юстиції від 11 жовтня 1918 року № 182, із резолюцією, написаною власноручно Гетьманом при призначенні Помічником Завідуючого Кабінетом науково-судової експертизи М.О. Петрова, який в майбутньому з 17 січня 1924 року працюватиме завідувачем секції судово-фотографічних досліджень, а згодом — завідувачем відділу судово-фотографічних досліджень. Також, "...в складі Кабінету Науково-Судової Експертизи при Прокурорі Київської Судової палати закласти з 1-го липня 1918 року нову посаду Помічника Завідуючого Кабінетом" [6, п.3].

За часів гетьмана Скоропадського зміни в особовому складі Київського Кабінету науково-судової експертизи не відбувалися. Вражений самовідданою працею вчених, які зуміли зберегти матеріальну базу Київського Кабінету, Скоропадський сприяв розгортанню науково-практичної судово-експертної діяльності на службі юстиції.

"Асигнувати по сміті Міністерства Юстиції з коштів Державної Скарбниці в розпорядження Міністра Юстиції (О. Романова) на покриття видатків на придбання необхідних матеріалів і взагалі, в 1918 році двадцять тисяч (20.000) карбованців" — постановили Голова Ради Міністрів М. Василенко та Міністр Юстиції О. Романов, і затвердив П. Скоропадський [6, п. 4].

У другій половині дня 14 грудня 1918 р. Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом, в якому зазначалося: "Усім, усім по установам України. Усім військовим частинам і установам. Я, Гетьман всієї України, протягом семи з половиною місяців всі свої сили клав на те, щоб вивести країну з того важкого стану, в якому вона знаходилася. Бог не дав мені сили справитися з цим завданням. Нині з огляду умов, що склалися, керуючись винятково благом України, від влади відмовляюся".

Гетьманський Кабінет міністрів (С. Гербеля) в свою чергу постановив, що: "...обміркувавши вимогу Директорії, Рада Міністрів ухвалила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії", яка стояла на чолі проти гетьманського повстання. Уряд передав повноваження міській Думі та міській Управі, а командувач гетьманською армією генерал О. Долгоруков віддав наказ захисникам столиці припинити опір і розійтись по домівках. Проте вуличні бої тривали до вечора. У ніч на 15 грудня 1918 р. все місто опинилося під владою республіканців. Українська

Держава у формі Гетьманату припинила своє існування.

За вісім місяців існування Української Держави на чолі з Ясновельможним паном Гетьманом П. Скоропадським, який прагнув залучити до роботи фахівців — "талановитих, висококваліфікованих, досвідчених", була скасована більша частина законів Української Центральної Ради в галузі судової системи. Відновлювалася діяльність дореволюційних судових органів — Державного Сенату, Судових палат — на базі законодавства колишньої Російської імперії, а судова влада зосередилася виключно в руках гетьмана і кабінету міністрів. Ставала жорсткішою судова відповідальність, йшов процес відходу від демократичних принципів в галузі судочинства, які намагалася запровадити українська влада періоду Української Народної Республіки, що пов'язано, з одного боку, з прагненням керівників Української Держави до "...утвердження стабільності і подолання деструкції революційних перетворень попередньої доби", а з іншого боку, така політика диктувалася складною внутрішньою ситуацією в країні, її непевним зовнішньополітичним становищем.

ВИСНОВКИ

Отже, 14 грудня 1918 року, із припиненням існування Української Держави П. Скоропадського, розпочався новий етап державного управління судово-експертною діяльністю в Україні. На службу Директорії, яка проголосила відновлення Української Народної Республіки, що існувала в період Центральної Ради та її законодавства, сформувавши уряд — Раду Народних Міністрів УНР, прийшли судові експерти Київського Кабінету науково-судової експертизи при прокурорі Київської судової палати.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є дослідження та історичний аналіз основних підходів щодо еволюції функціональної та організаційної структур управління судово-експертною діяльністю в Україні.

Література:

1. Сайт Міністерства юстиції України. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>
2. Пояснювальна записка до проекту закону "Про Київський і Одеський Кабінети науково-судової експертизи". ЦДАВО, фонд № 2207 опис 1 справа 4.
3. ЦДА України. — Ф. 317. — Оп. 2. Спр. 84.
4. ЦДАВО України. — Ф. 2209. — Оп. 1. — Спр. 31.
5. "Державний вісник". — № 26. — Липень. — 1918 р.
6. Закон "Про тимчасовий порядок обслідування фальшивих монет та кредитових паперів", затверджений Павлом Скоропадським, Журнал "Державний вісник". — 10 серпня 1918 року.

References:

1. Ministry of justice of Ukraine (2014), available at: <http://www.minjust.gov.ua/> (Accessed 5 February 2014).
2. TsDAVO (2014), The explanatory note to the draft law "On Kyiv and Odessa Offices of scientific and forensic examination". TsDAVO, stock number 2207, description 1, thing 4.
3. TsDIA Ukraine (2014), stock number 317, description 2, thing 84.
4. TsDAVO Ukraine (2014), stock number 2209, description 1, thing 31.
5. Derzhavnyj visnyk (1918), vol. 26, Kyiv, Ukraine.
6. "Derzhavnyj visnyk" (1918), Law "On temporary order surveys counterfeit coins and credit markets", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014 р.

*І. З. Ігнатюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Л. О. Маланчук,
асистент кафедри державного управління,
ДВНЗ "Національний університет водного господарства та природокористування", м. Рівне*

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА КОНТРОЛЮ У ГАЛУЗІ ВИВЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

*I. Ignatyk,
Ph.D., Associate Professor of Economics of Enterprise,
National University of Water Management and Natural Resources (Rivne)
L. Malanchuk,
assistant,
National University of Water Management and Natural Resources (Rivne)*

PRINCIPLES OF GOVERNANCE AND CONTROL IN THE STUDY AND USE OF SUBSOIL REGIONAL LEVEL

У статті розглядаються процеси переходу економіки України на принципи ринкового господарювання, які викликають необхідність перегляду та вдосконалення системи відносин природокористування, включаючи відносини власності у сфері використання надр, їх управління, охорони та контролю.

In the article the processes of transition of economy of Ukraine are examined on principles of market management, that cause the necessity of revision and perfection of the system of relations of using nature, including the relations of property in the field of the use of bowels of the earth, their management, guard and control.

Ключові слова: природокористування, надра, корисні копалини, управління, контроль, надрокористування, мінеральна сировина, державний контроль, законодавство, право.

Key words: using nature, bowels of the earth, minerals, managements, control, using bowels of the earth, mineral raw material, state control, legislation, right.

ВСТУП

Світовий досвід свідчить, що основу економіки та промислового прогресу будь-якої держави становлять видобуток і використання мінеральних ресурсів, які переважно знаходяться в надрах.

Основні мінеральні ресурси Землі містяться в її товщі і об'єднуються під загальною назвою "надра". Деякі ресурси знаходяться у верхніх шарах земної кулі, деякі — на її поверхні. Мінеральні ресурси відносяться до категорії невідновних ресурсів. Загальні запаси їх у міру використання зменшуються. Невідновність мінеральних ресурсів має відносний характер, оскільки геохімічні процеси, що відбуваються у земній корі, приводять і тепер до утворення нових сполук, які можуть бути використані людиною, особливо після переміщення їх ближче до поверхні Землі. Однак створення нових мінеральних ресурсів відбувається звичайно настільки повільно, що практично не може бути взято до уваги.

Тому, на нашу думку, на сучасному етапі актуальним є питання підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку суспільства, яке неминуче супроводжується збільшенням споживання невідновних природно-мінеральних ресурсів, інтенсивною розробкою родовищ корисних копалин, дійової правової бази удосконалення механізму регулювання, управління та контролю суспільними відносинами в процесі використання та охорони надр.

Затримка в реформах у сфері правовідносин користування та охорони надр впливає на темпи впровадження в

життя прогресивних ідей екологічного законодавства. Ті зміни та доповнення в законодавстві про надра, які вже відбулися стосовно окремих видів надрокористування, компенсують відставання у реформуванні механізмів реалізації законних прав і інтересів суб'єктів надрокористування, але не дозволяють повною мірою вирішувати правові конфлікти, як з точки зору забезпечення природоохоронної спрямованості законодавства про надра, так і державних гарантій реалізації встановлених цим законодавством можливостей для надрокористувачів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧ

Теоретичні та практичні аспекти державного управління та контролю за вивченням та раціональним використанням корисних копалин, які залягають в надрах України і зокрема в Рівненсько-Волинському регіоні досліджено в роботах таких вчених та економістів, як Данилишин Б., Гаман П., Металіди В., Губанов С., Корецький М., Маланчук З., Гурський Д., Андрейцев В., Гожик П., Паталаха Є., Пінчук Н. та ін. Проте незважаючи на отримані наукові напрацювання за даною проблематикою, основні принципи державного управління в надрокористуванні на регіональному рівні висвітлені недостатньо. У зв'язку із цим, метою даної роботи є необхідність комплексного дослідження проблем державного управління, контролю та правового регулювання використання і охорони надр з метою удосконалення законодавства про надра та практики його застосування, що забезпечить економічну стійкість гірничих підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління у галузі охорони та використання надр є способом організації діяльності відповідних органів з метою забезпечення виконання правових норм гірничого законодавства і впорядкування суспільних відносин у зазначеній галузі. Воно характеризується наявністю суб'єктів, об'єктів управління, а також управлінських функцій [1].

Основним завданням державного управління відносинами надрокористування є забезпечення відтворення мінерально-сировинної бази, її раціонального використання і охорони надр.

Завданнями державного управління є:

- визначення обсягів видобування основних видів корисних копалин на поточний період і на перспективу по Україні в цілому і по регіонах;

- забезпечення розвитку мінерально-сировинної бази і підготовка резерву ділянок надр, які використовуються для будівництва підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

- встановлення квот на поставку мінеральної сировини, що видобувається;

- запровадження зборів (платежів), пов'язаних з користуванням надрами, а також регулювання цін на окремі види мінеральної сировини;

- встановлення стандартів (норм, правил) у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр, безпечного ведення робіт, пов'язаних з користуванням надрами.

Органи державного управління в галузі використання і охорони надр прийнято поділяти на органи загального і спеціального державного управління.

Органи загального державного управління в галузі використання і охорони надр — це уповноважені органи державної виконавчої влади, на які поряд із загальними повноваженнями в сфері соціально-економічного розвитку держави покладені також функції щодо забезпечення вивчення, ефективного використання і охорони надр. Такими органами, зокрема, є: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; обласні, районні та міські державні адміністрації.

Органи спеціального державного управління відносинами надрокористування — спеціально уповноважені органи центральної виконавчої влади, що реалізують функції управління в галузі вивчення, використання і охорони надр, забезпечення безпеки робіт при користуванні надрами, охорони прав надрокористувачів, охорони навколишнього природного середовища від забруднення, пов'язаного з надрокористуванням тощо.

Органи спеціальної компетенції, які здійснюють функції державного управління в галузі вивчення, використання і охорони надр, за характером своїх завдань і діяльності поділяють на два основних види: міжгалузеві і галузеві (відомчі).

Такими органами є, зокрема, органи надвідомчого управління і контролю в галузі екології — Мінприроди України, МОЗ України, МНС та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; органи спеціалізованого природоресурсного та галузевого управління — Держкомприродресурсів України, Мінпаливенерго України тощо.

Право користування надрами є різновидом права природокористування. Це один з інститутів екологічного права, який формується у системі гірничого права, має свої особливості, включає в себе сукупність правових норм, що регулюють підстави і порядок виникнення, зміни та припинення права надрокористування, права та обов'язки надрокористувачів [2].

Суб'єктами права користування надрами згідно зі ст. 13 Кодексу України про надра можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни. Тобто суб'єктами права користування надрами в Україні визнається коло осіб, які в установленому законом порядку набули право користування надрами і несуть у зв'язку з цим відповідні права і обов'язки щодо геологічного вивчення, раціонального використання надр та їх охорони.

Об'єктами права користування надрами є конкретні юридично відокремлені (визначені) ділянки надр, закріплені на праві користування за певними суб'єктами.

Усі суб'єкти права користування надрами мають право:

- здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу (ліцензії);

- розпоряджатися видобутими корисними копалинами, якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу (ліцензії) та угодою про розподіл продукції;

- здійснювати на умовах спеціального дозволу (ліцензії) консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини;

- право на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

До основних обов'язків користувачів надр згідно зі ст. 24 Кодексу України про надра належать:

- використання надр відповідно до цілей, для яких їх було надано;

- забезпечення повноти геологічного вивчення, раціонального, комплексного використання та охорони надр;
- забезпечення безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища;

- приведення земельних ділянок, порушених при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання в суспільному виробництві;

- виконання інших вимог щодо користування надрами, встановлених законодавством України.

Користування надрами на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони є платним.

Плата справляється у вигляді платежів за користування надрами; відрхувань за геологорозвідувальні роботи за рахунок державного бюджету; збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій) та акцизного збору. Платежі можуть справлятися як разові внески або регулярні платежі, що визначаються згідно з відповідними еколого-економічними розрахунками залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, від стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Плата за користування надрами може вноситися як у вигляді грошових платежів, так і в натуральному вигляді (частина видобутої мінеральної сировини або іншої виробленої продукції, виконання робіт чи надання інших послуг), крім радіоактивної сировини та продуктів її переробки, благородних металів, алмазів та коштовних каменів, матеріалів та послуг оборонно-військового характеру, а також інформації, що віднесена до державної таємниці (ст. 32 КпН України) Про затвердження переліку матеріалів, продуктів та послуг, що не можуть бути використані як плата за користування надрами.

Підстави виникнення права користування надрами. Надра надаються в користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності в них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр. Спеціальні дозволи в межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами. Ліцензія видається за заявою суб'єкта підприємницької діяльності. Надання таких дозволів здійснюється після попереднього погодження з відповідною місцевою радою питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли в наданні земельної ділянки немає потреби. Ліцензії на користування надрами надає Державний комітет природних ресурсів України за погодженням з відповідними міністерствами та відомствами, як правило, на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1540 [3].

Підстави і порядок припинення права користування надрами. Право користування надрами може бути припинено (повністю чи частково), зупинено на деякий час через підстави, передбачені чинним законодавством. Підстави припинення права користування надрами передбачені у ст. 26 КпН України.

Право користування надрами припиняється у разі:

- 1) якщо відпала потреба у користуванні надрами;
- 2) закінчення встановленого строку користування надрами;
- 3) припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування;
- 4) користування надрами з застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;
- 5) використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр;
- 6) якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу — 180 календарних днів не приступив до користування надрами;
- 7) вилучення у встановленому законодавством порядку надрної у користування ділянки надр.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, а у випадках передбачених пунктами 4, 5, 6 цієї статті, у разі незгоди користувачів, — у судовому порядку. При цьому питання про припинення права користування земельною ділянкою вирішується у встановленому земельним законодавством порядку. Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами.

Землевласники і землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

Екологічне законодавство передбачає також випадки зупинення (тимчасової заборони) і обмеження права надкористування. Це означає тимчасову заборону надкористування до виконання необхідних природоохоронних заходів, тобто зупиняється користування надрами.

Обмеженням права надкористування є випадки, коли на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин як у цілому по підприємству, так і на окремих його виробничих підрозділах.

Надкористування обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) в разі перевищення надкористувачами лімітів використання надр, порушення екологічних нормативів і стандартів, а також вимог екологічної безпеки у спеціально передбачених випадках. Про затвердження порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій у разі порушення ними законодавства про охорону природного середовища [4].

Право користування надрами припиняється, обмежується або зупиняється Державним комітетом України по нагляду за охороною праці або місцевими радами, які надали надра на користування шляхом анулювання наданого гірновідводного акта і вилучення гірничого відводу в натурі, а також Державним комітетом природних ресурсів України шляхом анулювання наданої ліцензії.

Право надкористування залежно від строків поділяють згідно зі ст. 15 Кодексу України про надра на: постійне (без заздалегідь встановленого строку) та тимчасове. Тимчасове право надкористування, у свою чергу, поділяється на короткострокове — до п'яти років і довгострокове — до двадцяти років.

Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше.

Відповідно до припису ст. 6 Закону України "Про державну геологічну службу України" від 4 листопада 1999 року № 1216-ХІV такі дозволи на користування ділянками надр, прийняті рішення про їх припинення або анулювання надає уповноважений центральний орган виконавчої влади з геологічного вивчення та використання надр. Цим режимом запроваджено механізм здійснення державного контролю для забезпечення раціонального, комплексно-

го використання надр з метою задоволення потреб у мінеральній сировині, інших потреб суспільного виробництва, гарантії безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища [5]. Головною класифікаційною ознакою поділу права користування надрами на види є мета їх використання. Від неї залежить зміст прав та обов'язків надкористувачів, суб'єктний склад та інші питання правового регулювання відповідних відносин. Згідно зі ст. 14 КпН України розрізняють такі види користування:

— геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислово розробки корисних копалин загальнодержавного значення;

— видобування корисних копалин;

— будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

— створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);

— задоволення інших потреб (ст. 14 Кодексу України про надра) [6].

Кожен вид користування надрами може мати відповідні підвиди. Наприклад, видобування корисних копалин може бути розмежоване на видобування загальнопоширених і незначальнопоширених корисних копалин.

Міністерство охорони навколишнього середовища України є спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр. Основними завданнями зазначеного органу є забезпечення реалізації державної політики у сфері геологічного вивчення і раціонального використання надр; забезпечення розвитку мінерально-сировинної бази, організація геологічного, геофізичного, геохімічного, гідрогеологічного, інженерно-геологічного та еколого-геологічного вивчення надр, пошуку і розвідки корисних копалин на території України, в межах територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, раціонального використання надр; здійснення державного моніторингу геологічного середовища та мінерально-сировинної бази, проведення еколого-геологічних досліджень; здійснення державного контролю за геологічним вивченням надр, участь у здійсненні державного контролю і нагляду за охороною та використанням надр. До спеціальних органів, які здійснюють регулювання гірничих відносин, належить також Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи Держнаглядохоронпраці України, який є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, що здійснює державне нормативне регулювання питань забезпечення промислової безпеки на території України, а також спеціальні дозвільні наглядові і контрольні функції. Основним завданням цього органу є організація і здійснення на території України промислової безпеки і державного нагляду за всіма надкористувачами та дотриманням вимог по безпечному веденню робіт у промисловості; здійснення гірничого нагляду; розробка і здійснення заходів щодо профілактики виробничого травматизму та ін. У регіонах України, де ведуться пошукові та геологічні роботи, створюються територіальні геологічні управління і трести, межі компетенції яких часто не збігаються з межами адміністративних районів і областей. Порядок організації пошукових і розвідувальних робіт визначається інструкціями і положеннями Мінприроди України. Деякі функції в галузі управління відносинами надкористування в Україні покладено на відомства добувних галузей промисловості (вугільної, нафто- та газодобувної тощо) [7].

Контроль в галузі використання і охорони надр являє собою одну з функцій державного управління якістю навколишнього середовища, систему заходів, спрямованих на організацію моніторингу геологічного середовища, перевірку додержання фізичними і юридичними особами вимог і правил щодо раціонального надкористування, охорони надр та забезпечення екологічної безпеки. Державний контроль в сфері охорони надр і мінеральних ресурсів можливо розглядати і як діяльність уповноважених дер-

жавних органів по перевірці дотримання всіма фізичними і юридичними особами вимог надрового і гірничого законодавства та застосування заходів попередження правопорушень в цій галузі. Щодо такого роду діяльності державних органів часто застосовується термін контрольно-наглядова діяльність, тому постає питання про розмежування нагляду і контролю.

У правовій літературі немає чіткого відокремлення контролю і нагляду в сфері державного управління. За думкою А.І. Жмотова контроль характеризується глибоким проникненням в оперативну-службову діяльність і вміщує перевірку фактичного результату та застосування заходів за результатами перевірки. Нагляд спрямований переважно на виявлення фактів правопорушень і впровадження заходів з їх усунення. Таким чином, поняття контролю ширше ніж поняття нагляду. Нагляд являє собою складову частину, елемент контролю. Контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів включає в себе нагляд за додержанням вимог екологічного і природоресурсового законодавства. Відокремити контроль і нагляд можливо і відповідно форм контролю процесу. Контроль відповідає інформаційна та попереджувальна форма, нагляду — попереджувальна та каральна [8].

Екологічний контроль являє собою підсистему в управлінні якістю навколишнього природного середовища, елементами якої є підконтрольні суспільні відносини, методи і критерії контролю, правові засоби і контролюючі органи. Видом екологічного контролю є контроль в галузі використання і охорони надр. Специфіку його визначають підконтрольні суспільні відносини. Найбільш важливі особливості правовідносин визначає їх об'єкт. Щодо екологічних і природоресурсових правовідносин, в цій якості виступають природні об'єкти, яким притаманні такі ознаки як природничий характер походження, існування в межах природних екологічних систем в тісному взаємозв'язку з іншими природними об'єктами. До таких ознак відносять також спроможність виконувати життєвовабезпечуючі функції або соціально-економічну значущість [9].

Державний контроль за використанням та охороною надр у межах своєї компетенції здійснюють ради, органи державної виконавчої влади на місцях, Мінприроди України, МНС та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і їх органи на місцях (ст. 61 Кодексу України про надра). Державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) здійснюється Мінприроди України та його органами на місцях. Органи державного геологічного контролю перевіряють виконання державних програм геологорозвідувальних робіт, використання рішень з питань методичного забезпечення робіт по геологічному вивченню надр, обґрунтованість застосування методик і технологій, якість, комплексність, ефективність робіт по геологічному вивченню надр, повноту вихідних даних про кількість та якість запасів основних і спільно залягаючих корисних копалин, своєчасність і правильність державної реєстрації робіт з геологічного вивчення надр, наявності спеціальних дозволів (ліцензій) на використання надр та виконання передбачених ними умов; виконання рішень Державної комісії України по запасах корисних копалин; дотримання під час дослідної експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які забезпечували б необхідне їх вивчення; збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, а також геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, що можуть бути використані під час подальшого вивчення надр.

Органи державного геологічного контролю в межах своєї компетенції забезпечують вирішення інших питань щодо геологічного вивчення надр.

Органам державного геологічного контролю надано право: а) припиняти всі види робіт по геологічному вивченню надр, що проводяться з порушенням стандартів та правил і можуть спричинити псування родовищ, суттєве зниження ефективності робіт або призвести до значних збитків; б) зупиняти діяльність підприємств і організацій, що займаються геологічним вивченням надр без спеціальних дозволів (ліцензій) або з порушенням умов, передбачених цими дозволами; в) давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення недоліків і по-

рушень під час геологічного вивчення надр. Органам державного геологічного контролю відповідно до законодавства України можуть бути надані й інші права по запобіганню і припиненню порушень правил та норм геологічного вивчення надр.

Завданням державного нагляду за безпечним веденням робіт, пов'язаних із використанням надр, є забезпечення дотримання всіма надрокористувачами законодавства, затверджених у встановленому порядку стандартів, норм, правил по безпечному веденню робіт, запобіганню і усуненню їх шкідливого впливу на населення, навколишнє природне середовище, будівлі і споруди, а також по охороні надр.

Державний нагляд за безпечним веденням робіт, пов'язаних із користуванням надрами, покладається на органи державного гірничого нагляду, які здійснюють свою діяльність у взаємодії з органами державного геологічного контролю, природоохоронними й іншими контрольними органами, професійними спілками. Державний нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснювався Держнаглядохоронпраці України та його органами на місцях відповідно до Положення про порядок здійснення державного гірничого нагляду, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 1995 р. Нині ці функції є компетенцією МНС та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Крім того, здійснюється виробничий контроль за використанням і охороною надр підприємствами, установами і організаціями (надрокористувачами), які перебувають у віданні відповідних органів.

Охорона надр є об'єктивною необхідністю забезпечення інтересів нинішнього і майбутніх поколінь народу України.

Основними вимогами в галузі охорони надр є: забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр; додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами; раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислової цінності родовищ або ускладнюють їх розробку; запобіганню необґрунтованості та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей; запобіганню забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод; додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища (ст. 56 Кодексу України про надра) [10].

Відповідальність за порушення законодавства про надра в екологічному праві є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля, яка, в свою чергу, має на меті покарання винних, припинення і попередження порушень законодавства у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища, а також поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів тощо.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову, кримінальну відповідальність.

Згідно зі ст. 65 Кодексу України "Про надра" відповідальність за порушення законодавства про надра настає при:

- самовільному користуванні надрами; порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;
- порушенні правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному середовищу;

— вибіркового виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат корисних копалин;

— наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;

— пошкодженні родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

— порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;

— невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаного з користуванням надрами;

— знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

— незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;

— невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ гірничих виробок і свердловин на час консервації, — несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України (ст. 65 Кодекс України про надра).

Важливим елементом правового регулювання використання і охорони надр є екологічна відповідальність за порушення відповідної нормативно-правової бази. Існує дві форми такої відповідальності — економічна та юридична. Підставою економічної відповідальності вважається факт заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу правомірною діяльністю (викиди забруднюючих речовин у межах дозволеного), тоді як юридична (еколого-правова) відповідальність ґрунтується на факті правопорушення. Однак у першому випадку йдеться про спеціальне використання атмосферного повітря, надр, вод для викидів або захоронення забруднюючих речовин (подібно до того як водне законодавство — ст. 48 Водного кодексу України — визначає спеціальне водокористування як забір води з водних об'єктів та скидання в них зворотних вод). Порядок використання природних об'єктів для зазначених цілей передбачає одержання спеціального дозволу (ліцензії), додержання екологічних нормативів вмісту токсичних речовин у викидах, стягнення плати за спеціальне користування.

ВИСНОВКИ

За даними фахівців та аналізу літературних джерел встановлено, що:

— Основними функціями державного управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр є: планування використання і охорони надр; державна експертиза та оцінка запасів корисних копалин; державний облік та кадастр родовищ, запасів і проявів корисних копалин та державний баланс запасів корисних копалин; правове регулювання розподілу та перерозподілу надр і корисних копалин; державний контроль і нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною надр; вирішення спорів з питань користування надрами.

— Державне управління та контроль у галузі охорони та використання надр — це система заходів (організаційних, технічних, технологічних, соціально-економічних, екологічних, правових тощо), передбачених чинним законодавством України, спрямованих на забезпечення раціонального використання надр і мінеральних ресурсів, недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд, запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей.

— Проблема контролю у державному управлінні за вивченням, використанням і охороною надр тісно пов'я-

зана з процесами, що характерні для сучасного етапу розвитку держави та новим розумінням ролі державного управління. В сучасних умовах контроль відіграє перш за все регулятивну роль, проте має і превентивне значення. Сутність контролю полягає в тому, що суб'єкт управління здійснює урахування і перевірку того, як об'єкт, що управляється, здійснює його прописи з метою блокування відхиленн діяльності від заданої управлінської програми, а у разі виявлення порушень — приведення системи, що управляється, у стабільний стан за допомогою соціальних регуляторів.

Література:

1. Рябець К.А. Екологічне право України: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — С. 262.
2. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2005. — С. 463.
3. Офіційний вісник України. — 2003. — № 40. — Ст. 210.
4. Постанова Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 46. — С. 637.
5. Головченко В., Потьомкін А. Хто має право на користування надрами в Україні? // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 9. — С. 64.
6. Екологічне право України За редакцією професорів А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. — Харків, "Право", 2005. — С. 219—220.
7. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2005. — С. 474—476.
8. Горшенев В.М., Шахов І.Б. Контроль как правовая форма деятельности. — М., 1987. — С. 23.
9. Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины): автореф. докт. дис. — Харьков, 1994. — С. 14.
10. Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надкористуванням в Україні: Постанова Верховної Ради України від 20 листопада 2003 р. № 1310-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 43.

References:

1. Riabets', K.A. (2009), *Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law in Ukraine]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
2. Shemshuchenko, Yu.S. (2005), *Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyj kurs [Environmental law in Ukraine. Academic Course]*, TOV "Vydavnytstvo "Yurydychna dumka", Kyiv, Ukraine.
3. Ofitsijnyj visnyk Ukrainy (2003), *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 40, p. 210.
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Resolution "On approval of the restrictions, temporary bans (suspension) or termination of businesses, organizations and facilities in case of violation of the legislation on environmental protection", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 46, p. 637.
5. Holovchenko, V. and Pot'omkin, A. (2008) "Who is entitled to a subsoil use in Ukraine?", *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 9, p. 64.
6. Het'man, A.P. and Shul'ha, M.V. (2005), *Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law in Ukraine]*, "Pravo", Kharkiv, Ukraine.
7. Shemshuchenk, Yu.S. (2005), *Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyj kurs [Environmental law in Ukraine. Academic Course]*, TOV "Vydavnytstvo "Yurydychna dumka", Kyiv, Ukraine.
8. Gorshenev, V.M. and Shahov, I.B. (1987), *Kontrol' kak pravovaja forma dejatel'nosti [Control as a legal form of activity]*, Moscow, Russia.
9. Gavrish, S.B. (1994), "Basic questions of liability for crimes against pryrodney environment (problems of the theory and development of legislation uholovnoho Ukraine)", Ph.D. Thesis, Jurisprudence, Kharkiv, Ukraine.
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Resolution "On the state of compliance of environmental regulations in the implementation of activities relating to mineral resources in Ukraine", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 43.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2014 р.

УДК 351.823.1

О. І. Шаманська,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри охорони праці та дорадництва,
Вінницький національний аграрний університет

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

O. Shamanska,
Cand. of Econ. Vinnitsa National Agrarian University

GOVERNMENT CONTROL OF THE AGRARIAN PRODUCTS MARKET

У статті проведено аналіз ринку агропродовольчої продукції, а також досліджено систему державного регулювання ринку агропродовольчої продукції. Наведено основні заходи з удосконалення державного регулювання ринку агропродовольчої продукції.

In the article the conducted market of agrarian products analysis, and also the system of government control of agrarian products market is investigational. Basic measures over are brought on the improvement of government control of market of agrarian products.

Ключові слова: агропродовольча продукція, держава, система державного регулювання.
Key words: market of agrarian products, government, government control system.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Важливою складовою функціонування агропродовольчого ринку є ринкове саморегулювання, яке проявляється через вплив ринкового механізму, взаємодії попиту і пропозиції, цінової конкуренції на обсяги виробництва і продажу продукції, рівень їх споживання. Ринкове саморегулювання обов'язково повинно доповнюватися елементами державного регулювання, способами їх раціонального поєднання. На сучасному етапі трансформаційних процесів в економіці України посилюється інтерес до державного регулювання, що є явищем закономірним, оскільки практика переконала, що не можна в ринковій економіці покладатися тільки на ринкові механізми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемам державного регулювання агропродовольчого сектора присвячено праці українських науковців П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, І. Демчак, С. Зорі, М. Кропивка, В. Онегіної, Б. Супіханова, Н. Фещенко, О. Шубравської. Однак питання теоретичного обґрунтування напрямів державного втручання у сільське господарство в дослідженнях науковців залишаються недостатньо розробленими.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою є дослідження особливостей розвитку державного регулювання і підтримки агропродовольчого сектора в умовах ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна підтримка агропродовольчого сектора — це один з пріоритетних напрямів економічної політики в багатьох країнах світу, яка розглядається як необхідний інструмент аграрної політики держави в умовах ринку. У цих цілях застосовують гарантовану скупку надлишків продукції по знижених цінах, закупівельні і товарні інвестиції на ринку продовольства, специфічні форми пільгового кредитування, митне регулювання (економічне і адміністративне).

Досвід розвинутих країн, система агробізнесу яких тривалий час формувалася під впливом держави, показав, що стабільність агропродовольчого ринку, життєдіяльність сільськогосподарських підприємств, ефективність аграрного виробництва і відносна стабільність соціальної сфери в сільській місцевості значно зумовлені державним регулюванням. У цих країнах державне регулювання стало невід'ємною органічною складовою ринкової економіки. Разом з тим, головна функція регулюючого впливу держави полягає у врегулюванні внутрішніх і зовнішніх протиріч, що нерідко виникають через існуючі неув'язки, які властиві ринку. Несвоєчасне реагування на негативні явища призводять до перевиробництва аграрної продукції, порушення рівноваги між попитом і пропозицією тощо. Держава через організаційно-економічні важелі почала впливати на процес саморегуляції попиту і пропозиції в інтересах сільських товаровиробників і суспільства в цілому.

Державна "підтримка" сільського господарства здійснювалася наступним чином: через різке зниження всіх закупівельних цін порівняно до оптових, створювалася хронічна заборгованість сільського господарства державі, а приблизно через кожні 3—5 років, коли заборгованість досягала певної критичної межі вона списувалася. Під тиском таких циклів більшість сільськогосподарських підприємств залишалися вкрай пасивними, що спричинило стагнацію сільського господарства [1, с. 44]. Проте заходи підтримки сільського господарства були невідчутними і в результаті не забезпечували належного приросту виробництва аграрної продукції (особливо тваринницького походження), який би покривав зростаючий платоспроможний попит населення.

В економічній літературі виділяється два основні вектори у політиці національного аграрного протекціонізму [4, с. 321]. Перший — внутрішній, який переважно пов'язаний з питаннями ефективного розвитку національної аграрної економіки. Цей вектор є найбільш значущим, оскільки наша держава має статус країни з ринковою економікою, тому механізми здійснення державного протекціонізму повинні відповідати рівню високорозвинутих країн світу і не перешкоджати розвит-

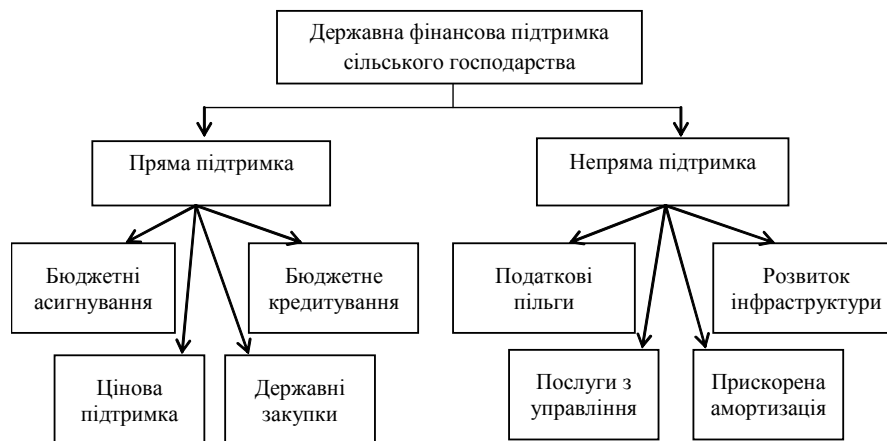

Рис. 1. Основні форми державної фінансової підтримки сільського господарства

кові конкуренції на світовому ринку. Другий — зовнішній, який передбачає перехід до єдиних норм і правил торговельно-економічних відносин у рамках СОТ. Внутрішні заходи протекціоністської підтримки забезпечуються у формі прямої та непрямой державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства (рис. 1).

У умовах розвитку ринкових відносин агропродовольчий ринок, як і його важливий складовий елемент — сільське господарство піддаються негативному впливу різних чинників нестабільності: природних, економічних, соціальних. Аналіз показав, що процеси формування і функціонування агропродовольчого ринку поки що позбавлені належного регулюючого впливу зі сторони держави. Між реформованими відносинами власності і стихійними, без будь-яких правил відносинами на продовольчих ринках виникли протиріччя, що заблокували мотиваційний механізм ринкової економіки [2, с. 15].

Конкретні масштаби регулювання переважно залежать від рівня розвитку економіки, збалансованості попиту і пропозиції на аграрних ринках. Державне регулювання агробізнесу в економічно розвинутих країнах ведуть за такими головними напрямками: регулювання цін і фермерських доходів; бюджетне фінансування; кредитування; оподаткування; стабілізація ринку агропродовольчої продукції.

Керуючись систематичним аналізом рівня державної підтримки аграрного сектора, майже всі західні країни у взаємовідносинах сільського господарства з іншими галузями, у питаннях експорту та імпорту сільськогосподарської сировини та продовольчих продуктів дотримуються принципу аграрного протекціонізму.

Однією із складових ОПВ є показник підтримки ринкових цін, що показує грошову вартість валових трансфертів від споживачів та платників податків сільськогосподарським виробникам за рік, що виникли в результаті заходів державної підтримки, якими створюється розрив між цінами на певний вид сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку (вимірюється у цінах виробника). Показник ОПС (оцінка підтримки споживачів) оцінює річну грошову вартість перерозподілу ресурсів до споживачів сільськогосподарської продукції у результаті заходів державної політики (вимірюється у цінах виробників). Як і показник оцінки підтримки виробників, показник оцінки підтримки споживачів може стосуватися окремого виду або всієї продукції; бути абсолютним або відносним. Відносна ОПС розраховується як відношення загального обсягу витрат споживачів на сільськогосподарську продукцію національного виробництва до різниці між загальним обсягом на споживання у цінах виробника і бюджетної підтримки споживачів. Таким чином, відносна ОПС показує частку витрат на споживання, що виникла внаслідок державної політики. Третій показник

— ОЗП (оцінка загальної підтримки) оцінює річну грошову вартість всього валового перерозподілу ресурсів від споживачів сільськогосподарської продукції та від платників податків у результаті заходів державної політики. Відносний показник ОЗП розраховується як частка загального обсягу державної підтримки сільського господарства у ВВП. Цінність цієї методики полягає в тому, що для порівняння рівня підтримки сільського господарства між країнами та у часі використовуються відносні показники ОПВ, ОПС і ОЗП, які не залежать від національних валют і рівнів інфляції. З'ясуємо, який рівень державної підтримки вітчизняного аграрного сектора у порівнянні з лідерами світової торгівлі агропродовольчою продукцією (рис. 2).

Система державного регулювання агропродовольчого ринку повинна охоплювати організаційні й економічні напрями [5, с. 10]. Зокрема до організаційних напрямів регулювання агропродовольчого ринку належать: створення системи державних інституцій з регулювання ринку; створення й розвиток ринкової інфраструктури; формування нормативно-правової бази та інформаційного забезпечення; створення міжвідомчих і регіональних узгоджувальних комісій з питань врегулювання міжгалузевих відносин; ведення моніторингу та прогнозування кон'юнктури ринку; посилення контролю за якістю та безпечністю агропродовольчої продукції; впровадження стандартів агровиробництва та правил сертифікації продукції; щомісячне декларування запасів агропродовольства тощо.

Економічні напрями регулювання агропродовольчого ринку мають включати: складання балансів продовольчих ресурсів, їх оптимізацію; узгодження попиту і пропозиції, підтримку їх рівноваги; регулювання та підтримку пропозиції шляхом здійснення резервних, заставних та регіональних закупівель і продажу продукції; митно-тарифне регулювання експорту й імпорту продукції; підтримку кредитування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції; цінову підтримку стратегічно важливих видів агропродовольчої продукції; бюджетну підтримку експорту (експортні субсидії й програма розширення експорту).

Основними механізмами, що формують ринок конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, слід вважати: перехід на програмно-цільове управління стабілізації сільськогосподарського виробництва; появу на агропродовольчих ринках держави як покупця, так і продавця основних видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, які мають стратегічне соціально-економічне значення для суспільства.

Для державного регулювання попиту і пропозиції уявляється доцільним запровадити: товарні програми; товарні та грошові інтервенції; авансування участі товаровиробників у державних програмах; програми нарощування чи скорочення посівів, консервація посівних площ; жорсткі санкції щодо ввезення продукції на

Рис. 2. Схема системи державного регулювання ринку агропродовольчої продукції

вітчизняний агропродовольчий ринок незаконним (контрабандним) шляхом; важелі обмеження імпорту; спеціальні програми продовольчого забезпечення окремих груп населення [1, с. 46]. Зважаючи на економічні труднощі в аграрному секторі, державному регулюванню на першому етапі можуть підлягати лише попит і пропозиція на окремі стратегічно важливі види агропродовольства, щодо яких повинні бути розроблені державні цільові товарні програми. Так, державні аграрні програми повинні охоплювати:

- науково обґрунтовані обсяги та якісні показники сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, виробництво яких буде підтримувати держава;
- встановлені умови і стандарти виробництва, яких необхідно дотримуватися при виробництві продукції, щоб забезпечити раціональне їх розміщення й ефективне використання ресурсного потенціалу кожної природно-економічної зони України;
- розраховані мінімальні гарантовані ціни (ціни підтримки), за якими визначатимуть розміри авансування на основні стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції;
- обсяг гарантованого авансування сільськогосподарських товаровиробників — учасників виконання державних цільових товарних програм з державного бюджету в певному розмірі, від загальної суми укладених угод за цінами підтримки на стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції на засадах короткострокового процентного кредиту [3, с. 17].

Специфіка агропродовольчого сектора, пов'язана також з зовнішніми і внутрішніми чинниками що викликають потребу у великій різноманітності мобільної техніки, пристосованої часто до несприятливих умов експлуатації (підвищена вологість, забрудненість, перевантаження та ін.). Проте ці несприятливі чинники знижують термін експлуатації техніки, викликають додатко-

ву потребу в ресурсах на її ремонт і оновлення, знижують можливості впровадження науково-технічного прогресу.

Техніко-технологічна відсталість сільського господарства є гальмом також і для всього агропродовольчого сектора економіки, перешкоджає ефективному розвитку процесів спеціалізації і кооперації, агропромислової інтеграції, концентрації виробництва. Для того, щоб подолати технічну і технологічну відсталість сільського господарства, потрібні значні інвестиції. Тут знов виникає проблема, пов'язана з особливостями сільськогосподарського виробництва. Тривалий технологічний процес, неспівпадання проведених витрат і отриманої продукції, а далі — доходів від її реалізації викликають об'єктивну додаткову потребу у фінансових ресурсах для забезпечення безперервного відтворювального процесу в агропродовольчому секторі. В той же час забезпечення кредитними ресурсами сільськогосподарського виробництва проблематичне у зв'язку з відсутністю достатньої заставної бази у сільгоспвиробників.

Звідси об'єктивна відсутність коштів у сільськогосподарських товаровиробників для забезпечення виробничого процесу викликає об'єктивну нестачу коштів у організацій, обслуговуючих сільське господарство: агрохімічних, меліоративних, транспортних, ремонтних, ветеринарних та ін. [4, с. 149]. Крім того, сезонність сільськогосподарського виробництва призводить до сезонності виробництва і в обслуговуючих сферах агропродовольчого сектора, що також викликає в певні періоди року додаткову потребу у фінансових, матеріальних і трудових ресурсах.

Державна підтримка повинна полягати в наданні агропродовольчому сектору як необхідної матеріальної і фінансової допомоги, так і в забезпеченні сприятливих умов виробництва (рис. 3).

Джерелами формування доходів місцевих бюджетів районного і поселенського рівня можуть бути: власні доходи; дотації, субсидії і субвенції, що надаються органам місцевого самоврядування на здійснення певних цільових витрат і окремих переданих йому державних повноважень. До форм державної підтримки відносяться також бюджетний кредит; компенсація ставки комерційного банку; бюджетні інвестиції; державні гарантії.

Аналіз практики розвинених країн показала, що підтримка агропродовольчого сектора особливо в період проведення економічних реформ повинна здійснюватися на рівні державного уряду і державного бюджету, а також відповідних регіональних органів і бюджетів суб'єктів України.

До основних напрямів державної підтримки агропродовольчого сектора за рахунок державного бюджету відносяться:

— пряма бюджетна державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, що виплачується перш за все у вигляді субсидій, дотацій і компенсацій;

— державна підтримка короткострокового грошового кредитування сезонних витрат товаровиробників аграрного сектора на пільгових умовах (на взавратній основі), а також вперше передбачені такі форми державної бюджетної підтримки, як відшкодування різниці у процентних ставках по кредитах сільськогосподарським товаровиробникам в банках, і кошти на формування фінансово-кредитної системи обслуговування товаровиробників агропродовольчого сектора;

— державна підтримка забезпечення підприємств і організацій агропромислового комплексу машинобудівною продукцією на основі довгострокової оренди або лізингу (на зворотній основі);

— спеціалізована державна підтримка по окремих напрямках: розвиток фермерства, створення сезонних накопичень запасних частин, державного фонду насіння;

— державне безповоротне фінансування капітальних вкладень, інвестицій у рамках федеральних цільових програм;

— державне фінансування капітальних вкладень, а також надання державних гарантій по інвестиційних кредитах.

Проведений аналіз показав, що державне регулювання може бути прямим, умовно-прямим і непрямим. Той або інший варіант державного регулювання може застосовуватися залежно від правового статусу державного органу або організації. Так, органи представницької влади беруть участь в державному регулюванні за допомогою законодавчих актів. Вони, виходячи з рівня своєї компетенції, повинні займатися законотворчістю, сприяючи найбільш успішному розвитку галузей аграрного сектора.

Виконавським органам доцільно виступати із законодавчою ініціативою, що дозволяє створити необхідні умови для розвитку агропродовольчого сектора, а також виробляти для цього відповідні нормативні документи. Тобто виконавські органи управління можуть надавати умовно-пряму дію за допомогою нормативних документів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для виводу вітчизняного агропродовольчого сектора економіки з кризи, стабілізації і розвитку сільськогосподарського виробництва необхідно здійснити модернізацію існуючих форм і методів дер-

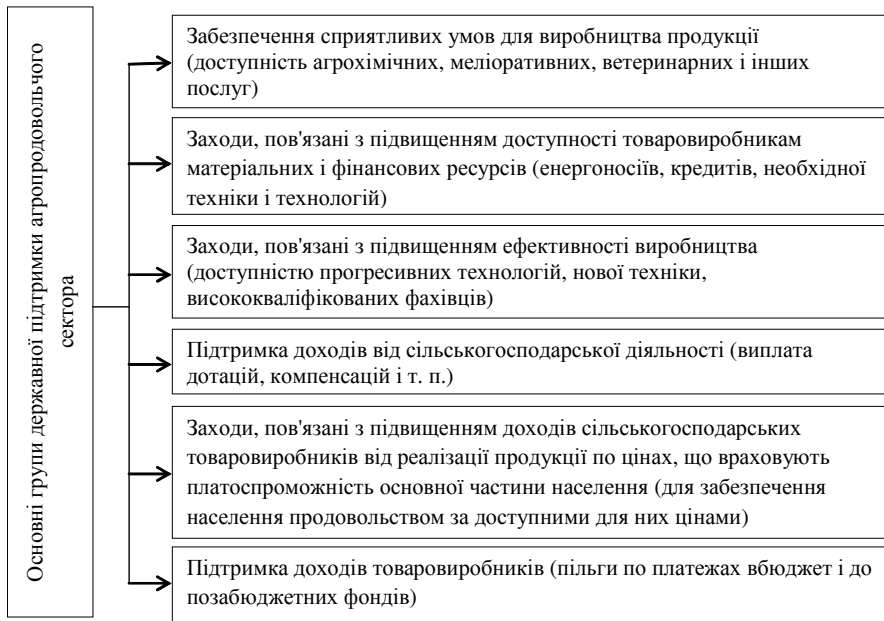

Рис. 3. Схема основних груп державної підтримки агропродовольчого сектора

жавної підтримки, формування нових напрямів і механізмів її реалізації. Система державної підтримки має бути гнучкою, відповідати як поточним, так і довгостроковим потребам аграрного сектора. Для досягнення поставлених цілей необхідно забезпечити також чітку законодавчу регламентацію використання бюджетних коштів, що виділяються на розвиток агропродовольчого сектора.

Література:

1. Гайдуцький П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 43—48.
2. Демчак І. М. Ситуація в аграрному секторі економіки та заходи Уряду щодо державної підтримки розвитку АПК // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 12—19.
3. Кропивко М. Ф. Методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільського господарства // Економіка АПК. — 2006. — № 11. — С. 13—18.
4. Онегіна В. М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: монографія. — К.: ННЦІА, 2007. — 590 с.
5. Фещенко Н. М. Окремі аспекти державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників // Агроінком. — 2006. — № 3—4. — С. 10—12.

References:

1. Heyduck, P. (2005), "About basic principles of reformation of the system of state support of agriculture and rural territory", Economy of APC. vol. 11, pp. 43—48.
2. Demchak, I. (2005), "Situation in the agrarian sector of economy and measures of Government in relation to state support of development of agriculture", Economy of APC, vol. 11, pp. 12—19.
3. Kropivko, M. (2006), "Methodical approach to forming of organizationally-economic mechanism of state support of development of agriculture", Economy of APC, vol. 11, pp. 13—18.
4. Onegina, V. (2007), "Government control of prices and profits of agricultural commodity producers: monograph". Kiev, Ukraine. — 590 p.
5. Feschchenko, N. (2006), "The Separate aspects of state support of agricultural commodity producers of agriculture". Agroinkom, vol. 3—4, pp. 10—12.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2014 р.

А. Ю. Якимчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

A. Yakymchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of department of Public Administration and Local management, NUWMNRU, Rivne

ADAPTATION OF BIODIVERSITY CONSERVATION LEGISLATION IN THE CONTEXT OF THE INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN UNION

Адаптація законодавства України до Європейських нормативів щодо збереження біорізноманіття стало важливим питанням сьогодні, у період розвитку інтеграційних процесів. У даній статті розглянуто основні аспекти узгодження основних національних нормативно-законодавчих актів у галузі збереження біорізноманіття із європейськими. Особливу увагу відведено лісовим ресурсам України. Запропоновано шляхи усунення недоліків, прогалин, суперечностей у законодавстві. Проаналізовано основні європейські законодавчі акти та на цій основі визначено нові європейські тенденції удосконалення української системи управління збереженням біорізноманіття, обґрунтовано зміни у кадровій політиці.

Adaptation of Ukraine's legislation to the European norms for biodiversity conservation has become an important issue today, during the development of integration processes. This article reviews the main aspects of the coordination of major national legislative and regulatory acts in the field of European biodiversity conservation. The special attention is given to forest resources of Ukraine. The basic liquidation measures of deficiencies, gaps and contradictions in the legislation have been ordered. The basic European legislation acts have been analyzed and on this basis, a new European trend of Ukrainian system improvement of biodiversity reasonable changes to personnel policy have been ordered.

*Ключові слова: адаптація, біорізноманіття, законодавство, міжнародна співпраця.
Key words: adaptation, biodiversity, legislation, international activity.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оскільки Україна прагне інтегруватися в Європейській економічній простір, то політико-правові, організаційні та екологічні заходи повинні орієнтуватися на вимоги країн-членів Європейського Союзу. Україна з 1995 р. є членом Ради Європи і підтримує заходи, які задовольняють екологічну спрямованість розвитку. У 1998 р. в Україні створено Національне агентство з реконструкції і європейської інтеграції, з яким співпрацюють усі основні міністерства. Указом Президента України від 11.06.1998 р. № 615 (зі змінами внесеними Указами від 12.04.2000 р. № 587 та від 11.01.2001 р. № 8) прийнята Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, у якій визначено основні положення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України в Європейський правовий простір, мету та етапи правової адаптації. Тому сьогодні особливо актуальним залишається питання гармонізації законодавства України щодо збереження біорізноманіття із європейським.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання вивчення можливостей і перспектив гармонізації європейського законодавства із національним

висвітлювалося у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема О. Микитюка, В. Шевчука, Ю. Стадницького, Т. Галушкіної, В. Коваля, Б. Данилишина, М. Хвесика та ін. Проте саме у галузі збереження біорізноманіття цьому питанню достатньої уваги не приділялося. Все це зумовило предмет даного дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити процес гармонізації законодавства Європейського союзу щодо охорони природи, збереження біорізноманіття, управління лісовими ресурсами із національним, оцінити перспективи та можливості для України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для України основним напрямом розвитку й удосконалення законодавчої бази є його гармонізація з європейським, яка визначена на Копенгагенському саміті Європейської Ради у червні 1993 р.

Законом України від 21.11.2002 р. № 228-IV прийнята Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейсько-

Таблиця 1. Європейське законодавство щодо охорони природи

Сфера	Директиви	Регламенти	Рішення	Всього
Горизонтальне законодавство	5	2	-	7
Якість атмосферного повітря	18	1	10	29
Поводження з відходами	17	3	8	28
Охорона водних ресурсів	11		1	12
Охорона природи	4	6	1	11
Контроль за промисловим забрудненням та управління його ризиками	6	2	7	15
Хімічні речовини та генетично модифіковані організми	8	5	4	17
Шумове забруднення	10	-	-	10
Ядерна безпека та захист від радіації	5	3	-	8
Цивільна оборона	-	1	7	8
Всього	84	23	38	145

Джерело: [1].

го Союзу. Це поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС.

Завдання інтеграції України у систему міжнародної екологічної безпеки, посилення вимог законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища висуває на перший план розвиток нових напрямів у сфері природокористування: проведення ефективною екологічної політики, спрямованої на збереження і відтворення природних ресурсів, екологізацію податкової системи, розвитку ринку природоохоронних цінних паперів (права, квоти), створення системи екологічного страхування. У 1996 р. Україна приєдналася до Бернської конвенції про збереження диких видів рослин і тварин та місць їх перебування. Внеском у виконання Конвенції: є проекти ТАСІС "Карпатська транскордонна екологічна мережа" та проект Глобального Екологічного Фонду "Збереження різноманіття в Азово-Чорноморській екологічній мережі".

Постановою Верховної Ради України від 05.03. 1998 р. затверджені Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Основними напрямками передбачений комплекс заходів, спрямований на екологічно безпечне використання водних та інших природних ресурсів, міжнародне співробітництво, розвиток правової бази, у тому числі шляхом гармонізації національного екологічного законодавства України з міжнародним правом. Ці заходи відповідають Екологічній програмі ЄС і одним із пріоритетів мають збереження біорізноманіття.

Законодавство України має бути гармонізоване із європейським і у галузі лісового фонду. Царина лісового законодавства ЄС не має чітко визначених меж. Корпус прав та обов'язків держав-членів Європейського Союзу — так званий "acquis communautaire" Європейського Співтовариства, що має бути в повній мірі прийнятний країнами-кандидатами до того як вони приєднаються до Союзу, — не містить окремо виділеного лісового acquis. Документи щодо управління лісами є складовою нормативно-правових баз декількох спільних політик ЄС, зокрема, політики розвитку сільських територій як складової сільськогосподарської політики, екологічної політики, енергетичної політики, розвитку внутрішнього ринку тощо. Тобто нормативні акти, що можуть бути включені до умовного лісового acquis, de-facto є частиною "екологічних" та інших acquis ЄС [1].

У якості умови членства у ЄС кожна країна-кандидат повинна привести своє національне законодавство та практику адміністративної діяльності у відповідність до екологічного "acquis" ЄС, який є значно менший за обсягом, ніж усе тіло екологічного законодавства. Він включає в себе близько 145 законодавчих документів (директив, регламентів та рішень), підсумково представлених у табл. 1.

Свого часу правові засади досягнення відповідності національного законодавства України до acquis communautaire Європейського Союзу встановила за-

гальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС (2004 р.). Серед пріоритетних сфер виконання програми, відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994 р.), була визначена адаптація законодавства у сфері захисту довкілля. Проте адекватного механізму адаптації лісового законодавства України до acquis communautaire Європейського Союзу досі не існує.

Комплексна робота з адаптації лісового законодавства України до законодавства Європейського Союзу може бути розпочата, відповідно до політичної волі керівництва органів управління лісовим господарством (Державного агентства лісових ресурсів України, Мінприроди України, державних обласних управлінь екології та природних ресурсів, державних управлінь лісового та мисливського господарства та ін.), з підготовки нового лісового законодавства. Важливим фактором успішності такої діяльності може стати внесення переліку заходів з прийняття лісового acquis до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. При цьому слід зважати на досвід вступу до ЄС країн Східної Європи, який свідчить, що загальні обсяги витрат на діяльність з адаптації законодавства є досить високими. За оцінками Європейської Комісії, країни-кандидати мають витрачати 2—3% ВВП щорічно протягом кількох років для повного запровадження acquis стосовно тільки екологічних вимог. Поки Україна знаходиться поза межами фінансових інструментів та програм Європейського Співтовариства, витрати на адаптацію законодавства має нести у повному обсязі. Проте ці витрати цілком можуть бути віднесені до фінансування сталого лісового менеджменту в сучасному європейському розумінні.

Концепція сталого лісового менеджменту є засадничою ідеєю всього лісового законодавства ЄС. Саме з посилення на неї розпочинаються всі директиви, регуляції та рішення, що є правовими інструментами з питань розвитку лісового господарства Євросоюзу. Задекларувавши в Лісовій Стратегії загальні цілі та пріоритети у 1998 році, Європейське Співтовариство прийшло в 2006 році до чітко визначених програмних завдань зі сталого менеджменту в Лісовому Плані Дій ЄС та низці національних програм розвитку сільських територій, що впроваджують економічні цілі згідно з новою Регуляцією щодо Політики Розвитку Сільських Територій 2005 року.

На відміну від країн Європейського Союзу, концепція сталого лісового менеджменту (сталого управління лісами) не знайшла широкого відображення в лісовому законодавстві України. Україна і ЄС вживають різні словники щодо сталого лісового менеджменту, як буквально — в сенсі глосарію термінів, так і загально — в сенсі понятійного апарату. Із введенням в українське лісове законодавство пов'язаних зі "сталістю" термінів справжня "гармонізація національного лісового законодавства з міжнародними принципами сталого управління лісами" тільки розпочинається [2].

Лісова Стратегія ЄС (1998 р.) визначає, що сфера лісової політики відноситься до компетенції країн-членів, а Європейський Союз може зробити внесок до запровадження сталого лісового менеджменту через спільні політики, засновані на принципі субсидіарності та концепції розподіленої відповідальності [3].

Відповідно до принципу субсидіарності, країни-члени є відповідальними за планування та впровадження національних лісових програм. Майже всі країни ЄС, включаючи нові країни-члени, підготували та прийняли національні лісові програми чи їх еквіваленти, а також розробили загальний механізм та підходи до процесу підготовки лісової політики.

Підготовка державної програми "Ліси України" на 2010—2015 роки не дотримувалася формального підходу міністерських конференцій із Захисту Лісів в Європі до підготовки національних лісових програм. Некритичне ставлення до питання участі зацікавлених сторін та міжсекторального обговорення визначило умовність окремих показників програми. Наприклад, такий ключовий пріоритет як "підвищення лісистості", що з 2000-го року переглядався вчетверте, передбачає заліснення протягом 2010—2015 років 430 тис. га земель, а для досягнення "оптимальної" лісистості — 2175 тис. га. Проте територіальними органами Державної агенції земельних ресурсів України виявлено лише 308 тис. га деградованих та малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення, і 140 тис. га земель, що знаходяться під ярами, балками та іншими землями, що також можуть бути заліснені. Головне питання полягає в передачі цих земель під заліснення, зважаючи на складний, тривалий та витратний механізм передачі земель.

Україні неможливо формально перенести терміни законодавства ЄС, внести зміни і доповнення для забезпечення впровадження *acquis*, навіть не в суттєвій зміні підходів до операційного лісового менеджменту. Все це було пройдено країнами-кандидатами певний час тому. Різниця ж полягає в сучасному спрямуванні розвитку лісового законодавства та лісової політики в Україні та ЄС.

Рамки діяльності в лісовому секторі Європейського Співтовариства та країн-членів на 2007—2011 роки встановив Лісовий план дій ЄС (2006 р.), що визначає вісімнадцять ключових дій за чотирма основними цілями: поліпшення довготермінової конкурентноздатності, захист навколишнього природного середовища, внесок у якість життя, сприяння координації та комунікації. На першому місці в Лісовому плані дослідження конкурентноздатності лісового сектору ЄС. В Україні питання проведення центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства спільно з центральним органом виконавчої влади з питань промислової політики дослідження стану та перспектив економічного розвитку лісового сектору досі не ставилося. Таке дослідження має містити аналіз розвитку, оцінку стану та прогноз структурних змін ринку лісоматеріалів, зокрема викликаних економічною кризою. Це, нарешті, дозволить дати оцінку конкурентноздатності державного лісового сектору України та визначити заходи із забезпечення його конкурентноздатності. За прикладом багатьох країн Європи, подібні дослідження можуть сформувати основу економічних цілей документу національної лісової політики України [1; 2; 3].

Ключові дії з метою поліпшення та захисту навколишнього природного середовища охоплюють виконання зобов'язань та адаптацію до змін клімату, досягнення цілей зі збереження біорізноманіття та розвиток Європейської системи лісового моніторингу. Використання біомаси для енергетичних потреб розглядається як найважливіший внесок європейського лісового сектору в досягнення цілей Кіотського протоколу впродовж першого облікового періоду 2008—2012 років. Уряд України надає використанню деревини як альтернативного джерела енергії стратегічного значення. Це

зрозуміло, оскільки для порівняння, за даними FAO STAT, у 2008 році Латвія виробила 3725 млн м³ паливної тріски, а Україна — лише 112 млн м³ [1].

Лісове господарство України — це єдиний сектор національної економіки, в якому відбувається поглинання парникових газів. Абсолютні щорічні обсяги поглинання парникових газів у лісовому господарстві співмірні із національними обсягами викидів внаслідок сільськогосподарської діяльності. В Україні однак не здійснюється жодного проекту спільного впровадження з лісорозведення, а підготовлений за сприяння Світового Банку проект зі створення захисних лісових насаджень на забруднених радіонуклідами землях в умовах Полісся не був реалізований через відсутність на той момент законодавчо-нормативної бази щодо реалізації проектів СБ та недосконалість державного механізму встановлення ціни вуглецевих одиниць. Крім того, укладання угод про передачі вуглецевих одиниць передбачають юридичну формалізацію в лісовому законодавстві України поняття права власності на депонований вуглець [2; 3].

Нині європейські ініціативи все більше стосуються не запобігання, а адаптації до змін клімату. З огляду на невідворотність цих змін, час виробити перелік адаптаційних заходів, оскільки виклики адаптації та супутні витрати очікувано перевищуватимуть витрати на запобігання. Центральною складовою політики ЄС щодо охорони природи та збереження біорізноманіття є Natura — 2000. Це мережа охоронних ділянок, закладена згідно Директиви "Habitats" 1992 року. Мета мережі полягає в забезпеченні довгострокового збереження видів та ландшафтів в ЄС, які є найбільш цінними і перебувають під загрозою зникнення або руйнування. Natura-2000 не є системою строгих природних заповідників, де заборонена вся діяльність, на переважній більшості територій ведеться господарство. Сьогодні мережа повністю сформована і охоплює площу, більшу за територію Німеччини, та складає 17,6% території ЄС (2009 р.). Європейська Комісія надає інформацію про повний список та карту ділянок Natura — 2000. В Україні немає ділянок мережі Natura — 2000. В даний час пілотні проекти щодо вивчення та закладання ділянок Natura — 2000 проводяться лише в Карпатському регіоні.

Зауважимо, що Директиви щодо Natura — 2000 є складовими екологічного *acquis*, тому попереднє впровадження їх в країнах-кандидатах розглядалося як важливий захід з повного обліку їх природної спадщини, і всі ділянки мережі мали бути визначені до моменту їх вступу до ЄС. Лісовий План ЄС визначає шість ключових дій щодо сприяння координації та комунікації. В роботі використана шкала міжсекторального координаційної потенціалу для ілюстрації загальних інституційних механізмів, що діють при впровадженні державних програм в лісовому секторі України. Параметри різних державних програм щодо перспективних показників лісового господарства відрізняються, попри обов'язкову процедуру їх погодження різними міністерствами та відомствами [1; 3].

Регуляція з Розвитку Сільських Територій є головним інструментом впровадження Лісової стратегії ЄС. Лісовий план дій ЄС визначає специфічні заходи, що можуть бути підтримані цією регуляцією. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року", проект Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року не включають цілі та завдання ведення лісового господарства до пріоритетів комплексного розвитку сільських територій. Однак логічно, що національна лісова політика України, мала б, за прикладом країн ЄС, бути інтегрована в політику розвитку сільських територій; і не лише з точки зору завдань євроінтеграції.

Зростання міжнародної конкуренції, викликаний процесом глобалізації, поставив нові виклики перед

лісовою промисловістю ЄС, зокрема посилення конкуренції щодо поставок як круглих лісоматеріалів, так і продукції переробки з країн, що мають вищі показники приросту лісів, нижчі виробничі витрати (дерева, енергія, робоча сила) і менш строгі екологічні та соціальні вимоги. План дій ЄС для FLEGT (2003 р.) зобов'язав Європейську Комісію провести аналіз законодавчих можливостей регулювання імпорту незаконно заготовленої деревини в ЄС. У грудні 2005 року Рада ЄС прийняла Регуляцію про створення FLEGT (на відміну від просто "FLEG" тут до "Law Enforcement" — посилення правозастосування та "Governance" — управління, додається ще "Trade" — торгівля) схеми ліцензування імпорту деревини в Європейському співтоваристві і надала право Європейській комісії розпочати переговори з третіми країнами, що бажали укласти добровільні угоди про партнерство. Починаючи з 2008 року ведеться обговорення Регуляції про встановлення обов'язків операторів із розміщення деревини та деревної продукції на ринку. Очікується, що найближчим часом буде досягнуто політичної угоди щодо Регуляції, і вона набере чинності в наступному році. Практично це означає, що в разі продажу деревини на ринок ЄС українські компанії мають забезпечити підтвердження "легальності" деревини [1; 2; 4].

Відсутність спільної лісової політики, загальних економічних механізмів регулювання різних форм власності, слабка система отримання достовірних даних про ліси, значна диференціація економічної спроможності лісових секторів різних країн-членів — це умови формування лісової політики Європейського Союзу понад десятиліття тому. Сьогодні ЄС впевнено рухається до забезпечення конкурентоздатності лісового сектору. Потрібно зазначити, зважати, що більшість стратегічних документів, які визначають розвиток ЄС в цілому, закінчили свою дію в 2010 році, нормативні акти лісового асхіс терміновані 2011—2013 роками. Отже, в найближчі роки ЄС проводитиме оновлення законодавства, в тому числі лісового.

Таким чином, з метою інтеграції шляхів розвитку лісового сектору України та ЄС пропонується провести такі заходи:

I. Розпочати розробку документу "Лісова політика України", в рамках процесу з підготовки якого провести:

- дослідження конкурентоздатності лісового сектору економіки;
- вивчення можливості створення національної чи регіональних лісових компаній;
- аналіз та підготовку прогнозу ринку лісоматеріалів в Україні;
- аналіз стану та перспектив розвитку ринку недержавної продукції;
- визначення першочергових заходів з адаптації лісів до змін клімату.

II. Із внесенням необхідних змін до законів чи підготовкою нових нормативних актів: провести національну інвентаризацію лісів з метою удосконалення системи державного обліку лісів; цінних природних ділянок — за аналогією з програмою Natura — 2000; полезахисних смуг — з метою включення до державної програми "Ліси України" заходів із розвитку державної системи лісомеліорації [5].

III. Загальне спрямування розвитку лісової політики та лісового законодавства ЄС вимагає внесення необхідних змін до проекту державної Програми розвитку сільських територій щодо включення в неї заходів із забезпечення сталого лісового менеджменту.

Сьогодні Європейська Комісія запропонувала нове законодавство для запобігання та управління швидко зростаючої загрози від інвазійних видів. На даний час понад 12 тис. видів, що мешкають у Європі, є чужими природному середовищу. Близько 15 % з них — інвазійні види і вони дуже швидко ростуть за чисельністю. Про-

позицію призначено для реагування на зростаючі проблеми, які викликані цими інвазійними чужорідними видами, яка включає в себе такі проблеми [2; 3; 5]:

1. Економічну: інвазійні чужорідні види завдають збитків на суму не менше 12 мільярдів євро щороку в Європі через небезпеку для життя людини (зокрема, азіатський шершень та комарі, які приносять жовту лихоманку, що можуть завдати фатальної шкоди), пошкодження інфраструктури (наприклад, японський горіць, який руйнує будівлі), а також втрати врожаю в сільському господарстві (наприклад, нутрія, яка нищить культури).

2. Екологічну: інвазійні чужорідні види здатні серйозно пошкодити екосистемі та спричинити зникнення видів, які необхідні для підтримання балансу навколишнього природного середовища. Наприклад, черемшина серйозно порушує екосистемі лісів, а сірі білки витісняють рудих білок. Після втрати середовища проживання, інвазійні види — друга за величиною причина втрати біорізноманіття у світі.

3. Політичну: багато держав-членів вже змушені витратити значні ресурси у вирішенні цієї проблеми, проте їх зусилля неефективні, якщо вони діють виключно на національній основі. Кампанія з винищення гігантського борщевика в Бельгії, наприклад, буде неефективною, якщо ці види повторно заселять країну через Францію.

Окремі види мають бути заборонені в ЄС, тобто їх не можна імпортувати, купувати, використовувати, випускати або продавати. Необхідно прийняти спеціальні заходи для вирішення питань, які виникають, для торговців, фермерів та власників тварин у перехідний період. Держави-члени будуть організовувати перевірки для запобігання умисного проникнення видів, які викликають занепокоєння. Проте є багато видів, які потрапляють до ЄС ненавмисно, як забруднювач в товарах або в контейнерах. Держави-члени повинні вжити заходів, щоб визначити такі шляхи та прийняти коригуючі заходи, а саме: створити системи раннього попередження та швидкого реагування, створення ефективної системи управління, перехід до більш узгодженого та превентивного підходу, підвищення ефективності та зниження витрат, які пов'язані з екологічною шкодою. Регламент із запобігання та управління інвазійними чужорідними видами спирається на Дорожню карту з ефективності ресурсів ЄС та Стратегію з біорізноманіття ЄС до 2020 року.

Вважається доцільним адаптувати класифікацію природно-заповідних територій України відповідно до класифікації МСОП (табл. 2).

Після впровадження запропонованих змін, викладених у таблиці 2, класифікація ПЗФ відповідатиме міжнародним стандартам, що дасть можливість для більш повної реалізації сутнісних функцій ПЗФ України.

ВИСНОВКИ

Відповідно до європейського напрямку розвитку, Україна має гармонізувати законодавство щодо збереження біорізноманіття із вимогами ЄС. Завдання інтеграції України у систему міжнародної екологічної безпеки, посилення вимог законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища висуває на перший план розвиток нових напрямів у сфері природокористування: проведення ефективно екологічної політики, спрямованої на збереження і відтворення природних ресурсів, екологізацію податкової системи, розвитку ринкових інструментів (прав, квот, грантів), створення системи екологічного страхування ресурсів біорізноманіття.

Серед шляхів розвитку лісового сектору України та ЄС запропоновано розпочати розробку документу "Лісова політика України", провести національну інвентаризацію лісів з метою удосконалення системи державного обліку лісів; цінних природних ділянок — за ана-

Таблиця 2. Адаптована класифікація ПЗФ України відповідно до класифікації ПЗТ МСОП

Легітимні категорії ПЗФ України	Категорії ПЗТ МСОП	Пропоновані категорії для нової класифікації ПЗФ	Значення
1. Біосферний заповідник (БЗ)	XI. Біосферний резерват	1. Біосферний резерват	Міжнародне
2. Природний заповідник (ПЗ)	I. Суворий резерват. Дика природа	2. Національний заповідник	Загальнодержавне
2а. Відділення, філіал, частина ПЗ	I а. Суворий природний резерват	3. Суворий рефугій	Загальнодержавне
3. Заповідне урочище	I б. Дика природа	4. Заповідне урочище	Місцеве
4. Національний природний парк	II. Національний парк	5. Національний парк	Загальнодержавне
5. Регіональний ландшафт. парк	II. Національний парк	6. Регіональний парк	Місцеве
6. Заказник загальнодержавного значення	IV. Територія управління екотопами (видами)	7. Національний заказник	Загальнодержавне
6а. Заказник місцевого значення	IV. Територія управління екотопами (видами)	8. Регіональний заказник	Місцеве
7. Пам'ятка природи загальнодержавного значення	III. Пам'ятка природи	9. Національна пам'ятка природи	Загальнодержавне
7а. Пам'ятка природи місцевого значення	III. Пам'ятка природи	10. Регіональна пам'ятка природи	Місцеве
	X. Об'єкт Світової спадщини	11. Пам'ятка природи світової спадщини	Міжнародне
	VI. Територія охорони ресурсів	12. Природноресурсне угіддя	Місцеве
	V. Територія охорони ландшафтів	13. Охоронюваний край	Загальнодержавне
	VII. Антропогенний резерват	14. Екоетнічне оселище	Загальнодержавне
	VIII. Територія багаточільового використання	15. Екоерегіон	Загальнодержавне

логією з програмою Natura — 2000; поєднання смуг — з метою включення до державної програми "Ліси України" заходів із розвитку державної системи лісомеліорації; здійснити внесення необхідних змін до проекту державної Програми розвитку сільських територій щодо включення в неї заходів із забезпечення сталого лісового менеджменту.

На сьогодні необхідно сформувавши список інвазійних чужорідних видів ЄС, які викликають занепокоєння, що має бути складений державами-членами, беручи до уваги оцінку ризику та наукові дані. Окремі види, заборонені в ЄС, заборонено імпортувати, купувати, використовувати, випускати або продавати. Крім того мають бути прийняті спеціальні заходи для вирішення питань, які виникають, для торговців, фермерів та власників тварин в перехідний період.

Адаптації до європейських вимог підлягає і національна система категорій територій, призначених для збереження біорізноманіття. Після запровадження запропонованих змін, класифікація природоохоронних територій України відповідатиме міжнародним європейським стандартам, що дозволить більш ефективно реалізувати сутнісні функції об'єктів природи.

Література:

1. Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation — December 2003.
2. Навколишнє середовище: нові дії ЄС для захисту біорізноманіття від проблемних інвазійних видів // http://darg.gov.ua/_navkolishnje_seredovishche_0_0_0_1359_1.html
3. Щодо затвердження Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації).

Наказ від 17.12.2012 № 659 // <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts>

4. Програма ENPI-FLEG — Improving Forest Law Enforcement and Governance in the European Neighborhood Policy East Countries and Russia — "Вдосконалення систем правозастосування і управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства і Росії".

5. Державна програма "Ліси України", затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 977 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2009-%D0%BF>

References:

1. Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation — December 2003.
2. The official site (2014), "Environment: new EU action to protect biodiversity from invasive species problem", available at: // http://darg.gov.ua/_navkolishnje_seredovishche_0_0_0_1359_1.html (Accessed 28 February 2014).
3. Ministry of Ecology and Nature Resources Usage (2012), "On approval of the baseline environmental adaptation of Ukraine's legislation to the European Union (Baseline approximation)", available at: // <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts> (Accessed 28 February 2014).
4. Program ENPI-FLEG (2012), "Improving Forest Law Enforcement and Governance in the European Neighborhood Policy East Countries and Russia", available at: // <http://econ.worldbank.org/external/default/main> (Accessed 28 February 2014).
5. Program (2009), "Forests of Ukraine", available at: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2009-%D0%BF> (Accessed 28 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 04.03.2014 р.

Я. І. Федан,

аспірант кафедри психології, педагогіки та соціального управління,
Національний університет "Львівська політехніка"

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ НЕПОВНОСПРАВНИХ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Y. Fedan,

Graduate student department of psychology, education and social management, national university "Lviv Polytechnic"

HUMANIZATION OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL NEEDS OF DISABLED PEOPLE IN UKRAINE: STATE MANAGEMENT ASPECT

У статті розглянуто процеси гуманізації освіти які є основою розвитку сучасної освітньої політики в Україні, здійснено огляд нормативно-правової бази щодо освіти неповносправних в Україні та визначено напрями гуманізації освіти неповносправних у контексті державного управління освітою.

The article deals with the processes of humanization of education which is the foundation of modern educational policy in Ukraine, by examination of normative — legal framework for education disabled in Ukraine and identifies areas humanizing education of persons with disabilities in the context of public administration education disabled.

Ключові слова: неповносправні, освіта неповносправних, державне управління.
Key words: disabled, disabled education, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, окреслюють пріоритетні завдання виховання висококультурної, інтелектуальної, творчої особистості, яка здатна забезпечити прогрес нації та вихід держави на рівень цивілізованих країн світу. Розв'язання цього завдання пов'язане із сучасним осмисленням морального виховання, пошуком таких моральних орієнтирів і норм, які б забезпечили повноцінне життя в усіх сферах людського буття, де важливим інструментом таких перетворень є освіта. Усвідомлення того, що в сучасному глобалізованому просторі шанс на успіх матимуть ті держави, у яких ефективно реалізується людський потенціал їх громадян, в тому числі і потенціал громадян із інвалідністю, яскраво кристалізуються ідеї гуманізації освіти. Гуманні цінності та відповідні їм норми є тим культурним кодом, який впливає на спрямованість і характер потреб, цілей, інтересів особистості, визначає повсякденну поведінку й регулює взаємини людей, забезпечує раціональність і людяність їхнього способу життя, а отже, життєздатність суспільства.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Гуманізації освіти присвячена велика кількість досліджень вітчизняних і закордонних учених: М.Н. Берулави, Е.В. Бондаревської, К. Роджерса й ін. Проблема гуманізації освіти при використанні інформаційних і комунікаційних технологій розробляється С.В. Панюковою, Е.С. Полат, Е.А. Ямбургом. У контексті розширення дискурсивних практик у відношенні процесів соціальної інклюзії та соціальної ексклюзії особистості проводяться дослідження зарубіжними авторами: П. Абрахамсон, Г. Рум, Г. Уайт, К. Філпс, А. Хаан, Ю. Хамалайнен, У. Хеллінкс та російськими авторами: М. Елютін, Ю. Зубок, М. Тихонова, Є. Ярська-Смирнова. Значний ряд публікацій вітчизняних авторів представляє поліморфізм підходів до аналізу особливостей трансформації державної соціальної політики в аспекті визнання прав і свобод кожної людини, створення громадянського суспільства, побудови соціальної держави: З. Голєнкова, І. Гусєв, Н. Калашников, І. Лапушанський, Т. Малєва, Г. Осадча, Ф. Шарков, В. Шахов. Підкреслюється необхідність реалізації антропоцентричної соціальної політики, посилення практик соціальної допомоги та підтримки

осіб з обмеженими можливостями, надання їм сприяння в ході інтеграції в суспільство. При цьому багато авторів звертають увагу на низький ступінь соціальної захищеності дітей і підлітків, особливо таких, що мають відхилення у розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є полягати у відображенні процесів гуманізації які відбуваються в контексті державного управління освіти та їхнього впливу на здобуття освіти неповносправних осіб, запропонувати напрямк гуманізації освіти відповідно до потреб неповносправних для рівноправного здобуття освіти кожного громадянина України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна у своєму розвитку орієнтується на європейську систему цінностей, у якій інтелект, освіта, професійний досвід, соціальна мобільність беззаперечно визнаються головними складовими національного багатства та основним ресурсом соціально-економічного розвитку.

Саме з цих позицій сформульовано завдання в Державній національній програмі "Освіта", в якій, зокрема, зазначено: "Гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи".

Принцип педагогічного гуманізму передбачає також повагу до прав і свобод дітей, які регулюються Конституцією України [2], правовими актами та нормами міжнародного права, зокрема Декларацією прав дитини, Конвенцією про права дитини, Всесвітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, тощо.

Із обранням Україною гуманістичного напрямку в розвитку освіти, значно посилилася увага до якості й доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами відповідно і дітей з неповносправністю. Продовжує формуватися і впроваджуватися нова культурна й освітня норма — створення умов для активної участі у житті суспільства для усіх громадян, включаючи людей фізично й інтелектуально неповносправних. Дані норми фіксує міжнародне за-

конодавство на рівні ООН, яке понад півстоліття обстоює права осіб з обмеженою життєдіяльністю.

Питання міжнародного регулювання прав дітей-інвалідів окреслено в ухваленій у 1989 році Конвенції ООН про права дитини. У 1991 р. Україна приєднавшись до країн, що ратифікували цю Конвенцію взяла цілковиту відповідальність щодо забезпечення всіх прав і свобод громадян з інвалідністю, їх повноцінного права на життя

Владою все більше уваги приділяється питанням організації навчання дітей з особливими освітніми потребами та інтеграції їх у дошкільні, загальноосвітні навчальні заклади. Інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України є одним із напрямів гуманізації всієї системи освіти та відповідає пріоритетам державного управління, що окреслені в Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті [3].

Важливим є підмітити, що починаючи з 2000 року в Україні активізувалася законотворча діяльність стосовно регламентації надання освітніх, медичних, соціальних послуг особам з обмеженими можливостями здоров'я, зокрема дітям, що засвідчує прийняття таких Законів, як: "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (2000 р.), "Про охорону дитинства" (2001 р.), "Про соціальні послуги" (2003 р.), "Про реабілітацію інвалідів в Україні" (2005 р.) [5; 6].

З метою приведення законодавства України в сфері соціального захисту інвалідів у відповідність до положень Конвенції ООН про права інвалідів Верховною Радою України прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів" [4], яким вносяться відповідні зміни до законів України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" та "Про реабілітацію інвалідів в Україні". Закон підписаний Президентом України та набув чинності з 1 січня 2012 року, крім окремих положень, які набрали чинності з 1 січня 2013 року.

Прийнятий закон впроваджує у вітчизняне законодавство визначення "дискримінація" за ознакою інвалідності, "універсальний дизайн" та "розумне пристосування". У новій редакції викладено поняття "інвалідність" та "інвалід" виходячи із соціальної, а не з медичної моделі інвалідності, де інвалід є особою з вродженими чи набутими стійкими розладами функцій організму, що потребує допомоги для здійснення повноцінної життєдіяльності, розвитку та інтеграції в суспільство.

В Україні розроблено Комплексну програму освіти та фахової підготовки інвалідів, спрямовану на створення сприятливих педагогічних, психологічних, соціально-економічних, медичних, організаційних та правових умов і гарантій для реалізації прав неповносправних на отримання освіти відповідно до інтелектуальних, психологічних та фізичних можливостей особистості.

В основу цього підходу покладено два принципи:

- не відривати дитину від сім'ї й суспільства, коли це можливо, і сприяти природному процесу її соціалізації;
- розробити й апробувати альтернативні моделі спеціальної освіти та надати можливість для батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку обирати форму і вид майбутньої освіти.

Згідно з демократичними та гуманістичними світовими стандартами, людство переходить до нової світоглядної парадигми — "єдине суспільство, яке включає людей з різноманітними проблемами". Сучасною світовою тенденцією є прагнення до деінституалізації та соціального інтегрування осіб з особливостями психофізичного розвитку. Формується нова культурна й освітня норма — повага до людей з інвалідністю.

Проте на даний час в Україні можливість навчатися особам з інвалідністю, як правило, є нижчою від решти населення, що визначається наступними чинниками:

- недостатність у нашому суспільстві милосердя по відношенню до неповносправних;
- нерозвиненість і непристосованість закладів освіти (за винятком спецзакладів) з урахуванням задоволення основних потреб інвалідів;
- низькою якістю чи відсутністю технічних засобів і пристосувань, необхідних для обслуговування, пересування і навчання інвалідів;
- нерозвиненість спеціальних навчальних програм для отримання якісної, особливо вищої освіти;
- наявністю перешкод в задоволенні морально-духовних потреб;

— низьким рівнем матеріального забезпечення і соціального обслуговування та їх недостатньою гнучкістю;

На вирішення цих та інших проблем спрямовані зусилля Уряду, а саме: планом заходів щодо створення безперешкодного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009—2015 роки центральним органом виконавчої влади, Раді міністрів АРК Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям визначено завдання забезпечити його виконання в межах асигнувань, передбачених у Державному бюджеті на відповідний рік та за рахунок інших джерел.

Разом з тим особлива увага звертається на необхідність розроблення та удосконалення будівельних норм щодо проектування житлових будинків, громадських будівель, споруд, у тому числі навчальних закладів.

Нові концептуальні засади суспільного устрою полягають у здатності розвиватися на основі толерантності, застосування дискримінації, поваги до людського різноманіття, рівності можливостей, солідарності та безпеки. Ці підходи зумовлені визначенням головної мети соціального розвитку — "створення суспільства для всіх", що забезпечує захист та повну інтеграцію в соціум всіх верств населення, в тому числі осіб з інвалідністю. В основу такої інтеграції покладено концепцію цілісного підходу, яка відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної людини [1].

Тому потрібно виокремити напрями гуманізації освіти щодо осіб з інвалідністю які можуть сприяти покращенню якості освіти та подоланні перешкод та труднощів у навчанні. Гуманізація системи освіти передбачає навчання дітей з особливими освітніми потребами за місцем їхнього проживання в спеціально створеному середовищі масового навчального закладу, пристосованого для навчання дітей з будь-якими потребами, що сприяє гармонійному розвитку кожної окремої дитини в залежності від її індивідуальних можливостей. Створення умов для такого навчання — складний процес, оскільки є багатовекторним і включає:

- створення соціально-психологічних умов для прийняття інвалідів в колектив.
- Матеріально-технічне оснащення навчального закладу, що повноцінно забезпечить навчально-виховний процес дітям з різними освітніми потребами;
- забезпечення архітектурної доступності приміщень навчального закладу для дітей з обмеженими фізичними можливостями;
- спеціальну підготовку педагогів до роботи в нових умовах та введення до штатного розпису навчального закладу додаткових одиниць асистентів педагогів і спеціалістів корекційно-компенсаційного спрямування;
- створення гнучкого робочого навчального плану, що передбачає організацію індивідуальної роботи з дитиною;
- забезпечення функціонування служб підтримки, ресурсних центрів, консультаційних служб для здійснення корекційно-реабілітаційних заходів, консультування учасників навчально-виховного процесу тощо.

У класах чи школах, де навчаються учні з різним рівнем розвитку та здібностей, педагоги мають підтримувати один одного у застосуванні найефективніших стратегій навчання. Якщо у школі створено доброзичливу та невимушену атмосферу і визнають унікальність кожного, як педагога так і учня та підтримують їх — це суттєво підвищує ефективність навчання. В цьому напрямі працює Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, яке на доручення Кабміну від 19.10.2010 р. № 62034/1/1-10 про відзначення Міжнародного дня інвалідів в Україні пропонує проводити у навчальних закладах "уроки доброти" на тему: "Дивіться на нас, як на рівних". Метою "уроків доброти" є привернення уваги суспільства до проблем інвалідів та формування позитивної громадської думки, толерантного ставлення до дітей — інвалідів, руйнування психологічних, фізичних, соціальних бар'єрів, які виключають або обмежують їх участь у повноцінній життєтворчій діяльності.

Такі заходи не повинні бути одноразовою дією, але довготривалим процесом який передбачає подолання стереотипних, інколи невірних уявлень про неповносправних учнів, створення позитивного, турботливого відношення яке є орієнтоване на взаємодопомогу. Цьому можуть слугувати предмет "Етика" та факультативні курси "Основи християнської етики", навчальні програми яких рекомендовано Міністерством освіти і науки України, де акцентується увага на головні християнські цінності як любов до Бога і ближнього, милосердя, добрості, терпіння, лагідність та ін.

Матеріально — технічне забезпечення навчальних закладів та їхнє оновлення, створення доступного середовища є не менш важливим напрямком гуманізації в контексті здобуття освіти інвалідами, тому що специфіка навчання неповносправних відрізняється від навчання звичайних учнів і потребує додаткових засобів для пристосування у навчанні. Слабочуючі учні можуть використовувати такі технічні засоби навчання для сприйняття інформації, як навушники для учнів та мікрофони для викладачів. Для слабозрячих дітей потрібно розробляти навчальну літературу відповідно до їхніх потреб: підручники із збільшеним шрифтом, чи підручники зі шрифтом Брайля. Зокрема, як обіцяє міністр освіти Дмитро Табачник "...підручники для найменших будемо обов'язково друкувати шрифтом Брайля... це вкрай потрібно для дітей з вадами зору. Ці діти "рвуться" до освіти, можливо, більше, ніж інші. Коли бачиш, що діти через дві лупи читають, то просто "серце кров'ю обливається". Такі посібники могли б допомогти діткам у навчанні та мінімізувати зусилля при вивченні навчального матеріалу. В межах інклюзивних класів вводиться посада сурдоперекладачів, які забезпечують спілкування учнів не тільки в межах навчального закладу, а й у повсякденному спілкуванні. Це в свою чергу зрівнює умови здобуття знань між неповносправними та іншими дітьми.

Створення доступного середовища передбачає доступність у користуванні приміщеннями всіма категоріями. Сюди можна віднести побудову пандусів, збільшення дверних проходів, встановлення ліфтів, тощо. Для такого простору характерним є нескладне планування приміщення з мінімальною кількістю поворотів та просте розміщення навчальних класів. Враховуючи економічні можливості держави щодо реконструкції навчальних закладів доцільним буде на перших етапах становлення навчання інвалідів у ЗНЗ створити мінімальні умови для навчання, зокрема переобладнати перший поверх навчального приміщення для цієї категорії учнів та навчальний розклад укласти так згідно з яким шкільні дисципліни викладатимуться в переобладнаній частині приміщення.

В Україні вже практично прийнятий повний комплекс нових будівельних норм і правил (так званих ДБНів), які зобов'язують абсолютну всі житлові та громадські приміщення, в т.ч. і навчальні заклади, робити доступними для інвалідів. На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 29.07.09 № 784 "Про затвердження Плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009 — 2015 роки "Безбар'єрна Україна" [7]. Інститутом інноваційних технологій і змісту Міністерства освіти і науки України спільно з Київським національним університетом будівництва і архітектури розроблено програму навчальної дисципліни "Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями" для використання її в навчальному процесі з підготовки (перепідготовки) фахівців за напрямками "Архітектура" та "Будівництво". Деякі елементи нормативно-правової бази ще потребують конкретизації, особливо в частині засобів контролю та регулювання відповідальності за дотриманням цих вимог, однак загалом на теоретичному та правовому рівнях уже є база для забезпечення доступності.

Перешкодою для здобуття людиною освіти можуть бути тільки психічні порушення та серйозні порушення інтелекту, що не дозволяють навчатися спільно із здоровими людьми. Таких людей слід переорієнтувати на вже існуючі спеціалізовані навчальні заклади. Труднощі, пов'язані із скрутою при пересуванні, не повинні впливати для відмови у навчанні.

Дані напрями гуманізації стимулюють освітні установи до прийняття відповідних заходів щодо учнів з інвалідністю для надання їм можливості реалізувати свій особистий потенціал за допомогою участі в освіті та навчанні на тій же основі що й здорові учні та захисту від дискримінації.

Отже, одним з важливих напрямків сучасної освітньої державної політики України є гуманістичний розвиток системи освіти, орієнтований на нові потреби суспільства. Вироблення нової системи цінностей в учнів та нових етичних відносин між учнем і викладачем є необхідними умовами цього розвитку.

Визначення пріоритетних завдань стосовно покращення умов щодо забезпечення навчання інвалідів у державному управлінні є необхідним напрямом, який визначає рівень гуманності освітньої політики неповносправних.

Нормативно-правова база щодо освіти інвалідів удосконалюється і набуває гуманних ознак, частково реалізовується в Україні через соціально-економічні фактори. У законодавстві України наявне протиріччя між задекларованим правом на рівний доступ до всіх ланок освіти для всіх дітей та недостатньо надану можливість його реалізувати дітям та родинам дітей з порушеннями психофізичного розвитку через відсутність офіційного визнання інклюзивної форми надання освіти. Відсутні чітко виписані механізми впровадження інклюзії, а заходи, передбачені в окремих документах, не мають під собою достатнього законодавчого підґрунтя. Практично відсутня у чинному правовому полі підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів для роботи в умовах інклюзивного навчання.

Запропоновані напрями гуманізації стимулюють освітні установи до прийняття відповідних заходів щодо учнів з інвалідністю для надання їм можливості реалізувати свій особистий потенціал за допомогою участі в процесі навчання на тій же основі що й здорові учні та захисту від дискримінації.

Література:

1. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна — США) / Беланова Р. А. — К.: Центр практичної філософії, 2001. — 216 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верховною Радою 28.06.1996 № 254к/96-ВР]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у 21 столітті / [Програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти]. — Київ, Міжн. Фонд (Відродження), 2001. — С. 2—4.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верховною Радою України 22.12.2011 № 4213-VI]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4213-17>
5. Про реабілітацію інвалідів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верхов. Радою України від 06.10.2005 № 2961-IV]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верховною Радою України 05.10.2000 № 2017-III]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
7. Про затвердження Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]: наказ [видано МОН України 06.12.2010 р. № 1205]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10?test=HtkMfW9q574d.ldsZiDBab7YHI43Ms80msh8Ie6>

References:

1. Bielanova, R. A. (2001), Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia osvity v klasychnykh universytetakh (Ukraina — SShA) [Humanization and liberalization of education in classical universities (Ukraine — USA)], Tsentr praktychnoi filosofii, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 28 June 1996).
3. Prohrama pidtrymky vyroblennia stratehii reformuvannia osvity (2001), "National Doctrine of Education Development in Ukraine in the 21st Century", Mizhn. Fond (Vidrodzhennia), Kyiv, Ukraine.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On amending some laws of Ukraine on Disability Rights", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4213-17> (Accessed 22 December 2011).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On the Rehabilitation of the Disabled in Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (Accessed 06 October 2005).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On state social standards and state social security", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (Accessed 05 October 2000).
7. Ministerstvo Osvity I Nauky Ukrainy (2010), "Resolution Ministerstvo Osvity I Nauky Ukrainy "On approval standards staff of secondary schools", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10> (Accessed 06 December 2010).

Стаття надійшла до редакції 03.02.2014 р.

УДК 351.85

В. В. Панченко,
здобувач, Академія муніципального управління

ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФІНАНСУВАННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА ПРАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ КОШТІВ НА ЇЇ РОЗВИТОК У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

V. Panchenko,
Competitor Academy of Municipal Management

EXPERIENCE OF STATE FINANCING POLICY CULTURE AND PRACTICE OF ATTRACTING EXTRA-BUDGETARY FUNDS FOR ITS DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF EUROPE

Системний аналіз європейських підходів до державної економічної підтримки культури і мистецтва засвідчив, що фінансування у сфері культури здійснюється декількома каналами: у формі прямого фінансування; за допомогою загальних і цільових трансфертів у субнаціональні бюджети; на основі спільної участі органів влади різного рівня у фінансуванні; через незалежні посередницькі структури; з використанням механізмів партнерства на основі змішаного державно-приватного фінансування. Проте сьогодні для успішного розвитку галузей культури все частіше державне управління європейських держав відображає тенденцію до пошуку та залучення альтернативних джерел фінансування (спонсорства (корпоративного, приватного), меценатства, фандрейзингу, співпраці бізнесу та культури, партнерської участі посередницьких організацій, фондів, асоціацій, культурних індустрій, грантів, коштів від продажу лотерей, податкових відрахувань та ін.).

Systems analysis of European approaches to government economic Arts and Culture showed that funding in culture by several channels: through direct funding, with the help of general and targeted transfers to sub-national budgets, based on the joint participation of the levels of government funding, through independent intermediaries, using the mechanisms of partnership based on a mixed public-private financing. But today, for the successful development of cultural industries increasingly governance of European countries reflects the tendency to seek and attract alternative sources of funding (sponsorship (corporate and private), philanthropy, fundraising, business cooperation and cultural partnership with intermediary organizations, foundations, associations and cultural industries grants, funds from the sale of lottery tax deductions, etc.).

Ключові слова: державна політика, фінансування сфери культури, залучення позабюджетних коштів, держави Європи.

Key words: Government policy, funding of culture, attracting extra-budgetary funds, the state of Europe.

ВСТУП

Дослідження та впровадження прогресивного європейського досвіду державного управління у вітчизняну сферу культури, налагодження та зміцнення культурних, комунікаційних зв'язків України з міжнародними інституціями повинні стати стратегічно важливими завданнями та головною умовою подальшої інтеграції у європейську спільноту. А питання утвердження національної ідентичності, збереження культурної спадщини та забезпечення міжкультурного діалогу мають набути першочергового значення в цивілізаційному розвитку.

Науковці І. Абанкіна, О. Беннет, А. Брандт-Грау, А. Вербанова, Д. Губнер, М. Дарем, К. Демке, Ф. Діташмайр, С. Драгоєвич, Н. Кан, В. Качмарек, З. Краснодембський, А. Лайдон, Д. Лідстоун, С. Ліндсі, Ч. Лендрі, Д. Мур, С. Ніколов, Ж. Рюс, Дж. Сторі, А. Узелач, Р. Флоріда, І. Хангельдієва, М. Хелмінська, Б. Цветіанін розкривають сучасні тенденції розвитку сфери культури на наднаціональному, національному та регіональному рівнях та європейські підходи до державної підтримки сфери культури та її розвитку в сучасному європейському культурному просторі.

У зв'язку з тим, що існують суттєві відмінності у системі державного управління у сфері культури в європейських країнах, ризняться також і підходи до її фінан-

сування. Власне, наявність таких відмінностей і зумовлює потребу дослідження досвіду державної політики фінансування сфери культури та практики залучення позабюджетних коштів на її розвиток у державах Європи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданнями статті є:

— провести системний аналіз європейських підходів до державної економічної підтримки культури і мистецтва;

— визначити тенденції до пошуку та залучення альтернативних джерел фінансування в європейських державах.

РЕЗУЛЬТАТИ

Бюджетне фінансування сфери культури європейських держав залишається однією з головних форм підтримки галузі. Проте видатки на ці потреби в бюджетах країн становлять порівняно невелику частку — від 0,5 до 4,8%. Модель державного фінансування культури складається в кожній країні на основі вибору методів, форм і механізмів фінансової політики. На її формування значний вплив мають такі чинники, як традиційні, національні, культурні переваги, а також розвиток добродійності, спонсорства та меценатства. Си-

стема фінансування культури і мистецтв визначається ступенем централізації державного управління й характером міжбюджетних відносин. В унітарних державах, наприклад, у Швеції, основну роль продовжує відігравати центральний бюджет, тоді як у федеративній Німеччині його економічні функції в основному обмежуються субсидуванням ефірного мовлення та зарубіжних культурних заходів.

У країнах Європи державне фінансування сфери культури відбувається за двома моделями: "європейською" та "британською". Детально розглянемо, в який спосіб відбувається підтримка сфери культури й мистецтв з державного бюджету в деяких країнах Європи за європейською моделлю фінансування культури, зазначивши при цьому, що така підтримка є багатоканальною.

Пряме фінансування організації культури здійснюється у всіх країнах, але найбільша частка припадає на бюджети європейських унітарних держав. Реалізація відбувається у формі повного фінансування поточних витрат і капіталовкладень, спеціальних цільових трансфертів, а також у вигляді грантів. Проте від старого методу державної підтримки культури — повного прямого фінансування — в більшості країн вже відмовилися. Такий спосіб субсидування затверджено лише для деяких національних музеїв, архівів, бібліотек або для підтримки національного ефірного мовлення. Однак спеціальні цільові трансферти, зазвичай, використовуються під час реалізації національних програм розвитку культури. Так, у Франції в першій половині 80-х рр. ХХ ст. у рамках програми модернізації комерційних галузей культури міністерством культури була створена спеціальна "бюджетна лінія" для фінансування зйомки короткометражних фільмів, танцювального і циркового мистецтва, образотворчого мистецтва, промислового дизайну, фотографії [1].

Іншою більш поширеною формою прямої державної підтримки є гранти [1], які виплачуються як організаціям, так і окремим працівникам культури. У кожній країні умови їх надання істотно відрізняються. Розмаїття грантів вирізняє шведську систему фінансування культури та мистецтв. Тут організації культури можуть претендувати на договірний грант (його розмір визначається угодою, що укладається на рік між державними органами і відповідною організацією культури), грант, що виплачується за результатами праці відповідно до норм субсидування, пропорційно до обсягу товарів і послуг, або ж на так званий базисний (формульний) грант. Останній повинен покрити певну частку (як правило, 55%) нормативних витрат, затверджених для кожної категорії установ культури (театрів, оркестрів, регіональних музеїв і бібліотек). Наприклад, у Швеції особливе значення надається індивідуальним грантам для забезпечення "економічної стабільності" творчості. До них відносяться безстрокові почесні гранти видатним діячам культури; гранти у формі гарантованого доходу, що присуджуються видатним письменникам; п'ятирічні гранти молодим письменникам; гранти, що дають авторам право на отримання доходу за користування їх творами в публічних бібліотеках. Для шведської системи грантів характерна спрощена процедура їх надання та повна свобода реципієнтів (організацій або індивідуальних одержувачів) у їх використанні. У багатьох країнах уряди надають гранти на умовах строкового фінансування. У Європі цей механізм вперше застосували у Великобританії, а потім і в континентальних країнах. Такі гранти не тільки сприяють оптимізації фінансового стану організацій культури, але й допомагають їм адаптуватися до ринкового середовища, привертаючи недержавні фінансові джерела та розвиваючи комерційну діяльність.

Важливим способом державної економічної політики підтримки сфери культури є залучення загальних і цільових трансфертів у субнаціональні бюджети [1]. Загальний трансферт відрізняється від цільового тим, що не зв'язує реципієнта умовами витрачання, фактично безпосередньо збільшуючи його бюджетні доходи.

Цільові ж трансферти надаються для покриття конкретних статей витрат, нерідко на умовах строкового фінансування. Так, у Норвегії з 1986 р. муніципалітети отримують від уряду блокові гранти на фінансування галузей охорони здоров'я, освіти та культури.

Ще одним, не менш важливим, є спосіб підтримки культури на основі спільної участі у фінансуванні органів влади різного рівня (з центральних і територіальних бюджетів) [1]. Така підтримка здійснюється в рамках програм соціально-економічного розвитку (регіонального розвитку, збільшення зайнятості, допомоги малому бізнесу, реконструкції міської господарської інфраструктури, професійного навчання та перепідготовки кадрів), а також для субсидування окремих організацій культури та інвестиційних проектів. Наприклад, муніципалітетам Данії з 1983 р. виділяється блоковий грант на фінансування бібліотек; кошти розподіляються між місцевими бюджетами пропорційно до кількості населення. У Франції щорічно укладаються тристоронні угоди між центром, регіонами і територіями для спільного фінансування культури.

Підтримка культури в деяких країнах Європи здійснюється на основі розподілу субсидій через незалежні посередницькі (недержавні) структури [2] (добровільні фонди, суспільні інститути культури, асоціації творчих працівників). Особливо активно вона застосовується в Німеччині, Великобританії та Франції. Фінансування сфери культури на основі партнерської участі держави і корпоративних спонсорів в Європі стає все більш помітною формою субсидування, що сприяє значному залученню коштів із приватного сектора.

У багатьох країнах разом з бюджетним набуло поширення державне фінансування з позабюджетних фондів, заснування яких виправдовується "особливими потребами" галузей культури і "національними інтересами" [2]. Традиційним джерелом коштів для таких фондів (наприклад, у Ірландії, Норвегії і Фінляндії) стали надходження від національних лотерей, лото, спортивних тоталізаторів.

У Європі кіномистецтво стало однією з перших галузей культури, для фінансування якої створили спеціальні фонди. Ресурси кінофондів формувалися за рахунок надходжень з центрального бюджету, а також спеціальних податків на радіо і телевізійні компанії, на кінопрокат та ін. У 80-ті роки минулого століття у багатьох країнах Європи було створено фонди для підтримки аудіо- та відеовиробників.

Поряд з європейською моделлю вирізняють також британську модель фінансування культури. Власне, у Великобританії використовують механізми партнерства на основі змішаного державно-приватного фінансування [3]. Орієнтовно участь держави в діяльності організації культури Великобританії складає найменше — 30%, найбільше — 80%; в середньому — 40—50% річного бюджету організації культури. Ще 40—50% бюджету організації складають самостійно зароблені кошти (квитки, членство, послуги та ін.). Зароблені в результаті фандрейзингу ресурси складають не більше 10 % бюджету.

У Великобританії частка державного фінансування культури не є визначальною. Але оскільки вона становить не менше 30% від фінансування культури, існують спеціальні органи державної влади, які регулюють діяльність культурних організацій. Основна фінансова підтримка культури державою здійснюється через Раду мистецтв. Рада мистецтв діє від імені держави і одержує кошти для підтримки організацій культури від Департаменту культури, медіа і спорту уряду Великобританії; врешті, це напівавтономний незалежний орган (майже третина Ради формується з представників мистецького середовища), і уряд не втручається у її роботу.

Близько 80% загального бюджету Ради мистецтв спрямовується на фінансування національних культурних інституцій та культурних організацій. При цьому Рада мистецтв з цими організаціями укладає контракт

строком на 3 роки, що дозволяє здійснювати довгострокове планування спільної діяльності та оцінку її ефективності. Близько 17% витрат бюджету (58 млн фунтів на рік) складає Відкритий фонд, створений для підтримки проектів. Будь-яка організація культури може подати заявку на отримання гранту з цього фонду, який надається у трьох номінаціях: діячі культури; організації культури; гастролі. Основна роль цього фонду — це підтримка інновацій. Обов'язковою умовою є наявність у заявників партнерського співфінансування в розмірі не менше 10% від загального бюджету проекту. Рада мистецтв здійснює художню експертизу проектів за такими критеріями: мистецька якість та цінність; фінансова та управлінська ефективність [3].

Уряд Австрії розглядає культуру та культурну спадщину як важливий ресурс економіки й розвитку. Державне субсидування культурних організацій Австрії складає від 75 до 100%. Державне фінансування сфери культури Австрії здійснюється на трьох рівнях: федеральному, регіональному і муніципальному. На федеральному рівні фінансування має декілька каналів: Міністерство науки, освіти і культури, Міністерство закордонних справ, Федеральна Канцелярія. Всі федеральні кошти на культуру знаходяться у віданні Відділу культури (8 структурних підрозділів), який після реформи 1997 р. підпорядкований Федеральній Канцелярії. Фінансування здійснюється за відповідними напрямками: образотворче мистецтво, архітектура, дизайн, індустрія моди, виконавські мистецтва, музика, кінематограф, медіа-арт, література, фотографія, міжнародні культурні проекти, на основі заяв, які надходять щорічно до структурних підрозділів Відділу культури Канцелярії [4].

У порівнянні із Великобританією, в Австрії не має традицій фандрейзингу, бо досвід Австрії засвідчує державну модель патерналістської підтримки сфери культури.

Особливості формування доходів у сфері культури обумовлюють специфіку її оподаткування. Розглянемо, як застосовуються специфічні податкові та інші параксальні джерела фінансування на прикладі окремих європейських держав [1]. Одним із специфічних податків, який почасти утримують з організацій, є ліцензійна плата за радіо і телебачення. Кошти, що поступають від збору цього податку, використовуються, насамперед, для власного розвитку організацій ефірного мовлення. Але в деяких країнах, окрім звичайної ліцензійної плати, введена надбавка. В Австрії вона має назву "культуршилінг" і надходження від неї спрямовуються на субсидування дотаційних галузей культури, покриваючи 15% сукупних державних витрат на мистецтво і 25% — на культуру. У Франції та в країнах Північної Європи існує специфічний податок розміром в 1% від вартості будівництва державних установ, кошти від якого спрямовуються на придбання творів образотворчого мистецтва. Загалом Франція найактивніше використовує спеціальні податки — там стягується, наприклад, податок за торгівлю книгами (поступає в розпорядження Національного центру літератури), податок з доходів нових телевізійних каналів, зокрема кабельного і супутникового телебачення спрямовується на субсидування виробництва кіно-, аудіо- і відеопродукції. Утримується також податок за показ спектаклів.

Запровадження податкових пільг для творчих працівників сприяють покращенню їх матеріального стану. Наприклад, в Ірландії вже понад 35 років усі творчі працівники звільнені від оподаткування прибутків, хоча центральний бюджет щорічно на цьому втрачає значні суми надходжень. У Франції аналогічна пільга стосується лише художників та скульпторів. У Фінляндії не обкладаються податком на прибуток державні гранти, які отримують письменники та інші діячі культури. З метою пом'якшення податкового процесу працівникам творчих професій, які не мають постійного заробітку, в більшості країн Європи дозволяється при оподаткуванні розподіляти отриманий авторський гонорар впродовж декількох років (у Франції, наприклад, на п'ять років, у Фінляндії — на три роки) [1].

Найпоширенішою податковою пільгою для організацій і підприємств культури є звільнення від податків на товари та послуги, що виробляються в цій сфері, або ж зниження податку на додану вартість (далі — ПДВ) і ставки податку на продаж. У 80-ті роки в Ірландії було скасовано ПДВ на книжки, в Італії — знижено до 2% (періодичні видання були повністю звільнені від оподаткування), в Німеччині — до 7%, у Франції — до 5,5%, в Іспанії — до 6%. У Бельгії ПДВ на предмети мистецтва знижено з 19 до 6%. В Італії найнижчий рівень ПДВ був встановлений для виконання реставраційних робіт, спрямованих на збереження культурної спадщини [1].

Для заохочення молодих талантів було ухвалено рішення про пріоритетне субсидування проектів, представлених талановитими молодими музикантами і художниками, молодіжними оркестрами і хорами.

Із 2005 р. нова бюджетна політика торкнулася й фінансування культури. Наприклад, основною формою фінансової підтримки культури і мистецтв в Нідерландах стали не річні, як раніше, а чотирирічні одноразові або блокові субсидії установам культури. Вони розподіляються на конкурсній основі й надавалися відразу на чотири роки. Така форма субсидування надала більше свободи установам культури в реалізації їх художньої та комерційної політики [1; 2].

Одними з основних інструментів регулювання ринку культурних індустрій та підтримки культури у більшості європейських країн є інструменти, що сприяють створенню сприятливих фінансових умов розвитку культурних індустрій, або інструменти фінансової підтримки. Згідно з європейським підходом, культурна продукція визнана особливим економічним товаром, який вимагає особливого ставлення. Це, зокрема, відбивається в політиці ставок ПДВ на культурну продукцію. Скажімо, в Бельгії за середньої ставки ПДВ в обсязі 21% найнижча ставка 6% застосовується для більшості культурних продуктів (журнали, книжки, оригінальні твори образотворчого мистецтва) та послуги (квитки на мистецькі заходи, авторські права). Окрім того, від сплати податку звільнено окремі види діяльності, пов'язаної з розвитком культури. У Латвії за середньої ставки ПДВ 18% нульова ставка застосовується до бібліотечних послуг, театральних вистав і демонстрації кінофільмів, церковних вистав, концертів, художніх виставок для дітей, освітньої та наукової літератури, першого видання творів латиської літератури, а також видань для дітей, що друкуються в Латвії. В Естонії за середньої ставки ПДВ 18% ставку на книжки знижено з 1998 р. до 5% [5, с. 32].

Отже, проаналізувавши досвід окремих держав Європи щодо державної підтримки культури і мистецтв, можна стверджувати, що воно здійснюється декількома каналами: у формі прямого фінансування; за допомогою загальних і цільових трансфертів у субнаціональній бюджеті; на основі спільної участі органів влади різного рівня у фінансуванні; через незалежні посередницькі структури; з використанням механізмів партнерства, на основі змішаного державно-приватного фінансування. Проте сьогодні все частіше політика європейських держав у сфері культури відображає тенденцію до пошуку та залучення альтернативних джерел фінансування для успішного розвитку культурної галузі.

З цього приводу важливим для державного управління у сфері культури України буде європейський досвід щодо залучення спонсорської допомоги в культурну сферу. Так, у свій час Роберт Брінклі (Надзвичайний і Повноважний посол Великобританії в Україні) зауважив, що британський досвід мистецького менеджменту, звичайно, не є панацеєю: як і будь-який інший досвід, він має і свої здобутки, і свої прорахунки. Але світова слава британських митців та британського мистецтва є яскравим свідченням того, що подолати в британській системі, все-таки, менше, ніж позитивних аспектів. На превеликий жаль, підкреслив він, сьогодні рівень присутності українського мистецтва на міжнародній арені аж ніяк не відпо-

відає тому величезному творчому потенціалу, яким володіє Україна. Нашим спільним бажанням є виправити таку прикру несправедливість. Саме через відсутність належної уваги з боку держави до потреб і проблем культури, її недостатньої фінансово-економічної підтримки, через відсутність законодавчого врегулювання політики благодійництва у сфері культури виникає потреба у розгляді європейських підходів до державної підтримки сфери культури, залучення додаткових альтернативних джерел фінансування, та найголовніше — налагодження партнерства держави з неурядовими організаціями, фондами, бізнес-структурами.

Французька модель державного управління у сфері культури передбачає державний патронаж галузі, а Міністерство культури, у свою чергу, сприяє у заохоченні та стимулюванні корпоративної та приватної підтримки культури, нагороджуючи приватних та корпоративних спонсорів престижними державними відзнаками та наданням податкових пільг [2].

Таким чином, корпоративне спонсорство у Франції розвивається як професійна діяльність, яка має чітко визначені цілі та завдання. Надаючи спонсорську допомогу, організації формують власний імідж у суспільстві. Крім того, спонсорська діяльність організації повинна відображати тенденції загальноєвропейської і міжнародної співпраці.

Показовим для України є також досвід державної підтримки французького театрального мистецтва. Понад 80% фінансування як державних, так і недержавних театрів забезпечує держава. Власне держава через свої регіональні культурні центри, які функціонують у кожному районі (департаменті), щедро фінансує театри — державні, приватні, муніципальні, пайові та інші, незалежно від форм власності. Різновиди мистецтва, які створюють високі зразки художньої культури, стають гордістю та надбанням нації, формують і примножують національну культуру — класична музика і балет, драматичне та інші види сценічного мистецтва, визначають ступінь інтелектуального, естетичного, світоглядного розвитку нації [2].

Дбає про свої театри і Великобританія. Розподіл коштів з державного бюджету на утримання та розвиток художньої культури здійснює Рада мистецтв Великобританії при Департаменті культури, засобів масової інформації і спорту країни. Найбільшу частку державних асигнувань англійці спрямовують на розвиток музичних і драматичних театрів (дбаючи при цьому і про виділення коштів на розвиток образотворчого мистецтва, літератури, проведення фестивалів, на будівництво споруд культурного призначення, художню освіту, роботу творчих товариств і асоціацій тощо). Дотації Ради мистецтв надаються державним організаціям — Королівській опері, Національному театрові та некомерційним професійним оперним, балетним, драматичним трупам і оркестрам. Постійну допомогу Рада мистецтв Великобританії, а також Ради мистецтв Шотландії та Уельсу одержують майже всі творчі мистецькі установи, якщо вони завчасно з обґрунтованим кошторисом звернулися до Ради мистецтв. Кожного року Рада мистецтв Великої Британії розглядає понад 1500 подань на щорічну державну дотацію на розвиток художнього мистецтва. Шотландська рада мистецтв традиційно щорічно надає половину своєї державної дотації Единбурзькому міжнародному театро-музичному фестивалю [3].

З огляду на запровадження інноваційної діяльності австрійськими закладами культури, важливим для України має стати також досвід державного забезпечення модернізації бібліотечного та музейного сектору культури Австрії. Практика діяльності Федеральної Національної бібліотеки та Дитячого музею "ZOOM" пропонує важливий досвід для України щодо залучення додаткових ресурсів для власного розвитку та популяризації національних надбань культури [4].

Окремі європейські держави поширюють практику діяльності культурних індустрій, які відіграють важливу роль у місцевому економічному зростанні, створенні

робочих місць, залученні додаткових інвестицій для подальшого розвитку культури, її популяризації теренами країни та на міжнародному рівні.

У міжнародному масштабі творчі індустрії відкривають нові можливості економічного розвитку, підвищують конкурентоздатність країни, що є ефективним антикризовим засобом. Крім того, творчі індустрії сприяють інтеграції країни у світову економіку. На національному рівні творчі індустрії допомагають вирішувати економічні та соціальні проблеми шляхом: створення ситуації затребуваності творчої праці; пошуку нових джерел фінансування для традиційних підприємств культури; розвитку послуг із надання ексклюзивних наукових розробок (архітектурних робіт, індивідуальних наукових досліджень); надання нового статусу підприємствам із виконання унікальних робіт (дизайну й оформлення приміщень, фоторобіт); розвитку інфраструктури туризму, розваг і відпочинку; підтримки традиційних ремесел; впровадження наукових розробок і продукції інтелектуальної праці у сфері, яка раніше була далекою від творчості (обслуговування, громадське харчування); створення мережі дрібних підприємств (книжкових, сувенірних магазинів, інтернет-клубів, невеликих художніх галерей, кафе, ресторанів) [5]. Напротивагу європейським державам діяльність культурних індустрій в Україні потребує законодавчого врегулювання та створення сприятливих умов для їх розвитку. Слушною буде думка щодо напрацювання концепції розвитку творчої індустрії як інноваційного напрямку діяльності галузі культури.

Доречним для України буде також досвід державного управління європейських держав щодо розвитку музичної індустрії та організації фестивалів. Країни з високою часткою місцевих компаній на музичному ринку такі, як Великобританія, Ірландія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Франція та Італія, керуються не лише міркуваннями державного управління щодо покращення якості життя населення, а прагматичними економічними аргументами, адже культурні індустрії, зокрема, музична, вирізняється значними доходами й високим рівнем приватного підприємництва та зайнятості. Наприклад, у Великобританії частка незалежного музичного сектору становить 25% музичного ринку, що вказує на можливість досягнення вражаючих результатів навіть за обмежених промоційних і дистрибуційних ресурсів. На державному рівні в Україні ще повністю не усвідомлено значення діяльності місцевих та національних культурних індустрій для розвитку національної культури та виробництва конкурентоздатного культурного продукту. Зокрема місто Львів вже багато років "експортує" своїх музикантів до столиці, не усвідомлюючи економічного потенціалу зосередження у Львові інфраструктури музичної індустрії та розвитку фестивального руху. У свою чергу, досвід багатьох європейських держав підтверджує високу ефективність організації фестивалів для пошуків економіки місцевих громад. Наприклад, поміж 95-ти великих фестивалів культури в Ірландії 25% становлять музичні фестивалі, 2% — танцювальні, 14% — вуличні паради, 7% — літературні заходи, 4% — театральні, 3% — візуального мистецтва, ірландської мови та заходи, присвячені іншим видам мистецтв [1].

Таким чином, досвід державного управління західних держав щодо благодійності, стимулювання діяльності посередницьких організацій у сфері культури (на прикладі Австрії, Франції, Великобританії) засвідчує, що їх внесок у розвиток відносин між культурою і комерційним сектором є доволі значним. Партнерська діяльність у сфері культури є новим інструментом інституційної комунікації та зв'язків з громадськістю. Спочатку організації бізнесу обмежувалися створенням власних художніх колекцій. Але поступово вони почали розширювати власну діяльність, віддаючи перевагу традиційним сферам спонсорства в галузі культури.

Крім того, певний інтерес з досвіду Франції для України представляє "революційна" податкова реформа

2003 р., яка встановила 13 видів податків і 47 видів пільг, поміж яких, податкові пільги для французьких компаній і корпоративних фондів на розвиток культури, кіноіндустрії та ін. Сьогодні саме Франція має найбільш сприятливий в Європі податковий клімат для корпоративних спонсорів і меценатів. Французька модель або окремі її компоненти могли б лягти в основу податкової реформи в Україні, в будь-якому разі вони, безумовно, гідні пильного вивчення й аналізу при розробленні українського законодавства в цій галузі.

Не менш важливим для України є досвід Німеччини щодо співпраці держави з мережею різноманітних неурядових організацій у сфері культури як на рівні федеральних земель, так і на місцевому рівні з метою реалізації програм культурного розвитку та отримання спонсорської підтримки культурних установ. У Німеччині вже давно усвідомили, що культура є дотичною до економіки, прибутку та має вагомим практичне значення як для бізнес-структур, які безпосередньо спрямовують інвестиції на розвиток культурних інституцій, організації мистецьких акцій, так і для самої сфери культури. Саме через підтримку культурної сфери формується імідж бізнес-структур. Крім того, широкий спектр державних і приватних фондів Німеччини відіграє важливу роль при наданні грантів та премій у сфері культури та мистецтв, що є індивідуальними інструментами підтримки митців.

Із вступом до ЄС польська культура отримала значні можливості для власного розвитку в рамках спільного культурного простору та участі у європейському міжкультурному діалозі. Структурні фонди Європейського Союзу стали важливим інструментом фінансування регіональної політики Польщі зокрема, її культурної інфраструктури, культурної спадщини, туризму, сакральної архітектури, організації виставок, фестивалів та інших культурних заходів. Свідченням цього є ухвалення програми фінансування польської культури через фундації ЄС на 2007—2013 рр. [6].

Стосовно фінансування української культурної сфери, то "Основами законодавства про культуру в Україні" було передбачено, що фінансування культури з урядових і приватних джерел має становити щонайменше 8% ВВП. Однак цієї нереалістичної цифри не вдалося досягти жодного разу; з середини 1990-х рр. обсяг державного фінансування культури коливався на рівні 0,45—0,78% ВВП.

Втім, новоухвалений Закон України "Про культуру" не передбачає зазначеної норми державного фінансування сфери культури, а декларує, що витратами на утримання закладів культури є: кошти державного та місцевих бюджетів; кошти, які надходять від господарської діяльності, надання платних послуг; гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних; інші не заборонені законодавством джерела. Крім того, заклади культури загальнодержавного та місцевого рівня базової мережі залежно від форми власності утримуються або отримують фінансову підтримку відповідно за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, інших місцевих бюджетів, а також коштів установ, організацій, громадян та їх об'єднань. Приватні заклади культури фінансуються їх засновниками. У сферу культури України можна залучати додаткову фінансову підтримку. Для цього держава створює сприятливий режим оподаткування фізичних та юридичних особам, які спрямовують свої кошти на розвиток культури. Механізм податкового заохочення підтримки діяльності у сфері культури визначається податковим законодавством України [7].

ВИСНОВКИ

У кожній країні формується своя модель державного фінансування культури і мистецтв, ідентична національній системі міжбюджетних відносин і традиційним напрямкам державної підтримки цієї сфери. Крім того, не

всім країнам властиві однакові методи фінансового забезпечення сфери культури. Проте ставлення всіх країн до культури як до важливого чинника не лише духовного, але і економічного прогресу суспільства є однозначним. При всьому різноманітті її галузей та відмінностей, сфера культури і мистецтв розглядається як єдиний важливий сектор національної економіки, розвиток якого вимагає від держави комплексних заходів підтримки.

Література:

1. Абанкина И. Финансирование культуры в европейских странах: обзор подходов и методов [Электронный ресурс] / И. Абанкина. — Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?article=1102&numid=25>
2. Бакальчук В. Зарубіжний досвід залучення позабюджетних коштів на розвиток культури. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст] / В. Бакальчук, О. Кузьмук // К.: НІСД, 2008. — С. 262—268.
3. Аллахвердиева Н. Модели и практики спонсорства и фандрайзинга в Великобритании [Электронный ресурс] / Л. Кузовникова, И. Лаврухина, В. Сорокин, Г. Фирсов, 2006. — Режим доступа: <http://www.cpolicy.ru/issledovania.html/fundraising.html/gb.html>
4. Золотова Л. Модели и практики спонсорства и фандрайзинга в Австрии [Электронный ресурс] / Л. Золотова, А. Дербенева, 2006. — Режим доступа: <http://www.cpolicy.ru/issledovania.html/fundraising.html/austria.html>
5. Буценко О., Ільїних С. Ключові проблеми розвитку культури в Україні / О. Буценко, С. Ільїних // Інформ.-аналіт. центр "Демократія через культуру". — К., 2002. — 40 с.
6. *Mozliwoaci finansowania kultury z funduszy europejskich w latach 2007—2013* / Ministerstwo Kultury s Dziedzistwa Narodowego — Mode of accesse:http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/konfszkol/documents/finansowanie_kultury_2007_13.pdf
7. "Про культуру": Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>

References:

1. Abankyna, Y. (2012), "Financing of culture in Europe: an overview of approaches and methods" [Online], available at: <http://www.strana-oz.ru/?article=1102&numid=25>
2. Bakalchuk, V. (2008), *Zarubizhnyj dosvid zaluchennia pozabudzhethnykh koshtiv na rozvytok kul'tury. Ukraina v 2008 rotsi: schorichni otsinky suspil'no-politychnoho ta sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku* [Foreign experience of attracting extra-budgetary funds for the development of culture. Ukraine in 2008: an annual assessment of the socio-political and socio-economic development], NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Allakhverdyyeva, N. (2006), "Models and practice of sponsorship and fundraising in the UK" [Online], available at: <http://www.cpolicy.ru/issledovania.html/fundraising.html/gb.html>
4. Zolotova, L. (2006), "Models and practice of sponsorship and fundraising in Austria" [Online], available at: <http://www.cpolicy.ru/issledovania.html/fundraising.html/austria.html>
5. Butsenko, O. Il'nykh, S. (2002), *Kliuchovi problemy rozvytku kul'tury v Ukraini* [Key issues of culture in Ukraine], Inform.-analit. tsentr "Demokratiiia cherez kul'turu", Kyiv, Ukraine.
6. *Mozliwoaci finansowania kultury z funduszy europejskich w latach 2007—2013* / Ministerstwo Kultury s Dziedzistwa Narodowego [Online], available at: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/konfszkol/documents/finansowanie_kultury_2007_13.pdf
7. "On Culture", *Zakon Ukrainy vid 14 hrudnia 2010 roku № 2778-VI*. [Online], available at: <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014 р.

Д. А. Баранова,
здобувач, Академія муніципального управління

ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

D. Baranova,
Competitor Academy of Municipal Management

FUNCTIONS AND TYPES OF MECHANISMS OF STATE FINANCIAL CONTROL

Встановлено, що функції державного управління створюють єдину систему і як її складові елементи мають щільні взаємозв'язки. Цим зумовлюється й об'єктивна необхідність взаємоузгодженої діяльності органів влади, між якими розподіляються повноваження по здійсненню функцій державного управління. З позиції системного та комплексного підходів обґрунтовано використання поняття "організаційно-економічні механізми" державного управління чи регулювання з обов'язковим урахуванням нормативної бази, на якій вони побудовані. Проведено аналіз реалізації адміністративного та економічного механізмів державного управління. Визначено основні вимоги щодо визначення фінансового механізму державного управління.

It was established that the functions of government and create a single system as its components are tight relationships. This predetermined and mutually agreed objective necessity of the government actions, which are distributed among the powers of the implementation of the functions of government. From the perspective of a systematic and comprehensive approach justified the use of the term "organizational and economic mechanisms" governance or regulation must regard the regulatory framework in which they are built. The analysis of administrative and economic mechanisms of governance. The basic requirements for determining the financial mechanism of governance.

*Ключові слова: функції, види, механізми управління, державний фінансовий контроль.
Key words: functions, types, mechanisms of governance, state financial control.*

ВСТУП

Нагальним та важливим науково-практичним завданням державного управління як науки є теоретико-методологічне обґрунтування застосування формоворчих механізмів державного управління фінансовими ресурсами шляхом формування ефективної системи, що реалізує певні функції держави та її інститутів. З огляду на це, актуалізуються питання удосконалення механізмів державного фінансового контролю та уточнення теоретико-методологічних засад державного управління. Важливим є визначення оптимальних шляхів розвитку системи державного фінансового контролю в Україні на основі результатів виконання суб'єктами контролю делегованих повноважень.

Аналіз чинних законодавчих та нормативно-правових актів дозволяє стверджувати про відсутність в Україні цілісної системи державного фінансового контролю, що спричиняє уповільнення процесів соціально-економічного розвитку.

Питання обґрунтування засад державного управління розвитком окремих сфер суспільства, визначення функцій державного управління та його механізмів відображено у працях таких вчених, як О. Амосов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, А. Дегтяр, О. Дацій, Н. Дацій та інші.

Дослідження формування системи державного фінансового контролю та механізмів його здійснення є нагальним як у теоретичному, так і в практичному планах, що обумовлює актуальність цієї статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданнями статті є:

- визначити функції державного управління;
- провести аналіз реалізації організаційно-економічного, адміністративного та економічного механізмів державного управління;
- визначити основні вимоги щодо визначення фінансового механізму державного управління.

РЕЗУЛЬТАТИ

Формування складу та визначення змістовної характеристики функцій державного управління безпосередньо залежать від функцій держави, тобто основних напрямів її діяльності, спрямованої на досягнення взаємоузгодженості та задоволення різноманітних інтересів окремих громадян, соціальних груп і суспільства в цілому. На різних етапах історичного розвитку держави перед нею постають ті чи інші основні завдання, засобом вирішення яких є функціональна діяльність. Розрізняють внутрішні та зовнішні функції держави. Всі вони в тій чи іншій мірі пов'язані з державним управлінням, реалізуються системою органів влади та їх апаратом.

Функції управління, як відносно відокремлені в процесі розподілу управлінської праці види діяльності, що відрізняються специфічними формами та методами впливу на керовані об'єкти чи процеси, класифікуються на декілька груп: основні (загальні) і конкретні (спеціальні), які ще розподіляють на головні та допоміжні функції:

— основні функції беруть участь у здійсненні будь-якого управлінського циклу і включають до свого складу: планування, організацію, мотивацію і контроль;

— конкретні функції забезпечують управління суспільними процесами, відповідними сферами, на певному рівні ієрархії або в конкретних умовах, з них: головні функції охоплюють діяльність у різних сферах державного управління з розподілом на політико-адміністративні, економічні, соціальні та культурно-освітні; конкретні функції, що забезпечують в кожній установі нормальне виконання основних і головних функцій, а саме: управління персоналом, організація служб та процедур, технічне забезпечення управління, формування бюджету, юридичне забезпечення, діловодство, контроль та аудит, інформаційне забезпечення та зв'язки з громадськістю.

Таким чином, функції державного управління створюють єдину систему і як її складові елементи мають щільні взаємозв'язки. Цим зумовлюється й об'єктивна необхідність взаємоузгодженої діяльності органів влади, між якими розподіляються повноваження по здійсненню функцій державного управління [1, с. 55—66].

В. Бакуменко визначає механізми державного управління як практичні заходи, засоби, важелі, стимули за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей. Реальний механізм завжди конкретний і здійснюється з використанням наявних ресурсів. Може бути відображений наступною схемою: цілі — рішення — впливи — дії — результати. Згідно з характером факторів впливу, на процеси державного управління, виокремлюють політичні, економічні, соціальні та правові механізми [2, с. 116—117].

У свою чергу, Г. Одінцева, В. Дзюндзюк та Н. Мельтюхова вважають, що механізми державного управління це спосіб розв'язання суперечностей явища чи процесу, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління [1, с. 53].

Н. Мельтюхова доводить, що використання в теорії і практиці державного управління поняття "механізм управління" відбувається частіш за все для характеристики певних управлінських дій на рівні держави, галузі, регіону, окремої установи, процесу тощо. На рівні механізмів управління об'єктивно обумовленим є врахування об'єктів впливу (на відміну від предметів праці в технології), а також закономірностей і принципів, які відображають особливості функціонування відповідних систем. Поняття "механізм" використовується для більш складних і масштабних управлінських дій таких, як взаємодія органів державної влади і органів місцевого самоврядування, здійснення державою економічної або соціальної функцій, узгодження державних та місцевих інтересів тощо. Погоджуючись з поширеним у науковій літературі поділом механізмів державного управління на організаційні, правові, економічні та комплексні, пов'язаним з методами впливу суб'єкта на об'єкт. Дослідження свідчать про те, що на практиці завжди використовуються разом: бюджетне фінансування, податкова політика, ліцензування, акредитування, стандартизація тощо обумовлені необхідністю реалізації державних, галузевих, регіональних і особистісних інтересів і базуються на певних нормативних настановах. Таким чином, з позиції системного та комплексного підходів доцільним є вести мову завжди про організаційно-економічні механізми державного управління чи регулювання з обов'язковим урахуванням нормативної бази, на якій вони побудовані. З метою більш детального дослідження можна розглядати окремо організаційний чи економічний механізми, але при цьому необхідно постійно пам'ятати про їх нерозривний зв'язок. Розмаїття характеристик об'єктів державного управління обумовлює специфіку зв'язків між ними та суб'єктами, сукупності методів, що використовуються для здійснення впливу на об'єкт та організації зворотного зв'язку тощо.

Механізм має бути побудований таким чином, щоб його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності відповідної системи, для чого необхідно обрати оптимальний рівень децентралізації прийняття управлінських рішень.

Суб'єкт і об'єкт є найпершими елементами механізму управління, саме їх взаємодія відображена в нормативних документах, що регламентують вплив держави на будь-яку сферу життєдіяльності суспільства [1, с. 140, 141, 146].

Відповідно, класифікувати механізми державного управління можна за сферами життєдіяльності суспільства, функціональним призначенням, рівнем державного впливу, суб'єктом управління тощо [3, с. 219].

Дослідниками аналізуються адміністративний та економічний механізми державного управління [4, с. 102]. Визначальною рисою адміністративного механізму державного управління є застосування елементів авторитарного типу відносин між суб'єктом і об'єктом управління, якщо йдеться про забезпечення національної безпеки держави. Економічний механізм державного управління відрізняється від адміністративного тим, що він не примушує і не забороняє економічному суб'єкту виконувати певні дії, залишаючи йому свободу вибору, але цей механізм створює умови, за яких дії економічних суб'єктів коштуватимуть дорожче чи дешевше.

Н.В. Дацій зазначає, що для впровадження механізмів державного управління потрібна відповідна нормативно-правова база. Закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, розпорядження, накази та інструкції органів виконавчої влади різних рівнів тощо є законною підставою для примусу або пере-

конання об'єкта управління до виконання певних дій [4, с. 21—23].

Враховуючи вищенаведені категоріальні визначення "механізм державного управління" зроблений науковцями державного управління які досліджували це поняття, тому визначення впливу механізмів державного управління на систему державного фінансового контролю доцільно провести на підставі конкретних механізмів державного управління, за допомогою яких саме і формується система державного фінансового контролю (організаційний, нормативно-правовий, економічний та фінансовий, як похідний від економічного).

При визначенні впливу механізмів державного управління на систему державного фінансового контролю слід зазначити, про комплексне, системне та спільне застосування організаційного, нормативно-правового, економічного та фінансового, як похідний від економічного, механізмів державного управління. Переважною та найвпливовішою ролі не може бути у жодного, окремо застосованого до системи, механізму державного управління.

На рівні наукової думки з державного управління, фінансовий механізм ще не застосовувався відокремлено від економічного, проте існує необхідність цього при дослідженні понять, що безпосередньо стосуються категорій, які є елементами системи державних фінансів.

Фінансовий механізм у державних науках ще залишається категорією, що потребує певного додаткового дослідження. О. Дацій наприклад досліджував структуру фінансового механізму державного управління та формування певної системи фінансового механізму державного управління, ґрунтуючись на працях іноземних й вітчизняних вчених-економістів [3].

У свою чергу, під час дослідження В. Д. Бакуменко, вивчав вдосконалення механізмів державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури регіону, шляхом побудови ефективного фінансового механізму реалізації фінансової політики держави щодо розвитку соціально-економічної інфраструктури [2].

Фінансові науки мають власний предмет та поле дослідження, яке не співпадає з предметом науки державного управління. У загальноприйнятій трактовці фінансовий механізм тлумачиться як система фінансових важелів, стимулів, методів завдяки задіяння яких можуть бути досягнуті певні фінансові цілі. Таким чином, первинним є опис елементів, що існують, визначення можливості їх впливу на фінансову систему. У наведеному вище визначенні є відсутнім державне управління.

Нижче ми визначимо основні власні вимоги щодо визначення фінансового механізму державного управління, підґрунтям стане:

по-перше, розкриття Енциклопедичним словником з державного управління терміну "механізми економічні" як: "сукупність фінансово-економічних управлінських методів, інструментів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси та забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій" [2];

по-друге, схема механізму державного управління: цілі — рішення — впливи — дії — результати, та принцип його побудови: реальний механізм завжди конкретний і формується згідно з характером факторів впливу, на процеси державного управління [1, с. 116—117];

по-третє, визначення, що механізм має бути побудований таким чином, щоб його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності відповідної системи. Має сприяти виконанню основних і конкретних управлінських функцій, не суперечити логіці

процесу прийняття і реалізації рішення, забезпечувати реалізацію інтересів об'єкта і суб'єкта [3, с. 146];

по-четверте, крім того, принципи побудови державно-управлінських механізмів:

— системність урахування інтересів і особливостей усіх учасників відносин;

— історичність і ситуативність (використання досягнень і урахування специфіки обставин, що склалися);

— сприяння виконанню основних і конкретних функцій, розподілу і кооперуванню праці;

— створення умов для розвитку людини, реалізації її творчої активності [3, с. 146—147].

Першим кроком є визначення та формування цілі фінансового механізму державного управління стосовно системи державного фінансового контролю — в нашому випадку це ефективне управління державними фінансовими ресурсами. У цьому сенсі основним фактором впливу на процес державного управління є фінансові ресурси держави.

Другим кроком є вибір рішення, яке буде оптимальним для досягнення встановленої цілі.

Третім кроком є вибір заходів впливу. На цьому рівні визначаються суб'єкти державного управління, які мають відповідні повноваження стосовно формування, перерозподілу, використання й контролю державних фінансових ресурсів, а також разом з цим формулюється сутність заходу впливу.

Четвертий крок — це дії, тобто алгоритм реалізації визначених заходів впливу, в межах прийнятого рішення, з метою досягнення визначеної цілі.

І останнім, логічним, кроком є отримання очікуваного результату, що є досягненням визначеної цілі за обраним алгоритмом реалізації визначених заходів впливу, відповідно прийнятого рішення.

Запропонована побудова фінансового механізму державного управління дає змогу вдосконалити категоріальний апарат державних наук, шляхом категоріального визначення більш прикладного поняття — фінансовий механізм державного управління є інструментом реалізації функцій фінансів й державного управління з цільовизначальним характером впливу на фінансову систему, державні фінанси, бюджетну систему, фінансову безпеку держави та систему державного фінансового контролю.

Введення витлумаченого з точки зору державного управління поняття — фінансовий механізм державного управління, дає змогу досліджувати формотворчі фактори впливу держави на систему державного фінансового контролю, повною мірою охоплюючи предмет дослідження.

Дослідження цілісності системи державного фінансового контролю повинно продовжитися розглядом її організаційного механізму.

Згідно з Енциклопедичним словником з державного управління термін "Механізми організаційні" є: "...послідовність етапів проектування структур, детального аналізу і визначення системи цілей, продуманого виділення організаційних підрозділів і форм їх координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи). Кожна складна система (комплекс) володіє внутрішньою підсистемою управління, що виконує різні функції управління" [2].

Організаційний механізм формує внутрішню структуру системи державного фінансового контролю, він створює структуру системи, встановлює та впорядковує структурні зв'язки між її елементами, будуючи відповідну ієрархію. Формування дієвого організаційного механізму підвищує управлінський потенціал системи. Збільшення керованості системи державного фінансового контролю здатне покращити загальний рівень державного управління в Україні.

Автор поділяє думку дослідників системи державного управління, зокрема думку згаданих вище науковців, що полягає у визначальній ролі структури системи, як ключового поняття організаційного механізму державного управління. У підтвердження наведемо наступну цитату: "Система — сукупність взаємозв'язаних і розташованих у певному порядку елементів, що складають цілісне утворення. Єдність системи виявляється у такій взаємній залежності її компонентів, коли із зміною одного з них міняються й усі інші, що впливає на систему у цілому. Основними характеристиками всякої системи є структура її елементів, розподіл функцій між ними, взаємозв'язок елементів структури всередині її та з навколишнім оточенням" [4, с. 27].

Нормативно-правовий механізм є складовою частиною структури механізму державного управління, який формує зовнішні межі системи державного фінансового контролю у середовищі державних фінансів.

Державний фінансовий контроль країни функціонує як єдиний механізм і має наступні складові елементи, у складі Рахункової палати України, Державної Контрольно-ревізійної служби України, Державного казначейства України, а також здійснюється на рівні міністерств і інших центральних органів виконавчої влади.

Функціонування механізму державного фінансового контролю в Україні забезпечено чинним законодавством України, зокрема Конституцією України, Бюджетним Кодексом України як у попередній редакції, так і у новому Бюджетному Кодексі України, прийнятим 8 липня 2010 року № 2456-VI, що став чинним з 01 січня 2011 р. Законодавство, що регулює функціонування державного фінансового контролю містить в собі не лише Закони України, якими визначено правові основи діяльності, статус, функції, повноваження та порядок їх здійснення тим або іншим елементом механізму державного фінансового контролю.

Окрім законів України, поточна діяльність складового елемента регламентується підзаконними актами розробленими за видами або формою здійснення відповідних повноважень, а також стандартами та методичними рекомендаціями з організації та проведення відповідних повноважень.

ВИСНОВКИ

Запропоновано побудову фінансового механізму державного управління, шляхом категоріального визначення більш прикладного поняття — фінансовий механізм державного управління є інструментом реалізації функцій фінансів й державного управління з цільовизначальним характером впливу на фінансову систему, державні фінанси, бюджетну систему, фінансову безпеку держави та систему державного фінансового контролю.

На підставі дослідження нормативно-правового механізму державного фінансового контролю, можливо стверджувати про необхідність удосконалення нормативно-правового механізму державного фінансового контролю, зокрема і з урахуванням світового досвіду.

Література:

1. Одінцева Г.С. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. / Г.С. Одінцева, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова [та ін.]. — К.: Професіонал, 2008. — 288 с.
2. Бакуменко В.Д. Державне управління: словн.-довід. / уклад.: В.Д. Бакуменко, Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князєв, С.О. Кравченко, А.Г. Штика; за ред. В.М. Князєва, В.Д. Бакуменка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.

3. Дацій О.І. Менеджмент в системі органів державної влади та місцевого самоврядування: навчальний посібник / Кондрашов О.М., Іванова Т.В., Дацій О.І. та ін. — К.: ТОВ "ДКС центр", 2013. — 366 с.

4. Дацій Н.В. Шляхи формування та розвитку самодостатніх суб'єктів муніципального руху: європейські виміри та орієнтири: монографія / О.М. Кондрашов, Т.В. Іванова, Н.В. Дацій та ін.; за заг. ред. О.М. Кондрашова. — Миколаїв: Ємельянова Т.В., 2013. — 352 с.

References:

1. Odintsova, H. S. (2008), *Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia* [Theory and History of Public Administration], Profesional, Kyiv, Ukraine.
2. Bakumenko, V. D. (2002), *Derzhavne upravlinnia* [State Government], UADU, Kyiv, Ukraine.
3. Datsij, O.I. (2013), *Menedzhment v systemi orhaniv derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia* [Management of the system of state and local governments], TOV "DKS tsentr", Kyiv, Ukraine.
4. Datsij, N.V. (2013), *Shliakhy formuvannia ta rozvytku samodostatnikh sub'iektiv munitsypal'noho rukhu: ievropejs'ki vymiry ta oriientyry* [Ways of formation and development of self-sustaining entities Municipal Traffic: European dimensions and orientations], Yemel'ianova T.V., Nikolaev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014 р.

Журнал «АПРОБИТ»
Передплатний
індекс: 23892

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Журнал «АПРОБИТ» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з **КОНОМ**

Тираж: 500 прим. / 2008 рік / 27 грудня
 Київ, Україна

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economy 2008@ukr.net

К. Г. Бричук,
здобувач, Академія муніципального управління

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ

С. Brychuk,
Competitor Academy of Municipal Management

THEORETICAL APPROACHES TO THE PROVISION OF LEGAL AND INFORMATION PROVIDING
QUALITY SERVICE

Встановлено, що теорія публічних послуг має різну поширеність і вагу в різних країнах. В Україні поняття "послуга" належить до соціально-економічних категорій і розуміється як результат діяльності надавача послуг для задоволення потреб їх споживача. В українському законодавстві відсутнє чітке формулювання поняття "державних послуг", що призводить до їх неоднозначного тлумачення.

Доведено, що розрив між сучасними вимогами суспільства і діяльністю державного апарату є ризиком втрати довіри суспільства до влади, а як результат — не сприйняття реформи державного управління. У зв'язку з цим сфера державного управління повинна бути чітко окреслена і обмежена виключно тими проблемами, де втручання держави є необхідним з точки зору вироблення державної політики і надання послуг.

Визначено недоліки надання державних послуг в Україні. Запропоновано напрями подальшого розвитку системи надання державних послуг та підвищення їх якості ураховуючи досвід зарубіжних країн та нормативні й практичні вимоги сьогодення.

It was established that the theory of public services has a different weight and prevalence in different countries. In Ukraine, the term "service" refers to the socio-economic categories and understood as the result of a provider of services to meet the needs of their customers. Ukrainian legislation does not clearly defining "public services", which leads to ambiguous interpretation.

It is proved that the gap between the modern demands of society and the state apparatus is the risk of loss of trust in government, and as a result — not the perception of the public administration reform. In this regard, the field of public administration should be clearly delineated and limited solely those problems where government intervention is necessary in terms of policy making and service delivery.

Determined deficiencies of public services in Ukraine. Directions for further development of the system of public services and improve their quality taking into account the experience of foreign countries and the regulatory and practical demands of today.

Ключові слова: теоретичні підходи, організація надання державних послуг, інформаційно-правове забезпечення, якість державних послуг.

Key words: theoretical approaches, organization of public services, information and legal support, the quality of public services.

ВСТУП

Розвиток України та покращення добробуту громадян, зокрема, пов'язані з наданням якісних державних послуг. Держава має здійснювати реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина шляхом надання державних послуг громадянам. Громадяни у відносинах з державою мають виступати споживачами її послуг. Саме тому питання надання якісних управлінських послуг є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що окремі аспекти надання державних послуг громадянам розглядалися у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. Авер'янов, В. Александров, В. Верба, І. Коліушко, Н. Нижник, Т. Маматова, О. Поляк, В. Сороко, Ю. Шаров, Г. Холліс, К. Плоккер, Ф. Тейлор та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість розглянутих науковцями проблем, наразі немає загальноприй-

нятого законодавчого визначення державних послуг, відсутні єдині підходи до організації надання якісних послуг, недостатньо розробленим є питання правового регулювання державних послуг.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою є розкриття сутності понять "державна послуга", "управлінська послуга", визначення проблем та перспектив надання якісних управлінських послуг, обґрунтування необхідності запровадження у діяльність органів державної влади системи управління якістю послуг.

РЕЗУЛЬТАТИ

Теорія публічних послуг має різну поширеність і вагу в різних країнах. У тих країнах, звідки до нас прийшла ідея послуг, зокрема, в країнах Північної Європи та Північної Америки категорія "послуг" відносно публічного сектору є дуже популярною, але вживається в досить широкому значенні. Фактично йдеться про "публічні послуги", "послуги адміністрації", "послуги для громадян", "послуги для бізнесу" тощо. Акцент у них робиться не на юридичну складову, а на те, що всі продукти (рішення, дії, консультації тощо) публічної адміністрації у відносинах з приватними особами є послугами [1].

Для країн романо-германської системи права акцент на "послуги" в публічному секторі і в публічному праві є менш поширеним. Там категорія послуг, якщо і використовується, то виконує швидше політичне (ідеологічне), аніж правове значення. Причому у лідерів романо-германської системи права (насамперед у Франції та Німеччині) категорія "послуг" ("публічних послуг", "послуг для громадян та бізнесу") теж включає в себе всю діяльність органів влади, починаючи від реєстрації місця проживання і видачі паспортів, і закінчуючи доступом до музеїв та бібліотек, продажем пакетів для сміття [1].

В Україні поняття "послуга" належить до соціально-економічних категорій і розуміється як результат діяльності надавача послуг для задоволення потреб їх споживача. В українському законодавстві відсутнє чітке формулювання поняття "державних послуг", що призводить до їх неоднозначного тлумачення. Так, поняття "послуга" трактується як закупівля (товар); результат взаємодії між постачальником і споживачем; певна діяльність чи її результат; обслуговування; різноманітні заходи, які здійснюються чи пропонуються у різних сферах надання державних та муніципальних послуг, як-то: охорона здоров'я; освіта; соціальне забезпечення; працевлаштування; сфера житлово-комунальних, фінансових та юридичних послуг тощо.

У сфері державного управління термін "державні послуги" вважається таким, що поєднує поняття "управлінська та адміністративна послуга"; під державною послугою розуміють результат виконання функцій державних органів, за допомогою яких останні виконують зобов'язання держави перед громадянами (задоволення потреб громадян), інакше кажучи, забезпечують реалізацію їхніх прав і обов'язків. У нормативно-правових актах, зокрема постанові Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2010 р. № 915 "Деякі питання надання адміністративних послуг" [2], міститься визначення адміністративної послуги — це послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо).

У країнах ЄС обов'язковими умовами роботи органів публічної влади є відкритість, прозорість і підзвітність, створено відповідне нормативно-правове забезпечення, розроблено стандарти якості надання державних послуг.

Загальній політиці урядів європейських країн щодо поліпшення якості державних послуг притаманна спрямованість не тільки на вдосконалення державного управління, а й на зміцнення зв'язку з населенням у напрямі захисту споживачів та інформування. Німецький досвід з якісного надання державних послуг ґрунтується на принципах: широкому спектрі послуг, дружельності працівників, широкої інформаційної можливості, розширеному режимі роботи, короткому часу очікування, прозорості процедури, послуги "єдиного вікна".

Щодо останнього, то цей принцип "єдиного вікна — одного контакту" набув розвитку та досвід функціонування "універсамів" у Вільнюсі (Литва). При обслуговуванні громадян головною метою такого "єдиного вікна" є створення ефективної системи управління самими процесами надання державних послуг, а саме запобігання корупційних ризиків [3].

У країнах ЄС державні послуги надаються згідно зі стандартами, за якими визначаються складові якості послуги: відкритість, своєчасність, доступність, безоплатність, задоволення потреб громадян, гарантування індивідуальних прав. До того ж планується розробити спільний "Статут державних послуг Європейського Союзу" для країн-членів [3]. Досвід зарубіжних країн доводить, що між населенням держави та органами державної влади має бути довіра, що сприятиме консолідації суспільства.

Для забезпечення на вітчизняному просторі ефективності, результативності та якості надання державних послуг органами державної влади можна використовувати концептуальні (управління змінами; програмно-цільовий підхід; управління якістю; управління ризиками; аналіз вигід-витрат; інформаційно-комунікативний підхід), інструментальні (стратегічні технології; проектні технології; маркетингові технології; соціальні технології; електронне врядування; геоінформаційні технології) засоби та моделі-підходи (система управління якістю на засадах ISO-9001:2000; інтегровані системи менеджменту; оцінювання діяльності за допомогою системи збалансованих показників (Balanced Scorecard); модель "CAF 2002" оцінювання з позицій результативності та сприяння розвитку (The Common Assessment Framework); модель самооцінювання в організаціях за методом Т. Конті; модель "САРАМ" оцінювання з позицій якості та ефективності роботи місцевих органів влади; модель електронного врядування типу "електронне місто"; модель типу "єдине вікно"), що набули практичного розвитку в країнах ЄС [3].

В Україні так само, як і в країнах Європи, питання якості надання послуг постало вперше передусім у бізнес-секторі. Основним мотивом запровадження якості в українському бізнесі є максимізація прибутку, яка досягається через два основні компоненти: удосконалення діяльності підприємств з метою скорочення витрат (внутрішня мотивація); відповідь на вимоги споживачів, кредиторів (зовнішня мотивація).

Очевидно, що за останні десятиліття роль держави змінилася. Тепер вона полягає не у механічному розподіленні ресурсів та майже ручному управлінні господарською діяльністю. Нова роль держави полягає у виробленні політики та реалізації способів вирішення тих суспільних проблем, які не можуть бути вирішені за допомогою ринкових механізмів. Крім цього, держава регулює суспільні відносини, забезпечуючи контроль за дотриманням встановлених норм і правил. Функція влас-

не управління майном при цьому має бути зведена до мінімуму.

У зв'язку з цим сфера державного управління повинна бути чітко окреслена і обмежена виключно тими проблемами, де втручання держави є необхідним з точки зору вироблення державної політики і надання послуг.

Надмірна централізація управління та відсутність механізмів як деконцентрації державно-владних повноважень, так і їх делегування, зокрема, у приватному секторі призводить до зростання іноді невиправданих видатків, збільшення апарату управління, ускладнення суспільних відносин. Саме розрив між сучасними вимогами суспільства і діяльністю державного апарату є ризиком втрати довіри суспільства до влади, а як результат — несприйняття реформи державного управління.

Суспільство не задовольняють: низька якість значної кількості послуг, що надаються органами виконавчої влади; факти корупції та хабарництва, зволікання і тяганина; непрозорість і невизначеність адміністративних процедур; незахищеність від "свавілля чиновників", їх постійного втручання в економічну діяльність; відсутність можливості реального громадського контролю за використанням бюджетних коштів; недостатня відповідальність державних службовців; відсутність єдиних для всіх органів влади стандартів і процедур діяльності; недостатня орієнтованість діяльності органів виконавчої влади на задоволення потреб споживачів, наприклад, у сфері надання послуг.

Усі ці проблеми державного управління негативно позначаються на економічному стані країни та добробуті громадян.

Аналіз стану підготовки рішень державних органів свідчить про неналежну якість цієї роботи. Робота державних органів в єдиній команді повинна бути забезпечена функціональною єдністю апарату. Залишається проблемним прогнозування наслідків рішень органів державної влади; механізми контролю не набули характеру наскрізного моніторингу, а головне вчасної запобіжної корекції з метою досягнення результату. У своїй діяльності державний апарат повинен бути чутливим і оперативно адаптуватися до потреб суспільства.

Отже, підвищення якості життя громадян України, на що спрямоване ефективне державне управління, прямо залежить від надання якісних державних послуг.

Сучасний стан надання державних послуг характеризується багатьма недоліками, серед яких:

— відсутність уніфікованого визначення понять "послуга", "державна послуга", "управлінська послуга" та переліку державних послуг;

— подрібнення адміністративних послуг на окремі платні послуги;

— суперечливе правове регулювання процедурних питань надання державних послуг;

— проблема доступу до інформації, необхідної для отримання адміністративної послуги; необґрунтовано великі строки для надання окремих послуг;

— фактичне зобов'язання приватних осіб отримувати супутні платні послуги, сплачувати "добровільні" внески;

— незрозумілість необхідності впровадження заходів підвищення якості послуг в органах державної влади;

— невідтримання запровадженої системи якості послуг у стані постійного аналізу та удосконалення;

— наявність кола психологічних проблем (відсутність зацікавленості у забезпеченні якісних послуг, негативне сприйняття стандартів послуг як інструменту додаткового навантаження та ускладнення виконання

посадових обов'язків); відсутність підготовлених фахівців з питань запровадження стандартів якості тощо.

Надання державних послуг пов'язано із значними корупційними ризиками, зокрема: загальна складність процедури надання багатьох послуг; особисте спілкування споживача послуг з посадовою особою, що надає послугу; брак інформації щодо вибору способу звернення за послугою; територіальний монополізм на надання послуг. Більшість з названих корупційних ризиків зумовлені недосконалою, нерформованою системою державних органів, а також низькою якістю законодавства. Держава повинна гарантувати кожній особі право на неупереджене та справедливе вирішення її справи протягом розумного строку. Зазначені права мають бути закріплені на законодавчому рівні та стосуватися усіх органів державної влади.

Ураховуючи досвід зарубіжних країн та нормативні й практичні вимоги сьогодення з метою подальшого розвитку системи надання державних послуг та підвищення їх якості необхідно:

— визначити на законодавчому рівні, зокрема у Законі України "Про адміністративні послуги", поняття "державна послуга" та перелік державних послуг;

— створити єдиний веб-сайт, де буде визначений перелік усіх державних послуг, а також розміщена інформація щодо отримання цих послуг;

— регламентувати процедуру надання державних послуг. Права визначеність у процедурних питаннях зменшує можливість для зловживань та гарантує правову захищеність приватних осіб;

— розробити стандарти надання державних послуг. Стандарти повинні регулярно переглядатися та покращуватися;

— максимально децентралізувати надання адміністративних послуг. Це наблизить надання послуг до споживачів та сприятиме більш точному визначенню їх потреб і очікувань, підвищить відповідальність влади;

— стимулювати діяльність органів державної влади із підвищення якості послуг шляхом: проведення конкурсів, запровадження нагород чи відзнак;

— постійно висвітлювати у ЗМІ позитивний досвід надання якісних державних послуг;

— створити та забезпечити функціонування системи моніторингу задоволеності споживачів якістю послуг, що надаються органами влади;

— створити "універсами послуг", що дасть змогу особі в одному місці отримати всі або найбільш поширені послуги, які надаються на певному адміністративно-територіальному рівні тощо.

Обов'язковим напрямом підвищення якості надання державних послуг є визначення критеріїв оцінки їх якості та стандартів надання. Критеріями оцінки якості надання послуг є показники, які визначають рівень задоволення потреб та інтересів споживачів послуг, професійність діяльності органів, що надають такі послуги, до них належать: результативність, своєчасність, доступність, зручність, відкритість, повага до особи, професійність.

Таким чином, необхідно створити та організувати ефективну діяльність державних служб, зорієнтовану виключно на надання якісних державних послуг; визначити критерії та стандарти надання послуг; впровадити електронне врядування для надання державних послуг, створити центри надання послуг.

Як свідчить міжнародний досвід, і передусім досвід країн ЄС, США, Японії, Росії, одним з найбільш ефективних механізмів підвищення якості роботи є впровадження в діяльність органів державної влади єдиних стандартів. Ефективним засобом для цього є

запровадження системи управління якістю (СУЯ) послуг в органах влади відповідно до вимог ISO 9001-2000 [3, с. 4].

Суть запровадження СУЯ — чітке визначення переліку послуг, які надаються населенню, та внутрішніх процесів забезпечення діяльності органів влади; встановлення однозначного та прозорого порядку виконання кожного процесу, їх показників, а також порядку аналізу цих показників; розробка методів поліпшення кожного процесу.

Запровадження СУЯ — це, перш за все, пошук рішень, які дозволяють забезпечити командну роботу всіх підрозділів на всіх рівнях. Це й упорядкування інформаційних потоків, і чіткий перерозподіл повноважень та відповідальності у всіх структурних підрозділах, і зміна свідомості працівників, їх поглядів на організацію та виконання своїх посадових обов'язків. Як наслідок, орган влади не тільки скорочує витрати робочого часу через оптимізацію процесів, а й максимально враховує потреби населення, забезпечує прозорість прийняття управлінських рішень та покращує їх якість.

СУЯ передбачає постійний вимір рівня задоволення споживачів, механізм якого спрямований на побудову зворотного зв'язку та аналіз отриманих даних, перегляду процесів системи та їх подальше удосконалення. У цьому випадку громадяни розуміють, що влада цікавиться їх думкою та враховує їх побажання. Суспільство відчуває свою причетність до державно-управлінської діяльності. Тому суттєвим результатом запровадження СУЯ виступає підвищення довіри до влади, діяльність влади в умовах сприяння, а не опору з боку суспільства.

Впровадження СУЯ в органах державної влади дає можливість: покращити якість послуг, які надаються споживачам, забезпечити їх стабільний рівень; підвищити ефективність використання бюджетних коштів; збільшити прозорість діяльності та рішень, що приймаються; збільшити мотивацію та задоволеність персоналу за рахунок кращої організації його роботи; підвищити керованість роботи, можливість управління нею та її удосконалення.

У цілому, побудова СУЯ вимагає фундаментальної зміни принципів діяльності державних службовців — орієнтації не тільки на виконання нормативних вимог до своєї роботи, але на досягнення найкращого результату для споживачів, забезпечення їх задоволеності.

Для запровадження СУЯ повинні бути виконані такі основні кроки:

- обстежити діяльність підрозділів, у рамках чого визначити рівень виконання вимог стандарту ISO 9001-2000 та виявити неузгодженості, дублювання функцій між різними підрозділами;
- створити орган (комісію, комітет, службу) з питань СУЯ; призначити уповноважених з питань СУЯ в структурних підрозділах;
- організувати навчання керівників структурних підрозділів та уповноважених з питань СУЯ;
- розробити за підсумками обстеження заходи з приведення практичної діяльності у відповідність до вимог стандарту ISO 9001-2000, контролювати виконання цих заходів;
- визначити перелік послуг, структуру процесів, їх входи та виходи, їх зв'язок з організаційною структурою;
- розробити та впровадити документи СУЯ, що описують порядок виконання процесів, методики процесів;
- провести внутрішні аудити і аналізи, що нададуть оцінку функціонування СУЯ та її відповідності вимогам стандарту;
- провести діагностичний аудит та аналіз за підсумками аудиту побудованої СУЯ;

— пройти сертифікацію СУЯ в уповноваженому органі, за підсумками чого отримати сертифікат, який підтверджуватиме виконання вимог стандарту ISO 9001-2000.

Важливо зазначити, що отримання сертифікату є не кінцевим результатом, а лише проміжним кроком, адже однією з вимог стандарту є постійне вдосконалення СУЯ та підвищення її результативності. Кінцевим результатом є створення реальнодіючої, динамічної та самопідтримуваної СУЯ органів виконавчої влади.

ВИСНОВКИ

Отже, в Україні право на отримання державних послуг гарантовано Конституцією. Забезпечення якості надання державних послуг є пріоритетним напрямом реформування системи державного управління. У зарубіжних країнах, зокрема країнах ЄС, напрацьована значна нормативно-правова база, яка регулює сферу державних послуг. Обов'язковими умовами роботи органів публічної влади є відкритість, прозорість і підзвітність.

В українському законодавстві немає єдиного визначення терміна "державна послуга". Наразі державою вживаються правові, економічні, організаційні заходи щодо надання якісних адміністративних послуг. Основними проблемами надання якісних державних послуг є: відсутність уніфікованого визначення понять "послуга", "державна послуга", "управлінська послуга"; переліку державних послуг; доступу до інформації, необхідної для отримання послуги; суперечливе правове регулювання процедурних питань надання державних послуг; незрозумілість необхідності запровадження заходів з підвищення якості державних послуг; невідповідність запровадженої системи якості послуг у стані постійного аналізу та удосконалення; наявність корупційних ризиків.

Запровадження системи управління якістю відповідно до вимог ISO 9001-2000, як показав міжнародний досвід, є одним із найефективніших засобів підвищення якості роботи та послуг органів державної влади.

Література:

1. Гончарук Н., Прокопенко Л. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг в Україні / Н. Гончарук, Л. Прокопенко // Публічне управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/1/04.pdf
2. Деякі питання надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2010 № 915 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
3. Даньшина Ю. Зарубіжний досвід оцінювання якості надання адміністративних послуг / Ю. Даньшина // Теорія та практика державного управління. — 2011. — № 35. — С. 1—9.

References:

1. Honcharuk, N. Prokopenko, L. (2011), "The organizational aspects of administrative services in Ukraine", Publichne upravlinnia [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/1/04.pdf.
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 11.10.2010 № 915 (2010), "Some issues of administrative services" [Online], available at: <http://www.kmu.gov.ua>
3. Dan'shyna, Yu. (2011), "Foreign experience of evaluating the quality of administrative services", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 35, pp. 1—9.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2014 р.

*В. М. Черба,
здобувач, Академія муніципального управління*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ КУЛЬТУРИ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ

*V. Cherba,
Researcher Academy of Municipal Management*

**BASIC DIRECTIONS OF REALIZATION OF MECHANISMS OF STATE ADMINISTRATION
BY SPHERE OF CULTURE ON PRINCIPLES OF SOCIAL ORDER**

Визначено сутнісну основу поняття соціальне замовлення. Відзначено суб'єкти правовідносин щодо формування та використання соціального замовлення у сфері надання соціальних послуг. Обґрунтовано умови формування соціального замовлення у сфері надання соціальних послуг. Запропоновано схему формування і реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення. Визначено основні принципи механізму державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення.

Essence basis of concept is certain social order. The subjects of legal relationships are marked in relation to forming and use of social order in the field of grant of social services. The terms of forming of social order are reasonable in the field of grant of social services. The chart of forming and realization of mechanisms of state administration is offered by the sphere of culture on principles of social order. Basic principles of mechanism of state administration are certain by the sphere of culture on principles of social order.

Ключові слова: Державне управління, сфера культури, державна політика, механізм, соціальне замовлення.

Key words: State administration, sphere of culture, public policy, mechanism, social order.

ВСТУП

У процесі формування і розвитку сучасних соціально-економічних відносин державі відводиться особлива роль, яка продиктована специфічними особливостями сучасної ринкової економіки, що полягає в необхідності її соціальної орієнтації. У основі моделі соціальної ринкової економіки лежить принцип дотримання соціальної справедливості при неухильному підвищенні економічної ефективності. Тому досягнення мети економічного зростання в сучасних умовах неможливо представити у відриві від державного управління.

З урахуванням того, що організації культури знаходяться в жорстких рамках заданих параметрів нормативного фінансування, необхідно вибрати найбільш адекватні для культури нові форми бюджетного фінансування. На сучасному етапі таким є державне соціальне замовлення.

Технологія соціального замовлення є однією з перших соціальних технологій міжсекторної взаємодії. Це поняття в його сучасному економіко-правовому і соціально-технологічному розумінні сформувалося в середині 90-х рр. XX століття і було пов'язане з потребою у виробленні деяких загальних форм взаємодії держав-

них і муніципальних структур з неурядовими організаціями.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Сутнісною основою соціального замовлення, як і інших форм взаємодії інститутів громадянського суспільства та публічно-владних органів, виступає принцип субсидіарності, тобто впровадження соціального замовлення означатиме зміцнення зацікавленості (і відповідальності) влади в створенні і розвитку інститутів громадянського суспільства, оскільки тільки за рахунок цього можливе досягнення громадської участі. Розвиваючи систему соціального замовлення на послуги сфери культури, держава може перейти від безвідповідального і хаотичного (що мав місце в пост-перебудовну епоху) фінансування некомерційного сектора сфери культури до системного адресного інвестування.

На жаль, на сьогодні держава на ринку соціальних послуг займає практично монопольне положення. У зв'язку з цим одним з насущних завдань в цій сфері є інтенсифікація процесу демонополізації і роздержавлення. Важливість цього процесу багато в чому обумовлена тим фактом, що при збереженні існуючого стану речей рішення задачі підвищення ефективності соціальних послуг, що надаються населенню, неможливе або, вкрай ускладнене. В той же час, це положення зовсім не припускає тотальної комерціалізації соціальних послуг. Існує величезне число соціальних послуг, надання яких, по суті, можливо лише на некомерційній основі. Саме для таких випадків зокрема передбачається застосування технології соціального замовлення.

В роботі ставиться завдання визначити зміст напрямів реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення. Виділити основні складові механізму державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Згідно з сучасним трактуванням соціальне замовлення — один із способів рішення державою проблем соціальної сфери. Договірною-правовою формою соціального замовлення є некомерційна відшкодувальна послуга, що надається соціально незахищеним групам населення. Послуга реалізується у рамках соціальних програм або проектів. Виконавець замовлення визначається на конкурсній основі.

Виконавцем соціального замовлення виступає некомерційна організація, що перемогла в конкурсі претендентів і уклала із замовником (державою або його представником в особі регіональних і муніципальних органів влади) соціальний договір про співпрацю при виконанні соціального проекту. Соціальне замовлення виступає як форма взаємодії держави і некомерційних організацій [1, с. 251].

У проекті Закону України "Про соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг" від 16.10.2009 № 5236 визначено правові, економічні та організаційні засади соціального замовлення, спрямованого на забезпечення та покращення умов життєдіяльності окремих соціальних груп та осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, а також порядок формування, конкурсного розміщення та виконання на контрактній основі загальнодержавних та місцевих соціальних замовлень юридичними та фізичними особами. В проекті Закону також зазначено, що соціальне замовлення — комплекс заходів організаційно-правового характеру, спрямований на закупівлю за бюджетні кошти соціальних послуг для осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, та здійснюється на конкурсній основі [2].

Предметом соціального замовлення є соціальні послуги, спрямовані на вирішення соціальних проблем цільових соціальних груп чи індивідів, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Об'єктами правовідносин щодо формування та використання соціального замовлення у сфері надання соціальних послуг є цільові соціальні групи, особи, що опинилися в складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, або мають соціальні проблеми.

Суб'єктами правовідносин щодо формування та використання соціального замовлення у сфері надання соціальних послуг є:

- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- юридичні та фізичні особи.

Соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг застосовується з метою сприяння діяльності органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям, що здійснюють соціальну роботу з цільовими соціальними групами чи особами, шляхом надання соціальних послуг, яка спрямована на їх соціальну підтримку, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.

Соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг формується за сукупності таких умов:

- наявність потреб певних цільових соціальних груп та осіб, що можуть бути задоволені шляхом надання соціальних послуг;
- наявність бюджетних коштів на задоволення цих потреб;
- наявність юридичних осіб будь-якої форми власності та організаційно-правової форми та фізичних осіб, які надають чи мають відповідні умови для надання цих послуг відповідно до наявних стандартів соціальних послуг.

Згідно із структурою законодавчих та виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування та бюджетним устроєм України встановлюються наступні види соціального замовлення у сфері надання соціальних послуг згідно з рівнями їх формування:

- соціальне замовлення на загальнодержавному рівні, яке спрямовано на розв'язання пріоритетних загальнодержавних соціальних проблем;
- соціальне замовлення на регіональному та місцевому рівні (Автономна Республіка Крим, обласний, районний, міський, сільський, селищний, районів у містах), яке спрямовано на розв'язання пріоритетних соціальних проблем відповідних адміністративно-територіальних одиниць та їх об'єднань.

Формування соціального замовлення на загальнодержавному рівні покладається на центральні органи виконавчої влади до компетенції яких входить здійснення соціальної політики держави й здійснюється у визначеному чинним законодавством порядку.

Формування соціального замовлення на регіональному рівні покладається на орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування та здійснюється відповідно до затвердженого ним положення про соціальне замовлення на відповідній території.

Типове положення про формування соціального замовлення затверджується Кабінетом Міністрів України. Підготовка соціального замовлення розпочинається з формування завдання на розв'язання певної соціальної проблеми, визначення необхідного виду соціальних послуг для певної цільової соціальної групи та осіб, визначення замовника.

Завдання для соціального замовлення розробляються з урахуванням умов, термінів та порядку формування Державного бюджету України, бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць і містять:

- характеристику соціальної проблеми, обґрунтування пріоритетності та необхідності її розв'язання;

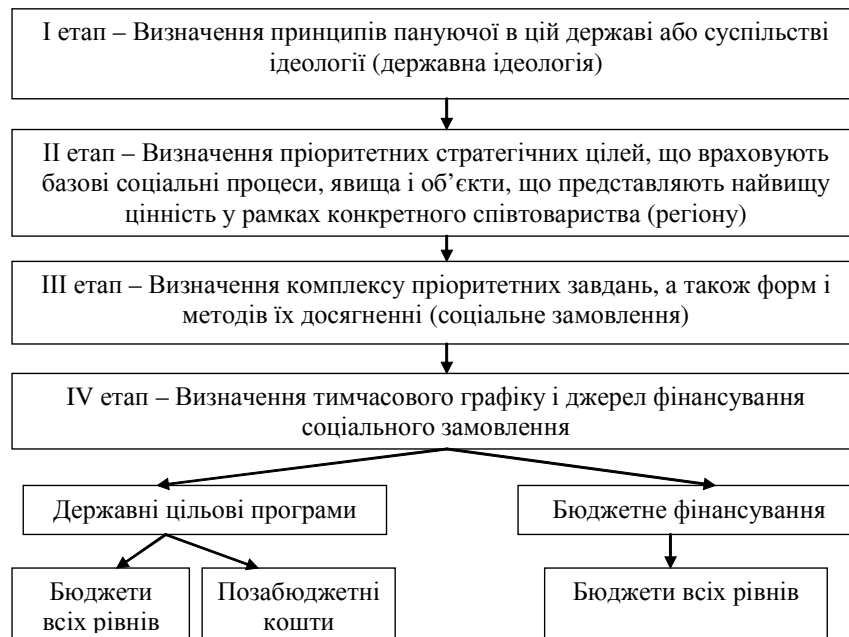

Рис. 1. Етапи формування і реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення

- аналіз потреб цільових груп;
- основні цілі та завдання, терміни реалізації соціального проекту;
- терміни реалізації соціального проекту;
- перелік видів соціальних послуг, які мають надаватися за соціальним замовленням;
- обсяги коштів, необхідних для надання соціальної послуги;
- джерела фінансування заходів та послуг;
- заходи з боку виконавця щодо нормативного, матеріально-технічного, інформаційного та іншого забезпечення виконання проекту, які повинні включати також ресурси на проведення моніторингу та оцінки ефективності та якості виконання проекту;
- очікуваний результат щодо реалізації кожного із завдань та цілей [2].

Фінансування соціального замовлення може здійснюватися за рахунок:

- коштів державного та місцевих бюджетів;
- коштів цільових фондів, що знаходяться у розпорядженні держави та місцевого самоврядування;
- коштів з позабюджетних джерел загальнодержавного та місцевого рівнів;
- коштів органів самоорганізації населення;
- коштів, залучених виконавцями соціального замовлення;
- благодійних внесків та пожертвувань, в тому числі валютних, та коштів з інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

Обсяги коштів, що мають додатково залучатися виконавцем соціального замовлення, визначаються в соціальних контрактах. На основі визначеного порядку, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування розробляють відповідні положення, де також визначають вимоги до учасників та джерела фінансування конкурсу [2].

Найбільш загальна схема формування і реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення представлена на рисунку 1.

Формування соціального замовлення розпочинається з визначення принципів пануючої в цій державі або суспільстві ідеології (I етап). Тут, як правило, особливих проблем не виникає. Зокрема для нашої країни та-

кою пануючою ідеологією на сьогоднішній момент є побудова держави з соціально-орієнтованою ринковою економікою. А ось з другим етапом труднощі дуже істотні.

Національна ідея покликана апелювати до найбільш загальних соціальних процесів, явищ і об'єктів, що представляють найвищу цінність для цього співтовариства у рамках конкретної суверенної держави з одного боку і конкретного історичного періоду, — з іншої. Крім того, необхідно зважати на специфіку геополітичної обстановки і того місця, яке займає у світі ця держава як на сьогоднішній момент часу, так і в перспективі [3].

Особливі труднощі, як правило, виникають у багатонаціональних державах, що мають значну територію, до яких відноситься і Україна. Сама по собі ця проблема досить цікава і лежить у площині швидше політичної, ніж економічної. Для нас важливим є те, що саме національна ідея визначає основні положення і напрями формування соціального замовлення.

Сформулювавши "національну ідею", тобто стратегічну мету розвитку суспільства і держави, можна приступати до визначення комплексу пріоритетних завдань або структури соціального замовлення (III етап).

Тут слід зазначити, що, з одного боку, інституціональна інфраструктура для реалізації цього етапу в Україні в цілому сформована; а, з іншої — накопичений значний досвід в реалізації різних державних програм соціальної спрямованості (державні програми з розвитку системи охорони здоров'я, спорту, освіти і деякі інші). Це дозволяє нам зробити висновок про необхідність і можливість прийняття комплексної державної програми з розвитку сфери культури.

Структура соціального замовлення, на нашу думку, повинна охоплювати усі основні напрями сфери культури (кінематографія, поліграфія, музейна справа, музичне виховання і так далі).

Визначившись з базовими елементами соціального замовлення у сфері культури, можна приступати до його економічної реалізації (IV етап). Ця реалізація повинна здійснюватися за трьома основними напрями:

- територіальна локалізація;
- складання тимчасових графіків реалізації;

— визначення джерел фінансування (бюджетних і позабюджетних).

За допомогою технології соціального замовлення на конкурсній основі через реалізацію цільових соціально-культурних програм і бюджетного фінансування можливе вирішення соціально-культурних проблем різного рівня (державних та регіональних).

Пріоритетом цієї стратегії при цьому повинне являтися спонукання цільових груп до формування об'єктивних і суб'єктивних умов для розвитку їх здатності до самозабезпечення, а не обслуговування усіх, хто може вважатися таким, що потребує послуг сфери культури, оскільки список останніх може бути продовжений практично до безкінечності.

Таким чином, в основі соціального замовлення лежить ідея формування ефективної соціальної політики, побудованої на підтримці і стимулюванні цивільних ініціатив. При цьому виконання початкових механізмів, що містяться в цій соціальній технології, можливо при строгому наслідуванні принципів програмно-цільового підходу, конкурсної основи, прозорості і договірного партнерства.

До принципів функціонування технології соціального замовлення можна віднести принцип відсутності прибутковості (в усякому разі, в її грошовому розумінні). Соціально значимі послуги, що надаються державними установами, мають бути неприбутковими саме виходячи з того, що вони надаються у рамках реалізації рівня соціального захисту і культурного розвитку соціуму, гарантованого Конституцією України.

Окремо слід зазначити, що у зв'язку з недосвідченістю в питаннях впровадження нової, для української соціальної практики, економіко-правової соціальної технології існує небезпека можливої дискредитації самої ідеї. Саме тому тут дуже важлива етапність впровадження: від поступово ускладнюваних взаємовідносин видачі грантів до розміщення комплексного соціального замовлення. Формування реальної конкурентної основи сприятиме поетапному перекладу номінаційних позицій грантових конкурсів у пакети соціальних замовлень, що розміщуються на конкурсній основі.

ВИСНОВКИ

Таким чином, вивчивши теорію питання, законодавчу базу розвитку реалізації механізмів державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення, нами запропоновано авторське визначення категорії "механізм державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення" та його основні принципи. Державне управління сферою культури на засадах соціального замовлення є одним з механізмів розміщення бюджетних коштів (на додаток до кошторисного фінансування бюджетних установ сфери культури) у рамках реалізації

цільових програм, в умовах відсутності або недостатнього рівня фінансування мережі культурного комплексу.

Механізм державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення — це створені на конкурсній основі державні контракти на надання послуг сфери культури будь-якими фізичними або юридичними особами за рахунок бюджетних і притягнених коштів.

Основними принципами механізму державного управління сферою культури на засадах соціального замовлення є: надання конкретних послуг підприємствами сфери культури населенню відповідно до розробленого замовника (державою) завданням; вибір виконавців на конкурсній основі; визначення вартості послуг за результатами проведення конкурсу; укладення контракту на виконання завдання з переможцями конкурсу; фінансування не утримання постачальника послуг з кошторису, а виконання завдання замовника; контроль не за витрачанням коштів, а за виконанням умов технічного завдання; моніторинг і оцінка органом державної влади якості реалізації соціального замовлення цією організацією сфери культури.

Література:

1. Кулі К.К. Проблеми визначення природи соціального замовлення в системі місцевого самоврядування в Україні / К.К. Кулі // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 61. — С. 250—256.

2. Закон України "Про соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг" (проект) від 16.10.2009 № 5236 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF41G00A.html

3. Дубич К.В. Соціальне замовлення — ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні [Електронний ресурс] / К.В. Дубич // Державне управління: теорія та практика. — 2013. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_1_14.pdf

References:

1. Kuli, K.K. (2013), "Problems of determination of nature of social order in the system of local self-government in Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 61, pp. 250—256.

2. Informatively-legal systems league law in Ukraine (2009), "Law of Ukraine "About a social order in the sphere of grant of social services" (project), available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF41G00A.html (Accessed 17 February 2014).

3. Dubych, K.V. (2013), "A social order is an effective mechanism of grant of social services in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_1_14.pdf (Accessed 17 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 00.00.2013 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"

СУЧАСНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

P. Zhuravel,

graduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODERN MEANS OF COMMUNICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION

У статті досліджено можливості використання засобів масової комунікації в процесі здійснення державного управління. Автори дослідження зробили акцент на аналізі державного, політичного та соціально-економічного процесів у контексті комунікативного світового дискурсу.

У статті особливий акцент зроблено на різні сценарії використання засобів масової комунікації з точки зору управлінської сфери. Автори дослідження підкреслюють важливість імплементації останніх досягнень в сфері масових комунікацій в державне управління для подальшого його розвитку.

The article explores the possibility of using modern means of communication in the process of public administration. The authors have focused on the analysis of public, political and socio-economic processes in the context of global communicative discourse.

The article has made a particular focus on the different usage scenarios the modern means of communication in terms of administrative area. The authors emphasize the importance of the recent advances in the field of the modern means of communication in public administration for its further development.

Ключові слова: державне управління, засоби масової комунікації.

Key words: public administration, modern means of communication.

Актуальність теми дослідження обумовлена небувалим розвитком інформаційної сфери в кінці ХХ — на початку ХХІ століття, перш за все у царині інтернет-комунікацій та їх усесторонній взаємодії з людиною. Масштаби інформаційного споживання суспільства стають все більш значимими, і тому інформація з будь-якої теми має не тільки кількісно задовольняти суспільні та індивідуальні потреби, а й відповідати стандартам якості та смислової значущості. Будемо відверті, плюралізм думок, свобода слова, можливість творчої реалізації відіграють важливе значення для формування нашого розуміння політичного управління. Саме тому, хотілось би детально та уважно розглянути питання про засоби масової комунікації.

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Феномен масової комунікації став предметом дослідження відносно нещодавно. По суті, говорити про вплив засобів масової комунікації ми можемо тільки тоді, коли останні набули свого сучасного вигляду. Саме тому основна частина наукових досліджень припадає на другу половину ХХ ст. і на сучасне нам ХХІ ст. Основу цих досліджень склали роботи П. Лазарсфельда, Д. МакКвейла, проте ми пропонуємо зосередити увагу на більш останніх дослідженнях з даної тематики. За основу було взято роботи Д. Блайанта та С. Томпсона "Основы воздействия СМИ", Ю. Марлоу "Пиар в электронных СМИ" та А. Фога "Предполагаемая и реальная роль СМИ в современной демократии". Загалом дослідники зосереджують свою увагу на питаннях прикладного характеру: якими є прояви, якість та ступінь впливу сучасних засобів масової комунікації на громадян і яку прагматичну користь чи потенційну небезпеку це може нести. Нас у першу чергу цікавлять інструментальні можливості ЗМК та їх прогностична оцінка. Особливо добре це можна простежити у роботах Фога та Марлоу. Якщо останній пояснює способи впливу масової комунікації, то Фог робить вичерпний аналіз тих потенційних способів дії на масову свідомість, які у перспективі допоможуть вирішити велику кількість кризових проявів сучасності в сфері державного управління.

Основним завданням дослідження є визначення місця та ролі засобів масової комунікації в системі державного управління.

Під засобами масової комунікації (ЗМК) ми можемо розуміти колективну, складно організовану діяльність, зі спеціалізованою формою спілкування людей задля реалізації групових завдань та інтересів всього суспільства. Колективний характер цілей, що реалізується в системі державного управління, передбачає обов'язкове їхнє усвідомлення роз'єднаними в просторі членами колективу, яким є держава, нація, соціальна група, політична партія тощо, та координація їхньої діяльності. Все це неможливе без посередньої, контактної взаємодії людей й вимагає використання спеціальних засобів передачі інформації, що можуть забезпечити єдність волі, цілісність та спільну спрямованість дій сукупності людей [5, с. 377].

У будь-якому сучасному суспільстві ЗМК виконують ряд загальних функцій. У даному випадку, релевантно буде згадати виділені ще Г. Ласуеллом чотири основні функції ЗМК:

- спостереження за світом (збирання та розповсюдження інформації);
- формування суспільної думки;
- "редагування" (відбір та коментування інформації);
- розповсюдження культури. Іншими словами, ЗМК забезпечують розширену форму людської комунікації [4, с. 376].

У свою чергу інший науковець — В.П. Пугачов, мав інший підхід до класифікації функцій ЗМК. Найголовнішою з них вчений вважає інформаційну, яка полягає в отриманні та розповсюдженні свідчень про найважливіші для громадян та органів влади події. Інформація, що добувається та передається мас-медіа включає не тільки фотографічне висвітлення тих чи інших фактів, але також їх коментування та оцінку. На основі цієї інформації у громадян формується думка про діяльність уряду, парламенту, партій та інших політичних інститутів, про економічне, культурне та інші аспекти життя суспільства [7, с. 4—5]. Таким чином, можемо констатувати, що ЗМК ще на фундаментальному рівні функції впливають на цілий ряд інших систем, зокрема державне управління.

Можемо стверджувати, що інформаційна діяльність ЗМК дозволяє людям адекватно судити про політичні події та процеси лише в тому випадку, коли остання доповнюється їх освітньою функцією, що проявляється у повідомленні громадянам знань, які дозволяють адекватно оцінювати та

впорядковувати свідчення, що отримуються із ЗМК та інших джерел, правильно орієнтуватися у складному та суперечливому інформаційному потоці.

Рухаючись далі, маємо відмітити, що освітня роль ЗМК тісно пов'язана з функцією соціалізації, і по суті переростає в неї. Соціалізація в даному сенсі означає інтерналізацію, тобто засвоєння людиною певних норм, цінностей та зразків поведінки. Вона дозволяє особистості адаптуватися до змінної соціальної дійсності.

Інформаційна, освітня та соціалізаційна діяльність дозволяють ЗМК виконувати функцію критики та контролю. Їх критика відрізняється широтою і навіть необмеженістю свого об'єкту.

Не будемо забувати, що ЗМК виконують також конструктивну функцію артикуляції різних суспільних інтересів. Вони забезпечують представникам різних суспільних груп можливість публічно виражати свою думку, знаходити та об'єднувати однодумців, чітко формулювати та представляти свої інтереси на фоні інших угруповань. Це стає основою для створення певного плану дій (на будь-який термін, з будь-якої суспільної ситуації) того ж самого управлінського апарату країни.

Усі розглянуті вище функції ЗМК прямо чи опосередковано слугують здійсненню ними мобілізаційної функції, яка виражається у тому, що спонукає людей до певних політичних дій або до свідомої пасивності. ЗМК володіють великими можливостями впливу на розум та почуття людей, на їх образ думки, способи та критерії оцінок, стиль та конкретну мотивацію політичної поведінки.

Деякі вчені, окрім вищеперерахованих функцій, виділяють також такі їх функції, як інноваційну, що проявляється в ініціюванні змін шляхом широкої постановки певних суспільних проблем та актуалізації на них уваги влади та суспільства; формотворчу (стосовно до суспільства та суспільної думки).

Маємо наголосити, що потік інформації у сучасному світі настільки різний та протилежний за спрямуванням, що самотійно розібратися в ньому не в змозі ani окремих індивідів, ani група спеціалістів. Тому відбір найбільш важливої інформації та її представлення у доступній масовій аудиторії форми — важлива задача всієї системи ЗМК.

У контексті нашого дослідження, не буде зайвим згадати, що засоби масової комунікації користуються двома основними способами розповсюдження інформації — послідовним та фрагментарним. Перший спосіб частіше за все використовує преса, послідовно та різнобічно освічуючи у статтях та інших публікаціях ту чи іншу суспільну проблему. Другий спосіб особливо розповсюдженою є на телебаченні. Він створює для слухачів ряд труднощів, оскільки перешкоджає непрофесіоналам — переважній більшості громадян — сформувати цілісну картину явищ та подій.

Ведучи мову про теоретико-історичне обґрунтування ролі управлінської влади та масових комунікацій, то можна виокремити 3 основні етапи вивчення ефектів впливу останніх на масову свідомість.

На першому етапі дослідження вважалося, що масова комунікація має дуже великі можливості впливу. Такі уявлення були поширеними в 20—30 рр. ХХ ст., зокрема, в роботах таких дослідників, як У. Ліпман та Г. Ласуелл. Центральним для розуміння теоретичних основ досліджень першого етапу є відомий біхевіористський принцип "стимул-реакція". Згідно з цим принципом, ефекти є специфічною реакцією на специфічні стимули. Тому можна очікувати і передбачати наявність тісного взаємозв'язку між повідомленнями та реакцією аудиторії.

За індустріальної епохи роль і значення масової комунікації за кожне сторіччя зростає майже по експоненті: інформація стає не тільки спільним кодом для утримання цілісності соціуму, а й масштабним апаратом творення соціальних норм, що стало можливим за рахунок багатого більшої доступності інформації широкому загалу [3]. Індустріальне суспільство виникає як суспільство "читачів газет" і споживачів "всесвітніх новин". Можемо стверджувати, що новини, які знають всі, скріплюють єдність такого суспільства і легітимують у ній створений образ світу багатого успішніше, ніж легенди та міфи в традиційному суспільстві. Будучи прихильником технологічного детермінізму, Г. Інніс [2] вважав, що сама можливість становлення єдиного інформаційного простору сучасного типу обумовлена винаходом паперу, друкарського преса, а згодом електричного телеграфу і в цілому "індустріалізмом", хоча і вказував на те, що "повністю значення друкарства змогло виявити себе тільки після прийняття в Сполучених Штатах Білля про права, що гарантує свободу преси.

Важливим є факт: єдиний інформаційний простір скріплюється не тільки технологічно, засобами доставки інформації (тобто не тільки тим, як передається інформація), а й соціально, за допомогою тієї загальнознавчої інформації, яка циркулює по цих каналах. А статус загальнозначимості присвоєно в індустріальному суспільстві в першу чергу саме новинам [3].

На другому етапі дослідження виявилось, що передбачувані раніше могутні ефекти масової комунікації не знаходять емпіричного підтвердження. В період з середини 40-х рр. і до початку 70-х рр. домінуючими були "теорії обмежених ефектів" масової комунікації. К. Ховленд та його співробітники розробили принцип, що отримав назву психодинамічної моделі. У ній автори виходили з того, що повідомлення масової комунікації містять складові, які по-різному впливають на аудиторію. Оскільки індивідуально-особистісні риси окремих представників аудиторії є різними, то і стимулююча дія повідомлень є різною. Тобто, вирішальним для визначення впливу стає не саме повідомлення, а сукупність факторів індивідуального сприйняття.

У цей же період були значно поширені роботи П. Лазарсфельда і групи дослідників, яку він очолював. Ними на емпіричному рівні були зафіксовані дві основні тенденції. У відповідності з першою, масова комунікація не є основним джерелом інформування. Згідно з другою ідейне чи безпосередньо інформаційне наповнення (з інтернет-ресурсів, телепередач радіо або друку) часто потрапляють до своєрідних модераторів суспільної думки, а вже від них до менш активних груп населення. В зв'язку з цим були запропоновані два нових концептуальних підходи — "двоступеневої комунікації" та "модераторів думок". Основний висновок, який зробили дослідники, полягав у тому, що масова комунікація функціонує не ізольовано, а в складному соціальному контексті, а її вплив опосередковується різноманітними джерелами ідей, знань і влади.

Індустріальна епоха використовувала всі наявні потужності для перших "інформаційних воєн" та різноманітних впливів; найпершим яскравим прикладом такого може бути міжнародна "пар-кампанія", яку проводив кайзер Вільгельм II: він поставив всі відомі інформаційні потужності задля повного висвітлювання майже кожного свого кроку, тим самим "зближаючись" з усім світом. Також слід згадати "агітаційну війну" між різними політичними силами під час Громадянської війни в Росії 1917—1922 рр., де комуністична партія продемонструвала ефективне використання нових для світу засобів масової комунікації, що, в свою чергу, зіграло важливу роль у перемозі даної сили у цій війні. Особливою масштабністю для тогочасного світу набула "інформаційна війна" між країнами-учасниками Другої світової війни, особливо у побудові та підтримці ідеологічної бази у тоталітарних країнах.

На третьому етапі — з початку 70-х рр. і дотепер — відсутній будь-який провідний теоретичний напрям. Характерним є те, що частина дослідників повернулася до уявлень про значні можливості впливу масової комунікації. Цьому сприяло широке поширення телебачення, що має більш значні аудіовізуальні можливості, ніж радіо та друковані засоби [6, с. 83—84].

До останньої категорії дослідників можна віднести і вже згаданого російського науковця В.П. Пугачева, який наголошує на зростаючому впливі масових комунікацій на свідомість людини.

Постіндустріальна епоха, остаточне становлення і перші результати якої ми можемо спостерігати вже зараз, показала нам нові масштаби масової комунікації. Засновуючись на досить серйозній основі індустріального суспільства, особливості якої були вказані вище, досягнення постіндустріальної епохи вражають навіть без детального розгляду. Тому не дивно, що в теоріях масової комунікації новини виступають в якості основного об'єкта дослідження. Для опису дослідницького проекту, орієнтованого на вивчення новин, нідерландська дослідниця Л. ван Зоонен [1, с. 54] ввела термін "public knowledge project". Вона підкреслює, що в даному проекті аудиторія мас-медіа розглядається в якості громадян, які потребують загальнозначущої інформації для прийняття відповідальних рішень з приводу суспільства, в якому вони живуть. Саме з точки зору загальнозначущості, загальної користі і спільної справи і досліджується такий публічний медіа-жанр, як новини. Через призму загальної користі аналізується і проблема влади та впливу виробників новин в суспільстві.

Однак, з точки зору А. ван Зоонен, можливий й альтернативний тип дослідницького проекту, який вона називає "popular culture project" [1, с. 63]. Тут повністю ігнорується проблематика громадянського суспільства і представницької демократії та акцентується передусім вивчення розважальних жанрів (шоу, "мильні опери" тощо) та їх культурної значущості для окремого індивіда. Це не означає, що проблематика влади і соціуму взагалі не розглядається — даний дослідний проект розвивається в основному в рамках постструктуралізму з його мікрофізикою влади, але ця мікрофізика має дуже опосередкований стосунок до класичної проблематики представницької демократії, навколо якої концентрується "public knowledge project".

Як в американській, позитивістській і емпіристичній версії теорії масової комунікації, так і в європейському, холистському і концептуалізованому варіанті, "public knowledge project" є панівним: більшість американських та європейських авторів, що займаються проблемами масової комунікації, базують свої гіпотези, докази і висновки засновані перш за все на матеріалі новин. Якщо теоретики масової комунікації, що працюють в рамках структурного функціоналізму, вивчають, які саме потреби і наскільки ефективно громадяни задовольняють за допомогою новин, то прихильників соціальної феноменології цікавить, яким чином, завдяки яким способом за допомогою потоку новин конструюється інформаційний простір (і ширше соціальна реальність) сучасного громадянського суспільства, а структуралісти і постструктуралісти стурбовані розшифровкою кодів новинного тексту і викриттям їх латентної ідеї.

Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати, що в останні десятиліття спостерігається зростання управлінського впливу інформаційного фактору. Це пов'язано зі вступом індустріально розвинених країн на початку ХХІ ст. до інформаційної стадії розвитку і глобалізацією світових комунікацій, що призвело до глибоких змін у співвідношенні влади у суспільстві, різкого підвищення впливу інформаційної влади та її основних носіїв — засобів масової комунікації [8].

Якісну зміну управлінського впливу інформаційної влади також можна пов'язати із такими факторами:

— Комунікаційна революція, що проявилася в поширенні супутникового зв'язку, кабельного радіо і телебачення, комп'ютерних текстових комунікаційних систем, а також індивідуальних засобів накопичення і друкування інформації. Усе це створило можливість сформувати глобальну мережу загальної інформаційного характеру, якою і став Інтернет. Миттєве поширення інформації у будь-яку частину світу — досягнення, яке поставило ЗМК на принципово новий рівень.

— Розробка новітніх високоєфективних засобів, методів і цілих технологій впливу на свідомість, підсвідомість, відчуття, поведінку людей. Так, сьогодні в боротьбі за владу широко використовуються різноманітні способи управління свідомістю людини, сугестія ідей та аксіологічних орієнтирів, що не відповідають дійсності чи її власним інтересам. Одне з найновіших досягнень такого роду пов'язане зі створенням штучної ("віртуальної") реальності, за допомогою комп'ютерної обробки відеозображень і мови, а також використання голографічних та цілої низки інших ефектів. Застосовуючи сучасну техніку, програмісти можуть на свій розгляд примушувати образи реальних людей створювати на екрані будь-які дії, формуючи у телеглядачів відчуття реальності подій. Створення електронних ЗМК "віртуальної реальності" може широко використовуватися для дезінформації громадян і управління їхньою поведінкою.

— Руїнація традиційних комунікацій, що перерозподіляють можливість впливу інформаційних інститутів та ЗМК на людей. До таких комунікацій належать як стійкі соціальні інститути типу традиційної сім'ї, церкви, традиційного робочого колективу, так і традиційні джерела інформації (газети, телебачення) на користь стандартизованого та перенасиченого контентом інтернет-ресурсу. Індустріалізація та урбанізація суспільства, руйнування традиційних комунікацій і колективних цінностей призвели до атомізації індивідів, більшість яких отримують політичну і соціальну інформацію від електронних ЗМК, множина думок яких нівелює бінарну або потрійну систему обґрунтованих позицій.

Отже, можна говорити про те, що державне управління як специфічне явище політичного управління, охоплюючи практично всі структурні елементи державного апарату досить активно має змогу використовувати досягнення ЗМК у різних цілях. Державний, політичний, соціально-економічний процес, права і свободи особи та громадянина є нерозривними в контексті комунікативного світового процесу. Можливі досить різні сценарії використання ЗМК з точки зору управлінської сфери, однак маємо надію, що вони матимуть за мету лише процвітання країни у світовому масштабі.

Засоби масової комунікації — це продукт інновацій, а отже — постійної зміни. Мова тут не йдеться про зміну суті, а про якісну модернізацію засобів впливу на свідомість — кожна технологічна інновація, по суті, породжує новий суспільно-політичний аспект. Саме тому вивчення цього явища є надзвичайно перспективним полідисциплінарним проектом, і державне управління грає у ньому далеко не останню роль.

Література:

1. Zoonen van L Feminist Media Studies. — L., 1992. — P. 125.
2. Білоус А.О. Політико-правові системи світу і України. — К., АМУПП. — 1997. — 198 с.
3. Брадов В.В. Управление предприятиями печатных СМИ: маркетингово-ориентированный подход: дис. канд. экон. наук: 08.06.01 / Донецкий гос. ун-т экономики и торговли им. М.Туган-Барановского. — Донецк, 2006. — 195 с.
4. Брайант Д., Томпсон С. Основы воздействия СМИ / В.В. Кулеба (пер.с англ.), Я.А. Лебедеко (пер. с англ.). — М.; СПб.; К.: Издательский дом "Вильямс", 2004. — 425 с.
5. Вільні ЗМІ — гарант встановлення демократії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.belarus.net/index_1.htm. — Назва з екрана.
6. Марлоу Ю. Пиар в электронных СМИ / Н.В. Кияченко (пер.с англ.). — М.: Мир, 2002. — 236 с.
7. Родиєвський Б. То, что должен знать и уметь менеджер отдела рекламы СМИ. — Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2008. — 96 с.
8. Смолякова В.В. Коммуникативное пространство как объект политологического анализа // Вестник Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. — 2001. — № 1. — С. 19—29.
9. Лісній В.В., Грищенко В.О. Сучасний виборчий PR. — Северодонецьк: ЕВРИКА, 2001. — С. 488.
10. Фог А. Предполагаемая и реальная роль СМИ в современной демократии // Пресс-служба. — 2006. — № 4.
11. Шкляр В. Політична публіцистика: у пошуках істини або влада і совість // Людина і влада. — 2000. — № 1—2. — С. 59—61.

References:

1. Zoonen, van L. (1992), *Feminist, Media Studies*, London, UK.
2. Bilous, A.O. (1997), *Polityko-pravovi systemy svitu i Ukrainy [Political and legal systems of the world and Ukraine]*, AMUPP, Kyiv, Ukraine.
3. Bradov, V.V. (2006), "Management of the enterprises of print media: marketing-oriented approach", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Doneckij gos. un-t jekonomiki i trgovli im. M.Tugan-Baranovskogo, Doneck, Ukraine.
4. Brajant, D. and Tompson, S. (2004), *Osnovy vozdejstvija SMI [Fundamentals of media exposure]*, Izdatel'skij dom "Vil'jams", St.Petersburg, Russia.
5. Belarus Network (2014), available at: http://www.belarus.net/index_1.htm (Accessed 7 March 2014).
6. Marlou, Ju. (2002), *Piar v jelektronnyh SMI [PR in the electronic media]*, Mir, Moscow, Russia.
7. Rodievskij, B. (2008), *To, chto dolzhen znat' i umet' menedzher otdela reklamy SMI [That should know and be able to advertising media manager]*, Izdatel'skij dom MGT, Melitopol', Ukraine.
8. Smoljakova, V.V. (2001), "Communicative space as an object of political analysis", *Vestnik Mosk. un-ta. Ser. 12. Politicheskie nauki*, vol. 1, pp.19—29.
9. Lisnyj, V.V. and Hryshenko, V.O. (2001), *Suchasnyj vyborchij PR [Modern PR electoral]*, EВRYKA, Severodonets'k, Ukraine.
10. Fog, A. (2006), "Estimated and actual role of the media in modern democracy", *Press-sluzhba*, vol. 4.
11. Shklyar, V. (2000), "Political publicists: in search of truth or authority and conscience", *Liudyna i vlada*, vol. 1—2, pp. 59—61.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2014 р.